

VERHANDELINGEN,

VAN HET

BATAVIASCH GENOOTSCHAP.

VI. DEEL.

VERHANDELINGEN
VAN HET
BATAVIASCH
GENOOTSCHAP
DER
KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN.

ZESDE DEEL.

TE BATAVIA,

Gedrukt in d'E: Compagnies Boek-drukkery,

By PIETER VAN GEEMEN 1792.

VOORBERIGT.

§ 1.

Zederd de uitgaaf van het Vde Deel onzer Verhandelingen bekwam het Genootschap niets van buiten om in het tegenwoordige te plaatzen. Het zelfde gebrek aan Stof blyft voordduuren, en bevestigt onze klagte. Men wagte dan nie veele verscheidenheid van inhoud; Dit VIde Deel behelst slegts de volgende stukken.

I. Eene Beschryving van de *Tjimbing* of het Dooden-feest der Chineezen, zo als hier te Batavia Jaarlyks gevierd wordt.

II. Drie Relaazen van zo veele togtjes gedaan op den Berg *Marbaboe* en den *Brandende Berg* op JAVA, met eene korte opmerking over de gelegenheid

heid hier plaats, door het Extra-ordinair Lid FRANÇOIS VAN BOEKHOLD, toen Commandant van 's Comp: Post aldaar, thands Tweede Resident aan 't Hof van den Keizer van Java te Souracarta.

III. Eene Beschryving van een gedeelte der Omme- en Bovenlanden dezer Hoofdstad &a:, door het Dirigeerende Lid A: TEISSEIRE; waar van het Vervolg in een volgende Deel zal gegeeven worden.

IV. Een gedeelte van eene Verhandeling over de Muziek van Wylen den op Ceilon bescheiden Onderkoopman JOHANNES FRANCISCUS GRATIAAN, Lid dezes Genootschaps. Eene stof, wel niet regtstreeks tot het plan van dit Genootschap behoorende, doch 'er niet

niet geheel van vervreemd, en niet onwaardig geacht om den tegenwoordigen mangel van meer eigenaartige eenigzins aan te vullen, tot welk einde het Vervolg voor eene volgende uitgaaf mede bewaard blyft.

§ 2.

Met de gewoone plegtigheden werdt wederom op den 8. Maart des voorigen Jaars eene Algemeene Vergadering gehouden. De Heer VERMEER Vice-Præses van Dirigeerende Leden opende dezelve met de volgende Rede:

LUISTERLYK OPPERHOOFD VAN NEERLANDS OOSTER-VOLKPLANTINGEN, ZO WEL ALS VAN BATAVIA'S KONSTMINNEND GENOOTSCHAP,

VOORTREFLYKE MANNEN DIE TOT DE BLINKENDSTE WAARDIGHEEDEN IN DE ZE GEWESTEN VERHEEVEN ZYT,

AANZIENLYKE ZAMENING VAN GEEERDE KONSTGENOOTEN,

Bewondert de vernuftige Weereldbeschouwer in de wyd uitgestrekte Ryken der Natuur, dien verbazenden keeten van weederzydse betrekkingen en weederkeerige invloeden, waar door ieder deel van 't eindloos heelal aaneen - geschakeld word, en tot 't bestaan en de bestendige voortduring van 't gants Geschapendom zamen vloeid; Trefd

Trefd Hem die zagte overeenstemming van milloenen verschillende en uit hunnen aard strydige Weezens, die eeven als de vermenging der dofste en knarssendste klanken, in een konstig Musycq eene zagte melody vormen, de schoonste orde als uit den schoot der wanorde te voorschyn doed komen; Bekoord Hem 't glinsterend Cieraad, dat daar door over de verscheidene Toneelen der Natuur verspreid word; Word zyn gevoelig hart, hier door in eerbiedige aanbidding der Albesturende Heemelwysheid opgetogen; Hoe veel te meer moet 't den aandagtigen Bespiegelaar der vernuftige Weereld, den verligten Mensfenvriend dan niet treffen, zig met zyne Natuurgenoten, in eenen zelven kring van betrekkingen geplaatst te zien, door onderlinge pogingen 't geluk van 't gants Mensdom te zien bevorderen, en ieder van deszelvs Leeden door weederzydse belangen en verbintenisfen, zodanig aan elkander verknogt te zien, dat zy alle, als door eene onweerstaanbare neiging gedreeven, tot één hoofddoel zamen werken? Dat toch myne geëerde Hoorers, zulk een gouden keeten 't mens-

 lyk

lyk geflagt zamen fnoere, Dat, dat uit zo veele verfcheidene Leeden zaamgefteld, en over alle bewoonbre deelen van 't Aardryk wyds en zyds verfpreid Lichaam, in eenen ftand van weederzydfe betrekkingen en weederkeerige invloeden van deszelvs Leeden gefteld zy, is allerzigtbaarst: Of zou Ik U hier zo veele verbintenisfen der verfchillende Weereld-Volkeren, zo veele zaamgevlogtene belangen en poogingen derzelven behoeven te herrinneren; waar door zy elkanderen, hunne voortbrengfelen meede deelen, weederzydfe veiligheeden bezorgen, de Leevensgeneuchten verdubbelen, de nationale welvaard bevorderen? Of zou Ik U 't treffend Tafereel der Volkshuishoudingen behoeven te malen, U in 't zelve 't geringst en aanzienlykst Lid der Maatfchappye; den prachtigften Troon-Vorst met den gemeenften Herderknaap en armften Dagloner in zulk een naauw Verband vertonen, dat zy, eeven als de, wel in aanzien en weerdigheid verfchillende, dog elkander eeven fterk benodigt zynde Leeden van ons Lichaam, eenen weederkeerigen en eevenreedigen invloed op elkanderen

deren

deren hebben, zonder welken ze niet kunnen bestaan? Wat Gelukzaligheeden dit, ô Sterveling over U dierbaar Leeven verspreid, wat zagte genoegens U dit doet smaken, hoe zeer hier door de natuurtoneelen voor U vervrolykt, derzelver grensen als voor U uitgezet, hare weldadigheeden voor U verdubbeld worden, bezefd, gevoeld Ge allerleevendigst.

Hoe meenig Lotgeval van Uw Leeven wierd niet verbeeterd door den raad, de hulp of bescherming van vermogende en dienstvaardige Natuurgenoten! hoe meenig verrukkelyk stond, deed U de omgang der Braven niet genieten! hoe meenig hartenleed wierd niet verzagt, en als van den gekneldem boezem in den schoot der trouwe vriendschap afgeschoven! Dat zelv de onverschilligste verkeering met onze Natuurgenoten een streelend genoegen verschaffe, dat 'er niets akelers voor 't menslyk hart bedagt kan worden, dan een Eenling in de Natuur te zyn, weet Ge alle myne Horers; Hoe veel te verrukkelyker word dan deeze verkeering niet, hoe veel zaligryker die betrekking, wat ryke bronnen van eedele

 ge-

genoegens doed zy als onder onze treeden ontspringen, wanneer zy zig tot de hogere kringen van 't Ryk der Geesten verheft, de verheevenste bespiegelingen van 't eedel vernuft ten onderwerpe, de weederzydse beschaving en uitbreiding van onze vernuftige vermogens en zeedelyke geaartheeden ten doele heeft? Gelyk toch in de natuurlyke Weereld, zo word ook in de vernuftige Weereld, de eene fakkel aan de andere ontstoken, de voortplanting der menslyke denkbeelden door eenen weederkeerigen invloed bevordert, 't geheel Ryk der waarheid door de weederzydse pogingen van ieder byzonder Lid uitgebreid. En wat zagte geneuchten, Nyver Letterminnaar, voeld Ge hier door niet in uwen boezem opryzen! Eén straal van ware wysheid op uwen Natuurgenoot te mogen neerschieten, Eén straal van 't Ligt dat Hem beglansd tot 't binnenst van uwen boezem te voelen indringen, wat verrukkelykheeden die 't hart alleen gevoelen, maar de bekrompene menschenspraak niet uitdrukken kan! Schitterende Vernuften die de bewondering der Weereld aan U boeide, hoe eng

was

was mogelyk de kring uwer kundigheeden gebleeven? [Trouwens uw eigen getuigenis doed 't ons vermoeden,] Hoe eng was mogelyk de kring uwer kundigheeden gebleeven, had Ge in geene betrekking tot andere vernuften gestaan, en 't Ligt dat U toestraalde aan geene andere Fakkelen konnen ontsteeken, ja als in laaiende vlammen uitbreiden! Hoe akelig was uw stand geweest, hoe somber uw Leeven, Grote Zielen die U der algemeene Welvaard des Mensdoms gewyd had, had Ge als Eenlingen moeten leeven, zonder eenige uwer schrandere gedagten, uwer verligte kundigheeden, uwer verheevene bespiegelingen aan Iemand meede te kunnen deelen! Ik verbeel my hier, myne Horers, een NEUTON, een BOERHAVE, een LEIBNITS, een 'S GRAVEZANDE en zo veele andere Pronkçieraaden der menslykheid, voor eenen tyd tot zulk eenen staat van volstrekte eenzaamheid verweezen, van alle hoop en uitzigt berooft, om immer Iemand met hun ligt en kennis te bestralen, hoe opgetogen zouden zy niet gestaan hebben, op dat eerste ogenblik dat hun den om-

gang met redemagtige, voor onderwys en eedele gevoeligheeden vatbare Natuurgenoten had aangevoerd! Trouwens, Me dunkt, Ge bezeft en gevoeld dit heeden alle, myne Geëerde Hoorers, Of zou deez dag, dit plegtig stond 'er U geene leevende aandoeningen van doen ontwaren? Gewenste Dag dien de Heemelgunst vrolyk toestrale, wat eedele, wat roerende, wat verrukkelyke betrekkingen doed Ge mynen boezem gevoelen! Wat vlammenden gloed, Gouden Morgenzon, ontstaken uwe eerste stralen in myn hart! Ik verbeelde my by 't ryzend Morgenrood, Neerland in blydschap opgetogen, den vrolyksten Feestdag te zien vieren, Hosannaas en Zeegenklanken te horen aanheffen; Hier ontwaakte alle myne neerlandse gevoeligheeden, hier gloeide 't neerlands bloed in myne aderen, hier vermengde Ik my als in den drang van Neerlands zingende en zeegenende reien.

Dierbaar Vaderland, was de stille taal van myn bewogen hart, wees gezeegend van den Heemel, wees gezeegend boven alle andere Natien der Weereld, wees gezeegend in den Vorst

dien

dien Ge aan uw hoofd ziet pralen; Zie Hem lang het blinkend ſpoor der voorvaderlyke Grootmoedigheid, Natie-min, en Godvrugt betreeden, dat de Jaren die zynen Vaderen verkort wierden, zynen Leevtyd werden toegevoegd, en Zyn doorlugtig huis gevestigd blyve tot in lengte van dagen!

Hoe gezeegend is de dag niet, hoe diep moet die ons dankbaar geheugen niet ingeëtst ſtaan, die ons zelv maar eene enkele genoeglykheid aanvoerd, hoe veel te meer dan wanneer We die verdubbelt zien, en by de nationale betrekkingen, altoos zo heilig en dierbaar, ook die der Vriendſchap, der vernuftige zamenleeving en verkeering der Geesten gevoegd zien! En wat glansſen, wat vrolyke glansſen verſpreiden zy dan niet over deezen dag, wanneer Wy ons, die als Neederlanders reeds door zulke ſterke banden aan elkanderen geſtrengeld waren, in eene nog engere betrekking, als Leeden van één der edele Weetenſchappen gewyd Genootſchap beſchouwen, door de dierbaarſte belangen aan elkanderen geſnoerd, in dezelve nutte pogingen, en tot dezelve bedoelingen als in één Lichaam

ver-

vereend! Gedoogt voortreffelyke Bestuurers, wier eedele genoegens de zagtste glansfen van 't aangezigt doen afstralen, Gedoogt kundige Meede-Bestuurers wier blakenden yver en onvermoeide trouw hier billyk gemeld zy, Gedoog aanzienlyke Vergadering van verligte Meedeleeden en Kunstgenooten, dat Ik U met deezen dag blymoedig begelukke, en de belangen van ons Genootschap Uwer vermogende bescherming, Uwer aanhoudende vlyt, Uwer toegeneegenheid en nyvre arbeidzaamheid, needrig aanbeveele; Daar 't doel van ons Genootschap zo eedel is, Wie zou 't niet met den vlammendsten yver pogen te bevorderen? Daar verligte kundigheeden de schitterendste Cieraden der menslykheid zyn, Wie, door eedele zucht aangeprikkeld, zou daar niet naar streeven? Daar onze weederzydse betrekkingen de rykste bronnen der menslyke gelukzaligheeden voor ons openen, Wie zou dezelve niet steeds verleevendigen en aanwakkeren? Daar We in dit afgeleegen Gewest meer dan elders, de begaafthee-den en vermogens onzer Natuur aan te kweeken hebben, Wie die de voor-

treff-

treffl̄ykheid van zyn weezen eenigzints bezefd, zou 'er geene dubbele pogingen aan toewyden? Daar We . . . . . maar zagt, Laat Ik hier uwe eedelmoedigheid niet belgen; De Waarheid en Weetenschappen, hebben, vertrouwen We de sterkste voorspraken in uw eigen hart, Ik zie een eedel yvervuur in uwen boezem gloeien: Uw eigen vernuft te beschaven, dat van anderen te verligten, 't Ryk der Waarheid en Deugd te schragen en deszelvs grenssen uit te breiden, is voortaan 't verheeven doel uwer pogingen; De zagte streelingen der Wysheid, 't echt gevoel uwer eigene voortreffl̄ykheid, beneevens de bewondering en hoogagting uwer Tydgenoten, mogen haar ten Lone strekken! De Heemel doe 't ons daar toe wel gelukken!

Zyner Hoog-Edelheid behaagde het goedgunstig door den Eersten Secretaris der Hooge Regeering P. VAN DE WEERT dit Andwoord te laaten voorleezen:

Wel

WEL EDELE GESTRENGE HEER, EN HEEREN,

DE DIRECTEUR, DIRIGEERENDE EN VERDERE HEEREN LEDEN VAN 'T BATAVIASCH GENOOTSCHAP!

Het mag my thands weder gebeuren, op dezen plegtigen dag, waar op wy het geluk hebben, de heugelyke verjaaring van ZYNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID, onzen hooggeachten Opperbewindhebber en Opper Gouverneur Generaal te mogen vieren, het Bataviasch Genootschap, in de luisterryke tegenwoordigheid van de Hooge Regeering dezer Gewesten, en in gezelschap van een aanzienlyk getal haarer Leden, alhier vergaderd te zien, om een openbaar bewys te geeven, van den pryslyken lust en yver, die haar bezielt, om dit Genootschap in stand te houden, en haaren bloei zo veel mogelyk te bevorderen, door productie van het Vyfde deel haarer verhandelingen, genoegzaam alleen uit haaren eigen

boezem voordgevloeid, ten blyke niet alleen van haare werkzaam poogingen, om, ter beandwoording aan de loflyke inrigting van dit gesticht, nuttig te zyn voor het Gemeen, maar ook ten betooge, welke progresfen men zoude mogen voorzien, indien hun Genoot-fchap van elders en van buiten, door eene kragtdaadige medewerking, in het fourneeren van Producten van geest en vernuft, ter bevordering van heilzaame en algemeene belangens, en bereiking van menschlievende bedoelingen, opgebeurd en onderfteund werdt.

Ik voldoe derhalven aan den eisch, om de aanfpraak van den Heer Directeur van 't Bataviasch Genootfchap te beandwoorden, met te meer genoegen, zo wel, daar men mag ontwaaren, dat het gem: Genootfchap weder tot de vereischte activiteit is gebragt, als wegens de aangenaame hoop en verwagting, dat haar voorbeeld, alle Liefhebbers van Konsten en Weetenfchappen mag aanmoedigen, en opwekken om mede te werken, ter meerder bevordering van den bloei van dit Genootfchap.

Ik bedanke derhalven het Bataviasch Ge-

Genootſchap, voor de fierlyke aanſpraak, die de Heer Directeur, uit haaren naam, aan de Hooge Regeering heeft gelieven te doen, ten naderen betooge van de pryslyke oogmerken, die ze tot het doelwit hunner betragting hebben geſteld, en door volharding in hunnen yver, en met verheffing boven veele ongunstige omſtandigheden, mitsgaders verdubbeling hunner poogingen, te beandwoorden aan de inrigting van het Genootſchap, ten einde nuttig te zyn aan het Gemeen.

Op die gronden hebbe ik dus ook vrymoedigheid, uit naam van de Hooge Regeering, op het billyk verzoek van het Bataviasch Genootſchap, aan het zelve, de gunſtige reflexie van Hun Hoog Edelens te verzekeren, en aan het Bataviasch Genootſchap toe te zeggen die beſcherming en onderſteuning, die het zelve, van hunne welmeenende bedoelingen ten nutte van het Gemeen kan verwagten.

Ik wensche ten dien einde hartelyk toe aan het Bataviasch Genootſchap, den milden Zegen des Hemels, een heilzaam gevolg van haare bedoelingen, [illegible] en

[illegible]

en die aangenaame satisfactie, ter vergelding van haaren arbeid en yver, in de zelfs-bewustheid van nuttig te zyn aan het Gemeen.

Met opzicht tot het verder verrigte wyzen we te rug na het Programma kort naa dezelve uitgegeeven.

Dit eene verdient nog gemeld, dat het Dirigeerende Mede-lid Le Dulx deze Vergadering beslooten heeft met eene openbaare Genees- en Natuurkundige Les *over den aart, voornaamste eigenschappen en voordeelen der Dampkringslucht*, waar by verscheiden Proeven, grootendeels met de Luchtpomp, gelukkig en tot algemeen genoegen gedaan werden. Jammer, dat dit nuttig Mede-lid ons zoo vroeg door de dood ontrukt is!

§ 3

Het Ordinair Lid Mr. P: Ross

 van

van eene op *Borneo* volbragte Commissie te rug gekomen, en zederd ook al overleden, vereerde aan 't Genootschap eenen van daar medegebragten echten Bezoar - steen, benevens eenen Beker van slangen hout, waar aan de kragt wordt toegeschreeven, dat dranken daar in geschonken bitter worden, en dan tot een goed maag - middel verstrekken, terwyl het daar in liggende Zaagzel gebruikt wordt om de bitterheid te vermeerderen.

Van het Buiten - Dirigeerende Lid J: A: SCHILLING Gouverneur van Ambon, heeft het Genootschap mede onlangs ontvangen honderd stuks Ambonsche - Plantgewaszen, die daadlyk in den Hortus geplant zyn.

Het is ons altyd aangenaam zulke meldingen te maaken.

Met

§ 4

Met opzicht tot de uitgeschreeven Prysvraagen kunnen we berigten; dat reeds twee Andwoorden op de Eerste van het Jaar 1790., voorleden Jaar gecontinueerd, zyn ingekomen, die in verwagting van nog andere Andwoorden, ter beoordeeling op zyn' tyd bewaard blyven.

§ 5.

Naa de uitgaaf van het Jongst Programma in Maart 1791. zyn de volgende veranderingen onder de Leden voorgevallen.

Door de dood, die in de laatste tyden hier zo veele verwoesting maakte, zyn ons weggerukt

Uit de Wel Edele Gestrenge Heeren Directeuren,

Mr. WILLEM VAN DER BEKE, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indie.*

 Uit

Uit de Dirigeerende Leden,

GUILLIAM PIETER LE DULX, *Med: Dr, Opper - Chirurgyn van het Kasteel, en Visitateur van de Reede.*

HENDRIK ISAAC GUITARD, *Opperkoopman, en Gecommitteerde tot en over de Zaaken van den Inlander.*

Uit de Ordinaire Leden,

JAN REINIER COORTSEN, *Koopman, Eerste Administrateur in het Zuiker-Pakhuis, en Geassumeerd Lid in den Achtb: Raad van Justitie.*

PHILIPPUS DE ELWYK, *Tweede Secretaris der Hooge Regeering.*

GOSE THEODORE VERMEER, *Koopman, Eerste Administrateur in de Pakhuizen bezyden de Waterpoort, Schepen, Curator en Scholarch.*

JAN DANIEL BEYNON, *Opperkoopman en Secretaris van den Achtb: Raad van Justitie.*

MARTEN CORNELIS WEYERMAN, *Koopman en Secretaris van Heemraaden.*

HER-

HERMANUS DE ROO, *Koopman, en Eerste Landmeeter.*

Mr. NICOLAUS MATTHÆUS, *Notaris.*

Mr. PAULUS ROSS, *Raad Ordinair van Justitie, en Prointerim Advocaat Fiscaal van Nederlands Indië.*

JOHANNES CORNELIS VAN MASSAU, *Majoor van de Cavallerie.*

ALEXANDER AGERBEEK, *Oud-Baillu.*

GERARD JACOB HAESEBROECK, *Predikant in de Nederduitsche Gemeente.*

LOUIS WYBRAND VAN SCHELLEBEEK, *Notaris.*

JACOB HACKER, *Onderkoopman, en Klein Winkelier.*

JACOBUS COENRADUS FELIX COX, *Onderkoopman en Tweede Administrateur in den Medicinaalen Winkel.*

CAREL WILLEM VAN BOSE, *Lieutenant van de Infanterie.*

HENRIK JAN VAN SCHULER, *Koopman.*

ANTHON GERHARD GUNTHER, *Predikant in de Portugeesche Gemeente.*

NICOLAAS WILHELM STAGMEYER, *Koopman en Factuurhouder.*

JAN CAREL OVERMAN, *Koopman en Boekhouder op het Equipagie Comptoir.*

Uit de Extra-Ordinaire Leden,

Op Chormandel,

PAUL ENGELBERT VAN HALM, *Koopman en Hoofd-Administrateur te Paleacatta.*

Op Cabo de Goede Hoop,

Mr. CORNELIS VAN AARSSEN, *Koopman en Secretaris van Politie.*

Op Javas Noord-Oost-Kust,

LEENDERT HENRIK VERMEHR, *Lt. Colonel der Infanterie, Commandant van de Militie.*

ABRAHAM LODEWYK PALM, *Onderkoopman, Ontvanger der Domeinen en Kassier.*

Na het Vaderland zyn Vertrokken

Uit de Ordinaire Leden,

EZECHIEL LOMBARD, *Stads-Chirurgyn.*

CORNELIS SINKELAAR, *Opper-koopman en Opperhoofd over het Generaal Soldy-Comptoir.*

CAREL PIETER REIGERSMAN, *Koopman en Eerste Administrateur in de Westzydsche Negotie-Pakhuizen.*

Uit de Extra-Ordinaire Leden,

ADRIANUS GERARDUS KRAYENHOFF, *Koopman, Fiscaal en Dorp-meester te Hougly.*

NAAMLYST
DER
HEEREN
DIRECTEUREN, DIRIGEERENDE
EN ANDERE
LEDEN
VAN HET
BATAVIASCH GENOOTSCHAP DER KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN &c.

OPPER-DIRECTEUR:

Zyne Edelheid, de Hoog Edel Groot Achtbaar Heer

MR. WILLEM ARNOLD ALTING, GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDERLANDS INDIE.

Directeur 1778. Opper Directeur zederd September 1780.

DIRECTEUREN:

De Wel Edele Groot Achtbaare Heeren,

HENDRIK VAN STOCKUM, *Eerste Raad en Directeur Generaal van Nederlands Indië*, 1778.

ANDRIAAN MOENS, *Oud Directeur Generaal van Nederlands Indië*, 1778.

De Wel Edele Gestrenge Heeren,

DAVID JOAN SMITH, *Raad Ordinair van Nederlands Indië*, 1778.

WILLEM JACOB VAN DE GRAAFF, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Ceilon*, 1778.

JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Mallabaar, Lid* 1779, *Dir:* 1784.

JOHANNES SIBERG, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Lid* 1778, *Dir:* 1784.

ADRIAAN DE BOCK, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid.* 1778, *Dir.* 1787.

JAN GREEVE, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid* 1784, *Dir.* 1787.

MR. ISAAC TITSINGH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid* 1778, *Dir.* 1789.

JAN

JAN HENDRIK WIEGERMAN, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid 1778, Dir. in 1789.*

MR. PIETER GERARDUS VAN OVERSTRATEN, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Javas Noord-oost-Kust, Lid 1784, Dir. 1790.*

GYSBERT JACOB WELGEVARE, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid 1778, Dir. 1791.*

VOORZITTENDE DIRECTEUR BY DIRIGEERENDE LEDEN:

ADRIAAN MOENS, *Oud Directeur Generaal van Nederlands Indië, zederd 1783.*

DIRIGEERENDE LEDEN:

THEODORUS VERMEER, *Predikant in de Nederduitsche Gemeente, Curator en Scholarch, Vice-Præses, Lid 1778, Dirig. Lid. 1784, Vice-Præs. 1789*

FREDRIK SCHOUWMAN, *Koopman en Eerste Administrateur in den Medicinaalen Winkel, Lid 1778, Dir. Lid 1784.*

ANDRIES TEISSEIRE, *Oud-Lid van het Eerw: Collegie van Heemraaden, Lid 1789, Dir. Lid 1789.*

MR. CAREL SAXE, *Raad Ordinair in den Achtb. Raad van Justitie, en Prointerim Advocaat Fiscaal van Nederlands Indië en Water Fiscaal, Lid* 1784, *Dir. Lid* 1789.

JEREMIAS SCHILL, *Predikant by de Luthersche Gemeente alhier, Lid en Dir. Lid* 1790.

CAREL VAN NAERSSEN, *Onderkoopman en Commissaris in de Bank Courant en van Leening, Lid en Dir. Lid* 1791.

JOHAN THEODOOR ROSS, *Predikant in de Nederduitsche Gemeente, Secretaris van het Genootschap, Lid, Dir. Lid en Secret.* 1790.

OR-

ORDINAIRE LEDEN;

Ingekomen in het Genootschap in 1778.

DIRK GOEDBLOED, *Oud-Eerste Secretaris der Hooge Indiasche Regeering*

CHARLES LOUIS COLMOND, *Brigadier, en Hoofd over Compagnies Militie in Indie.*

JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud-Majoor titulair der Infanterie.*

ERICUS JOHANNES WILTENAAR, *Predikant by de Portugeesche Gemeente, Curator en Scholarch.*

WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK, *Opperkoopman en Oud Commissaris tot en over de Zaaken van den Inlander.*

JACOB VAN HEEMSKERK, *Opperkoopman en Vendumeester.*

MR. JOHANNES CHRISTOFVEL SCHULTZ, *Oud-Schepen titulair en Eerste Vendumeester.*

CHRISTIAAN MARTIN PROHN, *Oud Majoor der Infanterie.*

STEVEN POELMAN, *Opperkoopman, en Dissaard der Bataviasche Ommelanden.*

HENDRIK PIETER BANGEMAN, *Koopman en Oud-Administrateur in de Pakhuizen op Onrust.*

MR. GYSBERTUS HEMMY, *Koopman en Groot Winkelier.*

GERARD JOAN RUNSTORFF, *Onderkoopman en Adjunct Eerste gezwooren Klerk ter Secretary van Hunne Hoog-Edelheden.*

WILLEM CHRISTOFVEL ENGERT, *Boekhouder Generaal, Curator en Scholarch.*

MR. WYBRAND DE JONGH, *Koopman en Secretaris van Schepenen.*

JACOBUS HERMANUS PARINGAUW, *Koopman.*

CHRISTIAAN HENDRIK VON ERATH, *Koopman en Oud-Opperhoofd over Sumatras Westkust.*

WILLEM HENDRIK VAN BYLAND, *Oud-Opperhoofd te Jaggernaikpoeram.*

ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, *Oud-Opperkoopman van het Kasteel,* 27 *Dec.* 1779.

ANDRIES HARTSINCK, *Opperkoopman,* 7 *Febr.* 1780.

DANIEL KREYSMAN, *Oud-Kapitein ter Zee.* 8 *Maart* 1780.

JOHAN CASPER SPERLING, *Binnen Regent van het Buiten-Hospitaal,* 5. *Febr.* 1781.

NICOLAUS ENGELHARD, *Opperkoopman, en Commissaris tot en over de Zaaken van den Inlander.* 9 *Octob.* 1784.

Ver-

Verkoren den 4 November 1784.

PHILIP HENDRIK DE HAART, *Commandeur ter Zee en Opper-Equipagiemeester.*

JOHAN HENDRIK HOLLE, *Onderkoopman en Kassier der Bank Courant en van Leening.*

JOHAN GODLIEB JONAS SCHWARTZE, *A. L. M. & Philos. Doct. Onderkoopman, Bibliothecaris en Archivaris, en Opzichter der Bibliotheek van het Genootschap.*

Verkoren den 4 February 1790.

LAMBERTUS JANSZ. HAGA, *Oud-Gouverneur van Banda.*

NICOLAAS MAAS, *Baillju der Stad Batavia, Curator en Scholarch.*

COENRAAD MARTIN NEUN, *Visitateur Generaal der Indische Negotie-Boeken.*

HENDRIK CASPER ROMBERG, *Opperkoopman en Opperhoofd van het Generaal Soldy-comptoir.*

DIRK JANSZ NANNINGA, *Predikant in de Nederduitsche Gemeente.*

DANIEL BORGSTEIN, *Predikant in de Nederduitsche Gemeente.*

ADRIAAN ZOMERDYK, *Predikant in de Maleidsche Gemeente.*

BERNARDUS GYSBERTUS WURMENBERGER, *Predikant op 't Eiland Onrust.*

ADRIAAN ANTHONY 's GRAVEZANDE, *Opperkoopman.*

WILLEM JACOB ANDRIESSE, *Kapitein ter Zee en Onder-Equipagiemeester.*

PIETER VAN DE WEERT, *Eerste Secretaris van de Hooge Indiasche Regeering.*

ANDREAS CANTEBEEN, *Hoofd van de Chirurgie.*

JACOBUS ANTHONIUS BEYVANCK, *Fabriek.*

YSBRAND HENDRIK FRANCOIS VINCENT, *Opperkoopman, Sabandhaar en Licentmeester.*

CHRISTIAAN LOUIS ARNOLD, *Schepen dezer Stad.*

JACOBUS MARTINUS BALJE, *Schepen dezer Stad.*

JEAN DAT, *Oud-Schepen.*

IGNATIUS AANZORG, *Eerste Practicyn in het Binnen-Hospitaal.*

JACOBUS THEODORUS REYNST, *Koopman en Eerste Administrateur in de Pakhuizen op Onrust.*

WILLEM JACOB CRANSSEN, *Tweede Opperkoopman van het Kasteel.*

PIE-

PIETER BOTERKOPER, *Tweede Secretaris der Hooge Indiasche Regeering.*

MR. CORNELIS ADRIANUS CANTER VISSCHER, *Raad Ordinair in den Achtbaaren Raad van Justitie.*

NICOLAAS VAN BERGEN VAN DER GRYP, *Notaris, Curator en Scholarch.*

JACOB GEORGE DIEDERIK PASCHEN, *Stads Apotheker.*

JOHANNES WILHELMUS BOVENS, *Practicyn in het Wees- en Arm-huis.*

WILLEM MICHAEL DOCKERS, *Medic. Doct. Practicyn in 't Gesticht voor de Penniften.*

STEPHANUS DOMINICUS OLDENZEEL, *Eerste Gezwooren Klerk ter Secretary van Hunne Hoog-Edelheden.*

SAMUEL VAN HOESEN, *Koopman en Eerste Administrateur in het Provisie-magazyn.*

PETRUS ADRIANUS GOLDBACH, *Koopman en Eerste Administrateur in de Westzydsche Pakhuizen.*

MR. WILLEM ADRIAAN SENN VAN BASEL, *Onderkoopman en Tweede Administrateur in de Pakhuizen op Onrust.*

Verkoren den 7 Maart 1791.
CAREL HENDRIK SPECHT, *Vice-President van Heeren Schepenen.*
ALBERTUS HENRICUS VEUGE, *Koopman, Negotie- en Munt-Boekhouder.*
GERRIT SMIT, *Tweede Practicyn en Verbandmeester in het Binnen-Hospitaal.*
JOHANNES HEIM, *Onderkoopman en Tweede Administrateur in den Grooten Winkel.*
JOHANNES LAMBERTUS PONTY, *Stads Chirurgyn.*

EXTRA-ORDINAIRE LEDEN.

Op Amboina,

Verkoren den 4 February 1790.
JOHAN ADAM SCHILLING, *Gouverneur en Directeur, Buiten-Dirigeerende Lid,* 8 *April* 1790.
BALTHAZAR SMISSAART, *Opperkoopman en Secunde.*
JOHAN COENRAAD FEYE, *Predikant.*
JOHAN FREDERIK ROUSSELET, *Predikant.*
MR. DANIEL JACOB BLONDEEL, *Koopman en Hoofd te Saparoea.*

JO-

JOHANNES HOGERWAARD, *Koopman en Hoofd van Hila.*
BAREND JOOST ABEL COENDERS VAN HELPEN, *Predikant*, 7. *Maart* 1791.

Op Banda,

PETRUS DOROTHEUS MARIA VAN DER AA, *Onderkoopman*, 4 *Febr.* 1790.

Op Ternaten,

ALEXANDER CORNABE, *Gouverneur en Directeur*, *Lid* 1778, *Buiten-Dirigeerende Lid*, 8 *April* 1790.
GEORGE FREDERIK DURR, *Fiscaal en Winkelier*, 4 *Dec.* 1780.
JAN RUYSSENAAR, *Predikant*, 7 *Maart* 1791.

Op Maccasser,

Verkoren den 4 February 1790.
WILLEM BETH JACOBSZ., *Gouverneur en Directeur*, *Buiten-Dirigeerende Lid*, 8 *April* 1790.
JOHAN HENDRIK HAEFFELY, *Predikant.*
CORNELIS MEURS, *Onderkoopman en Resident op Bima.*

JO-

JOHAN GODFRIED BUDACH, *Opperkoopman en Secunde*, 7 *Maart* 1791.

Op Malacca,

Verkoren den 4 February 1790.

ABRAHAM COUPERUS, *Gouverneur en Directeur*, *Buiten-Dirigeerende Lid*, 8 *April* 1790.

FRANCOIS THIERENS, *Opperkoopman en Secunde.*

AUGUST FREDERIK STAROSKY, *Predikant.*

DAVID RUHDE, *Koopman*, *Fiscaal en Kassier.*

MR. JACOB VAN KAL, *Onderkoopman*, *Secretaris van Politie en Ontvanger der Domeinen.*

Op Chormandel,

JACOB EILBRACHT, *Opperkoopman en Gezaghebber*, 1779, *Buiten-Dirigeerende Lid* 14 *Febr.* 1792.

JACOB SAMUEL DE RAAFF, *Onderkoopman*, *Pakhuismeester*, *Negotie- en Tol-Boekhouder.*

CASPARUS LEONARDUS EILBRACHT, *Koopman en Opperhoofd te Jaggernaikpoeram* 1779.

NI-

NICOLAAS TADAMA, *Opperkoopman en Oud-Gezaghebber*, 4 *Febr*. 1790.
PHILIP HENDRIK HESHUSIUS, *Onderkoopman en Opperhoofd te Bimilipatnam*, 4 *Febr*. 1790.

Op Ceilon,

WILLEM JACOB VAN DE GRAAFF, *Gouverneur en Directeur, Directeur van het Genootschap*, 1778.
BARTHOLOMÆUS JACOBUS RAKET, *Commandeur van Jaffenapatnam*, 1778.
RUDOLPH SAMUEL TAVEL, *Onderkoopman*, 6 *Sept*. 1779.

Verkoren den 7 Mai 1781.
JOHANNES REINTOUS, *Koopman en Eerste Pakhuismeester, te Colombo.*
DANIEL BURNAT, *Oud-Opperkoopman te Colombo.*
MATTHEUS VAN DER SPAR, *Koopman en Administrateur te Gale.*
JOHAN LODEWYK SCHEEDE, *Majoor en Commandant te Gale.*

Verkoren den 4 February 1790.
PIETER SLUYSKEN, *Commandeur van Gale.*
MATTHEUS PETRUS RAKET, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur te Colombo.*

CA-

CAREL FREDERIK SCHREUDER, *Opperkoopman en Dessave te Jaffenapatnam.*
MR. CHRISTIAAN VAN ANGELBEEK, *Opperkoopman en Dessave te Mature.*
JOHANNES LAMBERTUS HOFFMAN, *A. L. M. &. Phil. Doct. Predikant te Colombo.*
CAREL FREDERIK SCHRODER, *Predikant te Jaffenapatnam.*
MANUEL MORGAPPA, *Predikant te Jaffenapatnam.*
FREDERICUS WILHELMUS CAPELLE, *Predikant te Gale.*
OLKE ANDRINGA, *Kapitein ter Zee en Equipagie-meester te Colombo.*
DANIEL DITLOFF, GRAAF VAN RANZOW, *Koopman en Opperhoofd te Nigombo en Chilauw.*
WILLEM SEBASTIAAN BOERS, *Onderkoopman en Dispensier te Colombo.*
JAN DAVID D' ESTANDEAU, *Onderkoopman, Fiscaal en Kassier te Gale.*
ADRIAAN SEBASTIAAN VAN DE GRAAFF, *Onderkoopman en Opperhoofd te Calpetty.*
BENEDICTUS LAMBERTUS VAN ZITTER, *Koopman en Secretaris van Politie te Colombo, 7 Maart 1791.*

Op

Op Cabo de Goede Hoop,

CORNELIS JACOB van de GRAAFF, *Gouverneur en Directeur*, 4 *Febr.* 1790, *Buiten-Dirigeerende Lid* 8 *April* 1790.

Mr. JOHANNES le SUEUR, *Opperkoopman en Keldermeester*, 1779.

Verkoren den 4 February 1790.

JOHANNES ISAAC RHENIUS, *Opperkoopman*, *Secunde en Hoofd-Administrateur.*

HOSPERUS RITZEMA van LIER, *A L M & Phil Doct. Predikant.*

PHILIPPUS HERMANUS GILQUYN, *Colonel en Chef der Artillerie.*

EGBERTUS BERGH, *Winkelier en Ordinair Gecommitteerde by de Monstering.*

OLOF MARTINI BERGH, *Onderkoopman.*

Verkoren den 7 Maart 1791.

JOHANNES PETRUS SERRURIER, *Predikant.*

CHRISTIAAN FLECK, *Predikant.*

ANDREAS LUTGERUS KOLVER, *Predikant by de Luthersche Gemeente.*

TOBIAS CHRISTIAAN RONNENKAMP, *Secretaris van de Wees-kamer.*

Op Javas Noord-Oost-kust,

MR. PIETER GERARDUS VAN OVERSTRATEN, *Gouverneur en Directeur*, *Directeur van dit Genootschap.*

Verkoren in 1778.

JACOBUS VAN SANTEN, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur te Samarang.*

MR. NICOLAAS ALEXANDER LELYVELD, *Koopman en Resident te Paccalongang.*

MR. NICOLAAS SCHWENKE, *Koop- en Resident te Grissé.*

ANTHONY BARKEY, *Opperkoopman en Gezaghebber in den Oost-hoek.*

MARTINUS LEONARDUS GAASWYK, *Onderkoopman en Resident te Joana.*

JOHAN FREDERIK, BARON VAN RHEEDE TOT DEN PARKELER, *Opperkoopman en Eerste Resident te Souracarta.*

WOUTER HENDRIK VAN YSSELDYK, *Opperkoopman en Eerste Resident te Djocjocarta.* 7 *Febr.* 1780.

FREDERICUS MONTANUS, *Predikant te Samarang*, 1 *July* 1780.

JOHANNES WILHELMUS CROSE, *Koopman*, *Eerste Pakhuismeester en Negotie-Boekhouder te Samarang*, 5 *Febr.* 1781.

JAN

JAN LUBBERT UMBGROVE, *Koopman en Resident te Tagal*, 4 *Nov.* 1784.

DIRK VAN HOGENDORP, *Koopman en Resident te Japara*, 4 *Nov.* 1784.

Verkoren den 4 February 1790.

BAREND JAN VAN NIEUKERKEN genoemd NYVENHEIM, *Koopman, en Fiscaal te Samarang.*

FRANCOIS VAN BOEKHOLD, *Koopman, en Tweede Resident te Souracarta.*

GODOFRIDUS VAN MASSAU, *Onderkoopman, en Resident te Rembang.*

PIERRE GUILLAUME JOSEPH BERNARD DE CHASTEAUVIEUX, *Kapitein van de Infanterie, en Commandant in den Oost-hoek.*

JOHAN GEORGE STEINMETZ, *Kapitein ter Zee en Eerste Informateur in het Marine-School te Samarang.*

Op Bengalen,

CORNELIS VAN CITTERS ARNOUDSZ, *Opperkoopman, en Gezaghebber.*

Op Suratte,

MR. ABRAHAM JOSIAS SLUYSKEN, *Directeur*, 1778, *Buiten-Dirigeerende Lid* 8 *April* 1790.

CAROLUS LYNIS, *Onderkoopman, en Secretaris van Politie*, 4 *Febr.* 1790.

Op Sumatras West-kust,

MR. PHILIPPUS JOHANNES VAN DER STENGH, *Koopman en Opperhoofd*, 1779, *Buiten-Dirigeerende Lid*, 14 *Febr.* 1792.

JOHAN FREDERIK ZUGEL, *Boekhouder en Resident op Poelo Chinco*, 1778.

Op Mallabaar,

JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Gouverneur en Directeur, Directeur van het Genootschap.*

JOHAN ADAM CELLARIUS, *Onderkoopman, en Pakhuismeester*, 6 *Sept.* 1779.

JAN LAMBERTUS VAN SPALL, *Opperkoopman, Secunde, en Hoofd-Administrateur*, 4 *Febr.* 1790.

Op Bantam,

FREDERIK HENDRIK BEYNON, *Commandeur*, 1778, *Buiten-Dirigeerende Lid*, 8 *April* 1790.

JACOBUS VAN DEN BOGAARD, *Koopman, en Administrateur*, 4 *Febr.* 1790.

GER-

GERRIT PIEPER, *Onderkoopman, en Fiscaal*, 7 *Maart* 1791.

Op Japan,

Verkoren den 4 February 1790.
PETRUS THEODORUS CHASSE, *Opperkoopman en Opper-Hoofd.*
HENDRIK ANDRIES ULPS, *Opperkoopman en Opper-Hoofd.*
HENDRIK WILLEM DRONSBERGH, *junior, Koopman en Pakhuismeester.*

Op Cheribon,

GODFRIED CAREL GOCKINGA, *Opperkoopman en Resident*, 4 *Nov.* 1790.

Op Timor,

TIMOTHEUS WANJON, *Koopman en Opper-Hoofd.* 4 *Febr.* 1790.

Op Palembang,

PIETER WALBEEK, *Koopman en Eerste Resident*, 1779.
THEODATUS RYNHOLD CHRISTOFVEL DE WINTER, *Onderkoopman en Tweede Resident*, 4 *Febr.* 1790.

CORRESPONDEERENDE LEDEN:

C. C. H. VAN DER AA, *Predikant der Luthersche Gemeente, en Secretaris der Hollandsche Maatschappy te Haarlem.*

L. BICKER, *Medic. Doctor en Secretaris van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam.*

J. W. TE WATER, *Theol. Dr. en Professor te Leiden.*

M. TYDEMAN, *J. U. Dr. en Professor, en Secretaris van het Provinciaal Genootschap te Utrecht.*

J. A. ENGELHARD, *Procureur Generaal, en Lid van het Genootschap te Groningen.*

A. VOSMAER, *Raad en Directeur van het Natuur- en Kunst-Kabinet van Zyne Doorl. Hoogheid in 's Hage.*

N. G. SCHROEDER, *A. L. M. Theol. & Phil. Dr. en L. L. O. O. Professor te Groningen.*

J. F. HENNERT, *A. L. M. Phil. Dr en Professor te Utrecht.*

E. SCHEIDIUS, *L. L. O. O. & Phil. Exeg. Professor, te Harderwyk.*

S. RAU, *Theol. Dr., Theol Typ. & Exeg. & L. L. O. O. Professor te Utrecht.*

H. A. SCHULTENS, *L. L. O. O. & Ant. Hebr. Professor te Leiden.*

G. BONNET, *Theol. Dr. en Professor te Utrecht.*

J. A. VOS, *Theol. Dr. en Professor te Utrecht.*

P. HOFSTEDE, *Professor in de Kerkl. Geschiedeniszen en Oudheden, en Honorair Predikant te Rotterdam.*

A. L. BURMAN, *Med. Dr. en Professor Botanices, te Amsterdam.*

H. H. van den HEUVEL, *Griffier van het Hof Provinciaal te Utrecht.*

Mr. A. van ALPHEN, *Burgermeester te Leiden.*

P. M. van NIELEN, *Med. Doctor, en Directeur van het Utrechts Genootschap.*

M. HOUTTUIN, *Med. Doctor te Amsteldam.*

S. de MONCHY, *Med. Dr. en Professor te Rotterdam.*

J. H. van SWINDEN, *A. L. M. Phil. Dr. en Professor te Amsteldam.*

W. MUNNIKS, *Med. Dr. en Professor te Groningen.*

J. C. RADEMACHER, *Controleur der uitgaande Rechten te Amsteldam.*

Mr. M. A. van GERWEN, *Raad en Burgermeester te Leiden.*

F. de WILDE, *Boekhouder der O. I. Compagnie te Amsteldam.*

. . . NOLTHENIUS, *Eerste Boekhouder der O. I. Compagnie te Amsteldam.*

F. R. RADEMACHER, *te Middelburg.*
J. TEMMINK, *Ontvanger van den* 100. *en* 200. *Penning by de O. I. Compagnie.*
W. VAN DER MEULEN,
L. F. HOLTHUISEN,
C. STOLL, *en*
C. STYGER, *alle vyf te Amsteldam.*
D. PARS, *Colonel der Burgery te Leeuwaarden.*
J. P. FOCKER, *Lector in de Wis-Natuur- en Sterre-kunde te Middelburg.*
MR. A. G SMITH, *Advocaat te Haarlem.*
JOAN OLVERT VAILLANT, *Kapitein ter Zee in Dienst van H. H. M.*
CHRISTIAAN ANTHONY VERHEUL, *Kapitein ter Zee in Dienst van H H. M.*
JOHAN GERARD LE DULX, *Philos. Stud.*

BUITENLANDSCHE CORRESPONDENTEN:

J. BANKS, *President van de Academie te Londen.*
C. P. THUNBERG, *Professor in de Botanie te Upsal.*
J A. EULER, *Secretaris van het Keizerlyk Genootschap te Petersburg.*
A. F. BUSSCHING, *Koninglyk Pruisisch Opper-consistoriaal Raad, Director van het Gymnasium in het Graauw Klooster te Berlin.*

MAR-

MARQUIS DE CONDORCET, *Secretaris van de Academie der Weetenschappen, te Parys.*

GARNIER DE St. JULIEN, *Capitaine & Premier au Corps Royal du Genie de France, á Bayonne.*

BARON DE HUPSCH, *Lid van verscheiden Academien en geleerde Genootschappen, te Keulen.*

J. A. PASSINI, *te Hanau.*

In China,

De Heeren Supercargas, die zig daar bevinden.

De Missionarissen te Pekin.

Op Mauritius,

MR. CHARPENTIER DE COSIGNY, *Lieut: Colonel.*

's GENOOTSCHAPS GEMAGTIGDEN IN NEDERLAND:

REINIER ARRENBERG, *Courantier en Boekhandelaar te Rotterdam,* en

HANNES ALLART, *Boekhandelaar te Amsterdam*, aan welke alle Brieven en Paketten voor dit Genootschap kunnen bezorgd worden.

BATAVIA den 17 February 1792.

Uit Naam van het Genootschap,

JOH. THEOD. ROSS,

Secretaris.

KORTE en eenvoudige BESCHRYVING van de Tjembing, of het zo genoemd Dooden-feest der Chineezen, naar de waarneming gedaan, ten bywezen van den Wel Ed. Groot Agtb. Heer ADRIAAN MOENS, Eersten Raad en Directeur Gen[l]. door wylen den Wel Eerw. Heer JAN HOOYMAN, Predikant in de Luthersche Gemeente alhier, verzeld van den Onderkoopman JAN JACOB VOGELAAR, die deze aantekening gehouden heeft, op Zaturdag den 4[e] April 1789.

Dit feest, gewis een der aanmerkelykste, zo niet de alleraanzienlykste, plegtigheden van deze Natie, het eerste naa derzelver Nieuwjaar voorvallende, wordt te Batavia in eenen Hunner voornaamste Tempels op Goenoengsarie, de begraaf-plaaats van dit volk, jaarlyks gevierd,

vierd, met zoo veele Ceremoniën en kostbaare toestellen, dat het den aandagt en opmerking van een ieder dubbeld verdient — Naar de verklaaringen uit Hun eigen mond, is deze dag eenlyk bestemd ter eerbiedige nagedagtenis van Hunne afgestorven vrienden, zoo dat zulks geenzins schynt te gehooren onder Hunnen Gods-dienst. — Allerwegen is de toevloed van Menschen even groot, by duizenden zig op dezen dag verzamelende, een iegelyk voor het graf of de graven (a) van de zynen. Geen Chinees, hoe arm, of men ziet hem met de minste spaarzaamheid, en grootsten yver, een ieder naar zynen staat en vermogen, gelyk met de aanzienlyksten zyner Natie, ten offer komen voor de Graven — De Officieren, alle egaal op 't deftigst uitgedoscht, in Hun purper staatzie gewaad, naar de wys der Mandaryns in China, met Hunnen Capitain aan 't hoofd, verzeld van den Boode met het schild op de borst, en verders van

(a) Het is niet onbekend, dat het onder de Chineesen een constant gebruik is, de lyken ieder apart by te leggen, zo dat de Ouders veeltyds hunne rustplaatzen zeer verre hebben van die hunner kinderen, en men den man even wyd begraaven vind van zyne vrouw.

van de aanzienlykften onder Hun, waar by de Anachodas of Schippers en Stuurlieden van de alhier op dezen tyd aanwezende Chineesche Jonken, den rang fchynen te hebben met de respective Pagters, vergaderen zig alle gezamenlyk voor Hunnen voorsz: Tempel, gewoonlyk tegen 9 uuren in den voormiddag, wanneer de grootfte hoop van volk daar is, elk een even vlytig offeranden doende voor Hunne byzondere Graf-plaatzen, terwyl het geklapper der zo genoemde voetzoekers, van alle kanten afgeschooten, by het geduurig geklop op de kopere bekkens, en andere Chineesche speeltuigen, een onbegrypelyk en verveelend geraas maaken.

Als dan neemt de plegtigheid by de voorsch: Officieren *voor de gansche Natie* eenen aanvang, in volgende voegen:

De Capitain Chineesch ditmaal, schoon aanwezig, zig verschoonende, wyl Hy in den rouw was, zag men in zyne plaats een der Oudste Lieutenants voortreeden, aan het hoofd van zes andere Mede-officieren, agter Hem gerangeerd in twee reien. In deze orde marcheerden zy aan de agterzyde van meermelden Tempel, na den west-kant, daar de meeste grafplaatzen zyn, en naderden tot vlak voor de deur,

alwaar de Stoep bedekt was met een tapyt, ſtaande een ieder der gem: Officieren voor een op 't tapyt liggende rood Damaſt kuszen, met het aangezicht na Hunnen zogenoemden Tapekong of Joosje, in den Tempel, daar het Autaar rykelyk voorzien was met brandende grooie kaaizen, de uitgezogſte vrugten, confyten, bereide ſpyzen &c, naar de gewoone wys dezer Natie, niemand op Batavia onbekend — Hier op roept de Ceremoniemeeſter, voor den ingang van het Gebouw gepoſteerd, luidkeels eenige Chineeſche woorden den Officieren toe, die terſtond op Hunne kniën met het aangezicht op den grond vallende, dus den gewoonen eerbied voor Hunnen Afgod afleggen. Vervolgends ontvangen de gezamenlyke knielende Officieren uit handen van de Autaar-bedienden, (*b*) zes à agt in getal, eenige heel dunne reukſtokjes, brandende, dewelke met beide handen even voor het aangezicht gebragt, daadlyk weder worden te rug gegeeven, en door gem: Bedienden op het Autaar geplant in een bakje met aſch. — Daar na

over-

(*b*) Deze Autaar-bedienden zyn geene Geeſtelyke Perzoonen maar eigenlyk bewooners en oppaszers van den Tempel, die, wanneer 'er in den Tempel, of by het Autaar eenige plegtigheden verrigt worden, daar toe ten dienſte ſtaan.

overhandigt men van binnen den eersten Officier, de plaats van den Capitain bekleedende, een klein zilver kopje met Tjieuw, die Hy almede naar de gewoone manier voor het aangezicht gebragt hebbende, het vogt weder uitstort in een voor Hem geplaatst bakje met aarde, en het kopje dan over geeft, wanneer het een en ander weder binnen gaat en voor Joosje wordt gezet. — Dit gedaan zynde, staan de Officieren alle op, op het geroep van den Ceremoniemeester, knielen weder neder met het aangezicht ter aarde, en herhaalen dit ettelyke maalen, telkens op de aankondigingen als even door den Ceremoniemeester, die daar naa, terwyl de Officieren gebukt liggen, van plaats verandert, en aan de ander zyde der deur knielende, van een der meermelde dienaaren een tafeltje of plankje ontvangt, beplakt met rood Chineesch papier, en beschreeven met verscheide Caracters, dewelke Hy opleest met luide stem; Dit duurt byna een minut of zes, en zoude, naar de verzekeringen van verscheide Chineezen, de naamen behelzen van de afgestorvenen, welker Geesten zy meenen op deze uitnoodiging daar terstond te zullen verschynen, om deel te neemen in Hunne algemeene vreugde.

De leezing volbragt zynde, wordt het plankje voornoemd weder binnen gezet, en de leezer op zyn oude plaats aan d'anderzyde van den ingang gekomen, roept de bukkende luidkeels weder op, waarmede de plegtigheid in den voorsch: grooten Tempel in zo verre een einde neemt.

Dezelve geschiedt direct daar naa door voorsch:. Schippers en Pagters &c, even zo als hier vooren beschreeven is ten opzicht der Officieren, en dit mede in ½ uur voltooid zynde, gingen de Officieren en anderen in het klein nieuw Tempeltje, niet verre van den grooten aan den noord kant, vóor weinige jaaren gestigt door den tegenwoordigen Capitain Swa Thoenko, naar de algemeene verzekeringen, eenlyk ter eere zommiger afgestorvenen, welker naamen daar ook met Chineesche Caracters gegraveerd gezien worden op kleine plankjes, aan beide zyden van den Tapekong —. Hier werden, de zelfde plegtigheden en eerbewyzingen gedaan even als. voor den grooten Tempel, eerst door de Officieren, dan de Schippers, vervolgends de Autaar-bedienden &c:

Hier naa kwamen ook de Geestelyken voor het Autaar te voorschyn; d'eerste daar van omhangen met een' rooden Mantel, met goude passementen hier en daar be-

naaid,

naaid, en voorzien met eenen priesterlyken hoed op 't hoofd, terwyl vier anderen in blaauwe zyde gekleed, bloots-hoofds, twee aan twee aan weerskanten stonden.

De plegtpleegingen van dezen bestonden eenlyk hier in, dat de Opperpriester zingende voor het autaar eerst eenige minuten met het aangezicht na den Joosje, en daarnaa weder omgekeerd staande, geduurig met een klein takje zeker water uyt een kommertje sprengde, terwyl de vier anderen, op hunne plaatzen blyvende, mede zongen, en zonder ophouden met de kleine klokjes, waar van ze ieder één hadden, belden — Dit ruim een quart uur geduurd hebbende, zo nam deze plegtigheid ook een einde; waar naa men alle de figuuren van bamboezen met verguld, verzilverd en geschilderd papier, die dus lang aan beide kanten van den ingang dezes Tempels gerangeerd stonden, buiten bragt, en op eenen hoop door het vuur venietigde, by het geduurig geklop daar by, door een' Priester op een koper bekken, en het afsteeken van verscheide vuurwerken.

Dusdanig van verrigtingen der Voornaamsten van deze natie, vóór en in hun-

 nen

nen Tempel op dezen by Hun zeer aanmerkelyken dag.

De overigen, by duizenden in getal, die niet in den Tempel verschynen, doen Hunnen eere-diensten, een ieder in 't byzonder met even veele vlyt en plegtigheid voor de rustplaatsen Hunner afgestorven vrienden, zonder dat ze zig aan den tyd bepaalen, of zonder dat een zig bekreunt aan den ander.

Zo veel het gedrang van den ongelooflyk grooten toevloed van Menschen ons by deze gelegenheid heeft toegelaaten, is men ook ooggetuigen geweest van de verrigtingen by den Graf-kelder van eenen der aanzienlykste Chineezen, den gewezen Ternaatschen Capitain Ong Jamko, voor weinige jaaren hier overleden: Dit Graf zeer hoog uit den grond, naar de gewoone wys der Grooten gemetzeld, en met een sark van arduinsteen (waar op eenige Chineesche letters gegraveerd en verguld waren) voorzien, was ook van veele andere onderscheiden door twee overeinde staande ronde Colommen van steen, hebbende de hoogte elk wel van 12. voeten, en geplaatst aan weerszyden van den kelder, vertoonende eensgelyks den naam en geboorte-plaats van den overlee-

de-

denen met Chineesche Caracters, die daar op ingehouden en mede verguld waren — Op het voorplein van het Graf, zeer zindelyk met kalk bepleisterd, pronkten de naast elkander gevoegde tafels met de kostbaarste en heerlykste vrugten, en andere eetwaaren, zoo van gebak, confituuren als anderzins; nevens vier staatzie-stoelen, omhangen met fraaie met goud geborduurde kleeden, terwyl voor aan, twee geslagte groote offer-dieren op houte stellen waren geplaatst, zynde een varken en een bok met de schoon gemaakte ingewanden daar by, even als by alle groote plegtigheden gebruiklyk is, en dat ook plaats gevonden heeft voor aan den ingang van de voorsz: tempels.

Ter zyde van 't Graf, rond met grafzooden belegd, zaten verscheide Slaaven Jongens met allerhande Chineesche Muziek-Instrumenten, waar by ook eene menigte zangereszen, by tusschen-poozingen treur-lieden ophefvende, die met alle uiterlyke tekenen van aandoening werden aangehoord door de nagelaaten weduw van den overleedenen, in gezelschap van veele andere vrouwen van de familie, gezeten in een apart afgeschooten vertrek van bamboezen en atappen — Wat wyder van

 hier

hier zag men ook aan de linke zyde van 't Graf den zo genoemden Tapekong, gemetzeld op de wys van eene kleine grafstede, met een steen voor aan, waar op eenige Chineesche Caracters — Hier ter plaats was het, daar de plegtpleeging aller eerst een begin nam, dit geschiede op de volgende wys: De Vrienden en Naast-bestaanden van den overleedenen (Men neeme hier onder niet de vrouwen, want deze verrigten zulks nooit, schoon alle, zoo jonge als oude, die anders nimmer uit Haare wooningen mogen te voorschyn komen, op dezen dag in 't openbaar verschynen) voor af Hunne staatzie-kleederen van blaauw en purper zyde gaas aangedaan hebbende, begaven zig, twee aan twee, voor een gedekt tafeltje voor den voorsch: Tapekong, verzeld van eenen anderen Chinees als Ceremoniemeester nevens twee Jongelingen.

De Ceremonien waren hier verder, even als te vooren gewaagd is van de Officieren, eerst voor den Tapekong, en dan voor het Graf, aan welkers voet mede verscheide wel bereide Chineesche spyzen &c waren gezet eigenhandig door de weduw. Hier by merke men wyders aan, dat als de plegtigheden reeds zyn waargeno-

nomen door de familie, als dan ook de vrienden en goede kenniszen te voorſchyn komen, en dat, geduurende de bewyzen van eerbied door zulk een' vreemden, de naaſte der Bloedverwanten dus lang gebukt ligt ten teken van dankbaarheid.

De ongelden by deze en andere diergelyke gelegenheden zyn gewis zeer groot, en niet wel mogelyk te bepaalen. — Men heeft ons de verzekering gedaan, dat alleen by dit laatſtgemelde graf van ONG JAMKO, ruim 300. rds. zouden zyn bekoſtigd op dezen dag.

Hoe groot de onkoſten doorgaands in het geheel beloopen voor een Chinees van aanzien — ſchoon de zulken den grond voor niet hebben, daar de gemeenen ieder daar voor moeten betaalen — om eenen Graf-kelder in orde te hebben, gelyk het behoort, kan een ieder afleiden uit het gene een geloofwaardig Chinees ons verzekerde, ten opzicht van het half voltooid Graf van wylen den Lieutenant GOUW POANSOEY, voor eenige Jaaren hieroverleeden, en begraaven niet ver van meerm: ONG JAMKO, dat naamlyk tot het nog ontbreekende wel een paar duizend rds. werden vereiſcht, die door de nagelaaten Familie voor als nog niet konden worden by een gebragt.

Wat

Wat men nu van de Ceremoniën in het groot gezien, en hier ter neder gesteld heeft, kan men ook zeggen van de anderen, in het klein mede op twee plaatzen by gewoond te hebben; het eerste van eenen vader, die met veele gevoelige aandoeningen offeranden bragt voor het graf van zynen, nu 5. jaaren overleeden zoon, en dan van een kind van nog geen 3. jaaren, dat door de Moeder werdt onderleid in de uiterlyke tekenen van eerbewyzing voor het Graf zyns vaders.

Gewoonlyk neemen de plegtigheden op dezen dag een einde tegen den namiddag, wanneer de gekookte spyzen, dus lang voor de Tempelsen de Graven ten pronk gestaan, daar worden genuttigd, en de ongekookte na huis gedraagen, en onder de familie en bekenden gedeeld.

Jammer is het, dat aan de weetgraagheid van veelen onzen Ingezetenen (hoe gering ook van getal) ten opzicht der Chineezen, zo met betrekking tot Hunnen Gods-dienst, als Hunne zeden en gewoontens, zo weinig kan worden voldaan, uit hoofde der onbegrypelyke onkunde van wel de meesten der Inwooneren dier anders zoo beroemde natie. — Een staaltje hier van zy genoeg aanteroeren:

Men

Men vindt by voorbeeld over al boven aan de poorten Hunner Tempels, zwart of rood verlakte plankjes, met eenige Caracters daar op gesneeden; Vraagt men na de beduidenis daar van, by na niemand is er, die dieswegens de minste onderrigting kan geven, zelfs veeltyds niet de Priesters of Bonsen, die gestadig Hun verblyf houden in zulke Gebouwen. — Hoe veel moeite deedt niet voorsch: Heer HOOYMAN, by deze hier voor beschreeven gelegenheid, toen zyn Eerw: zoo binnen als buiten meerm: Tempel op Goenoengsarie ook diergelyke beschreeven plankjes vondt. Naa veel vraagens eindelyk was 'er een onder de Officieren, die de beduidenis wist van die Inscriptien, naamelyk, *Treed binnen met een opregt gemoed.*

Even zo is het gesteld met Hunne zo genoemde Wayangs spellen, by zulke gelegenheden altoos veelvuldig. — Die het Schouw-burg betreeden, zyn meest alle Balysche meisjes, daar onder ook kinderen van 10. en meer jaaren, die van heure Geboorte-plaats hier op Batavia komende, veel tyds niet eens in haare eigen moedertaal bedreeven zyn. — Echter weet men deze kinderen in weinig tyds zo ver te onder-

onderrigten en te brengen, dat ze ra
op het toneel verschynen. — Alles ver
tenze met eene onbegrypelyke vaard
heid, wat de lighaams oefveningen betre
maar of ze zelve dat gene verstaa
wat ze zeggen, en van zig laaten h
ren, hier aan is zeer te twyfvelen. Ev
wel zyn deeze Schouw-toneelen alt
omcingeld met duizenden van Mensch
die nogthands eenen weetzieken Europ
meest al niet weeten te zeggen, wat
hooren, en wat ze verstaan.

RELAAS

Van een Reisje, na, en op den Berg MARBABOE, of ook wel den Berg van SALATIGA genoemd, zynde, volgends voorgeeven van de Javaanen, de hoogste op geheel JAVA. (a)

Ik vertrok den 21. October 1785. 's morgens te Paard van *Salatiga*, en bereikte naa den middag om 5. uuren *Soental*, daar de Paarden bleeven; en het reeds zeer koud was; de Thermometer op 50. gr:; en vond daar de Javaanen in planken Hutjes rondom een vuur zitten.

Vervolgends klom ik op na *Thontil*, en kwam daar naa zes uuren; het was hier zeer koud; om 8. uuren 's avonds, de Thermometer op 45. gr:, door de wolken, die daar op de Hutjes lagen, zo dat ik niet in staat was zonder een vuur te kunnen blyven.

Ik peilde, nog dien avond den top van den Berg, Zuid Oost, en een groot

A   Bosch

(a) Deze Berg zou daar door den naam van *Marbaboe*, of *Moeder van alle de Bergen* bekomen hebben. Men weet niet, dat 'er voorheen ooit een Mensch was op geweest.

Bosch, dat ik moest passeeren, Zuid ten Oosten van my, om daar 's Nagts myn weg naar te kunnen rigten; vertrok middernagt by fraaien Maaneschyn, met 2. Europeezen en verscheiden Javaanen met eeten en drinken, patjols (b) byfen &a: &a: van *Thontil*, klom aan stonds op na het Bosch, daar ik om dri uuren in kwam, nam naar het Compas den weg regt Zuid Oost door het Bosch en liet overal kappen in de Boomen om den weg weder te rug te kunnen vinden. Het Bosch was yzelyk wild zonder wegen, of eenige passage; zeer groote boomen, van een geheel andere zoort, als onder den Berg gevonden wordt, eenige met vrugten, als Eikels van Eikeboomen, waren de een op den anderen gewaszen, en veele van ouderdom omgevallen. Ik deed gestadig met een pistool eenige losze schoten doen voor de Tygers, maar werd geen 't minste wild gedierte gewaar, waar van ik geloof, dat de groote koude oorzaak is, staande om 5. uuren 's Morgens de Thermometer 8. gr: boven vriezen. Naa gestadig sterk door geklommen

(b) Welk woord een *Bouwaal* betekent.

men te hebben, kwam ik om zes uuren uit het Bosch op een kleine vlakte, de koude was hier buitengemeen, de Thermometer 7. à 8. gr: boven vriezen; ik was by na niet in ſtaat om te ſpreeken, myn handen en voeten, waren half dood door de vogtigheid van de wolken, in 't gras; het was hier buiten dat zeer aangenaam, en als of men in een' bloementuin kwam; 'er groeit een zeer kort, ruikende gras, (c) vol bloemtjes, en eene menigte kleine boomtjes, gelyk aan Roſemaryn, 8. à 10. voeten hoog; maar van een' heel anderen reuk, die men nooit ergens anders te zien krygt, als op deze plaats. De top van den Berg ſcheen my hier nog byna hooger als van de vlakte; de koude liet

 niet

(c) Door de Javaanen *Soukat Koilon Jaunen* genoemd, dat ongelooflyk voedzaam, ruikende en kragtig is; de Vorsten geeven het een' keer in de week aan de paarden te eeten, die daar door in 't kort zeer vet en ſterk worden; het groeit niet, dan zeer hoog op deze Bergen; ik heb het met den wortel na beneden gebragt, maar is geſtorven; de wortels van dat gras gebruiken de Inlanders als Thee, tegen alle inwendige kwaalen. Onder de menigte veele kruiden en bloemen, die men op dit gebergte vindt, als wilde Vlier, Boter-bloemen, Weegbladen, Zwitzerſche Thee &a. &a. wordt ook de Distel, gelyk die in 't Vaderland is, gevonden, en meer honderde kruiden, aan my onbekend.

niet toe hier lang te vertoeven, waarom op die vlakte eenige Javaanen laatende met patjols, om in den tyd, dat ik op klom, wat te kunnen patjollen om Kool te planten, en ander zaad te zaaien, van welk alles ik my voorzien had, ik het opklimmen vervolgde door de Rozemaryn-boomtjes, omtrend een half uur, regt na den top; hoe hooger ik kwam, hoe kaaler de Berg werdt; omtrend om tien uuren geraakte ik op den top, en vond denzelven omtrend 20. voeten breed, en 40. lang te zyn, kaal, met een weinig gras, kleine ſtruikjes, en eene groote klip. (d)

De lucht was helder, zo dat ik overal rond konde zien, in het Land *Bakalem*, de *Kadou*, het Land van *Damack*, de Noord- en Zuyd-Zee, kort om het gezicht

(d) Schoon niemand van de Javaanen weet, dat de top van den Berg ooit beklommen is, zo wist men echter te verhaalen, dat daar een groote ſteen op ligt, gelyk ik ook gevonden heb, men verhaalt, dat die ſteen, onder het beſtier van den Edelen Heer Gouverneur OSSENBERG op *Toegoe*, twee uuren van *Samarang*, zoude hebben geleegen, dat de Edel Heer Gouverneur dien ſteen wilde laate haalen, om een kostelyken diamant, die daar in zat, uit te breeken, maar dat die ſteen de nagt te vooren na den top van den *Samarangſche Berg* verhuist was.

zicht was verrukkende. De Berg, is aan drie kanten met zeer steil afgaande valleiën, waar in ik niet tot beneden konde zien; ik deed eenige schooten met een pistool, welk een geruisch door die valleiën, als de zwaarste donderslagen gaf; aan de dreuning zoude men zeggen dat de Berg hol was; ik vertoefde op den top eene groote uur om wat te rusten, en vond geen gedierte, noch vogels hoe genoemd, als eenige kleine gryze Zwaalfjes, die rondom ons heen zweefden.

De Javaanen zeggen, dat daar eenige Steen-Bokjes zig op houden, een zoort, dat in de laagten onbekend is. De Lucht was ongestadig koud en warm; de Thermometer op 50. tot 60. gr: ongestadig; ik liet 'er eenige bedden maaken, waar ik kool op plantte; en wortelen en knollen op zaaide, zo als ik op de terug-reis, op verscheiden plaatzen deed; en kwam 's Namiddags om 4. uuren op *Thontil* (e) en om 7. uuren

 's Avonds

(e) *Thontil*, en meer Negerytjes liggen meer als de helft op de hoogte van den Berg; de Javaanen leeven daar zeer arm en ellendig; door de koude, die door 's gestadig overdryven van de wolken veroorzaakt

's Avonds op *Kopping*, den bloemko
tuin van den Edelen Heer Gouvern

zaakt wordt, liggen zy nagt en dag by 't vuur, en half gerookt, schoon zy volmaakt gezond zyn. les wat tot hun gebruik noodig is, moet van bene daar gebragt worden, terwyl 'er geen pady, k pers, bamboezen, of iets diergelyks door de kt groeit Jagons is 't eenigste, dat 'er nog voordko maar staan 8. à 9. maanden tot ze ryp zyn; het l is 'er volmaakt vrugtbaar voor alle Europee groentens; dat volk geneert zig met planten van k aardappelen, seldery, knoflook, &a. &a. daar zy na geene moeite aan doen, of kennis van hebben nogthands ongemeen schoon en groot worden: bloemkool, tarwe, en gerst, groeien daar, als i Vaderland; het is een Land, als 'er weinige i Waereld zyn, als 'er maar Menschen woonden, het wisten zig tot nut te maaken; de Lugt is 'e zeer fyn en gezond, de Thermometer rystzelden daags boven de 60. gr:, en daalt 'er des nagts o de 40., in de maanden July en Augustus is 'er z tyds Ys, een schelling dik gezien.

De wolken liggen het meest van tien uuren 's M gens, tot vier uuren des Namiddags op den Berg bevogtigen en verkoelen de Aarde, terwyl de in de laagte alles verdroogt; 's Nagts, valt de d zeer sterk, zo dat alles schynt mede te werken, dat Land volmaakt vrugtbaar te maaken. Wan in de maand Augustus de *allang allang*, een z van zeer hoog opschietende gras, droog is geword brandt men zo veel en zo hoog op den Berg, als mogelyk is; in den Regen-tyd voert het water deze asch en de vettigheid van de bladen, &a: &a beneden, zo dat de aarde zonder de minste mo daar door weder gemest wordt; alles, wat ik gep hebbe, is gelukt en zelfs ver boven de verwagt

van *Java*, 4. uuren boven *Salatiga* te rug.

Het vee, dat hier op den Berg weidt, is ongemeen vet, en groot, dat ik toeschryf aan het kostelyk ruikende en kruidig gras, hier voor gemeld; ik heb eenige schaapen na boven gebragt, en ondervonden, dat die zo volmaakt slaagen, en vet worden, daar by zo smaakelyk zyn, dat die voor geene in Europa behoeven te wyken; de boter is hier zo hard als kaas, geel als goud, en zeer aangenaam van smaak.

RELAAS

Van een' Togt na den BRANDENDE BERG, op JAVA.

Ik vertrok den 17^{e} July 1786., 's Morgens vroeg van *Salatiga*, en kwam om twaalf uuren op *Selo*, en om 2. uuren op *Ronko*, zynde de laatste Negery op den Berg, aan den eenigen weg, daar het mogelyk is denzelven te beklimmen, de Lucht was hier koud, de Thermometer 's Middags om 12. uuren 58. gr:, en het verschil was tussen *Salatiga* en daar reeds 20 gr:, en 36. tusschen *Samarang* en *Selo*.

Ik maakte vervolgends alles klaar, om, als de Maan op kwam, de reis te kunnen vervolgen, en peilde den top van den Brandende Berg, Zuid-Oost, en eenen hoogen Berg, dien ik eerst over moest, regt Oost van my, om daar in den Nagt den weg naar te kunnen rigten.

Met het op komen van de Maan, dat omtrend om 11. uuren was, vertrok

trek ik van *Ranko*, (a) en nam den weg regt Oost op; hoe hooger ik kwam, hoe kouder het werdt; om twee uuren op een' enkelen Berg van asch komende was, de Thermometer op 14. gr: boven vriezen gedaald; de koude was nog grooter, door de Wolken, die gestadig over den Berg kwamen, en als hagel in 't gezicht sneeden; de weg was hier op eenige plaatzen gevaarlyk, en zo smal, dat men op handen en voeten over de klippen moest kruipen, daar men aan weerskanten in grondloozen valleien afzag.

Ik zoude hier graag vertoefd hebben tot het dag was; maar de schrikkelyke koude liet niet toe, een moment stil te houden; en had ik de Inlanders niet met Arak op Gengber getrokken, op de been gehouden, waren daar vast eenigen van blyven liggen, en van de koude versteeven. Om 5. uuren kreeg

 ik

(a) *Ranko* ligt aan den Zuid-kant van den Berg *Merbaboe*, daar *Kopping* aan den Noord-kant ligt; al het Land is hier zeer vrugtbaar, dat nog door de Asch van de Brandende Berg vermeerderd wordt; de Berg brandt niet altoos sterk, maar woelt om de 10. à 12. uuren eens, wanneer hy zyne Asch op de omleggende Bergen uitmyt; niemand weet van hier, noch op *Salatiga* ooit aardbeeving gevoeld te hebben.

ik een' kleinen regen, en daar doo[r]
werdt de lucht zo koud, dat de Thermo-
meter tot op 4. gr: boven vriezen daa[l]-
de. en zo gestadig bleef, tot de Zo[n]
op kwam; wanneer wy ons voor ee[n]
ontzachelyke vallei bevonden, van e[n]-
kele klippen, die den Brandende Ber[g]
van alle de omliggende Bergen afsnydt:
de top van den Brandende Berg lag
doe voor ons, omtrend zo ver, dat
men met een geweer-kogel in het gat,
daar de rook uit kwam, kon schieten;
de regen was de oorzaak, dat ik niet
durfde onderneemen, om van die klip-
pen af te klimmen, om dat de steenen
glad waren, zonder het minst geboom-
te of gras, daar men zig aan houden
konde; de diepte van die vallei schat-
te ik op 1000. vademen. Wanneer het
droog weder was geweest, en ik on-
der in die vallei had kunnen komen,
zoude het ook mogelyk zyn geweest,
digt by het gat, daar de rook uit komt,
te geraaken; want de geheele Branden-
de Berg bestaat uit enkele klip, die
met kleine uitgebrande steentjes en
zwavel bedekt is, ontbloot van eenige
struiken of gras, zo ver ik van daar
ontdekken kon; en rondom door ver-
schei-

ſcheiden vrugtbaare Bergen ingeſloo-ten, daar hy als een Eiland in 't midden in ligt, en den brandende top boven uit laat zien. Het geboomte, en water, welk men verbeeldt van de laagte op den Brandende Berg te zien, is van de omliggende Bergen, zo even gemeld, die men in de laagte voor den Brandende Berg zelven aanziet.

Op den geheelen top, en verſcheiden plaatzen na beneden ligt eene groote menigte Zwavel, die geel, wit, en bruin uitziet, en alle brandt. Men hoorde van tyd tot tyd, een geruisch als of een wagen over eenen harden grond rydt; en de rook ſcheen dan wat ſterker uit het gat te komen. Zo men zig 'er naar uitrustte, zou het niet onmogelyk zyn, om zo digt aan het gat te komen, dat men 'er eenen ſteen in konde werpen; doch die reis zou niet minder dan in drie dagen kunnen gedaan worden. Hoe hoger men komt, hoe minder men eenig wild gedierte te vreezen heeft, ſchoon het aan geen voedzel en water, op de omliggende Bergen ontbreekt; maar ik onderſtel, dat de zwaare koude daar van oorzaak is. Naa alles, zo veel als mogelyk

was,

was, onderzogt te hebben, nam ik
te rug-reis aan, die niet minder mc
lyk en gevaarlyk was, en kwam 's avoı
weder onder den Berg, en daags d
aan op *Salatiga*.

RELAAS

Van een' 2den Togt na den BRANDENDE BERG, of Vervolg, van den Eersten Togt, van den 18. July 1786. (a)

Wy vertrokken, den 9. Augustus van *Salatiga* by Volle Maan, en bleeven dien Nagt op *Ronko*, de groote helft op den Berg, daar wy alles, tot het vervolgen van onze reis klaar maakten.

Den 10. 's Morgens om 4. uuren, vertrokken wy van *Ronko;* ik had, de reis wat laat begonnen, om niet voor Zons opgang, op die plaats te zyn, daar ik de voorige reis de vreeslyke koude ontmoet had. Naa sterk door geklommen te hebben, kwamen wy tegen 7. uuren, voor die groote vallei, die den Brandende Berg van alle de omliggende Bergen affnydt, en daar ik den voorigen togt door den regen niet na beneden kon komen. De Lucht was daar buiten gemeen fyn, doch de koude verdraagelyk. Wy vertoefden hier eene

(a) Doe ik niet verder dan de groote vallei had kunnen komen.

eene halve uur om wat te rusten, en alles te vervaardigen tot het afklimmen van die onzachlyke klip, dat wy, om half agt ondernamen, eerst 500 vademen langs eene touw, en vervolgends op handen en voeten langs de klippen.

Wy bevonden die vallei, by de 1000. vademen diep te zyn, daar wy echter na veel gevaar, en moeite tegen half negen onder kwamen; hier dagten wy alle gevaar, en moeite te boven te zyn; maar dit was de plaats; daar dezelve eerst begon; dewyl wy niet hadden kunnen zien, of ons voorftellen, dat de Berg daar zoude branden; het gene wy bevonden, dat dezelve onder aan den voet, reeds op honderde plaatzen deedt, en de klippen zo warm waren, dat men geen moment op dezelve vertoeven kon; wy ondernamen doch om na den top te klimmen; die zig van daar nog zeer hoog vertoonde.

De moeite en het gevaar was in 't opklimmen onuitfpreekelyk, door dat de klippen alle los, en warm waren, en zig als uitgebrande fteen - koolen vertoonden, waar aan men zig niet kon vast houden, terwyl dezelve op veele

zen met Zwavel bedekt lagen, die door de warmte van den Berg en der steenen gesmolten was, op veele plaatzen kookte, en een' damp, en benaauwheid verwekte, dat men alle momenten flaauw dagt te worden. Met alle deze moeilykheden, bereikte ik toe tegen 12. uuren den hoogsten top van dezen geheel Brandende Berg, of den rand van het groote gat. (b) Geen Mensch, kon zig het gezicht, van den vreeslyken Zulver-poel voorstellen of uitdrukken, en de akelykheid, om in denzelven te zien, was onuitspreekelyk. Ik bevond den top wel zo groot, als de halve Stad van *Samarang*, doch na den Zuid-kant reeds geheel ingestort, dat ik de vorige reis niet had kunnen zien, zo dat 'er aan den Noord-kant, maar een enkele rug in gedaante, als een halve maan, meer overblyft, die omtrend 3. voeten breed is, en waar op wy ons bevonden; de rook kwam, met geweld uit die groote gaten perszen, doch men werdt geen vuur gewaar,

---

(b) De Thermometer op 96. gr., het ryzen van den Thermomerer was niet zo zeer door de warmte van de lucht, als door den gloed van den Berg, en den damp van de Zwavel.

waar; des ik onderstelle, dat het zelv heel laag in den grond moet zyn, e de Berg geheel hol is, zelf tot die onder zynen voet; door dien daar o honderde plaatzen de rook uit komt zo dat die ter eenigen tyd, nog eens ge heel in zal storten; dewyl alle de stee nen reeds uitgebrand zyn; en geen d minste substantie meer hebben.

Ik vertoefde op den top, omtrent een halve uur, en kon duidelyk mer ken, dat dezelve onder myne voeter brandde; want naa den korst van de Zwavel wat opgeligt te hebben, was dezelve vuurheet, en hol; Ik zette 'er eene witte vlag op, en nam de terug reis aan; die niet minder moeilyk en gevaarlyk was, en kwam 's Avonds weder in de voornoemde Negery. Door de onzachlyke hitte van den Berg en de Zwavel, hadden wy onze handen en voeten by na geheel verbrand; dat maakte ons de reis na beneden, by na ondoenlyk; doch de geheele omstandigheid liet niet toe, daar langer te blyven. Men zou denken, dat op zulken heeten Berg onmogelyk iets kon groeien; het kwam ons derhalven allet verwonderlykt voor, dat men in de

koo-

kookende Zwavel een heel klein struik-
je vondt, een zoort van klimop, welk
zelf heel warm was, en omtrend eenen
voet op zyn langst, op die Zwavel lag.

OPMERKING OVER DE GELEGENHEID ALS GEZONDHEID VAN SALATIGA.

Salatiga ligt omtrend in 't midden v
van het Eiland JAVA, zo wel v
het Oosten tot het Westen, als van
Zuid tot de Noord gerekend, en is g
legen op den voet van den Berg *Ma
baboe*, of de *Salatigasche Berg* genoem

De Lucht is 'er zeer getemper
de Thermometer ryst des daags zeld
boven 78. gr:, en daalt des nagts o
der de 50. gr:; in de maanden July
Augustus, wanneer die wel eens
helder nagten tot 36. à 38. gr: daal
vertellen zelfs hier de oude Europe
zen van Ys, gezien te hebben.

De zuiverheid van de lucht, en
Zuidewind, die van het gebergte waai

maakt de plaats volmaakt gezond; geen ag is 'er, dat men niet merkelyk ziet, it de lucht zig zuivert, in den regen-oussson door de regens en donder, i in den goeden moussun door de uide en Zuid-Ooste winden, die ge-idig op vaste tyden en dagen waaien; ; in de maand January, February en aart; is het 's morgens mooi weer, en wind; om ééne uur komt de re-n met Noorde en Noord Weste win-n omtrend tot 5. uuren na den mid-g, wanneer de regens weder ophouden t 9. uuren des avonds, beginnende der ten 11. à 12. uuren, verder fraai eer; zomtyds wel eens storm voor quartier, met koude.

In de maand April en May, is 't oi en aangenaam weer, weinig wind, variabel; om de twee dagen regen t zwaaren donder; in de maand Ju-; July, Augusrus, waaien de Zuide Zuid-Ooste winden van 's morgens : uuren tot naa den middag 4. à 5. ren zeer sterk, inzonderheid de vyf gen van het Eerste Quartier naa de euwe Maan.

Wanneer de wind 's middags om 12.

 zig

zig legt, betrekt de lucht, en daa
een zagte regen, waar naa het de
volgende dagen minder waait. I
zo de lucht betrekt, en tegen
avond zonder regen zig weder verd
komt de wind des daags veel vr
en heviger als ordinair.

In September verminderen de
Ooste winden, en men krygt va
tot tyd meer regens; in de maan
tober ſtil, variabele winden, me
gens en donder.

In November en December
Noord-Weste winden; 's avond
6. uuren ſterke ſtort-regens, tot
der-nagt. Door eene accuraate
tekening, van dag tot dag heb i
dervonden, dat tusſchen de Ni
en Volle Maan altoos het geheel
door de wind 4. à 5. dagen veel
ker en langer waait, dan by afg
maan, en omtrend altoos met he
ſte Quartier toeneemt, zelfs wel
nagt en dag daar blyft ſtaan. Me
's morgens met opgaan van de Zon
wat weer het de geheelen dag z
zen: zo de Zuid-kant van den
dende Berg, met eenige witte w

bedekt is, volgt vast sterker wind; hoe witter de wolkjes uitzien en vermeerderen, hoe sterker de wind komt, die dan ook onbeweeglyk blyven; begint daar beweeging in te komen, en worden ze iets zwart, zo legt zig de wind, de lucht betrekt, en daar komt regen of gestadige weerlicht in 't Zuiden uit zonder donder; doch dan des anderen daags de wind veel heviger. Door deze gestadige winden, die over het kruidryk, en koel gebergte komen waaien, is *Salatiga* en de omliggende Negeryen, volmaakt gezond, men heeft hier geene vaste ziektens hoe genoemd, vroeg en najaar, drooge- en regen-mousson geeft geene verandering.

Europeezen, die hier 30. à 40. Jaaren geleegen hebben, betuigen nooit ziek te zyn geweest, en leeven in den hoogsten Ouderdom nog zeer gezond, en sterk. By de 2. Jaaren dat ik hier gelegen heb, heb ik van de 46. Europeezen met Vrouw en Kinderen daar onder gerekend, nog niemand ziek, veel minder dooden gehad; Niemand weet van ongezonden kost, noch drank, elk eet en drinkt, wat zyn hart lust;

terwyl de mond-behoeftens goed koop zyn, is alles in den grootsten overvloed.

Schoon men hier kostelyk bronwater heeft, drinken de Europeezen ordinair den geheelen dag door gekernde melk, daar alle morgen eene menigte voor niets onder hen van rond gedeeld wordt. Kortom zy leeven zonder de minste omzichtigheid zo gezond, vrolyk en sterk, als men in eene plaats in de geheele Waereld zoude kunnen wenschen.

(Was getekend)

F: VAN BOEKHOLD.

BE-

BESCHRYVING. van een Gedeelte der Omme- en Bovenlanden dezer Hoofdstad, doch inzonderheid van de Zuid- westlyke, en Westlyke Landen, benevens de bebouwing der Gronden, Levens-wys, en oefveningen der Opgezetenen; mitsgaders de Fabryken, en Handel in dezelve, door ANDRIES TEISSEIRE.

Ik onderneem eenige zaaken tot kennis van 't Algemeen te brengen, die ik oordeel nuttig en noodzaaklyk te zyn, vermits ik in veele gevallen bespeurd heb, dat men, uit gebrek van genoegzaame kennis van de Bovenlanden en den Handel der opgezetenen, verscheiden dingen in een verkeerd licht beschouwt, en kwaalyk beoordeelt.

Myne menigvuldige doorkruysing en ophouding in dezelve, zo in myne jeugd, toen ik agt jaaren agter een als Landmeeter onder en met den Inlander heb moeten omgaan, en vervolgends nu ze-

ventien jaaren als eigenaar van verscheiden Land-goederen om de Zuid-west en Westlyk van deze Hoofdstad gelegen, dezelve heb moeten beheeren, heeft my gelegenheid gegeeven om die Oorden en Menschen van nader by te leeren kennen, dan zulks in 't gemeen geschiedt; en nog beter heb ik den nationaalen smaak der bovenlandsche Javaanen en Chineesche Landbouwers kunnen nagaan, toen ik my met de Takken des Landbouws zelf verscheiden jaaren opgehouden heb.

De Stad BATAVIA werdt als in het jaar (a) 1628. voor niet zeer gezond geacht, wegens de menigvuldige staande wateren en poelen, die in de Omme- en Bovenlanden gevonden werden, welke ongezondheid den bewooners derzelve toen ter tyd door de Winden uit het Gebergte aangebragt werdt; doch zederd de Landbouw aangemoedigd is geworden, zyn de Bosschen en Wildernissen omgeveld, de Landen ontgonnen, den staande Wateren afloop gegeeven, en de poelen uitgedroogd; zo dat de ongezondheid der stad in het gemeen niet meer door de zuide winden ontstaat, maar door de

(a) J. Bontius Oost- en West-Indische warande Pag. 4.

Noorden en Noord-Oosten wind, die de
aaszemingen van het modderagtig ge-
te der ſtranden en der moeraſſen en
en tuſſchen de *Vinkevaart* of *Angielza*
er en de gegraaven *Sontbaar* aanvoe-
behalven in de kentering van den
en tot den kwaaden mouſſon, als wan-
de Weſte-winden in de eerſte dagen
a ſchadelyke dampen uit de weſtlyke
den en moeraſſen over de ſtad voe-
den; doch omtrend ééne uur gaans
de ſtad en in de Bovenlanden is het
gemeen zeer gezond.

e eigendommen, die particulieren, en
iderheid de Europeezen, ſucceſſief op
anden verkreegen hebben, hebben het
t toegebragt om dezelve te doen be-
ren; het aanleggen van Zuiker-plan-
n heeft tot omtrend zeven uuren
van de ſtad de omvelling der Boſſchen
itginning der Gronden verhaaſt; ter-
de (b) Pady-teeld en vervolgens het
ken van Rundvee dezelve verder
uitgebreid en voltooid, zo dat men
woordig zelfs tot aan het Gebergte
andere boſſchen vindt, dan eenlyk,
die expres bewaard worden tot brand-
en voor Zuikermolens.

A 2 De

(b) *Pady* wordt genoemd de Ryſt, die op het veld
de Ryſt aan den halm, in de airen.

De koffy-plantagien worden alleen op 's E. Compagnies Landen en het Landgoed *Buitenzorg* aangekweekt; alle de proeven, die men van dezelve meer stadwaards en in de Beneden-landen genomen heeft zyn buiten vordering gebleeven, en veel van die verlaaten geworden wegens den zwaaren loon, die aan de Arbeiders hier beneden, meer dan boven in het Gebergte moet betaald worden, welk in de vergelyking der inkomsten met de uitgaaven de schaal tot de zyde van verlies doet overslaan.

Het aanleggen van voormelde plantagien in het Gebergte heeft hetzelve mede van veele zwaare bosschen en wildernissen ontbloot en gezuiverd, waar by het kweeken van Pady door de koffy planters niet weinig toegebragt heeft; de gemaklykheid om dat graan in die, en alle andere ryk bewaterde streeken voord te brengen, geeft steeds eene genoegzaame zekerheid van een goeden oogst; zulks, en de geringe behoefte der bergbewooners verzekert de Compagnie mede van eene overvloedige menigte koffy uit dezelve, zo de prys maar niet verminderd, noch bemoedigende aanspooringen verzuimd worden.

De ontblooting der wildernissen rond om Batavia, de aangelegde Boomgaarden

in deszelfs nabyheid, en de voordgaande toeneeming van die, benevens den akkerbouw, Zuikerplantagien, en het kweeken van Rundvee, zyn de redenen, dat de Landen, welke eertyds weinig of niets waardig waren, om dat dezelve weinig of geen voordeel afwierpen, thands zo hoog in prys gesteegen zyn; vermits ze nu byna de eenigste bronnen van bestaan zyn geworden voor de Ingezetenen, nademaal de Handel met buitenlandsche waaren uit gebrek van muntspecien en eigenhandelwaaren zo goed als verloopen is. Jammer is het, dat zo wel de aanlegging van Boomgaarden als de Akkerbouw in de Zuidlyke en Oostlyke streeken voor het grootst gedeelte door Javaanen waargenoomen en geoeffend wordt; deze menschen, die weinige behoeften hebben, en niet aangezet worden, regelen hunnen arbeid ook naar dezelve, en brengen dus weinige Producten tot den Handel; hoe zeer zou dit Land bloeien, wanneer de Landbouw door een nyver volk, of eenlyk onder deszelfs bestier beoefvend werdt! De gesteldheid der Gronden, de Rivieren, en wateren, waarmede dezelve doorsneeden en vervuld zyn, de algemeene vrugtbaarheid van het Climaat, en de doorgaands geregelde saisoenen des

jaars zyn zo veele oorzaaken, die de 'i lerrykste voordbrengzelen belooven, á de onderneemers verzekeren van een g wiszen oogst; inzonderheid is zulks wa van de Gebergtens, en de streeken lan de Rivier *Tsiedanie*.

De nabuurschap van dezen Staat aan d der Inlandsche Vorsten en Regenten, d hunne ondezaaten met een volstrekt w lekeurig gezag beheerschen, dezelve ni aanmoedigen, noch beloonen, maar all van hun afperszen, verzekert ons genoe zaam van volk, by aldien wy hen als me schen behandelen, gelyk zulks tot hi toe alhier geschiedt; waarvan de aanmei lyke bevolking der Omme en Boven-land in weinige jaaren uit de Berg- en West Javaanen, volkomen bewyzen geeft; zoude men al niet mogen verwagte zo de menigvuldige moordereien in de o me- landen voorgekomen en tegengega konden worden.

De omstandigheden der meeste Lan eigenaaren, die of Dienaaren der Ma schappy, of beampte Burgers zyn, en d verpligt ter waarneeming van hunner Me ters belangen en die van de Colonie, z van dien aart, dat zy hunner byzond zorg niet kunnen aanwenden tot het

stie

ſtieren van hunne Land-goederen, welk de voornaamſte oorzaak is, dat de opgezetenen der Landen zo wel van voorbeelden en aanſpooring, als van middelen tot inkoop van noodige Werk-beeſten en gereedſchappen verſteeken, van hunne oude gewoonte niet afgaan, naamlyk van niets meer te planten en te bewerken, dan zy volſtrekt tot hunne zobere levensbehoeften noodig hebben.

De menigvuldige producten, die van de Weſter-oorden afgevoerd en hier aangebragt worden, toonen, hoe eene voorbeeldige nyverheid, aanſpooringen, en genoegzaame hulp de takken des Landbouws kunnen uitbreiden, en de producten vermeerderen. 't Is waar, men zoude zeggen, dat zulks door de Chineezen geſchiedt; ja van de Chineeſche boerereien komen zeker de meeſte producten af, doch zy zyn alle geene voordbrengzels van den arbeid der Chineezen; de Chineeſche boerereien zyn met zeer weinige Landbouwers van hunne eigen Natie voorzien; dat werkzaam Volk, inzonderheid de Berg-Chineezen, welke hunne eigen kragten te wel kennen, en van hunne noodzaaklykheid te zeer overtuigt zyn, beminnaars van de Vryheid, waar aan zy alle betrekkingen opofferen, die zy ook door alle middelen

weeten te handhaaven, zyn te kostbaa woelig, en twistzugtig, om als bezoldigd Arbeiders in een groot getal op eene bo zerei te wezen; maar het zyn meest Ja vaanen, die door Chineezen aangezog bestuurd, bezoldigd, en met de noodig middelen tot inkoop van Werkbeesten e Werktuigen geholpen worden, die d Landen bebouwen; zy, die het werk al huurlingen doen, hebben zeker geene eige Producten, daar dezelve aan hunne Mees ters behooren, doch buiten hen zyn me nige Javaansche Landbouwers, die voo eigen rekening arbeiden, en daar to door Chineezen aangemoedigd, en on dersteund worden, waarom zy ook door gaands de opkoopers zyn van den oogs en inzaam der door hen aangemoedigd en geholpen Javaanen.

By aldien dat werk, welk de Chineeze verrigten, door Europeezen, het zy al Land-eigenaaren, het zy als Landhuurer verrigt werdt, wat rykdommen zou dez Staat dan niet opleveren, wyl zulks de Ja vaanen dan in het algemeen meer werk zaam zoude maaken, en de arbeid doo hen vlytiger beoefvend worden, daar zy beter betaald zouden worden zo wel voo hunnen arbeid, als voor hunne Producten

ver-

vermits men doch moet onderstellen, dat veele Europeezen met de Javaanen, die in hunnen dienst staan, of in het verschot van geld, of in de voldoening van hunnen arbeidsloon, eerlyker zullen handelen, dan de Chineezen (:de weinige goeden uitgezonderd:) in het gemeen doen.

Het voordeel, welk de Land-eigenaaren in hunne omstandigheden van hunne Land-goederen hebben, is, dat de meesten derzelven met weinige moeite en toezicht Tien procent jaarlyks, sommigen wat meer, en anderen wat minder, van het geld, dat ze voor den koop der Landen hebben uitgegeeven, ontfangen, en daar boven het genoegen hebben, dat ze jaarlyks eens of meermaalen naar de omstandigheden van hun beroep of dienst, en van den afstand hunner Landen, voor weinige dagen, het zy tot eene uitspanning, het zy ter herstelling van hunne verzwakte gezondheid, of ter waarneeming van gewigtig Schryfwerk, tot afzondering van het gewoel en voorkoming van andere afleidingen een' keer derwaards gaan neemen, waartoe de meeste Landen wel geschikt zyn, als hebbende goede ryd-wegen, schoone steene huizen, bygebouwen, en tuinen. En schoon de pragtigste Land-huizen

 zen

gen en tuinen zuidwaards van *Batavia* grooter menigte, dan in de Ooft- en W ters velden gevonden worden, zo zyn zelve nogthands niet ontbloot van go en vermaakelyke Landhuizen, die even zo kort by den anderen liggen, als der zuidlyke ftreeken; en om de vo naamfte van die tot algemeene kenni brengen, zal ik dezelve kortelyk opnoem en die, welke om de Ooft zyn, eerft geeven, door te beginnen met die, we boven de Fortres *Angiol* liggen.

Dan vermits hier geene gelegenhei om kaarten der Bovenlanden te laaten di ken om by deze Befchryving gevoeg worden, en in verfcheiden andere v ken, waar over *Batavia* gefchreeven wel naauw keurige plaaten zyn van de en haaren omtrek, maar geenszins va Bovenlanden, behalven alleen in het uitmuntende werk van den Heer Franc Valentyn, zo vind ik my verpligt om de gelegenheid der te befchryven La goederen eenig licht te geeven door den l der voornaamfte *Rivieren* en *Wegen*, aan de te befchryven Land-goederen gen, op te tekenen; terwyl zy, die het meld werk van den Heer Valentyn zitten, eenig meerder licht kunnen b

men uit het Tweede bestek van het koningryk *Jaccatra*, gevoegd in het vyfde Deel zyner beschryving, handelende over *Groot Djauwa*.

Natuur en kunst hebben te zamen gewerkt om deze stad met genoegzaam Water te voorzien: de loop en rigting van verscheiden Rivieren zyn van dien aart, dat men met behulp van weinige moeite en kosten dezelve als tot één middel punt heeft kunnen brengen.

Aan de Oost-zyde der stad vloeit het water uit verscheiden kleine spruiten tot de Rivier *Tjie-Akong*, of *Soengy* (c) *Lawrap*, welke zig met de *Sontbaarze* Rivier, die door de spruit *Tjiepienang* vergroot is, vereenigen, met bykoming van verscheiden wateren, zo uit de *Slokkan*, als uit eene menigte water-wellen, bronnen, en binnen-wateren van groote *Rawwas* of waterpoelen, van dewelke de *Troessang*, de *Vinkevaart*, de *Angiolze* Rivier, en de gegraaven *Sontbaar* geformeerd zyn.

Van het Zuiden stroomt de Rivier, die de Inlanders *Tjie-Loar* ende Europeesche Ingezetenen alhier de *Groote Rivier* noemen, doch die de meeste Schryvers met den naam van *Bataviasche Rivier* bestempelen: Dezelve ontspruit in het oostlyke

der

(c) *Soengy* betekent in het Maleidsch eene *spruit*.

der twee hoogste Bergen, die men van ziet, en de *Megemandong* of in de wa ling de *Blaauwe Berg* genoemd word even beneden haaren oorsprong wor met honderden van spruiten verrykt, door het eene zeer aanmerkelyke Rivie en aan deze stad genoegzaam water zo verschafven, ingevalle het Gouverneu Generaal onder de Regering van W Zyne Excellentie VAN IMHOFF niet groote afleiding by *Buiten-Zorg* uit de ve gemaakt hadt, die in het gemeen kend is onder den naam van de *Slokk* langs de oost-zyde van gemelde Ri afvloeit, en zig in de *Sonthaar* infl welke *Slokkan* dient om eene groote me te van Ryst-landen, die aan weerszy van haaren oever liggen, te bevogti Die aftapping uit de *groote Rivier* is de presente Regeering weder hersteld eene afleiding van water uit de Ri *Tsiedanie* tot dezelve, en zulks even bo het huis te *Buitenzorg*.

Van het Zuid-westen worden de lan mede door verscheiden spruiten en Ri ren doorsneeden: de spruit *Kalie* (*d*) *ke*, de Rivieren *Grogol* en *Crocot*, de sp

---

(*d*) *Kalie* zegt in 't Maleidsch eene *Rivier*.

(*e*) *Soeka boemie*, de Rivier *Passangraban*, de spruiten *Tjentiga*, *Tjie-Poetat*, *Seroa*, *Tjiekdaak*, en de Rivier *Ankoe* besproeien de Ryst-velden, die langs het grootste gedeelte haarer oevers liggen, en verryken de stad met water.

Van het westen vliet de waterryke Rivier de *Tsiedanie*, by de Schryvers en in het gemeen de *Tangerangsche Rivier* genoemd; deze neemt haaren oorsprong mede uit den Berg *Megemandong*, doch door den Heer VALENTYN is zulks verkeerdelyk aan den Berg *Salak* toegeschreeven; maar ze wordt door eene ontelbaare menigte van spruiten en rivieren uit den Berg *Salak*, zynde den Westelyken hoogen Berg, dien men van hier ziet, verrykt; oudtyds maakte deze Rivier de scheiding tusschen het Ryk van *Jaccatra* en *Bantam*; doch onder de Regeering van wylen den Heer Gouverneur Generaal VAN IMHOFF is dezelve op zeshonderd Roeden beweesten gemelde rivier bepaald. Deze rivier stort zig door verscheiden monden tegen over het Eiland *Onrust* in zee, en schoon dezelve door haaren natuurlyken loop geen water aan de stad geeft, zo heeft men nog-

thands

(*e*) *Soeka Boemie* betekent *lust der Aarde*

thands omtrend vyf en dertighonderd Roeden, in eene regte lyn gerekend, boven haare uit-monding een Canaal uit dezelve na de stad gegraaven, dat de *Mookervaart* genoemt wordt, waar door thands het meeste water na de stad komt.

Alle die opgenoemde wateren vereenigen zig in en om deze stad: naamlyk de Rivier *Angiol* stroomt voor een gedeelte voor by den post van dien naam tot aan de oostlyke stads Buiten-barm. De gegraaven *Soutbaar* loopt eerst in eene regte lyn omtrend op den cours van west, dertig graaden noorden, tot ruim zes honderd Roeden van de stad, van waarze gelyklynig met de *Angiolze* vaart tot digt by de stads Buiten-barm, op de hoogte van haaren zuid-oostlykften punt *Gelderland* genoemd, vloeit, waarze haar water aan verscheiden oostlyke Buiten-gragten mededeelt, en in de laatste derzelve, naamlyk de westlykste, welke de *Verburgs-gragt* genoemd wordt, uit loopt.

De *Groote Rivier* stroomt van het zuiden in eenen kronkelende loop langs den grooten Zuider-weg tot aan den post *Noordwyk*, alwaar ze gedeeltelyk door een gegraaven Canaal in eene regte lyn langs gemelden weg afvloeit tot omtrend by den

post

post *Jaccatra*, daar ze weder in haare natuurlyke oevers in verscheiden bogten by den Heeren-weg van *Jaccatra* afstroomt, en de voorstad aan de oost-zyde bespoelt; terwyl een ander Arm, dien men op de hoogte van den post *Noordwyk* by den *Zieken-tuin* van dezelve afgeleid heeft, eerst westwaards tot aan het Fortje, *Ryswyk* cours houdt, en van daar in eene regte lyn noord-waards afvloeit, verkrygende den naam van het *Molenvliet*; by de *Waterplaats* wordt dezelve door eenige Canaalen oost en westwaaards afgeleid, het oostlyke om de oude tarwe- en eenige kruidmolens, en een der westlyken, om den nieuwen tarwe-molen in werking te brengen; welke Canaalen vervolgends vereenigende met de wateren van de *Crocot* en de *Mooker vaart* het zuid- en westlyk gedeelte der voorstad om'oopen, en by de *Diestpoort* midden door de stad heen vloeien tot in zee.

De Rivier *Crocot* komende van het zuidwesten, ontlast zig in eene doorsnyding in den *Chineeschen Campong*, die in het westlyke gedeelte der voorstad in de groote Rivier valt.

De Rivier *Passangrahan* valt op de hoogte van omtrend één en drie quart uur gaans van

van de ſtad in de *Mookervaart*, waar d
Rivier *Ankee* ook inſtort, omtrend ee
groot quart uur gaans boven de *Paſſangr*
ban; welke *Ankeeze* Rivier, omtrend e
honderd Roeden beneden, haaren oud
loop herneemt, en in zee valt.

De *Mookervaart* uit het weſten he
waards geleid, verdeelt, zig by *Pieſing*, ee
weinig boven den poſt *Ankee*, in twee, lo
pende het eene deel zuidooſtwaards lan
de groote of weſter Ringſloot, tot aan h
Fortje de *Ketting*, daar het zig met de *Gr*
gel vereenigt, en door de ooſter Ringſlo
noordwaards afſtroomt; werpende zig g
deeltelyk in de ſpruit *Warande*, die by h
Fortje den *Vyf-boek* een quart uurgaans v
de ſtad, in de *Bacheracbts gragt* valt, we
ke haar water in de weſter buiten-barm a
deelt, ſtroomende het eene deel langs
ſtads buiten-barm door de *Vrymans bav*
in de *Groote Rivier*, en zo na zee, te
wyl het ander deel door eene doorſnydi
in den *Chineeſchen Campong* gemaakt,
den weſtlyken ſtroom der voorſtad vloe
Het anderdeel des waters van de *Mook*
vaart loopt van *Pieſing* regt ooſtwaards do
de *Bacheracbts gragt* na de ſtad.

Dus heb ik de *wateren*, welke na
ſtad vloeien, kortlyk beſchreeven, en zal
iets van de voornaamſte *wegen* zeggen.

Lan

Langs de *Angiolze* vaart gaat een weg van de *Rotterdammer-poort* regt oostwaards tot voor by het Fort *Angiol* over eene Tolbrug, die over de uitmonding van de Rivier *Angiol* gelegd is, en zo verder voor een groot gedeelte langs het zeestrand tot *Tjilintjing*, de *Maronda* en *Toegoe*.

Buiten de *Niuew-poort* gaat een weg na het oosten over de *Jassenbrug*, welke de *Geldersche weg* genoemd wordt, langs de gegraaven *Sonthaar*, voor by het Fortje *Wilgenburg*, en zo verder tot na *Poloegadong*, alwaar een arm Zuidwaards loop voor by de landen *Pondok-bamboe* en *Pondok-gedee* tot *Buitenzorg*; terwyl de ander arm verder Zuid-oost op gaat tot na *Baccassie* en *Crawang*.

Een ander weg gaat mede van de *Nieuw-poort* Oostwaards over de *Jassenbrug*, daar hy zuid om loopt langs de boorden der *Groote Rivier*, die de Oostzyde der Voorstad bespoelt, en zo verder weder oostwaards op tot aan het Fort *Jaccatra*, welke weg de *Jaccatrasche weg* genoemd wordt; van daar neemt dezelve den loop na het zuiden tot de veldschans *Meester-Cornelis*, alwaar een arm oostwaards gaat na de landen *Pondok-bamboe*, *Pondok-gedee* en ook na *Poelo gadong*; vervolgende de weg by *Meester-Cornelis* verder zynen cours na het zuiden tot op drie en eene halve

uur gaans van de Stad, daar de Heeren-
wagen-weg in twee verdeeld wordt, lo-
pende de een beoosten en de ander bewe-
ten de *Slokkan* tot *Buitenzorg*, en
voords na *Cicero*; werdende deze weg
Groote Zuider-weg genoemd, die ten all
tyde goed en voor wagens bruikbaar i
vermits de karren-weg daar van is afgezo-
derd.

Een ander weg gaat van de *Nieuwpo*
regt Zuidwaards op, langs het *Molenvl*
tot aan het Fortje *Ryswyk*, van waar e
arm oostwaards op gaat voor by het F
Noord-wyk na het Land-goed *Weltevre*
en daar in den Groote Zuider-weg in va
terwyl agter vermeld Land-goed een a
na het Westen gaat over de *Groote Riv*
en zo verder regt Zuidwaards op, ho
dende omtrend cours met de Groote R
vier tot voor by *Tanjong-west*, en
voords na *Buitenzorg*; deze weg wordt
Groote Wester Zuider-weg genoemd. o
dertusschen vervolgt het ander gedeel
van den weg, welke langs het *Molenvli*
tot aan *Ryswyk* loopt, zynen cours verd
Zuidwaards op tot aan het Heeren-hu
te *Tanabang*, welk het omloopt, en agt
het zelve zig in drie onderscheiden weg
verdeelt, gaande de eerste Zuid-oo
waards tot op de hoogte van ander half u
gaans van de Stad, daar hy zig vereeni

m

met den Grooten Westlyken Zuiderweg; de ander loopt regt Zuidwaards voor by de landen *Pella Gandria Crap* en anderen, vereenigende zig eindelyk mede met den Grooten Westlyken Zuiderweg; de derde weg van *Tanabang* houdt tot op de hoogte van ruim twee uuren gaans van de Stad den cours na het Zuid-westen, alwaar dezelve voor het Lust-huis van *Grogol* zig in twee splitst, gaande de een Zuidwaards langs de oostzyde van de Rivier *Grogol* voor by het land *Japan* tot het Land-goed *Simplicitas*, terwyl de ander voorby het huis *Grogol* omloopt, gaande van daar mede Zuidwaards langs de westzyde van de Rivier *Grogol* voor by *Simplicitas* na *Buitenzorg*.

Van de *Nieuwpoort* als mede van de *Diestpoort* gaat een anderen weg Westwaards door den *Chineeschen Campong* langs de *Bacherachts-gragt* voor by den Post de *Vyfhoek* tot op de hoogte van eene half uurgaans van de Stad by de twee bruggen, daar een arm zuidwaards op gaat na het Fort de *Ketting*, en voor by het zelve tot de Land-goederen *Assam* en *Kobon jerok*, vereenigende zig voor by dezelve agter het huis te *Grogol* met den Grooten Heeren-weg; terwyl de weg langs de *Bacherachts gragt*, zynen loop westwaards blyft houden tot voor by het Fort *Ankee* loo-

pende wyders over eene Tolbrug, met vervolging van zynen cours na het westen, langs de *Mookervaart* tot aan de sluis te *Tangerang*, waar hy overgaat van de noordzyde der *Mookervaart* na den zuidkant der *Tangerangsche Rivier* voor by de veldschans *Tangerang*, en van daar Zuidwaards op na de Zuikermolens *Babakan*, *Tjikokol*, *Lenkong*, en vervolgends tot *Sampea* en *Buitenzorg*.

Van de *Utrechtsche poort* gaat een weg regt na het Westen langs de *Amanus gragt* tot aan de Rivier *Ankee*, die men uit gebrek van eene brug moet doorwaaden om op den weg te komen, die voor by de Zuikermolens *Ankee*, *Capok*, *Camal*, *Dedap* loopt, en waar door men tot alle de andere Molens langs de Rivier *Tsiedanie* geleid wordt.

De voornaamste *Rivieren* en *Wegen* afgetekend hebbende gaa ik over tot het opnoemen der met steene huizen of woningen voorzien zynde *Landgoederen*.

By de breede uitmonding van de *Angiolze* Rivier in Zee, ruim eene uur gaans van de Stad, staat na by het strand, welk van zuiver wit zeezand bestaat, een ruim steenen Heeren-huis op een Landgoed, dat voor weinige jaaren voor het grootste gedeelte eene Wildernis was, dog thands door het aanleggen van zeer groote Visch-

vy-

vyvers, nuttig voor 't Gemeen, en voordeelig voor den Eigenaar geworden is, het zelve is tegenswoordig een eigendom van den Heer WILLEM VINÇENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK, Opperkoopman, en gewezen Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander.

Bezuiden het zelve ſtaat eene door het gemeen ſterk bezogt wordende Herberg, die zeer vermaaklyk aan de breede Rivier *Angiol* geplaatſt is, de *Oeſterbank* genoemd, zynde met het daar aan gehoorende Landgoed en eigendom geweeſt van het Leproozen-huis, welk ook de voordeelen der huur van gemelde Herberg getrokken heeft; dat Huis is in het bezit van het Grond-eigendom van 't zelve zederd het jaar 679. geweeſt, en is in het begin van dit jaar op approbatie der Regeering ten voordeele van gemelde Huis publiek verkogt.

Op dat zelfde beſtek, een weinig beooſten de Herberg ſtaat de Oudſte Tempel der Chineezen alhier: deszelfs Altaar is boven het Graf van een' Mahomedaanſchen Heiligen geſtigt; die beide Natien, die zulke verſchillende Godsdienſten hebben, oefvenen hunnen Godsdienſt op een en dezelfde plaats, terwyl de Chineezen met de Mahomedaanen in gemeenſchap aan het Graf offeren, en Reuk-ſtokjes aanſteeken,

ken, hoewel de Mahomedaanen noch op Altaar, noch aan de Afgoden der Chineezen die juist boven het Graf staan, offerand doen. Het is alleen in dezen Tempel dat de Chineezen geen varkensvleesch tot offerande bezigen. De eenstemmigheid en overeenkomst van twee zo verschillende Natien, die zulke verschillende en tegenstrydige Godsdiensten hebben, heeft haaren oorsprong uit onkunde, bygeloof, en dweepery, welke alles aanneemt, alles gelooft, en alles vuurigst beyvert, zonder onderzoek, zonder overweeging, en zonder bepaaling. De overlevering verhaalt, dat de gemeenschaplykheid der Godsdienst oefveningen der Chineezen en Mahomedaanen in den Tempel van *Angiol* aldus haaren oorsprong genomen heeft: in het begin of omtrend het midden der voorige eeuw dreef het Lyk van een' Inlander, die by niemand bekend was, verscheiden dagen agter den anderen in de Rivier *Angiol*, en zulks na by de plaats, daar hetzelve thands begraaven ligt, heen en weder; zulks veroorzaakte opmerking by de aldaar woonende (*f*) Boetoeners, die zulks als een wonder beschouwd, en voor dat van een' Hei-

l gen

(*f*) *Boetoen* is een klein Eiland, dat een weinig beoosten het Eiland Celebes ligt op ruim 4 graaden Zuider breedte.

ligen genomen, opgevischt (g) en daar terplaats begraaven hebben, en over het Graf een dak van bamboezen en stroo gemaakt (h) van waar zy 's nagts licht hebben zien opgaan, terwyl vervolgends een Chineesch Inwooner van deze Stad, die door den Koophandel agter uit geraakt,

 en

(g) Eene nadenkende en onderzoekende Natie zoude nimmer dat gevolg 'er uit getrokken hebben, vermits het op en af, heen en weder dryven van een Lighaam daar ter plaats niet anders dan natuurlyk is; die Rivier of vaart, welke men de *Troe-sang* of in het gemeen *Angiol* noemt, en in den goeden of droogen Mousson weinig water uit de bovenlanden ontvangt, ryst en daalt ter dezer plaatse, die digt by Zee ligt, dagelyks op en af, zo dat het niet vreemd is, dat een Lighaam aldaar verscheiden dagen agter een op dezelfde plaats gezien wordt, te meer, daar de boorden van deze Rivier met poelpalmen vervuld zyn, waaraan de Lighaamen by eb blyven zitten, en met den vloed 'er weder van afraaken, en na boven dryven.

(h) Dit verschynzel is mede zeer natuurlyk, die menschen, die van dat dryvende Lyk een' Heiligen gemaakt hebben, zyn even bekwaam om door oud verrot hout, of andere glinsterende lighaamen, gelyk glimhout, of het lillige Slym der *Sophyta*, waar van de *Loligo* by SEBA *Kabinet der natuurlyke Zeldzaamheden* III Deel, 4. Plaat, No: 3. of *Joemie Joemie* by den Inlander genoemd, of andere zoorten van Zeevisschen, waar van de schubben en slym in den nagt allersterkst glinsteren, inzonderheid die van geelagtige makreel mede door SEBA beschreeven III Deel, 27. Plaat, No: 4. op het denkbeeld te komen van lichtende glanzen uit het Graf des vermeenden Heiligen. Dan hoe verklaart de gezonde Rede dit geval? deze plaats aan de Zee gelegen, welker bewooners, gelyk thands nog, meest allen Visschers zyn, hebben zommigen uit liefdaadigheyd een Lyk, dat ze voor heilig hebben aangenomen, plegtig met een zoort van Godsdienstigheid ter aarde besteld; de aanzienlykften of mildaadigsten uit den hoop, of eenigen te zamen hebben voor de menigte, die

en door zyne Crediteuren in Regten tot de Executie zyner goederen vervolgd zynde, uit mismoedigheid de ſchande heeft zoeken te ontvlugten, en tegen den avond op de hoogte van dat Graf gekomen zynde, zyne ruſt 's nagts genomen heeft in eenen grooten (*i*) *Catapangboom*, daar hy droomde, dat hy zyne vlugt niet verder moeſt voortzetten, maar weder na huis keeren, en den grond onder zyne combuis uitdelven, daar hy geld genoeg zoude vinden om zyne Crediteuren te voldoen, en zyne zaaken verder voord te zetten, welken bemoedigende droom hy by het ontwaaken

die deze plegtigheid bywoonde en de behulpzaame hand leende, een' maaltyd laaten bereiden, gelyk zulks doorgaands onder hun op alle begraavenisſen geſchiedt; de eenvoudige wys van toebereiding der ſpyzen onder het gemeen volk, en voor al onder de Viſſchers zal hun dezelve ter plaats der begraaving hebben doen vervaardigen; de weinig koſtende, en ter toebereiding weinig vereiſchende *Loligo*, en geelagtige Zee-makreelen, ook de *Ickan Trie*, een zoort van kleine Anſjovis, zulien daar zyn ſchoon gemaakt, en derzelver ſlymen, en ſchubben, hier of daar naby het Graf in een hoop weg geſmeeten, zullen 's nagts geglinſterd hebben, en zie daar, het Graf des Heiligen verſpreidt licht van zig; het veronderſteld Wonder, is nu beveſtigd; zeker, zegt dan het onkundig Bygeloof, wy hebben niet gedwaald, het is een Heilige, wy zullen hem offeranden brengen, wy zullen hem geloften doen, en by de vervulling onzer wenſchen hem onze geloften betaalen. Jammer is het, dat de onkunde hen in het voorwerp van vereering doet miſtasten.

(*i*) *Catapangboom* by Linneus beſchreeven onder den naam van *Ferminolia* of *hoedboom*, zie Natuurl. Hiſtorie. II. Deel. 3 ſtuk: pag: 574.

ken in allergyl zogt na te komen; dan, hy bevondt zulks dien dag maar een' droom te zyn geweest, en vertrok naa vergeefschen arbeid van het uitgraaven van den grond onder zyne combuis weder tot de voorige plaats om zyne vlugt te vervolgen, en de schande te ontgaan; dog hy droomde, zegt de overlevering, andermaal het zelfde, met byvoeging, dat hy nog wat dieper moest graaven; de herhaaling en nader verklaarde aandrang versterkte zyn geloof, hy keerde terug, vervolgde de graaving, vondt het geld, betaalde zyne vervolgers, zette zynen handel voord, werdt ryk, en stigtte uit erkennis een' grooten Chineeschen Tempel ter dezer plaats, en plaatste zyne afgoden over het Heilig Graf. Deze geschiedenis mogt in onkundiger eeuw dan de teegenswoordige, voor goede munt opgenomen zyn, doch thands heeft dezelve weinige waarde. Die beide Natien Mahomedaanen en Chineezen offeren ten huidigen dage nog in denzelfden Tempel, naamlyk (*k*) de Chineezen met de Mahomedaanen aan het Mahomedaansch Graf; doch de Mahomedaanen offeren niet aan de Chineesche afgoden,

 ter-

(*k*) Het is in de boven'anden zeer gemeen, dat de Chineezen aan de Mahomedaansche Graven offeren, waar by ze dikwils ook kleine Celletjes stigten, daar ze hunne afgodery plaatzen.

terwyl de Chineezen in dat Heiligdom geen varkensvleesch offeren, gelyk zulks anders in alle hunne andere Tempelen geschiedt; de Chineezen houden dezen Tempel ook voor hun orakel, zynde dit het eenigste alhier; de wys van den wil hunner afgoden te verstaan, bestaat in het sterk schudden en schommelen van een met honderd genommerde stokjes gevulden koker; wanneer een der stokjes door het sterk schudden uit den koker springt, wordt de daar op staande Nommer in het Raadzelboek opgeslagen, welk altoos een dubbelzinnige verklaaring behelst, zo dat de uitkomst der zaak de waare en eigenlyke verklaaring des Boeks is.

De Boetoeners hebben op eenen afstand van vyftig Roeden beoosten den Chineeschen Tempel hunne Moskee of Mosdjid by het gemeen *Masigit* genoemd, eenvoudig van hout opgeslagen.

Bezuiden voormelde Herberg de *Oesterbank* is aan de over-zyde der Rivier *Angiol* het Landgoed *Klipbof* van den Burger JACOBUS VAN AYTSMA, waar een sierlyk steenen Gebouw aan der Rivierkant staat, welk thands door ouderdom zeer vervallen is; dit Landgoed heeft verscheiden visch-vyvers, bewaterde Rystvelden, weide voor Rundvee, en houtgewas tot brandstofven.

Aan

Aan de Noord-zyde van dezelfde Ri-
vier, voorby, en verder beoosten de Mos-
kee, liggen aan den Heeren-weg, welke
langs het Zeestrand loopt, op omtrend
anderhalf tot twee uuren gaans van de Stad
eenige kleine Tuinen met steenen Gebou-
wen, die enkel tot vermaak en uitspan-
ning dienen.

De Oostlyke uithoek van de Reede van
Batavia *Tanjong Priok* genoemd, praalt
met een schoon steenen Gebouw, dat digt
aan Zee staat, van waar men een fraai ruim
uitzicht heeft zo op de Stad, als op de
schepen, en Eilanden, zynde een eigen-
dom van den hier vooren genoemden
Heer VAN RIEMSDYK, terwyl langs het
landsche strand in een bestek van meer dan
eene uur gaans bezuiden het zelve nog ver-
scheiden aanzienlyke Landgoederen liggen,
gelyk daar zyn de Landen *Panjonkoran* van
de Heer RICHOLD TER SCHEGGET,
en LAGOA van eene Inlandsche Christen-
vrouw, die alle wel beplant zyn met de
uitmuntendste en beste zoorten van Man-
gaboomen, waar van de vrugten ook
meer geacht zyn, dan die in anderen oorden
vallen; de Clappusboomen die alhier ook
in menigte staan, draagen beter dan el-
ders. Onder die Landgoederen zyn alle,
welke het digtst aan Zeestrand liggen, met
Vischvyvers vervuld, waar uit de visch-
markt

markt van de Stad in den kwaaden mousson met zeer goede zoorten van visschen, gelyk de kaalkoppen, iekan bantam, harders, en verscheiden anderen voorzien wordt.

Uit een dier Landen *Bangleu* genoemd van den oud Burger Heemraad den Heer PAUL BERGMAN komen zeer goede Oesters. De zandige oever aan dezelve, en die van het daar aan grenzende Land *Pajonkoran* worden door eene menigte Chineezen bewoond, die zig erneeren met visch en garnaalen ten verkoop na de Stad te draagen; evengemelde Land *Bangleu* is voorzien met een middelmaatig steenen huis.

Verder bezuiden het zelve is het vermaarde Landgoed *Tjilintjing*, van den Heer Eersten Vendumeester dezer Stad Mr: JOHANNES CHRISTOFFEL SCHULTZ, alwaar zeer logeabele steenen Gebouwen staan; dit Landgoed is bevoorregt met eene markt, dit alle weeken eens op Dingsdag gehouden wordt.

Omtrent een half uur gaans van het Heeren-huis, welk kort by de Markplaats staat, is een van steen opgebouwd klein Kerkje te *Toegoe*, in vroeger tyd, zo wel als het Huis van *Tjilintjing* gestigt door den Drossaard der stads ommelanden alhier den Heer ANDRIES VINCK, voor eene kleine Gemeente van Inlandsche Christenen, die zich met de Pady- of Ryst-teeld

ee

en de jagt erneeren; in gemelde Kerk wordt jaarlyks tweemaal door een' Predikant van de Portugeesche Gemeente dezer ſtad gepredikt, en het H: Avondmaal bediend, terwyl een Inlandſch Schoolmeeſter, die tevens Koſter en Voorleezer is, de jeugd in het leezen en ſchryven dagelyks onderwyst, en des Zondags in de Kerk uit den Bybel, en andere tot Godſdienstig gebruik geſchikte boeken voorleest.

De Landen van en by *Toegoe* zyn laag en moeraſzig, en meest tot bewaterde Rystakkers aangelegd, waarom de wegen aldaar, naamlyk van *Tjilintjing* na *Toegoe*, voor het grootst gedeelte des jaars voor Ryd-tuigen onbruikbaar zyn, en niet anders, dan in den droogen of Ooſt Mouſſon daar toe kunnen dienen.

De Landen, die beooſten *Tjilintjing* liggen hebben geene Heeren-huizen, en worden ook weinig door Europeezen bezogt; en ſchoon er tuſſchen *Toegoe* en de Landen langs de *Sonthaarze* Rivier, en de gegraaven *Sonthaar* tot aan de ſtad door een' grooten Heeren-weg communicatie is, zo zal ik de beſchryving van die Landen liever beginnen van de zyde der ſtad, of van het Fortresje *Wilgeburg*, of anders *Dwars in den Weg* genoemd, dewyl gemelde Heeren-weg van *Toegoe* na de vermelde Landen thands geheel onbruikbaar geworden

is

is, en niet anders dan door Voetgan
betreeden wordt; dat in het Regen fai
zelfs nog moeilyk kan geschieden, ver
die voor het grootst gedeelte door be
terde Ryst-velden loopt.

Wilgenburg anders *Dwars in den W*
een klein steenen Fortje in het middel
van twee door elkanderen kruiszende I
ren wegen, omtrend drie quart uur g
beoosten de stad gelegen, geplaatst aa
gegraaven *Sonthaar*, of op den zogen
den *Gelderschen Weg*, welken naam
Weg ontleend heeft van den Zuid-oos
ken punt der stad, langs welken die
loopt, en ook beschooten kan wor
Aan weers-zyden deszelven zag men
het Jaar 1765. fraaie tuinen met sch
fierlyke Gebouwen, en zulks van de
af tot ruim twee uuren gaans beoosten;
het drabbig en ongezond waater,
door het Canaal langs voorschreeven
thaar of *Gelderschen Weg* afvloeit, b
vens de Sauwas of bewaterde Ryst-akl
waarmede die gansche streek vervul
en de flegte gesteldheid van den He
weg hebben die streek in verval en ve
ting gebragt, zo dat dezelve thands we
door Europeezen bewoond, en be
wordt; ja zelfs is dit oord minder dan a
re met Inlanders bevolkt uit gebrek
genoegzaame hooge gronden ter bew
ning.

Op eenen afstand van ruim twee uuren gaans van de ſtad, is op het Land-goed *Poelo Gadong* aan dit oord liggende, een Marktvlek, daar alle Vrydagen markt gehouden wordt; het ſteenen Huis, welk op dit Land geſtaan heeft, is voor omtrend vier jaaren wegens ouderdom en verval afgebrooken, en geen ander daar voor in de plaats geſteld, vermits de tegenwoordige Eigenaar, de Heer MARTINUS JACOBUS BALJE, Burger en Schepen dezer ſtad, ook Meeſter is van de in de nabyheid van hetzelve liggende Land-goederen *Tjiakon*, en *Soekapoera*, waar van elk met eene ſteenen Wooning voorzien is.

De oudſte door Europeezen alhier bezogte en bewoonde ſtreek is het zuidlyk gedeelte, beginnende van het Land goed *Weltevrede*, welk genoegzaam bekend is. Twee Gouverneurs Generaal, te weeten MOSSEL en VAN DER PARRA hebben daar hun vast verblyf gehad, die het zelve ook met zulke Gebouwen verſykt, en verbeterd hebben, als met hunnen hoogen ſtand en vermogens geëvenredigd ware. Een klein Kerkje ſtaat buiten den omtrek der Hofſtede, waar om de drie maanden eens door een' Leeraar van de Gereformeerde Gemeente in de Maleidſche taal gepredikt, en het H: Avondmaal bediend wordt voor een klein aantal

van

van de daar omstreeks woonende inland
sche Christenen, en voor die, welke o
het Land *Depok*, welk omtrend zes uure
gaans van daar ligt, woonen. Nevens he
Kerkje is een marktvlek, dat sterk be
woond en wel bebouwd is, alwaar Maan
dags en Vrydags markt gehouden wordt
het Huis van dit Land Goed, zo wel als he
vermelde Kerkje, is aangelegd door wyle
den Heer Raad van Nederlands India CAS
TELEIN.

Het daar aan grenzende *Struiswyk* thans
een eigendom der weduw van den Hee
Opperkoopman en Gecommitteerden te
en over de zaaken van den Inlander HEN
DRIK ISAAC GUITARD, is mede ee
aanzienlyk stuk Land-goed, dat met veel
schoone Gebouwen praalt, die door de
Wel Edelen Gestrengen Heer DAVID JOA
SMITH Raad Ordinair van Nederland
India-aangelegd zyn. Dit Land-goed heef
uitgestrekte bewaterde Ryst-velden, me
nigte van vrugt-boomen, en Sirie-gaarden
aan welkers overzyde het oude Landgoe
Waterman ligt, toebehoorende aan de
Heer Opperkoopman en Drossaard STEVE
POELMAN, welk voorzien is met een schoo
en ruim Woonhuis, dat steevig gebouw
is, en de deugd en hegtheid der bouwo
de van vroeger jaaren aanduidt, terwy
een groote Tuin en breede Wandeldree
ve

ten, die alle uit laanen van vrugtboomen bestaan, mitsgaders kostelyke boomgaarden den smaak der oudheid en het vermogen van den aanlegger wylen den Heer JAN VAN 'T HOF in leven Kapitein der Burgerei te kennen geeven.

Op ruim twee en een quart uur gaans van de Stad staat in dit oord eene veldschans *Meester Cornelis* genoemd, digt aan de groote Rivier *Tjieloar*, welke midden door de Stad stroomt; het Gouvernement heeft zederd eenige jaaren alhier de Militaire Recruten gehouden, die men door de toenemende ongezondheid van de Stad en haare nabyheid na derwaards heeft moeten verplaatzen; aldaar is mede een marktvlek dat zeer bevolkt is, en waar alle Donderdagen markt gehouden wordt.

Iets meer als een half uur gaans van hetzelve is het groot Land-goed *Campong Malayo*, dat wel aan de West-zyde van de groote Rivier ligt, doch van deze zyde over eene brug den toegang heeft, waarop pas voor vyf jaaren een der pragtigste Landhuizen gebouwd is, door den tegenwoordigen Hoog Edelen Groot Agtbaaren Heer Gouverneur Generaal van Nederlands Indië Mr: WILLEM ARNOLD ALTING.

Een half uur boven hetzelve is een klein strookje Lands, *Rustenburg* geheeten, van den Heer Oud-Eersten Opperkoopman

ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, h
zelve heeft eertyds tot een uitvlugt
rustplaats gediend van den Gouvern
Generaal VAN DER PARRA, waartoe
Gebouwen genoegzaam geschikt zyn.

Alle de Landen langs dit oord zyn
op deze hoogte aan weerszyden der gro
Rivier vol met vrugtboomen beplant, t
wyl de Sierie- of Betel-gaarden geen kle
bestek gronds beslaan, nademaal gans
Batavia met de bladeren dier Ranken vo
zien wordt, en de Inlanders van ande
streeken dezelve niet kweeken, uitgezo
derd kleine plantagien aan de West-zy
der Stad, langs de *Bacheracbts* en *Aman*
Gragt, die in de wandeling *Sierie-Ank*
genoemd wordt, en meest dient voor
vrouwen der Europeezen, die dezelve
kieschheid van smaak gebruiken, om d
de bladeren van die laage en zanderi
Gronden zagter, en malzer zyn, dan d
der hooge en roode Gronden; welke bl
deren uit die laage streek by de Inlande
nogthands niet getrokken zyn, zo wel o
derzelver hooger prys, als minder vasti
heid. Deze bladeren, die aan ranken groeie
en tegen stekken van *Keloor* en *Cadondo*
opklimmen, worden in reien van 6 tot
voeten afstand geplant, staande ieder de
zelven in de reien op vier à vyf voete
van den anderen, terwyl 'er beddings aa

de reien gemaakt worden met groeven of gleuven aan de voeten der planten, om het water waar mede dezelve in den droogen Mousfon dagelyks begooten moet worden, tot elke plant te leiden.

Tot het aanleggen eener Sieriegaarde neemt men de uitfchotten uit de voeten der Ranken, die wanneer ze wel onderhouden worden, in het volgende jaar geplukt kunnen worden; dezelven vereifchen vette gronden, en een vlytig toezicht, zo ter uitwieding van het gras, als het geduurig begieten en beftendig afplukken; nademaal het verzuim van de plukkingen de bladeren doet veranderen, en een verloop der Ranken na zig fleept, waarom die bladeren in het begin van het Regen faifoen zeer goed koop zyn, doordien de in de droogte gereipte, en met groeivermogen fterk bezwangerde gronden, en de gefteldheid der planten zelve, welkers zout, olie, en vogten, in haare vaten en buizen tot meerder confiftentie gebragt zynde als uit zo veel fterker fpringveeren werken, fpoediger en veele bladeren geeven, die nogthands, al was het, dat men dezelve nutloos moet verwerpen, evenwel geplukt dienen te worden. De Sierie-ranken die aan Keloor-ftekken oploopen, zyn malzer en geuriger dan anderen, hoewel die, welke zommigen aan de Pinang-boo-

men doen oploopen, geeler bladeren hebben. De voortreflykheid der aan Kelcor boven anderen ſtekken of ſtaaken klimmende Sierie-ranken is zeker aan de eigenſchappen dier ſtekken toe te ſchryven, die ſchoon zeer voos, nogthands hard en fyn van hout zyn, en een zoet en ſpecerygeurig vogt bevatten, hebbende eenen fynen en gladden witten baſt, terwyl de takken in de hoogte opſchieten, weinige, en kleine bladeren omtrend gelyk die der *Niela* of *Indigo* draagen; deze hoedanigheid maakt, dat de Sierie-ranken niet te zeer beluwd worden, gelyk ze zulks van anderen ſtekken ondergaan, en dus, ſchoon voor de verſchroeiende middag-hitte genoegzaam bedekt, nogthands van de morgen en ondergaande Zon beſcheenen worden; terwyl de volheid der geurige vogten, welke die ſtekken bevatten, haare koelte en ſmaak aan de Ranken mededeelen. De bladeren, bloemen, en vrugten dier ſtekken worden door de Inlanders als een aangenaam en gezond moes gebruikt, de vrugten zyn omtrend als erten, en zeer mals, wanneer ze jong zyn; de wortels hebben den geur en ſmaak van de Peperwortels, ſchoon niet zo zagt, als dezelve.

De Kadondong-ſtekken, waar aan men ook de Sierie-ranken doet oploopen, zyn in het tweede deel der verhandelingen van

het Bataviasch Genootschap, pag; 188. in de tweede Nota beschreeven, waarby ik deze byzonderheid daarvan nog heb voor te draagen, dat dezelve digt by elkanderen geplant zynde, gelyk men zulks gemeenlyk doet, in de omtuiningen der gronden naa verloop van 15. of 20. jaaren eerst van onderen op aan een groeien, zo dat ik stukken gezien heb, die vyf voeten ruim breed waren.

Bezuiden *Rustenburg* vindt men groote en uitgestrekte Land-goederen, welke meest dienen tot weide voor Rundvee, terwyl behalven de Pady-teeld, die in bewaterde of onbewaterde akkers daar geoeffend wordt, en eenige Catjang-tuinen, weinige velden voor andere Gewaszen bewerkt worden.

Even boven *Rustenburg* loopt een Weg oostwaards na het Land-goed *Pondok Gedee*, welk bevoorens door den Eerw. Heer Jan Hooyman bezeeten is, die het zelve door aankoop van verscheiden anderere byliggende stukken Lands tot een der grootste Land-goederen gemaakt en met veele Gebouwen voorzien heeft; dit Land is bevoorregt met eene Markt, die alle Dingsdagen gehouden wordt.

Beneden het Heeren-huis van gemeld Land-goed is het Land *Pondok Bamboe*,

 dat

dat met een goed Woonhuis voorzien is; nevens het zelve ſtaat een fraai Jatie-boſch.

Van *Ruſtenburg* zuidwaards opgaande is het Land-goed *Tjilihtang* of *Lebak-ſirio*, van Mejufvrouw de Weduw VAN DER CRAP, en daar nevens *Land-luſt*, voorzien met een goed Land-huis; dit ſtuk is voor korten tyd vereenigd aan het uitgeſtrekt Land *Tanjong ooſt*, welk eene ruime en koſtbaare wooning heeft, ſtaande op omtrend vier en een half uur 'gaans van de Stad. Eene Markt die alle Woensdagen gehouden wordt, eenige Ryſt- en Catjang velden, en wat huur van Vrugtboomen zyn de geringe inkomſten dezer Landen, terwyl haar hoofd beſtaan is in velden tot weide voor een getal van eenige duizend ſtuks Rundvee, by welker aanwas haar vermogende Eigenaar de Heer WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK van tyd tot tyd door aankoop der nabuurige Landen deszelfs Eigendom tot die uitgeſtrektheid gebragt heeft, dat niemand alhier in ruimte van Landen en aantal van Runderen dien Bezitter evenaart. Onder dezelve is het Landhuis van *Tjiemangis*, welk voor weinige jaaren door den Wel Edelen Geſtrengen Heer Raad Ordinair van Nederlands Indiä DAVID JOAN SMITH

voor

ıor rekening van wylen Vrouwe Doua- :re van der Heer Gouverneur Generaal ıTRUS ALBERTUS VAN DER PARRA :t veele koften gebouwd is; het zelve at op zeven uuren gaans van de Stad, arnevens een klein bestek gronds ligt, noemd *Schoonzicht*, dat in gebruik is van ızelfs hoog aanzienlyken Bezitter, even- neden Heer SMITH, wiens lust, vlyt, uitmuntende smaak tot den aanleg en derhoud van eene Lustplaats, in hetzel- genoegzaam kan gekend worden, schoon Gebouwen enkel van riet of bamboe- ı en hout opgetrokken zyn, en alles in uiterste eenvoudigheid aangelegd is; : dool-hof van eene Citroenheg ge- akt, is het eenig, welk alhier gevon- ı wordt; by het Land-goed *Tjierangis* ook een Marktvlek *Tjicbinong* geheeten, raar ook eens ter week Marktdag is.

Beoosten dit Land-goed vindt men de nden *Tjietrap* van Mejufvrouw de eduw van den Heer Oud Water Fiscaal PIERRE POELMAN. *Tjilingsie* en *Clap- Nonga* van de Weduw van den Burger ofd-Ingeland JONATHAN MICHIELS. *epaminck* en *Tjiemappar* zyn van een' der ons van gemelden Burger MICHIELS. noemde Landen zyn van eene groote gestrektheid, en zeer bergagtig, tot lke men niet dan met veele moeite

komen kan, waarom dezelve ook buiten haaren Bezitter niet veel bezogt worden. De Gezichten, die men op die Landen vindt, zyn allerverrukkendst by een ruim aantal van verschillende voorwerpen. De voordbrengzels derzelve bestaan voornaamlyk in Ryst en Javaanschen zuiker, die uit de getyferde vogt van de Areeng of Wynpalmboomen gekookt worden. Het Land *Clappa Nonga* alleen geeft Vogelnesten, doch niet van de beste zoort. De Landhuizen, welke op de vermelde Landen gevonden worden, zyn of van hout en bamboezen, of van steen, doch alle op de eenvoudigste en min kostbaarste wys aangelegd. Wylen de Heer Oud Water-Fiscaal Mr. PIERRE POELMAN heeft aan het Land *Tjietrap*, wiens eigendom het zelve was, de schoone Gezichten, die de Natuur daar oplévert, zeer veel door de kunst verfraaid.

Agter of bewesten het Land-goed *Tjiemangis* is het Land *Noesa Cambangan* van den Heer WYCKERT. welk mede met een goed steenen Woonhuis voorzien is, behalven een houten Huis, dat in een uitgestrekte kom of vallei aan de Groote Rivier staat, welke kom eenen fraaien boomgaard bevat van Mangistangis-boomen.

Be-

ezuiden het Land *Tjilemangis* vindt men e Landhuizen meer, dan op het l-goed *Buitenzorg*, welk aan de West- . van de groote of *Tjieloarze* Rivier op eenen afstand van ruim twaalf en half uur gaans van de Stad. Dit uit- ekt bergagtig bestek gronds, welk Wylen Zyne Excellentie VAN IMHOFF eene Luitplaats is aangelegd, is voor- met twee reien pragtige gebouwen, ot vleugels zouden dienen van het d-gebouw, welk 'er nogthands niet men is. Een klein Fortresje genoemd *ppina* beveiligt deze plaats voor Stroo- en. Een ryk bevolkt Marktvlek, daar Dingsdag- en Vrydagen markt ge- len wordt, verlevendigt het zelve. t Land-goed, dat door de Compagnie Wylen Zyne Excellentie VAN IMHOFF gestaan, is tot hier toe van den eenen en anderen GOUVERNEUR GENERAAL ge gaan, en is tegenwoordig het eigen- van den presenten Heer Gouverneur eraal Mr. WILLEM ARNOLD TING. De Gouverneur Generaal DER PARRA pleegde jaarlyks in de nd Augustus eenige dagen tot uitspan- aldaar verblyf te houden in een der dstukken van de vleugels; terwyl het re tot eene Kerk dient. De overige

 dee-

deelen van die Gebouwen worden (
het Gezelschap betrokken. Op drie g
te afstanden van vermelde Lustplaats f
naar den verschillende stand en plaats
verschillende zoorten van eenvoudige
onkostbaare Landhuizen; het eerste der
ve op drie uuren afstands van *Buitenz*
geleegen, en genoemd *Pondok Gede*
het *Groot gebugt*, praalt by den ing
met twee reien fierlyke zeer fleurige
regt staande boomen, of palmen van
riekende Pienang, en de zogenoemde *A*
bonsche Pienang, die eene afscheid
maaken tusschen eenige Koffy-plantagi
en met een eene laan formeert na
Huis, dat van hout op laage steenen
laartjes gebouwd is. De Tuinen all
geeven de meeste bloemen, terwyl
uitzichten, die deze plaats oplevert, z
schoon en bekoorlyk zyn, en die der
dere ver overtrefven. De ligging de
plaats, die geheel vry is, en door gee
bosschen bepaald wordt, is buitengem
vermaaklyk en gezond, zo dat het d
omtrend de voorkeur boven de and
heeft.

Cicero door de Inlanders *Pasfangral*
geheeten, is de tweede plaats, die
uuren gaans van *Buitenzorg* onmiddel
beneden eenen zeer hoogen heuvel lig
t

terwyl dezelve van agteren en aan de noordzyde met hooge Bergen omringd is, waardoor deze plaats met menige Waterbronnen en loopen vervuld is, die de Moes- en Bloemtuinen geduurig vogtig houden; terwyl het gezicht boven dien vermaakt wordt door verfchillende zoorten van Waterfprongen, die hier en daar op eene zeer eenvoudige en niets koftende wys van bamboezen of riet aangelegd zyn. De weg die de Reizigers na die plaats leidt, is met veele moeite en koften voor Rydtuigen bekwaam gemaakt. De Huizingen ter dezer plaats zyn van hout, en de meefte van bamboezen; de Lucht is hier te fyn, en wegens haare felle koude, die door de winden van de toppen der bergen vallende veroorzaakt wordt, voor Lighaamen die binnen een korten tyd van de Hoofdftad zig derwaards begeeven, zeer ongunftig en fchadelyk; het water daarvan doordrongen veroorzaakt by dezelve mede fchadelyke gevolgen van pyn, krimpingen der ingewanden en den loop; doch Menfchen, die trapswys en langzaamer hand dit oord naderen, en 'er allengskens aan gewend worden, krygen een gezond en fterk Lighaam, en behouden eenen graagen maag.

De derde Plaats, die van *Buitenzorg* op eenen

eenen afstand van twaalf uuren ligt, het *Warmbad* en door den Inlander *Tjiepannas*, of de *Heete Rivier* genoemd, ligt agter den Oostlyken hoogen Berg van Batavia, by veelen bepaalder met den naam van *Blaauwen Berg* bestempeld. Deze plaats, welke eertyds om het Bad aangelegd en van veelen bezogt is, wordt thands tot dat einde niet meer bezogt, noch gebruikt; denkelyk, om dat men in het begrip is, dat hetzelve die nuttigheid voor de zieken niet aanbrengt, die men eertyds 'er van veronderstelt heeft, en ook om de moeilykheid en gevaarlykheid van den weg, die over klippen, rotzen, diepe valleien, stroomen en bergen na derwaards leidt, en niet dan te voet, en naauwlyks te paard kan bezogt worden. Twee op zeer geringen afstand van den ander vloeiende heete en kil koude Wateren worden door een gering behulp in eenen bak geleid, waarin men naar begeerte de trappen der hitte kan bepaalen; het warm Water is zeer sterk met zwaveldeelen bezet; en wanneer men hetzelve eenige weinige dagen in eene fles besloten bewaart, wordt het stinkende, en geeft de lucht van een bedorven ei. Deze Plaats is met zeer hooge bergen omlooten, hebbende den Blaauwen berg en de vuur of

roo-

rookende berg genoemd *Goenoeng apie* voor zig. Men vindt in de nabyheid dezer plaats, als te halver wegs *Buitenzorg* en *Pondok Gedee*, zekere lompe figuuren van Kei- en Wadas of Yzerſteenen, waarvan eenige door behulp van eene ſterke verbeeldings kragt de gedaante van Menſchen vertoonen, dewyl dezelve oudtyds door Menſchen handen met bikken, kappen of wryven tot den vorm geholpen zyn; waarby eenige onverſtaanbaare Caracters in daarby ſtaande ſteenen gegraveerd voor de bygeloovige Inlanders derzelver heiligheid nog meer beveſtigt, waarom ze hun geloof door eerbied, reuk- en bloem- offeren daar aan bewyzen; aan welke heiligheid in het byzonder de kragt van Vrugtbaarheid toegeſchreeven wordt.

Omſtreeks het warme Bad en dat van *Cicero* worden op de hellingen en vlaktens der bergen en heuvelen zeer veele Aardappelen gekweekt, die naar de geſteldheid of mulheid der gronden van verſchillende grootte vallen, waar van de uitmuntendſte grootte aan die van een geſloten vuist evenaart. Ook worden hier omſtreeks eene menigte van een zoort van Savooikool op nieuw ontgonnen gronden geplant. Het pooten en planten van die

aard-

aardvrugt en moes verrigten de Inlanders voor het geld, welk hun op aanstaande leverantie van de op die plaatzen en op *Pondok Gedee* liggende drie Europeesche opzichters wordt voorgeschooten. Het vragtloon tot den afvoer dier Levensmiddelen, welke alle gedraagen of per as moeten vervoerd worden, maakt dezelve alhier eenigzins kostbaar.

Op de Bergen by *Cicero* tot aan *Tjiepannas* staan nog eenige zwaare boomen. De menigvuldige Bronnen en Wateren in dezen Oord, als mede te *Sampea* een Landgoed grenzende aan *Buitenzorg*, verschaffen derzelver bewooners gelegenheid om de Ryst-culture niet alleen zeer gemakkelyk, maar ook het gansche jaar door voord te zetten; met dit onderscheid nogthands, dat dezelve door de koude van de eene plaats boven de andere langer rype. De alle andere streeken overtrefven de koude van *Cicero*, welk maakt, dat de Graan-oogst aldaar altoos een of anderhalf Maand laater valt dan elders, en deszelfs nabuurschap; welke koude mede oorzaak is, dat aldaar de Pisang, Pienang noch Clappus willen voordkomen, terwyl daar tegen verscheiden planten en gewaszen, die aan koude Climaaten eigen zyn, hier beter dan elders tieren; als daar zyn de Peeren, Per-

zi-

ssken, Aardbeien, Aalbeszen en andere zoorten meer, schoon ze den geur en smaak niet hebben der Caabsche en Europeesche wegens de sterke lucht en groote hitte van den middag; doch de Waterkers groeit hier in het wild, en is zeer mals.

Sampea, dat beweften *Buitenzorg* ligt, is een smal doch in de lengte zeer uitgestrekt Land-goed van den meerwerf genoemden Heer VAN RIEMSDYK, Deszelfs zuidlyke scheiding is de top van het hooge gebergte *Salak*. Op dit Land is mede een Berg, die Vogel-nesten geeft, hoewel niet in zo groote menigte als die van *Clappa Nonngal*, doch die van een beter en witter alloy zyn; gemelde Berg, die niet zeer hoog noch groot, maar van eene langwerpige gedaante is, ligt digt by de Rivier *Tsiedanie*. Een zoort van vogels, welk veele gelykenis met de zwaluwen heeft, en waar van, zo ik meen in eene der Verhandelingen van dit Genootschap geschreeven is, maakt in de diepe holen tegen de wanden der rotzen en klippen in gemelden Berg uit eenige lymige stofven hunne Nesten, welke in het algemeen onder den naam van *Vogel-nesten* bekend zyn, en die zederd dertig jaaren een voornaam stuk van luxe voor China geworden zyn, waar van jaarlyks een groot gedeelte

na

na dat Ryk vervoerd worden. De holen in de bergen, daar genoemde Zwaluwen hunne nesten maaken, zyn zeer diep; het water, welk ik er uit geproefd heb, was kil koud, doch niet aangenaam van smaak; om de ongemaklykheid en naarheid dier holen durfde ik my niet tot geheel beneden begeeven. Dit Land *Sampea* heeft behalven de Vogel-nesten nog een groot inkomen van de Rystvelden, die daar in menigte zyn en alle uit bewaterde akkers bestaan. Omtrend een paar Uuren gaans naar den top van het Gebergte groeit de zwarte Bamboes zeer groot, zynde een zoort van glad en ongetakt of ongedoornd Riet, welk het meest alhier gebruikt wordt, waar onder ik stoelen gezien heb, die elk over de drie honderd stuks bevatten, terwyl er stukken onder waren van 7. duim holte in haar diameter en ruim 120. voeten lengte. Dit Land is zeer bergagtig en niet geschikt tot het gebruik van Rydtuigen; voor omtrend vyftien jaaren is 'er met zeer veele kosten een groot steenen Woonhuis gebouwd, dat thands geheel vervallen is.

Naast *Sampea* ligt het uitgestrekt Land *Sadeng*, dat weinig bevolkt en bebouwd is, en nog veele Wilderniszen bevat; het zelve hoort met *Sampea* onder eenen Eigenaar.

De

Deze bergagtige ſtreeken verlaatende, en Noord- of Stadwaards keerende, vindt men beweſten de *Groote Rivier* of de *Tjie-liwar* de Landen *Tjeliboet* van den Majoor der Ooſter Javaanen PARIEDAN, *Pondok Poetjong* van den Heer GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK Oud-Onderkoopman in 's E: Comps: Dienſt en Burger alhier, en *Sau-wangan* van den Heer JAN FREDERIK HEIM Onderkoopman en Suppooſt van het Comptoir van den Heer Directeur Generaal. Op de drie vermelde Landen ſtaan kleine ſteenen Landhuizen. De voordbrengzelen derzelve beſtaan in Ryſtvelden, waarvan de meeſte onbewaterde Akkers zyn; en een klein getal Rundvee.

Het Land *Pondok Teron* van den Boekhouder in 's E: Compagnies dienſt DEKKER, dat tuſſchen *Pondok Poetjong* en *Sau-wangan* ligt, heeft geen ſteenen Landhuis; deszelfs voordbrengzelen zyn mede uit de Ryſtvelden en Runderbeeſten.

Verder Noordwaards is het Land *De-pok*, liggende op ruim zeven en eene halve uur gaans van de Stad; het zelve is een overgaande eigendom van den Vader tot de Kinderen en volgende Geſlagten van eenige vrygegeeven gedoopte ſlaaven van wylen den Raad van Indië CASTELEIN, die op hetzelve woonen, en zig met de

D Ryſt-

Ryftteeld erneeren. Tot ftigting en onder-houding dier Leden der Christen Gemeente is ter dezer plaats een Schoolmeester die de jeugd in de Maleidsche Taal onderwyft in een van hout opgebouwd Kerkje alwaar nogthands door geen' Predikant dienst gedaan wordt, vermits tot de bediening des H: Avondmaals voor dezelve om de drie Maanden ééns Kerk op *Weltevrede* gehouden wordt, en de H: Doop in de Buiten-kerk der Stad aan hunne Kinderen toegediend wordt.

Op zes en een quart uur gaans van de Stad ftaat in deze ftreek een groote nieuw Huis op het Land *Tjengeere*, dat thands van weinig gebruik is, vermits deszelfs Eigenaar de Heer JEAN DAT Burger en Oud Schepen in de Bezitting is geraakt van het beneden hetzelve grenzende Land *Lebak Boeloes* of *Simplieitas* welk met koftbaare fteenen Gebouwen voorzien is, en met een' pragtigen Tuin, ruime wandeldreeven, nuttige plantagien, boomgaarden, en eene Harten of Wild-baan verfierd, gebouwd en aangelegd door den Wel Ed: Geftr: Heer DAVID JOAN SMITH Raad Ordinair van Nederlands Indië. De Gezichten van het boven-huis dezer Plaat zyn zeer fraai; de Koe-ftallen op dezelve die een getal van twaalf honderd Runde

bees

beesten bevatten, maaken de uitgestrekte velden nuttig en voordeelig tot weide; terwyl eene Land-markt, die Vrydags gehouden wordt, de eenzaamheid des oords een weinig verlevendigt.

Benoosten dat Land-goed vindt men op het Land *Ponaok Tjiona* van den Heer Carel Frederik von Dyke Burger en Lid van het Eerwaarde Collegie van Heemraaden mede een goed steenen Huis.

Iets beneden hetzelve, op omtrend vier uuren gaans van de Stad, staat een oud Gebouw van hout op het Land *Dregterland*, toebehoorende den Heer Oud Majoor der Infanterie Jan Andries Duurkoop, en in het jaar 1699 door den Heer Raad van Indië Castelein gebouwd. Uit het opschrift, welk 'er voor gevonden wordt, is te besluiten, dat het zelve, schoon maar enkel van hout, in dien tyd als een gansch groote onderneeming is aangezien, luidende gemeld Opschrift aldus:

Denken zonder doen:

Wie altyd denkt en peinst,
en nimmer durft beginnen,
Wie altyd overlegt,
de zwaarigheid van 't werk,

Wie altydpligt en maalt,
en rammelt met de zinnen,
Bouwt nimmermeer een Huis,
veel minder eene Kerk.

Slaat Handen aan de ploeg,
en ligt hier niet te wroeten,
Te speelen met Uw brein,
maar grypt de steenen aan,
En metzelt met de daad,
de kunst zal U ontmoeten;
Hy heeft genoeg gewild,
die slegts heeft onderstaan.

De zombere en bekoorlyke eenzaamheid dier plaats geleegen aan de *Groote Rivier*, heeft Wylen Zyne Excellentie Mossel wiens eigendom het was, tot het besluit gebragt om 'er een pragtig steenen Gebouw te zetten, dat ook in 1759 ondernomen werdt, doch door Hoogstdeszelfs Overlyden in 1760 onvoltooid is gebleeven. By verkoop is het gekomen aan deszelfs tegenwoordigen Bezitter den Heer Duurkoop, die mede zederd het jaar 1755 in het bezit is van het Land goed Tanjon West, dat omtrend drie quart Uur gaans beneden *Dregterland* ligt. Zulke twee b-

e

leren liggende Land-goederen in eñ
m te hebben heeft den Heer DUUR-
doen besluiten om het onvoltooid
ıw van *Dregterland* af te breeken,
Tanjong te plaatzen, zo dat het zel
nds met een Landhuis voorzien is,
n gemak en ruimte alle andere over-
Een Toren van vyf verdiepingen ter
e van 94 voeten, benevens eenen
trekten Tuin in eenen grootschen
aangelegd, en eene Clappus plan-
van byna honderd en vyftig duizend
zyn de Vrugten van een werkzaam
stendig verblyf van den Eigenaar,
ı ruim bestek van zes en dertig jaa-
ds op vermeld Land-goed; waartoe
bezitting van meer dan vyf honderd
m, schoon voor een groot gedeelte
igd tot het bewerken eener Zuiker-
gie, veel toegebragt heeft om on-
emingen van dien aart uittevoeren,
n bosch van Jatie-boomen aan te
k waarvan hier geen weerga is. Van
e Zuiker-molens, welke hier ge-
hebben, is thands nog maar een
;. Eene welbebouwde Markt, welke
ags gehouden wordt, maakt een ge-
der Inkomsten van dit Land uit;
l een getal van boven de drie dui-
Runderen en vyf honderd Schaapen
ide der Velden van de beide Land-

 goe-

goederen afscheert, en den Eigenaar met winsten voorziet.

Langs deze streek stadwaards vind men nog verscheiden aanmerkelyke Land goederen aan de West zyde van de *groote Rivier* of de *Tjiliwong*, doch geene steenen Land-huizen, als op de hier voorens beschreeven Land-goederen *Campong Malayo*, en *Materman*.

Beneden *Materman*, op omtrend eene en drie quart uur gaans van de stad, is het Land *Menting* of *Ontong Java*, zynde een eigendom van drie Erfgenaamen van wylen den Heer PIETER JOSEPH DE VIENNE in leven Opperkoopman en oud Binnen Regent van het Buiten-Hospitaal alhier. Dit Land, schoon niet groot, is nogthands het rykst beboomde van alle andere Landen naar evenredigheid van deszelfs grootte, het zelve is met een klein steenen Huis voorzien. Een ryk Moorsch Koopman ASSAN NINA DAHT, heeft van A°. 1755 tot 1762 alle zyne schatten en vermogen tot het aanleggen van zeer fraaie Boomgaarden en Wandeldreeven op dat Land zodanig uitgeput, dat hy ten laatsten tot het bedelen gebragt is.

Beneden *Menting* leidt de weg, die Oostwaards afgaat, na het reeds genoemd Land-goed *Weltevrede* en die, welke Westwaards loopt, na het Land *Tanabang*.

Ta-

Tanabang, ten regte *Tana abang* dat in het Maleidsch *Roode aarde* betekent, ligt op de hoogte van eene uur gaans van de stad, aan de Rivier *Crocot*. Wylen de Gouverneur Generaal VAN IMHOFF, heeft er een groot steenen Huis gebouwd met genoegzaamen sieraad en ruimte, doch van een' zonderlingen smaak: verscheiden groote Zaalen en andere Vertrekken hebben alle communicatie met den ander, waar door een onbekende in het zelve verdoold raakt, en niet dan met moeite of door een Wegwyzer er uit geraaken kan. Het zelve is thands een Eigendom van den meermaalen genoemden Heer VAN RIEMSDYK. Dit Land-goed heeft eenige bewaterde Rystvelden, en eene kleine Wei, doch een groot inkomen van eene Markt, die Woensdags en Zaturdags gehouden wordt.

Van *Tanabang* loopt een groote landweg regt Zuidwaards, waar onder anderen ook de zeer sterk beteelde en met Vrugt-boomen in menigte bepiante Landen *Pello* en *Ganderia Crap* van den Capitein der Moorsche natie MAHOMET ALIA liggen; de Rivier *Grogol*, die de Westlyke scheiding maakt van deze landen, bevogtigt de laage Velden tot den Ryst-teeld.

 On-

Onder andere goede Landwegen, welke met wagens ten allen tyde kunnen bereden worden, is de weg welke van *Tanabang* westwaards loopt, en voor den Zuider Heeren-weg geenszins behoeft te wyken; waarom dezelve even zo lief verkooren wordt om na *Buitenzorg* te ryden, als de vermelde groote Zuider weg. Langs dezen weg vindt men mede verscheiden Land-goederen, met Heeren-huizen voorzien.

Even voorby *Tanabang* staat eene steenen wooning op het Land *Daalzicht* van de weduw van den Burger Rysbieter, en een weinig boven het zelve een klein steenen Huis op het Land van Juffrouw 's Besten.

Het Land *Laanhof*, geleegen anderhalve uur gaans van de stad, prykt met een groot Woonhuis van den Wel Ed. Gestr. Heer Raad van India Jan Hendrik Wiegerman; eenige bewaterde akkers tot Rystvelden omzoomen de hooge en met zwaare Vrugtboomen bedekte gronden, welk een schoon gezicht op levert; terwyl de wei eene Kudde van een paar honderd Runderen voedt.

De Heer Andries Hartsinck, Opperkoopman en gewezen Opperhoofd van Souracarta, heeft op deszelfs Land-goed

Japan, geleegen twee uuren gaans van de ſtad, een goed ſteenen Woonhuis, en op het uitgeſtrekt Land *Grogol* geleegen 1½ uur gaans van de ſtad, eertyds een eigendom van wylen den Heer Gouverneur Generaal DE KLERK, een groot ſteenen Huis en verſcheiden ruime Gebouwen. Van deze beide Landhuizen heeft men een ſchoon uitzicht over bewaterde dalen op de Bergen, inzonderheid wanneer de Vlakte met Ryſt beteeld is. Een nieuw aanleg van eene Kudde Runderen, ten getale van omtrend honderd ſtuks zal in tyds vervolg de leege Velden van dit uitgeſtrekt ſtuk Gronds nuttig maaken.

Beweſten *Grogol* is het Land *Kobon Jerok* of *Vredeluſt* van den Burger GUILLIAUME ELIE TEISSEIRE, voorzien met eene goede ſteenen Wooning aan de Rivier die *Paſſangraban*; Twee ſchoone Boomgaarden van Mangiſtangis-boomen digt by het Huis verſieren het zelve uitermaaten; Eene menigte van bewaterde Akkers tot kweeking der Ryſt, en eene Kudde van agt honderd Runderen maaken een groot deel der inkomſten van dit Land-goed uit.

Benoorden het zelve is het Land *Asſam* van de Heer JAN JACOB VOGELAAR, Onderkoopman en Kaſſier der Koſtpenningen. Een klein ſteenen huis, en een aan het

zel-

zelve geevenredigd het Tuintje maakt de plaats zeer aangenaam voor eene korte u vlugt; het Land hier aan behoorende uitgestrekt, en bestaat uit Gras-landen voeden voor paarden, bewaterde Rystgr en, en Weide, die door vierhonds Runderen beslagen wordt. Eene Mar Donderdags gehouden, maakt een d der inkomsten van dit Land-goed.

Langs voornoemden Heeren- of La weg komt men ook aan de volgende La goederen, waarvan de Gebouwen aan Westlyke boorden der Rivier *Passang kan* staan.

Bezuiden *Kobon Jorok* of *Vredelust* is Land *Panombeang* of *Zorg-wyk* gelee twee en drie quart uur gaans van de St De in het jaar 1788. gerepatrieerde H DANIEL ADRIAAN BEEKMAN gewe Koopman en Eerste Administrateur in Compag: Westzydsche pakhuizen he op het zelve; in het Jaar 1786. eene b gerlyke Lust-plaats aangelegd, waar dezelfs tegenwoordige Eigenaar de H FREDRIK SCHOUWMAN Opperkoopm Eerste Administrateur in den Medicin Winkel en Schepen der Stad zodan verbetering gemaakt heeft, door and aangeleegen Kleine strooken lands aan koopen, Gebouwen er by te voegen, d

zetten uit te leggen en versieren, dat het zelve, schoon alles in het klein, voor eene den netste en fraaiste uitvlugten alhier kan gehouden worden. Eenige weinige bewaterde Rystvelden, huur van Vrugt-boomen, benevens die van Catjang en Ananas tuinen, en een Koestal bevattende omtrend tien honderd Runderen, maaken de inkomsten van dit Land-goed uit.

De Wel Ed: Gestr. Heer GYSBERT JACOB WELGEVARE, Raad Extra-ordinair van Nederlands India heeft omtrend drie quart uur gaans boven het Land van den Heer SCHOUWMAN een aanzienlyk Landgoed, genoemd *Panombeeng Lo Jamie* en *Panigoran*, of in het geheel *Rust en Werk*. Op het zelve staat een ruim Woonhuis met eene verdieping er boven, die zyn Wel Ed: zelf voor agttien jaaren heeft laaten zetten; goede rydwegen tot de in het Land liggende dorpen der Javaansche Opgezetenen maaken het zelve zeer vermaaklyk. Eenige door het land loopende jaagen bewaterde rystvelden, en hooge akkers met Catjang en Ananas beteeld bekooren het gezicht, inzonderheid, wanneer zestien honderd Runderen uit den stal gelaaten de wei bedekken.

Naast dat Land-goed ligt aan de boven of zuidkant het Land *Pondok Petong* van den

den Heer ERKELENS, Burger en gewezen Rooi-meester; een middelmaatig steenen Huis verschaft aan den Eigenaar een genoegzaam verblyf. Eene Kudde van boven de drie honderd Runderen, eenige hooge en laage Rystvelden, als mede Catjang-tuinen en huur van Vrugt-boomen maaken de takken der Inkomsten van dit Land uit.

Boven vermeld Land vindt men aan de Westzyde van de Rivier *Passangraban* geen Landhuizen meer, en die, welke beoosten dezelve staan, gelyk die der Landen *Simplicitas* en andere, zyn hier vooren reeds beschreeven.

De Landhuizen, welke in de Omme- en Bovenlanden *beoosten* en *bezuiden* deze Stad staan, dus kortlyk opgenoemd hebbende, zal ik wat wydloopiger handelen over die der *Westlyke* en *Zuidwestlyke*, en met eens de Landen aldaar wat breeder beschryven.

Ik begin met het Land-goed *Bergzicht* dat bewesten den Post *Ankee* aan de *Mookervaart* ligt, zynde omtrend eene en een quart uur gaans van de Stad, thands een eigendom van den Heer JAN JACOB VOGELAAR. Wylen de Ritmeester der Burger-Cavallery de Heer MOL heeft voor het jaar 1750. aan dit waterryk oord, een

schoon

schoon steenen Huis met eene verdieping op het zelve laaten zetten; de netheid van het Gebouw en dies sterkte, benevens de zwaare houtwerken, welke alle nog goed en gaaf zyn, duiden genoegzaam aan dat het een werk van de voorige halve Eeuw is; terwyl de met slooten omringde vierkante Tuin en vierkante perken in denzelven mede de regt- en slegtheid van den smaak van dien tyd aftekenen. Het land aan weerszyden van den Tuin is laag, en bestaat grootendeels uit gras-land tot paarden voeder; terwyl aan dit Eigendom mede nog een deel Lands behoort, dat bezuiden de *Mookervaart* ligt op zeven quart uur gaans van de stad, bekend onder den naam van *Papotongau*, *Tjantiga*, en het hier vooren beschreeven Land-goed *Assam* daar een marktvlek is, welke markt in het jaar 1788. nog op *Tjantiga* gestaan heeft, doch door den presenten Eigenaar den Heer VOGELAAR, met approbatie van de Hooge Regeering dezer Landen op *Assam* is verplaatst.

Voorby het Land Goed *Bergzicht* vindt men op het Land *Pesseng* van den Oud-Burger Capitain den Heer JOHANNES CONINCK, een steenen Land-huis, staande aan de Zuid-zyde van de *Mookervaart*. Een houte Speel-huis aan de Rivier ge-

plaat-

plaatsſt geeft een fraai ver uitzicht over langs dezelve, op bovengenoemden Tuin van den Heer VOGELAAR en het Fort *Ankee*. Dit Land *Pieſeng* is voor het grootſt gedeelte een Moeras, waar uit de Eigenaar een goed inkomen heeft van het daar in beteeld paarden gras by den Inlander bekend onder den naam van *Rompot Padie Padie* (*l*).

Langs den Heeren-weg van de *Mookervaart* die omtrend een quart uur gaans beneden het beſchreeven Land-goed *Pieſeng* door middel van eene Tolbrug overgaat tot de noord zyde van de *Mookervaart*, waar langs de zelve tot aan de Sluis van *Tangerang* loopt, vindt men op zeven quart uur gaans van de ſtad het Land-goed *Menge Djawa* of *Zwaanenzang* van den Heer HENDRIK PIETER BANGEMAN, Koopman en gewezen Eerſten Adminiſtrateur van de Pakhuizen ten Eilande *Onruſt*, waarop een ſteenen Huis ſtaat; Een Koeſtal van

Tuin

(*l*) *Rompot* is in het Maleidſch *Gras*. *Padie* zegt *Ryſt*, zie Noot op blad. 3. Dit zoort van Gras is een gewas, dat zeer veel overeenkomſt heeft met het Ryſt gewas, behalven dat het geene vrugten aan de Ryſt gelyk voordbrengt; het groeit niet in alle moeraszen, maar moet daar in geplant en zorgvuldig onderhouden worden, door het geduurig met water te voorzien, van onkruid te zuiveren, en 'er ſteeds van te ſnyden, op dat [illegible] mals en jong blyve.

ruim drie honderd Beeften, een Clappus bosch, en Grafland maaken de takken van deszelfs Inkomften uit.

Ruim een halve uur boven hetzelve is het vermaaklyk Land-goed *Tjenkaring*, toebehoorende aan eenige der Kinderen van den Wel Ed: Geftr: Heer SMITH, Raad Ordinair van Nederlands India; die zelfde hand, welke zo veele andere Buiten-plaatzen met fmaak aangelegd heeft, onderhoudt en verfaait ook deze voor zyne Kinderen. Een genoegzaam ruim en gemaklyk Huis met eene verdieping op het zelve, nevens verfcheiden bygebouwen ftaan op de hoogfte plaats dezer laage en moeraszige ftreek. De grond voor, en rondom het Huis is met fraaie laanen doorfneeden; eenige van die, welke voor het Huis zyn, leiden het gezicht op eenige tot vyvers uitgediepte moeraszen, en over dezelve door gewitte boogen op den Heeren-weg en de *Mookervaart*: die altoos levendig zyn van voetgangers, van rydtuig, en zeilende of getrokken vaartuigen. Aan de eene zyde van het Huis ftaan eenige oude en lommerryke Ganderia boomen, waar onder men in de zwaarfte middag hitte genoegzaame koelte vindt, en van waar men in 't verfchiet eene zeer groote Koekraal ziet, die omtrend de agt honderd

deerd Runderen bevat. Aan de andere zyde van het Huis is eene wel aangelegde plantagie van Clappus en andere zoorten van Vrugt-boomen, terwyl een door het moeras opgehaalde dyk en wel onderhouden weg agter het Huis, het verblyf alhier zeer aangenaam maakt; vermits men daar door eenen gemaklyken toegang heeft tot een der grootste Binnen-waters omstreeks deze hoofdplaats, welk met visch vervuld is, de Zuiker-molens *Capok* en *Camal*, en van daar tot de Zee.

Vlak tegen over dit Land-goed vind men aan de Zuid-zyde der *Mookervaart* het Land van der Wel Ed: Groot Agtb. Heer HENDRIK VAN STOCKUM Eersten Raad en Directeur Generaal van Nederlands Indiä, mede *Tjenkaring* genoemd. en bestaat voor het grootste gedeelte uit grasslanden; een genoegzaam ruim Heeren huis geschikt naar den stand dezes oords, en den van tyd tot tyd aangehoogden en met Clappus en andere vrugtboomen beplanten grond rond om het zelve, maakt het tot eene aangenaame uitvlugt; langs een groot gedeelte der vaart aan dit Land-goed is het bezet met wooningen der Opgezetenen, die elk een zoort van Tuin hebben zeer wel met vrugtboomen beplant. De levendige vaart en Heeren-weg, welke kom-

te

ter by dit Huis is, dan aan het tegen over liggende Land-goed, verschaft ook aan het zelve een onderscheidener gezicht; terwyl dat, welk men aan den Zuidkant van het Boven-huis heeft, zeer schoon is, als strekkende over eene ruime vlakte, die altyd met het bekoorlykst Graan bedekt is, op verscheiden in het verschiet liggende wel beplante dorpen, wildeniszen, en by helder weder ook op de twee hooge bergen *Mangamandong*, en *Salak*, en de ketens der Westlyke of *Kendangze* Gebergtens, en die der Oostlyke, gelyk de *Goenong Poetrie*, de *Ambalong*, en anderen. Een Koestal geplaatst op een stuk gronds, welk met Clappusboomen beplant is aan de overzyde der *Mookervaart*, dat tot dit zelve Land-goed behoort; bevat omtrent drie honderd Runderen, welke daar eene genoegzaame weide vinden.

Op byna drie uuren gaans van de Stad aan de noordzyde der *Mookervaart* is het Land-goed *Kalidras*, dat in het Maleidsch de *Sterke Rivier* zegt; dit Land-goed heeft in de wandeling by de Europeezen den naam van *Westervrede* gehad, en gehouden tot het jaar 1780, toen het zelve een eigendom geworden is van Wylen den Heer Raad Extra-Ordinair van Nederlands India VAN DER BURGH, die het zelve den

naam

naam gegeeven heeft van *Burgvliet*, zynde thands bezeeten by den Heer Eersten Secretaris der Hooge Indiasche Regeering PIETER VAN DE WEERT. Een proper huis, staande kort by den Heeren-weg, en de daar langs stroomende vaart, maakt deze plaats zeer levendig, en het verblyf op dezelve aangenaam. Eene kudde van omtrend elf honderd Runderen bedekt de wei van het noordlyk gedeelte van dit Landgoed, en maakt den voornaamsten tak der Inkomsten uit; terwyl het hout-bosch, en het loof der Gebang of wilde palmboomen, benevens de visschery in het binnen-water *Tjinkaring* mede iets geeven, doch het ander gedeelte van dit Land-goed aan de Zuidzyde van de *Mookervaart* levert Padie en Gras voor de paarden.

Nevens *Burgvliet* vindt men aan de noorzyde der *Mookervaart*, op drie en eene halve uur gaans van de Stad, een steenen Huis met veel anderen bygebouwen op het Land *Pacojang* of *Concordia* van den Heer Oud Fabryk CORNELIS DE KEISER. Een getal van drie honderd Runderen, en de tienden der jaarlyks met Ryst beteelde gronden maaken behalven de vrugten en bloemen van den Tuin om het Huis de Inkomsten van dit Land uit.

Tegen over *Concordia* ligt aan de Zuid-

zyde

zyde der *Mookervaart* het Land *Poris* van den Heer ABRAHAM BETTINK Burger en Oud Ouderling der Gereformeerde Gemeente; deze uitgeſtrekte en boſchagtige ſtreek Lands geeft aan den Eigenaar een Inkomen uit brandhout, loof der Gebang of wilde palmen, Padie, en eene kudde van by de vier honderd Runderen. Een klein ſteenen huis geeft aan deszelfs Bezitter alhier een genoegzaam verblyf.

Een quart uur gaans beweſten *Concordia* aan de noordzyde van de *Mookervaart* is het van ouds vermaard Land-goed *Kadawong*, waar de Gouverneur Generaal ZWAARDECROON eenen ruimen Tuin omringd met eene diep gegraaven ſloot met zeer veele kunſt heeft laaten aanleggen, en een Huis zetten naar de bouworde van dien tyd, beandwoordende deszelfs ruimte, gemak, en ſieraad aan den hoogen ſtand, en het vermogen des Aanleggers, die der plaats den naam gegeeven heeft van *Leenhofs Weergade*, als zynde het zelve gebouwd, en aangelegd omtrend in den ſmaak van hoogſt deszelfs Tuin, geleegen aan den *Gelderſchen weg*, naaſt of aan de Ooſtzyde van de Buiten Portugeeſche Kerk, welke Tuin enkel *Leenhof* genoemd werdt. Dit Land-goed *Leenhofs Weergade* behoort tegenwoordig aan den Heer JEAN DAT

 Bur-

Burgers en Oud Schepen. Uit eenige i
nog staande oude Mangistangis - boome
kan men opmaaken, dat de Tuin in gro
vierkante perken verdeeld was; bevatt
de ieder perk eenen boomgaard, die in
droogte bevogtigd werdt van het wa
uit eene put, die door de kunst zoda
geconstrueerd is, dat ze met weinig mo
te en arbeid genoegzaam water aan d
ganschen Tuin kan geeven; wordende l
water uit die put door steene en loc
buizen den geheelen Tuin door gelei
vermelde put staat aan den Heeren w
digt by de Rivier, waar uit dezelve do
middel van een onder den grond gewelf
breede goot geduurig met water uit
Rivier voorzien wordt; het water wo
uit de put opgehaald door middel v
eenige vierkante emmers, die elk omtre
8 ponden vogt kunnen bevatten; de
hangen digt by den anderen aan een' y
ren ketting, die over een rad loopt, c
vlak boven de put staat, welk rad aan een la
as zit, dat aan deszelfs agtereinde mede e
ander kleiner rad heeft, welk gevat wo
door een horizontaal kamrad, staande a
het boven einde van een perpendicul
houten spil, waar aan een boom gestooke
en door een buffel gedraaid wordt, c
alzo het gansch werk in beweeging breng

en de vierkante emmers, die aan den yzeren ketting vast zitten, aan de eene zyde na beneden in de put brengt, dezelve met water vult, en aan de ander zyde weder doet boven komen; wanneer de emmers dus gevuld, over het rad, dat boven de put is komen te liggen, en al zagtjes na beneden gedraaid worden, storten ze alle hun water uit in eenen nevens de put gemetzelden bak, waar uit het weder door eene pyp in de daarby zynde, en door den ganschen Tuin loopende goot komt, en alzo den geheelen Tuin met weinig moeite bevogtigt. Ruim vyf honderd Runderen weiden op dit Land-goed, welk ook deszelfs grootste inkomsten uitmaakt.

Het naaste na het Westen liggende Land-goed genoemd *Batoe Jepper* heeft bevoorens onder het hier beschreeven *Cadauong* behoort, doch is van van hetzelve door Wylen den Heer DAVID DU FAU DE LA LONGUE wiens eigendom het nevens verscheiden andere en hier na te beschryven Land-goederen was, in het jaar 1779. afgescheiden; de Heer HENDRIK PIETER BANGEMAN Koopman en gewezen Eerste Administrateur in 's E: Compagnies Negotie pakhuizen ten Eilande *Onrust* heeft in het jaar 1788. op een' vermaaklyken standt; digt aan de *Mookervaart*, vier uuren gaans

 van

van de Stad, een ſteenen huis met de noodige bygebouwen laaten zetten, het ganſch Land van onkruid en kreupelgewas laaten zuiveren, en tot bouwlanden verhuurd, zo dat het gene te vooren aldaar wild en woeſt was, thands eene heerlyke vertooning van eene welbebouwde uitgeſtrekte vlakte aan het oog oplevert.

Beweſten het Land-goed *Battoe Jepper* vindt men op de daar nevens liggende landen *Tana Saratoes* en *Parangkoeda* geen Land- of Heeren-huizen langs de Noordzyde van de *Mookervaart* meer; doch op het tegen over het zelve liggende Land *Tana Tiengie* of *Amſtelveen* aan de Zuidzyde van gemelde vaart, vier en eene halve uur gaans van de Stad, is door den Heer JOSEPH DAT Burger en Lid van het Eerw: Collegie van Heemraaden der Stads Ommelanden, wiens Eigendom het nog is, in het jaar 1786., een fraai Land-huis met eene verdieping 'er op gebouwd, van waar men na het zuiden het ſchoonſt gezicht heeft over uitgeſtrekte en met allerlei gewaszen beplante velden, op de Bergen, en na het Weſten op de Sluis en Veldſchans *Tangerang*; aan de Noordzyde van het Huis, welk met een grooten tuin omringd is, ziet men zeer veele en ruime Gebouwen van twee dubbelde Oliepersʒen, met

de

de daar by behoorende molens, ovens, en fornuizen, door gemelden Eigenaar met zeer veele kosten van steen gebouwd, en met pannen gedekt.

Tot dus ver strekken de met Land- of Heeren- huizen bezette Land- goederen langs de *Mookervaart*, waar van ik hier nader zal spreeken, benevens de boven de zelve liggende Landereien, terwyl ik nu weder terug zal treeden tot agter het Land *Bergzicht* van den Heer VOGELAAR, en eene beschryving geeven van de Landen, die aldaar langs het Zeestrand liggen, benevens die, welke aan de Oostzyde van het beneden- gedeelte der *Tangeransche Rivier* gevonden worden.

Agter het Land *Bergzicht* ligt aan de uitmonding van de *Ankeeze* Rivier een klein stukje Lands van de kinderen van OOST SLINGELAND, bebouwd met een planken huis; in dit Land en het naaste aan Zeestrand liggende Compagnies Land *Passer Poetie*, worden de beste zoorten van kleine Garnaaltjes gevangen, die de Inlanders met den naam van *Oedang apis apie*, dat is *vuurige Garnaalen* benoemen, en zeer veel ten Eilande *Onrust* en op de markt alhier vertierd worden; ook worden uit dezelve zeer veele Krabben en Paalings gevangen, hoe wel de laatste

 niet

niet zo goed vallen, als die uit de poele en spruiten van *Bantam* komen; het voo naamste inkomen dier beide Landen brandhout.

By gemelde Landjes liggen aan den doo den loop van de *Ankeeze* Rivier de La den *Ankee* en *Kapok*, van Mejufvrouw d Weduw van den Heer SIRARDUS BARTL in leven Bailliu dezer Stad; op elk derzelv staat een Zuiker-molen, en de wel be houwdste dier beide op *Ankea*, alwa ook een genoegzaam ruim en goed steene Huis staat voor iemand, die tot de stand dier kostwinning zig begeeft, va waar een fraai uitzicht op het Tolhek va *Pieseng* en den weg langs de *Mookn chaarts* is.

Bewesten *Kapok* agter het Land *Burgvlie* van den Heer VAN DE WEERT vindt me het Land *Canal* van den Heer JOHANNE GREEVING Burger en gewezen Lid van he Eerw. Collegie van Heemraaden; hier o staan twee welgebouwde Zuiker-molens met een genoegzaam Woonhuis; de pro ducten die deze molens opleveren, wor den tot aan Zeestrand per as vervoerd en van daar met vaartuigen na de Stad.

Nog verder bewesten vindt men he Land *Dadap* van Mejufvrouw de Wedu van den Heer COENRAAD BOODE, in leve

Ou

Oud Capitain Titulair der Burgerei. De gerepatrieerde Capitain Ingenieur de Heer FRANS JACOB BERG heeft in 1761. op het-zelve een der fraaiste steenen woonihgen voor een' Bestierer van Zuikerplantagien laten zetten, en twee Zuiker-molens met hunne Loodzen en Kraalen aangelegd, waar van thands nog een aanwezig is.

De weg, welke door dit en de hier boven vermelde Landen *Ankee*, *Kapok* en *Camal* loopt, is goed, en in den droogen Mousson zelfs voor Rydtuigen bruikbaar, zo 'er maar van den Stadsweg tot denzelven eene algemeene communicatie was, het zy door eene brug aan het einde van de *Amonus* gragt, over de Rivier *Ankee*, of aan den Heeren-weg langs de *Mookervaart* by het Land *Zwaanenzang*, doch zulks ontbreekende, zo wordt dezelve niet anders dan te paard bezogt.

Agter of bewesten het hier voor beschreeven Land *Dadap*, strekken de Landen *Campong Malayo*, en *Campong Lemon*, langs den Oostlyken Oever van de *Tangerangsche* Rivier, of ten regte de *Tsjedanie*, tot aan Zeestrand, zynde beide mede een Eigendom van voormelde Mejuffrouw de Weduw BODDE.

Het Land *Campong Lemon* ligt aan de Oostlyke uitmonding van de *Tangrangsche*

 Ri-

Rivier, en heeft ten noorden het Z
strand; op hetzelve groeit zeer veel la
gewas, dat tot brandstof verstrekt, v
de Zuiker-molens van gemelde Eigenaa
welke aan dit oord liggen. Een w
nig boven de uitmonding van de Ri
vindt men een klein bestek tot een' T
afgescheiden, waarop door den bo
reeds genoemden Heer Berg een f
steenen Woonhuis met eene verdieping
hetzelve, zo ik meen, in het jaar 17
gebouwd is. Deze plaats zo digt aan Z
en eene water- en vischryke Rivier gel
gen, wordt daar door tot eene der a
genaamste korte uitvlugten. Boven
Heeren-huis staat een Zuiker-molen
noemd *Campong Lemon*, en eene uur v
der Zuidwaards nog twee andere mol
genoemd *Campong Malayo*.

Ruim eene halve uur boven *Camp*
Malayo vindt men eene Zuikerplantı
voor een' en een' halven molen op het L
Tolk Naga van de Erfgenaamen van
onlangs Overleeden Lieutenant Chinee
Tan Houlo.

Mede ruim eene halve uur bezui
Tolk Naga staan op het Land *Boedj*
Rsengiut van den Chinees Tan Soe
twee Zuiker-molens met hunne plantag
De Huizen op de vier laatstgenoer

pl

antagien *Campong Lemon*, *Campong Ma*-*jo*, *Tolk Naga*, en *Boedjong Riengiet* n gering, schoon genoegzaam voor Chi-esche Potias, of Directeurs van Zuiker-antagien.

Aan het laastgenoemde Land-goed *Boed*-*ng Riengiet* grenst ten zuiden het Land *lapatjang*, welk eentyds met het boven tzelve liggende Land *Kadauong*, bene-ns het tegen over geleegen Land aan de estzyde der *Tangerangsche* Rivier, mede *dauong* genoemd, een Eigendom was n Wylen Zyne Excellentie Mossel, en ervolgends van Hoogst deszelfs Kinde-n, die alle die Landen met de toen op zelve staande zeven gedevalizeerde Zui-r-molens aan den Heer David du Fau la Longue verkogt hebben. Deze er heeft daar omtrend verscheiden ver-leringen, en verbeteringen gemaakt, taande in het demolieren van de drie iker-molens op *Salapatjang*, in het atzen van twee Zuikermolens aan de erzyde der Rivier, tegen over de gede-lierde molens, en den verkoop van het nd *Kadauong*, aan de Westzyde der *ngerangsche* Rivier, in het jaar 1783, t de vier op hetzelve staande Zuiker-lens, aan eene Chineesche Vrouw ge-emd Lim Soensia. Van deze vier mo-

lens-

lens en het daarby gehoorende Land zal ik nader by het beschryven der Landen en Zuiker-molens langst den Westlyken Oever der *Tsiedanie* of *Tangerangsche* Rivier melding maaken, en thands alleen spreeken van het Land *Salapatjang* en het Oostlyke *Kadauong*, zynde tegenwoordig een Eigendom van den Heer HENDRIK PIETER BANGEMAN. Op het Land *Salapatjang* vindt men een zeer goed Heeren-huis, met een' ruimen welbeplanten Tuin rond om hetzelve, benevens een (*m*) Eiland, dat voor omtrend de helft met vrugtboomen beplant is; welk Huis benevens den Tuin en plantagien, door de Heer DE LA LONGUE met zeer veel arbeids en kosten aangelegd zyn, en tot eene loflyke nagedagtenis van zynen goeden smaak, en yver voor den Landbouw verstrekken. Schoon het Huis, welk door de hand des presenten Eigenaars merkelyk verbeterd is, zo afgeleegen van den Heeren-weg en *Mookervaart* staat, welk omtrend een paar uuren gaans kan gerekend worden, heeft het verblyf op hetzelve nogthands verschei-

(*m*) Dit Eiland is een groot uitsteekende stuk Lands, door een' zwaaren bogt des Rivier geformeerd, welke in het jaar 1752 is doorgesneeden, om den afloop van het Water te versnellen, en de vaart te verkorten.

ſcheiden aangenaamheden, dewyl het aan eene breede waterryke Rivier geplaatſt is, met het gezicht 'er over op twee levendige of werkende Zuiker-molens, en op eenen grooten omtrek van met laanen en wandeldreeven doorſneeden Boomgaarden van allerlei zoorten van Vrugtboomen, die alle aan dit weelig oord buitengemeen welig tieren; terwyl het genoemd Eiland, op geenen verren afſtand daar van een groot Boſch van Clappus en andere boomen vertoont; en men buiten den omtrek van den Tuin een groot vlak veld ziet, dat tot weide voor omtrend zes honderd Runderen en eenige ſchaapen dient. Eén met veele koſten tuſſchen de Zuikervelden opgehoogde breede weg verleent eenen gemaklyken en vermaaklyken toegang tot by het Land *Kadawong*, gelegen aan de Ooſtzyde der Rivier *Tjidani*, aan welkers oever op een afſtand van omtrend eene uurgaans van het Heeren huis van *Salapatſang*, twee der fraaiſte Zuiker-molens met de daar toe behoorende Loots, en wooning voor den Potia of Directeur van de plantagie ſtaan. Bezuiden gemelde Molens, op de grensſcheiding tuſſchen dit Land en het Land *Parung-koeda*, is een Mahomedaanſch Graf, welk kentekens draagt van eene hooge oudheid, en by

geloovigen eerbied der Chineezen en Inlanders.

Het Land *Parang-koeda* van de Weduw van den Chinees TAN TEENGKO is het Westlykste stuk der aan de *Mookervaart* geleegen Landen, en wordt aan den westkant door de Rivier *Tsiedanie* bespoeld; op dat Land staan drie Zuiker-molens met éen Chineesch Huis van planken en bamboezen.

Aan de Zuidwestlyke scheiding van 't Land *Parang-koeda* op ruim vier en eene halve uur gaans van de Stad begint de uitgraaving van de *Mookervaart* na de Stad, welke Vaart eerst in 1681 onder de Regeering van den Gouverneur Generaal JOHANNES MAATSUIKER door den toenmaaligen Drost ten platten lande VINCENT VAN MOOK is geopend, welk hem naderhand, naa de dood van dien Oppergebieder, tot naderen last is verbooden te vervolgen; doch hem nogthands, op zyn nader verzoek, en vertooning van het groot voordeel, dat de Compagnie en deze Colonie daar uit stonden te erlangen, in 1682 onder de Regeering van den Gouverneur Generaal RYKLOF VAN GOENS ter voltooiing is geaccordeerd geworden met beneficie, voor de door hem daar omtrend te maaken kosten, van een octrooi van 20 jaaren, ter hefving van den gestelden Tol

op

op die vaart, en den vollen Eigendom van zo veele landen, als daar langs liggen, ten diepte van 300 roeden benoorden, en 300 roeden bezuiden dezelve, en zo verre, als zulks nog door de Ed: Copagnie aan niemand in Eigendom gegeeven, of ter schoonmaaking vergund was. Door deze Vaart en den langs dezelve loopende weg heeft de Compagnie en deze Colonie merkelyke voordeelen behaald; en tegenwoordig is zy het voornaamst middel van de gemeenschap des binnenlandschen handels, vermits de Landen aan dit oord het sterkste en met de meest geldende producten bebouwd, en de meeste handelwaaren er spoediger en beter, dan elders, vertierd worden. Om welke reden dit Gouvernement Generaal ten allen tyde voor het behoud van dezelve gezorgd heeft, nadien de waterryke *Tangerangsche* Rivier haar meeste water in gemelde Vaart uitstort, en de snelle stroom derzelver breedte, welke oorsprongtyk maar 18 voeten was, binnen korte jaaren tot 50 voeten verwyderd heeft, en thands op veele plaatzen eene breedte beslaat van meer dan 100 voeten. Welke toeneemende breedte altoos ten nadeel, en verydeling van den aan dezelve grenzende weg heeft gestrekt, en de Benedenlanden, bene-

ne-

nevens de Stad van tyd tot tyd aan de alleronadeeligste overstroomingen bloot gesteld; waarom het Eerwaarde Collegie van Heeren Heemraaden genoodzaakt is geweest om gemelde Vaart te behouden, de herhaalde vernieling van eenen kostbaaren weg voortekomen, en de schadelyke overstroomingen tegen te gaan, van tyd tot tyd middelen te beraamen ter ontlasting van het te overvloedig water, welk in het regensaisoen in voormelde Vaart afvloeit; waar toe in den jaar 1748 verscheiden ontwerpen gemaakt zyn; naamlyk, om eene afleiding van het water der *Tangerangsche* Rivier een weinig boven den aanvang der *Mookervaart*, te maaken; dan wel twee of drie steenen overtoomen in de Vaart zelve te leggen; of drie dan wel vier affnydingen van het beneden-einde der *Tangerangsche* Rivier te doen graaven; of om drie of vier Schut-fluizen in de Vaart te leggen; van welke ontwerpen men eindelyk in October van dat zelve jaar op last van de Hooge Regeering het plan van den toenmaaligen gezwooren Landmeeter MATTHIAS DIDERIK VAN HAAK heeft doen uitvoeren, te weeten, om agt doorsnydingen van het beneden-einde der *Tangerangsche* Rivier te maaken, om den omloop van het water van een bestek van 3100 roeden tot dat

669 roeden te brengen, en deszelfs
op na Zee daar door te verfnellen,
ke doorfnydingen in 1749 voltooid zyn
t de kosten van boven de 6000 Ryksd; dan
r dezelve niet genoegzaam aan het
merk beandwoord hebben, zo is in
'1 een ander Canaal tegen over den
ker-molen *Tolk Naga* in het Land van
ajangan geopend om meer water uit
Tangerangsche Rivier na Zee te ont-
en; doch welk men vervolgends be-
den heeft dat te veel uitwerkte, en den
uurlyken loop geheel zoude verlaaten
ben, waarom daar omtrend in het jaar
8 voorzien is. Dewyl nu alle die uit-
oerde plans de menigvuldige overstroo-
g der Stad en Beneden-landen niet
ben kunnen voorkomen, zo is in 1753
e doorgraaving omtrend 380 roeden
en den aanvang der *Mookervaar* aan
Westlyken oever der *Tangerangsche* Ri-
aanbesteed, die het bovenwater voor
gedeelte in het *Bantamsche* district zou-
afwerpen, en by den *Campong Mabok*
resten den Zuiker-molen *Catapang* in
uitstorten; aan welke doorgraaving
begonnen, doch niet voltooid is.
delyk is men in 1762 getreeden in het
ncept, om een steenen Sluis in den
nd of den aanvang der *Mookervaart* te

F leg-

leggen met drie openingen, zynde de wederzydsche, die met Schut-deuren voorzien zyn, elk 8 voeten breed, en de middelste, die altoos open en zonder Schut-deur is, 16 voeten, door dewelke alleen de vaartuigen passeeren, wordende de wederzydsche Schut-deuren by hoog water neergelaaten, om de overstroomiug der Stad en Beneden-landen voortekomen, en by laag water opengezet om de Stad met water te voorzien; welke Schut-deuren niet afgelaaten worden, ten zy het Water in de Sluis boven den peil van 8 voeten komt te ryzen, dat zoms by zwaare afwateringen tot 23 voeten kan zwellen, doch by heel laag water ook tot 5 voeten daalen. Aan deze Sluis is men naa het afdoen der tot dezelve vereischte nieuwe graavingen en afdammingen eerst in 1771 begonnen, waar toe, ten bywezen van het gansch Collegie van Heeren Heemraaden, de Eerste steen plegtig gelegd is op den 14 October door den Klein-zoon van den toenmaaligen Præsident van dat Collegie den Wel Ed: Gestr: Heer Michiel Romp Raad Ordinair van Nederlands Indië, en zoon van den tegenwoordigen Heer Præsident en mede Raad Ordinair van Nederlands Indië David Joan Smith genoemd Albertus Gerardus Smith, oud vyf

vyf jaaren. Dit werk heeft men onder het opzicht van den Koopman in 's E. Compagnies dienst en Eersten Gezwooren Land-meeter OTTO FRANS NICOLAAS MARCK met ernst voordgezet, en op den 27e Mai 1773 voltooid. Tot hetzelve met de daar toe vereischte voorwerken en tusschen gekomen tegenheden door verscheiden hooge vloeden veroorzaakt, is eene aanmerkelyke som van omtrend één honderd veertig duizend Rds: bekostigd: waar van een gedeelte opgebragt is door de Eigenaaren der Perceelen, Erven, en Landen, welke in het Westerveld van de de Stad liggen; die vyf procto van de inkoops waarde hunner vaste goederen daar voor hebben gegeeven, terwyl vervolgends een Tol op de vaarten door de Sluis, en passagien op de over dezelve liggende Brug, benevens die van *Piesing*, digt by den Post *Anker* gelegd zyn, en wyders nog eene belasting by verkoop der vaste goederen, telkens van 2½ procto onder de benoeming van *Regten voor het Land*, als mede ½ procto van de per Vendutie verkogt wordende losze goederen, welke belastingen tegenwoordig allernog stand houden, doch met dit onderscheid, dat, daar dezelve bevoorens alle gediend hebben, om de Kas van het Collegie van Heemraa-

den, die door de aangemelde Sluis gemaakte kosten in schulden geraakt was, te herstellen, thands een gedeelte van die ten voordeele van de Kas der Stad, of die der Schepenen is overgegaan.

Ruim een quart uur gaans bezuiden de Sluis, op omtrend vyf uuren van de Stad, ligt eene fraaie Veld-schans aan de Rivier *Tsiedanie*, waar over een Capitain of ook wel een Lieutenant Militair Commandant is.

Een weinig van de Schans af is de wooning van den ARIA van *Tangerang*, zynde een laag Huis van planken met pannen gedekt; gemelde ARIA voert het gebied over alle de Compagnies Landen die aan weerzyden der Rivier *Tsiedanie* liggen, en te zamen ver boven de twee duizend Huisgezinnen bevatten.

Nevens de aan het huis van den ARIA van *Tangerang* gehoorende Negerei, of bewoord vlek, is de grootste Markplaats, welke 'er in de Ommelanden van deze Hoofdstad gevonden wordt: op dezelve staan omtrend honderd en vyftig Huizen: alle door Chineezen bewoond, die in twee breede straaten afgedeeld, aan elkander gebouwd zyn, van hout en bamboezen, en met bladen van poeipalmen gedekt. 's Maandags komen 'er eene menigte van

groo-

groote vaartuigen, die twee en een' halven Last houden, van de Stad, met koopmanschappen belaaden, bestaande voor het grootste gedeelte in lynwaaren, porcelein, tabak, gengber, en twee vaartuigen met Sirie-bladen; terwyl 'er van de Landzyde ten zelven dage een groot getal Buffels-karren, zelfs van het Land-goed *Buitenzorg*, *Sampea* en andere Boven-landen afkomen, die ik zoms tot 120 stuks geteld heb met ryst, vrugten, en pluimvee belaaden; gelyk ook tegen den avond verscheiden vlotten van Bamboezen aankomen met hout, ryst, piesang, pluimvee en veelerlei Aard- Veld- en Boom-vrugten. Den volgende dag, zynde Dingsdag, is 'er markt, wanneer 'er eene groote menigte van Menschen van de daar omliggende Zuiker-molens, Chineesche Boerereien, en Javaansche Negereien of Campongs toevloeit, en het marktvlek zodanig vervult, dat ze op elkander dringen. De eenigste tyden dat men deze markt minder volkryk ziet, zyn die, wanneer de Chineezen en Javaanen hunne Tipars [rystvelden op hooge gronden] planten, en oogsten; naamlyk de Maanden November, December, Maart en April.

Men vindt op die Markt zelfs buiten de Markt-dagen alle geriefiykheden voor

 Chi-

Chineezen, en Javaanen; de Bewooners zyn alle Handelaars; 'er zyn eene menigte van Lynwatiers, Verwers, Porcelein-verkoopers, en Kraamers, die allerlei snuisterelen, zo van Europasche als Indische waaren verhandelen, Chineesche Apotheekers, en Docters, Schilders, Goudsmids, verscheide Yzersmeeders, Slotenmaakers, Kopersagers, Baardscheerers, *Arak*-en (*n*) *Tjituw*-verkoopers, Varkens en Buffels slagtereien, en alles, wat tot gerief van een volkryk vlek, en omkreits vereischt wordt. Bezuiden en beoosten dit Marktvlek woonen veele Inlanders, die zig met den koophandel erneeren, waar van de meeste Vrouwen de Doeken schilderen, welke onder hun *Batik* genoemd worden, tot hoofd-doeken voor Mans, en sluiers voor de Vrouwen.

Groote twee honderd schreden van dit Marktvlek, op vyf en een quart uur gaans van de Stad begint myn Land *Babakan*, of *Zorg en Wagt*, waar op een steenen Huis staat, dat my ter wooning dient, van waar ik het gezicht heb op de Markt, en de voor het zelve staande twee Zuiker-molens met hun Pakhuis, en den omslag der Huis-

---

(*n*) *Tjituw* is een zoort van slappen *Arak*, dien de Chineezen drinken.

Huishouding van gemelde Molens. Daar nevens is het Huis van den Directeur der Plantagie, en daar agter de Plantagie zelve: De Rivier *Tsidanie* omringt het beltek myner wooning, en Molens voor een groot gedeelte.

Omtrend eene halve uur bezuiden *Babakan* ligt een ander Land van my, genoemd *Tjikokol*, of *Zorg en Hoop* waar op ook twee Zuiker-molens ſtaan, met een klein ſteenen Woonhuis.

Weder eene halve uur gaans bezuiden het zelve is een ander Land-goed my toebehoorende, *Panoengangan* of *Stroom en Weelzicht* geheeten, voorzien met eene geringe wooning van hout en bamboezen; eenige Chineeſche Boerereien, bewaterde Ryſtvelden, en Clappus-plantagien maaken de inkomſten daar van uit.

Agter of beooſten het ſtuk *Panoengangan* ligt langs de Weſtzyde der *Ankeeze* Rivier, een groot Land-goed van de Heer Corstian Bonten, Oud-Baas van de Timmerlieden op 's E: Compagnies Equipage-werf alhier, genoemd *Gondrong*, welk zeer veele bewaterde Ryſtvelden heeft, en eenig Boſch, ook wat hoog Land, dat door Chineezen bebouwd is, doch heeft geene wooning voor den Landheer.

Aan de Zuidzyde van het zelve, en aan

het hier vooren genoemde ſtuk *Panoengangan*, grenſt het Land *Kaio Patting*, of *Bergzicht* van meergem: Jufvrouw GERTRUIDA CORNELIA DE LOPES, Weduwe BOODE, eenige Clappus boomen, en eene kudde van twaalf honderd Runderen maaken de inkomſten van dit Land uit; Een klein ſteenen gebouw ſtrekt ten Buitenverblyf der Eigenaresze.

Nevens het zelve ligt aan de Zuidzyde langs de Rivier *Ankeo* 's E: Compagnies Land *Pondok Jagon*, welk voormelde Weduw BOODE in huur heeft, tot wei voor haare genoemde Runderen.

Vlak over 's E: Compagnies Land *Pondok Jagon*, liggen aan de Ooſt-zyde van de *Ankeeze* Rivier weder drie myner Landen, nevens elkanderen, genoemd *Pondok Seroet*, *Tjiliedok*, en *Tagal Rotting*, of in het geheel *Mamré*; dezelve zyn alle vervuld met Boſſchen, waar uit Brand- en Bouw-ſtofven voor myne hier vooren genoemde vier Zuiker-molens gehaald worden; terwyl zeer veele bewaterde Ryſt-velden, en Vrugt-boomen derzelver overige inkomſten uitmaaken; op het middelſte van die Landen *Tjiliedoek*, ſtaat een ſteenen Huis aan de Rivier *Ankee* op agt uuren afſtands van de Stad.

Verder opwaards vindt men geene ſtee-

ſteene Gebouwen meer langs de Rivier *Ankee*, gelyk mede niet langs de Rivier *Tjiedanie*, of *Tangerang*, doch omtrend eene uur boven het hier vooren beſchreeven Land van de Weduw BOODE ſtaan twee Zuiker-molens op 's E: Compagnies Land *Lerkong*, behoorende een dier Molens aan Mejufvrouw SCHULP, en de ander aan eene Chineeſche Weduw ONG INGSAY. Verder opwaards liggen nog elf Compagnies Landen, die onder het beſtier van den ARIA van *Tangerang* ſtaan, genoemd *Babakan*, *Kaloeraban*, *Sabendia*, *Jampang*, *Jelir*, *Courpan*, *Jampang oediek*, en *Penjabrangan*.

Aan de Weſtzyde der Rivier *Tiedanie*, liggen de Landen, die de Compagnie, onder de Regeering van Wylen Zyne Excellentie VAN IMHOFF, van den Koning van BANTAM verkreegen heeft, ter diepte van zes honderd roeden; dezelve ſtaan mede onder het gebied van meermelden ARIA van *Tangerang*, van het gebergte af tot de hier vooren gewaagde Sluis van *Tangerang*; van waar de overige Landen langs de Weſtzyde der *Tangeranſche* Rivier aan particuliere Eigenaaren behooren. De gansche ſtreek, welke nog aan de Compagnie verblyft, is vervuld met wel beplante Dorpen, die alle meeſt aan de ver-

maaklyke *Tangerangsche* Rivier liggen; terwyl deszelfs binnenste gedeelte met Chineesche Boerereien bezet is, waar onder zulke zyn, die met tagtig en honderd Boeren-knegts werken. Dit bebouwd oord levert de sierlykste Land-Berg- en Veld-gezichten uit, en zulks inzonderheid van den *steenen Heuvel*, by de Chineezen en Inlanders *Goenoeng Batoe* (*o*) genoemd, wegens de menigte van groote witte kalksteenen die 'er op liggen; van dezen Heuvel overziet men de gansche beplante vlakte met alle de daar omstreeks liggende Dorpen en Chineesche Boerereien benevens het Westlyk voorgebergte met den geheelen schakel der *Kendanze* Bergen.

Alle die verschillende voorwerpen vertoonen door de verschillende ligging der Gronden en verscheidenheid der gewassen het schoonst schakeerzel, inzonderheid van de Maand November tot Maart en April, wanneer alle de velden beplant zyn; de meeste hooge en bultige roode gronden zyn als dan bezet met de Catjang Ta-

(*o*) *Goenoeng* betekent een' *Berg*; de Inlanders en Chineezen noemen de *Heuvels* ook *Goenoeng*, en onderscheiden dezelve alleen van de Bergen door de byvoeging van het woord *kitjiel klein*, of *renda laag*. *Batoe* betekent *steen*.

Tana (*p*) die als zo veele donker groene Tapyten met goud-geele bloemen bezaaid, op een rooden vloer uitgepreid liggen. Andere uitgestrekte bestekken roode gronden zyn vo gescharrt met de zo sierlyk kroondraagende roode, geele en groene Ananaszen, en weder andere met de goudgeel airende Padie; terwyl de hellende vlakkens en dalen ter gelykertyd mede met Ryst en verscheiden zoorten van gewaszen gelyk de Jagon (*q*) Jalil (*r*) Risjes, Komkommers, roode en witte Pompoenen Patatters, Tiempoel, en nog veele andere, welker naamen my nu niet te binnen schieten, beplant en vervuld zyn. Daarboven zo worden de Moeraszen en Poelen zelve niet onbebouwd of ledig gelaaten. maar bezet met de *Padie genja* (*s*) en de roode en

(*p*) Dit gewas is door den Heer *Hooyman* in het II Deel der Verhandelingen van dit Genootschap Bladz. 185 beschreeven.

(*q*) Turksche Tarw.

(*r*) Een gewas omtrend gelyk aan de Turksche Tarw; dan het draagt zyne Vrugt en in airen, en heeft een graan, dat zeer na by de Gort komt, en is van denzelfden smaak.

(*s*) *Padie genja* is een ryst gewas, dat in bewaterde gronden geplant wordt, en in vier maanden kan geoogst worden.

en witte *Padie jeree* (t) zo dat deze geheele ftreek, tot aan het *Grendengze* (u) toe, eene pragtige vertooning geeft van de weelde en rykdom der Natuur onder de handen der nyvere arbeiders.

Aller byzonderft wordt dit gezicht verheeven, wanneer met het zelve van den Berg *Manara* befchouwt, wanneer het door de grooter ruimte met meer andere verfchillende voorwerpen vereenigd, die vertooning zo veel te bekoorlyker maakt.

De Berg *Manara* is de Noordlykfte der hooge voorgebergtens in het weften, en ligt naar myne giszing op omtrend 17 a 18 uuren gaans van *Batavia*; de Toppen dezer voorgebergtens, die de Inlanders *Goenoeng Serieboe* dat is de *Duizend Bergen* noemen; zyn de de grensfcheiding tusfchen JACCATRA en BANTAM. De byzonderheid van den

(t) *Padie jeree* een ryft-gewas, dat van China overgebragt is, onderfcheiden van de *Padie jeree*, die wy hier hebben, waar van ik nader de befchryving zal geeven; doch deze *Padie jeree*, waar van ik nu fpreek, is een gewas, dat meest in poelen geplant wordt, en weinig arbeid en toezicht noodig heeft, welkers graan klein is, en eenen groven en droogen fmaak heeft.

(u) *Grendeng* wordt de geheele ftreek genoemd, die de E. Compagnie van den Koning van BANTAM beweften de Tangerangfche Riviet verkreegen heeft, doch aller byzonderft betekent het een groot Dorp, welk tegen over de Veldchans *Tangerang* ligt, in welken laatften zin het hier voorkomt.

Berg ſtaat in het Ooſten een Berg op zig zelven, van eene kegelvormige gedaante, die omtrend 130 voeten hoog is. Verder Ooſt- en Noord-Ooſtwaards verdeelen de met geboomtens en ruigtens bewaszen oevers der Rivieren *Tjietoempain*, *Tjiedannie*, *Tjielatrang*, *Ankee* en eene menigte van andere ſpruiten de velden in verſchillende vakken; terwyl alle de voorgebergtens, die meeſt bebouwd en beplant zyn, met den *Salak* en *Megemendong* ten zuiden en Zuid-Ooſten, het gezicht bekoorlyk inneemen.

Dezen Berg met het ganſch diſtrikt, dat nog aan de Compagnie behoort, welk zig tot aan de *Grendeng* uitſtrekt, zynde de hier vooren opgenoemde Campong, die tegen over de veldſchans van *Tangerang* ligt, verlaatende, vindt men de Landen die de Ed: Compagnie aan Particulieren verkogt heeft, en aan de Weſt-zyde der *Tangerangſche* Rivier liggen.

Het eerſte derzelve ligt naaſt de *Grendeng* tegen over de Sluis van *Tangerang*, en wordt *Sabie* of *Vredenburg* genoemd, thands een Eigendom van den Heer Johannes Greeving; op het zelve ſtaat een zeer goed ſteenen Land-huis met een' ruimen Tuin voorzien; dit Land heeft ook het voorregt van eene Steen-Potten-en Pannen-

nen-Bakkerei, alles door wylen den t
tende Predikant der Portugeesche Geme
te WASMUTH aangelegd. Naa de dood
den Heer WASMUTH in het Jaar 17
dat Land per vendutie verkogt met
privilegie van eene Passer of Landmar
en door den in 1789 gerepatrieerden H
HENDRIK NICOLAAS LA CLE gekogt,
ook de Passer aldaar aangelegd heeft, h
bende zeer veele kosten besteed tot
bouwen van een steenen Pagters huis,
nevens omtrend honderd vyftig kle
huizen, voor de Bewooners, en de loot
tot Kraamtjes; welke gebouwen alle
gelmaatig afgedeeld staan, en de mee
met pannen gedekt zyn; de steenen T
voor de Markt is een zeer kostbaar st
Dit Land heeft behalven de voordee
der Plantagie, der Markt, en Steen-b
kerei, ook een aantal van boven de ve
tien honderd Runderen.

Benoorden het zelve ligt het Land
Ammong West, hier vooren reeds genoen
van LIM SOENSIA, Weduw van den C
nees TAN TEENKO; op het zelve staan
Zuiker molens, te weeten twee op *Kai*
ong West, en twee andere verder bened
waarde, vlak tegen over het Huis van
Lapatjang; de woningen der Potias,
Directeurs van de plantagien, zyn

ho

hout, en bamboezen, naar de Chineesche Bouw-orde.

Beneden gemelde Land, ligt het Land *Pacajangan*, of *Daalvliet* van de hier vooren meermaalen gonoemde Weduw BOODE; op het zelve staat een vervallen Zuiker-molen, en ook een oud steenen Huis, welk benevens den Tuin nog eenigzins het kenmerk draagt van eenen kostbaaren aanleg.

Verder na beneden ligt het Land van den Chinees TAN SOENKO, welk agter om de Fortres *de Kwal* tot aan Zee strekt, zynde de eerste Westlyke uithoek van de *Bataviasche* Reede. Op gemeld Land staan vier Zuiker-molens, naamlyk twee op *Pancallang*, en de twee andere op *Tagallangus*; by de Molens van *Tagallangus* is een zeer goed en ruim steenen Landhuis, naar den smaak der Europeezen gebouwd, benevens een' Tuin om het zelve, beide zeer zinlyk bewoond, en wel onderhouden. Behalven deze vier Zuiker-molens, hunne Plantagie, en Bosch, heeft dit Land ook eene groote Oesterbank, waar van de markt van de Stad daaglyks voorzien wordt.

Het Fortresje de *Kwal* staat op een klein plekje gronds aan de Westzyde der Rivier *Tangerang* digt by de uitmonding;

het Land om het zelve liggende, tot aan Zee, raakt meest by vloed onder water, en is niet anders dan eene moeraszige streek.

Tot dus ver de voornaamste Land-goederen in het JACCATRASCHE Ryk opgenoemd hebbende zal ik enkel nog eenige door my bezogte streeken op de Westlyke Grenzen van hetzelve in het Ryk van BANTAM opgeeven.

Onmiddelyk agter of bewesten het Landgoed *Tangallangus* van den Chinees TAN SOENKO, liggen langs een schoon Zandstrand aan Zee, de volgende plaatzen:

Cramat, waar op drie Zuiker-molens staan, en alle nog in werking zyn, is een buitengemeen sterk bevolkte plaats, die ryk in Vrugt-boomen is; 'er staan verscheiden kleine steenen huizen, welke den Bewooners toebehooren; het grootste aantal der opgezeetenen zyn Parnakans, of hier geboren Chineesche kinderen, die meerendeels zig erneeren met het houden van Teko, voor de Zuiker-molens. (x) De *Ban-*

(x) *Teko houden voor een' Zuiker-molen*, zegt, een planter van Zuiker-riet te zyn voor eigen rekening, terwyl hetzelve door den Molenaar op de helft der daar uit komende Zuiker afgemaalen wordt, behoudende de Molenaar daar boven ook het Syroop voor zig, en nog twee potten Zuiker van de honderd, die de Teko-Boer krygt,

Bantamsche Javaanen, die daar woonen, zyn meest visschers; ter dezer plaats wordt *Trassie* (*y*) gemaakt.

Omtrend eene uur gaans bewesten *Cramat* staan twee Zuiker-molens op *Carang Ceram*, mede aan strand. Op eenen gelyken afstand verder bewesten langs het strand vindt men nog een gering overblyfzel van drie geslegte Zuiker-molens te *Tanjong Kait*. Een klein aantal arme Chineezen planten aldaar de beste zoorten van Water-limoenen. 'Er is ook een Chineesche Tempel, die naar de afgeleegenheid van stand nog al aanzienlyk is, en wel onderhouden wordt; de Chineezen offeren aldaar jaarlyks tegen het laatst van November of het begin van December; het getal der offeraaren beloopt op dien tyd tot ver over de honderd persoonen.

(y) *Trassie* wordt van kleine Garnaaltjes gemaakt, welke met zout besprengd, gedroogd, en fyn gestampt zynde, in groote of kleine ronde koeken, gelyk de Edammer of scheeps kaazen, gevormd worden; waar naa dezelve weder in de zon worden gelegd, en telkens met zout water besprengd, tot dat de korst hard is, wanneer ze op de markten verkogt worden; de Inlanders gebruikenze sterk tot het maaken van eene voor hun aangenaame Saus in alle hunne spyzen; het vertier van dat goed is alhier zeer groot; het wordt ook by de Zuiker-molens *Canal* aan Zee strand om de west van *Batavia*, en aan de *Marende*, en *Becassie* om de Oost gemaakt, de Inlanders hebben doorgaands aan dat goed alleen met wat rysjes genoegzaame toespys.

Catapang mede aan ſtrand, ligt verre boven het uur beweſten *Tanjong Kait*; ik vond 'er nog eenige ſtaaken, die tot ſtutten voor twee Zuiker-molens aldaar gediend hebben; hier ſtaat mede een Chineeſche Tempel, van geringer aanzien, en minder geacht als de voorige.

Het ſtrand alhier maakt eene zeer groote inbogt, welker oever modderig is; dezelve wordt zeer ſterk door viſſchers bezogt; ik heb 'er by tyden tot over de zestig kleine, en groote viſſchers Zeil-vaartuigen gezien; deze plaats is thands eene der viſchrykſte, waar toe ook natuurlyk geſchikt is; 'er zyn eene menigte van zeer groote, en uitgeſtrekte Viſch-vyvers, waar in de Ikan Bantam, en Kaalkoppen ſterk voordteelen; en van waar de kweek-zaaden derzelve na de Viſch-vyvers, die langs de *Bataviaſche* ſtranden liggen, vervoerd worden; buiten dien vallen 'er ook veele andere zoorten van Viſch, Garnaalen, en verſcheiden Schelpviſch; de Viſchmaakt dezer Stad, benevens de Land-markten van *Tangerang*, en *Vredenburg* worden van hier met de meeſte gezouten, en gedroogde viſch voorzien; deze wordt na de laaſtgenoemde plaats gedraagen, of per as vervoerd, en gaat na de Stad met Vaartuigen over Zee; ook wordt 'er dikwyls verſche

Zee-

Zee-visch van hier na de genoemde Land-markten gebragt.

Wyders is het Zuidlyke gedeelte agter gemelde werkende en gesloopte Zuiker-molens, tot op de hoogte van *Tangerang*, thands geheel woest, en meest met biezen bezet, waar tusschen eenige Gebang-(wilde palm-) boomen staan; de stoelen bamboezen, die 'er nog zyn, en tot brandstof voor gemelde en andere Zuiker-molens dienen, zyn zeer gering in getal, en niet toereikende, zo dat dit artikel verscheiden molens binnen kort zal begeeven; hoe jammer is het, dat de verwoestende hand, eene streek van omtrend vier en eene halve uur (z) gaans lengte, die ik in 't jaar 1759 wegens het menigvuldig Hout-gewas en Bamboezen byna ondoorkomelyk heb gevonden, zodanig bedorven heeft, dat daar door een gedeelte van de Hoofd-zenuw van *Batavias* welvaart thands verloren gaat! want by aldien de Belanghebbers die streek enkel gehouden, en bewaard hadden tot gebruik der Zuiker-molens, en het gaga (*a*) maaken in dezelve belet hadden, zo zou dat

 Bosch

(z) Een uur gaans is hier doorgaands op 1200 Rhynl roeden bereekend.

(a) *Gaga maaken* is Bosschen omhakken, de wortels 'er van uit roeien, en padie daar in planten.

Bosch voor alle de vermelde molens, en die, welke 'er thands gebruik van maaken, genoegzaam op den duur bestand zyn; vermits 'er buiten die streek andere genoeg waren, welke voor de Zuiker-molens niet dienstig zyn, die tot Padie-landen hadden kunnen aanlegd worden, en op den duur kunnen dienen, waartoe deze streek niet geschikt, noch genoegzaam bevolkt is. In gemelde wildernis liggen eenige kleine Gehugten, elk bezet van vier of vyf stulpen, welker Bewooners een weinig padie planten, en Busvels kweeken, zynde die Busvels van een grooter zoort, dan de JACCATRASCHE, en nogtands minder getrokken, wegens hunne zwakheid tot het zwaar werk van den Land-bouw, of in de fabrieken van Ryst, Olie of Zuiker, welke zwakke gesteldheid voordkomt van het wateragtig gras der weide aldaar.

Verder Zuidwaards van de hoogte van *Tangerang* tot omtrend het *Kendangze* gebergte, en Westwaards, tot over de spruit *Mentjerrie*, zyn de Bosschen geheel weggekapt, en door Chineezen bebouwd.

In die streek liggen groote Campongs, waar onder *Parrong panjang*, wegens de volkrykheid, en den handel der Javaansche zuiker aanmerkelyk is.

By *Parrong panjang* staan eene menigte

van

van Zempoer-boomen, zynde een boom, die omtrend tot vyftig voeten hoogte opschiet, met een' kleinen kruin, hebbende een' donker bruinen, en niet zeer ruwen bast, dikke, groote, ovaale, en donker groene bladen, byna aan die van den *Catapang*, of hoedboom gelyk, welke bladen zeer stroef zyn; het hout bestaat uit laagen op elkander, die jong zynde van een kunnen gescheiden worden, en oud zynde versteent het geheel en al, wanneer het op laage landen staat, die dikwyls overstroomd worden.

Dit zoort van boomen heb ik in de Boven-landen allerwegen gevonden; het groeit ook op hooge roode gronden, doch gaat daar niet tot versteening over.

De versteening waar toe die Boomen overgaan, geschiedt traps gewyze, en neemt eerst aan het onderste gedeelte der stam, dat boven den grond is, haar begin, waar door de afscheiding derzelve van de wortels volgt, wanneer de boom uitsterft, omvalt, en geheel versteent, naar maate het Land zelve min of meer overstroomd wordt.

De versteening geschiedt door eenen wezenlyken overgang of verandering van het hout tot steen, en niet door uitrotting van het hout, en aanvulling der ledige plaat-

zen, met de stofven, daar het water, welke het bedekte, mede bezet is. Deze steen in buiten gemeen zwaar, en zo hard, dat men met staal 'er vuur uit kan staan.

De Inlanders gebruiken de asch van dezen Boom tot het maaken van fornuizen; zy mengenze met verrot stroo, en de stammen der Pisang Batoe, benevens eenige slymerige planten, welke Compositie tegen het hevigst vuur bestand is.

Tusschen het *Kendangze* gebergte ligt een buitengemeen fraai Dorp, genoemd *Jasienga*, alwaar een Tommongong (*b*) Regent is; deszelfs volkrykheid, de regelmaatigheid der huizen, alle met haare Lombongs langs eene breede Rivier genoemd *Tjimauar* of ook *Tjikaniki* geschaard, benevens eene menigte van uitgestrekte Zauwa-velden, die aan de voeten en in de afhellingen der bergen liggen, maakt het zelve zeer bekoorlyk.

Behalven dit Dorp heb ik alhier geene gezien, die zo regelmaatig aangelegd zyn.

In het gemeen beslaan de Dorpen of Campongs der Javaanen een zeer groot bestek, vermits elk Huis met de byhuizingen van Ba-

---

(*b*) Een hooge Adel onder de Inlanders.

Bale-balé, (*c*) Lombong, (*d*) Loots om de padie te ſtampen, (*e*) Bufvel-kraal, en Veehok afzonderlyk van den anderen ſtaan; en rond om dezelve eene menigte van vrugtboomen, en Bamboezen, zo dat een Dorp van twaalf of vyftien Huizen, gelyk dezelve gemeenlyk zyn, een groot Boſch van verre vertoont. De Campongs of Dorpen zyn meerendeels langs Rivieren en ſpruiten geplaatſt. Zelden vint men alhier Campongs van dertig of veertig Huisgezinnen, maar verſcheiden, die minder dan twaalf, of vyftien Huizen bevatten.

Zy, die nooit alhier geweeſt zyn, zullen miſſchien verwonderd ſtaan over het groot getal runderen die in deze Beſchryving op de Land-goederen voorkomen; aan dezelve oordeel ik my verpligt ter kennis voor te draagen, dat die Beeſten alhier voordtgekweekt zyn uit de in vroeger jaaren van tyd tot tyd, uit *Suratte*, en *Bengalen* aangebragte Koeën, en Stieren, waar tus-

(*c*) *Balé-balé* is een zitplaats der Javaanen, die ze op een afſtand van omtrend twaalf of agtien voeten vlak voor hunne huizen hebben.

(*d*) *Lombong* is eene plaats, daar de Javaanen hunne padie of de nog in de bolſter en aan de halmen zynde ryſt bergen.

(*e*) De Javaanen dorſchen hunne ryſt niet, maar ſtampen die in lange houte blokken uit de bolſter, en de Chineezen maalen dezelve.

schen ook Javasche Koeën zyn gestooken, uit welke mengeling, van groote *Suratsche*, met kleine *Bengaalsche*, en hooge doch ranke Javasche Beesten een verbasterd zoort is voordgekomen, dat met weinige of byna zonder eenige zorg voor hunne weide wordt gehouden; daar men omtrend dezelve niets anders doet, dan ze aan het opzicht van eenige Slaaven te vertrouwen, wanneer men over een' troep van vier of vyf honderd Beesten slegts drie of vier Slaaven stelt, welker natuurlyke zucht tot gemak, en werkeloosheid, hen onverschillig maakt om hunne zorg en hoede tot verandering van wei, en het dryven der kudden aan het water, in het werk te stellen, waar dan ook de schraalheid der veronachzaamde weide bykomende, die Beesten in het gemeen, klein, rank en mager vallen, en doorgaands elk tot tien Rds: of vier en twintig Guldens Hollandsch verkogt worden. De Koeën geeven hier geene melk, ten zy men alvoorens de Kalven 'er by brengt, en die eerst een weinig laat zuigen, als wanneer men dagelyks maar ééne bottel of eene halve kan melk van een koe, door elkander gerekend, kan bekomen; terwyl men van omtrend zes kannen melk een pond Boter karnt.

De kortheid des tyds, en gebrek aan ge-

noeg-

noegzaame Kaarten van de Omme- en Boven-Landen, heeft my buiten ſtaat geſteld om de grootte van ieder Land-goed by vierkante Morgens in deze Beſchryving op te geeven; zo ik in het vervolg eenige my nog mankeerende Kaarten kan bekomen, zal ik dezelve als eene Bydrage tot het eerſte gedeelte dezer Beſchryving in een volgende Deel der verhandelingen van dit Genootſchap gemeen maaken. En vermits de tyd tot het afdrukken van dit zesde Deel op handen is, zo vinde ik my verpligt om de volgende ſtukken dezer Beſchryving, naamlyk de bebouwing der Gronden, de levens-wyze en oefveningen der Opgezeetenen van de Boven-landen, mitsgaders de Fabrieken en Handel in dezelve al mede tot het volgende Deel uit te ſtellen.

REDENEERINGEN
OVER NUTTIGE
MUZIKAALE
ONDERWERPEN

TOT ONDERZOEK VAN KENNERS, TOT VERLUSTIGING VAN GEOEFFENDE, EN TOT ONDERRICHTING VAN WEETGIERIGE MUZIEK-LIEFHEBBERS.

OPGESTELD

DOOR

JOHANNES VRANCISCUS GRATIAEN.

VOORREEDEN.

Het is bekend dat Italiën, Vrankryk en Duitsland pronken met verscheide fraaie ontwerpen over de Muziek, en dat by ons in Nederland ook Muziekaale geschriften gevonden worden, maar dat het ons tot noch toe manqueert aan een grondig uitvoerig en bruykbaar Muziekaal Sisthema, en in 't gemeen, aan zoodanige theoretische werken, die het weezentlyke klaar open leggen, die van duistere zaaken en kunstwoorden bondige beschryvingen geeven, die niets zonder bewys voordraagen, die niet slechts regelen voorschryven, maar zelfs haare bronaders ontdekken, die werkingen uit haare oorzaaken verklaaren, die, volgens de order der natuur, het navolgend' uit het voorgaande afleiden, en, verre van alles dat naar verwaandheid gelykt daar en tegen in een vloeijende schryf wyze, tot verlichting des leezers, niets ter neerstellen dan het geene wat naar deugd-liefde en waarheid smaakt. —

Men

Men zegt niet ten onrecht, dat de boekeryen gemeenlyk meer Muziekaale Geschriften bevatten, dan menig geleerd bezitter zich wel verbeeld; want de meeste vermaarde Wysgeeren van den ouden tyd hebben iets over de Muziek geschreeven; het nieuw en volledigste Muziekaal woordenboek, in het Jaar 1732. door eenen Walther te Weymar *uitgegeeven, wyst ons een getal van* 3000. *Muziekaale Auteurs aan, van allerhande zoort; doch genoomen iemand had alle die werken by malkander, en 's Menschen leven waare toereikende tot het leezen, onderzoeken en schiften van zulk een menigte tegenstrydige gevoelens, ieder geschrift, het welk den titel De Musica voert, koomt op verre na niet tot aan de Muziekaale compositie, als het voornaamste praktikaale gedeelte, maar de meeste verhandelen slechts zommige, op een wiskunstigen leest geschoeide, voorleeringen, eenige eigenschappen der Muziekaale toonen betreffende, en het is ook maar al te wel bekend, dat men nopens den oorsprong, voortplanting en werking der Muziek, zelfs by de geleerdste Griekssche en Latynsche Muziek-schryvers, hoe deftig hunne pooging, om anderen te verlichten ook geweest is, een bondig onderricht te vergeefs zoekt. —*

Ze-

Zedert de Natuurkunde, na de uitvinding van de Lucht-pomp, in een ongelyk fraaier gedaante verscheen, kreegen de geleerden de handen zoo vol werk, dat zy om de Muziek weinig dachten, en het nader onderzoek daar omtrent aan de Muziekanten van professie overlieten; terwyl deeze, van het spoor hunner voorgangers, die zich op treffelyke weetenschappen neerstig plachten toe te leggen, by trappen verder begonnen aftewyken: hoe wel men, volgens billykheid, ook niet kan ontkennen, dat 'er tot een wydloopige studie meer tyd overschoot, toen de Muziek-kunst noch als in de wieg lag. — Zy bereikte vervolgens, als een kind van weelde, van tyd tot tyd rykelyker gekoesterd en prachtiger uitgedost, haare mannelyke Jaaren; doch de opvoeding was juist de beschaafste niet; de komponisten verborgen zich achter wolken van nooten-tuigen, en gaven wel gestadig meer gelegenheid tot nadenken aan de hand, maar zy beriepen zich op de geleerden, zelfs in zaaken omtrent dewelke ze waarlyk niet onkundig behoorden te weezen. — De eene schoof de Theorie de andere op den hals; de Wysgeeren verlieten de Muziek, en de Muziekanten de Wysgeerte: geen wonder dan, dat de Muziek-kunde eindelyk

een verwarden boedel wierd, die by n alleen door schoolvossen behandeld zynde weinig oplettentheid van galante liefhebbers en schrandere onderzoekers scheen verdienen. ——

Om iets op te speuren dat tot nut van de Muziek en Muziek-kunde konde strekken, deed de blaakende weetlust my in de daagen der Jongelingschap, te Brugge in Vlaanderen, myne Geboorte Stad, en naderhand te Parys, onder het gestadig genot van fraie Kerk-, Toneel- en Kamer-muziek, niet alleen verscheide oude en nieuwe Muziekaale geschriften door zoeken maar zelfs by den beroemden Heer Le Clair *wel eer discipel van den grooten* Somis *aan het Hoff van Sardiniën, een privaat Collegie over de Muziek-kunde of Scientia Melodica houden; doch nergens volkoomen zekerheid ontmoetende, vond ik my hier in India na veele Jaaren krachtig aangenoop buiten het gewoel der groote Wereld uit enkelde liefhebberye de geheele zaak eens bezadigd, en der wyze, als of ze nooit onderzocht waare geweest, te overweegen yverzuchtig wordende voor de glorie der Nederlanders, zoo in Europa als hier in Oost-indiën, begon het my gevoelig te smarten, dat de geleerde* Brosśard, *opstel*

der

der van zeker bekend Dictionaire de Musique, *te Amsterdam gedrukt, na* 900. *Muziekaale Auteurs, van allerhande natiën, te hebben opgeteld, pag.* 361. *rondborstig durfde verklaaren, noch nooit eenige Muziekaale verhandeling in de Nederduitsche taal, alzoo weinig als in de Deensche, Zweedsche, Poolsche en Hongaarsche te hebben kunnen ontdekken; aangemoedigt zynde door zeker hoog Geëerdpersoon, een waare liefbber en beschermer van kunsten en Weetenschappen, welkers aanmoediging ik als eene gezegende wenk des Hemels aanmerke, en die my ook innig heeft doen wenschen in staat te moogen geraaken, om alle reden tot diergelyk verwyt voortaan naar uitterste vermoogen te helpen benemen; en zoo het moogelyk waare de Nederlanders iets mede te deelen, wat praalzuchtige buitenlanders tot een voorwerp van verwondering konde verstrekken, of ten minsten in deeze zwaare en wydloopige materie, nader te koomen dan alle voorgangers: zoo scheen my dierhalven nodigst en raadzaamst te trachten van den aart, de werking, en het rechte gebruik der muziek een naauwkeurig en duidelyk begrip te geeven, zoo wel aan geletterde leezers, die oordeelkundige aan-*

merkingen, als aan galante, die iets dat naar geestigheid smaakt, en aan geoeffenden, die het licht bevattelyke, voor anderen beminnen, en dus levere ik deeze Redeneeringen over nuttige Muziekaale onderwerpen, *in zoodanige order, die na vertoogen vry wat gelyken, doch echter zonder demonstreer-zucht, en zonder het verheven woord te gebruiken: eensdeels, om desselfs majestyt niet te ontwyden, en anderdeels, om dat menig leezer by het hooren noemen van het woord vertoog een zoort van vreeze en trilling moogelyk over het lyf zoude krygen: —— immers, wyl wy hier in Indiën van kerk en Toneel muziek niets, en zelfs, van eigentlyke fraaie concerten en Zangmuziek, weinig te zeggen weeten, en dus als by gebrek van prompte wissels eenige moden ten achteren zyn: zoo dient men de boog niet al te hoog te spannen, wyl daar aan den voorstand en opbouw der muziek grootelyks geleegen legt.*

Een Geschrift over de Muziek zonder nooten, zal mogelyk zommigen toeschynen, als een rekenboek zonder getallen, en een lanttaarn zonder licht: doch het kan echter van een algemeener gebruik weezen voor allerhande slag van Leezers.

Ieder

Ieder ziet, dat Redeneeringen over de Muziek, notoir moeten insluiten en kennelyk maaken, wat de Muziek is, wat ër al toe behoort, wat middelen tot de samenstelling en uitvoering in gereedheid zyn, en tot wat einde dit alles moet dienen; zulke redeneeringen verbeelden een Atlas met landkaarten, alwaar de voornaamste deelen, ryken, provintien en steden des aarbodems, in het kleine zich, afgeschetst vertoonen. Dikwyls zyn aldaar, by een onveranderden stand, inwendig, merkwaardige omwentelingen voorgevallen, en nopens de Muziekaale gewesten kunnen bejaarden, tefferis vatbaar voor een onzydig oordeel, hier van best getuigen; menigmaal zagen zy het zelfde schouwtooneel bezet met nieuwe speelders, en dat kunstenaars, die, na hunne voorzaaten en tyd genooten te hebben voorbygestreefd, jaarlyks ouder wordende, op hun beurt, door jongelingen worden overtroffen. —

Veele reegels van de meeste schryvers over de muziek zyn tans over lang niet meer bruikbaar, en de vraag is of ër ook niet veele, tot de praktyk opzichtelyk, ja, zelfs de harmonische, door den Roomsch Keyserlyken kapelmeester

 Fux

Fux uitgegeven in zyn keurlyk wer genaamd gradus ad parnaſſum, tege woordig reets menigvuldige uitzonder. gen vereiſſchen? — De redenen h. van, zullen eenigzins bevattelyk wo den, zoo dra men overweegt, deels a de Muziekaale ſtoffe. meer moogelykhe tot oneindig verſchillende ſamenvoegi gen, dan die van andere kunſten inſlui wyl nooit iemand met zekerheid z weeten te bepaalen, hoe veelerhan zingbaare aaneenſchakelingen zelfs dr of twee eenvoudige toonen reets ku nen opleveren, en deels dat fraaie r gels, niet door een diepzinnig overleg u. gevonden; maar van achteren uit werken der komponiſten getrokken wo den, en dat men van deeze, by M ziekaale naatien, doorgaans drieër ſlach ontmoet. — Eerſtelyk regelmaa ge, die zich ſtiptelyk houden by het ge ne wat zy anderen hebben afgezooge die daar uit zoo veel verſcheidenheid a zy doenlyk vinden afleiden, en zich la ten voorſtaan, als of de waare ſchoo heid van kunſtwerken, alleenlyk daar gelegen is, dat men de oude paalen ni verzet; ten tweeden buitenſpoorige, a den ſpot dryven met regelen, die ſle

nend

nende op hunne vruchtbaare inbeelding, van alle kanten ſamenraapen wat ooit kan dienen om verwende ooren te bedriegen, veronderſtellende, dat het hun nooit ontbreeken zal aan toehoorders, welke het ongewoone en vreemde, hoe onnatuurlyk ook zynde, voor overheerlyk ſchatten; ten derden verhevene geeſten, met een onuitputtelyken voorraad van edele vindingen begaaft, die de muur weeten af te klimmen zonder ladder, die de natnur, welke hun tot de muziek krachtig aandryft, voor het eenig navolgens-waardig richtſnoer houden, het zelve nooit uit het oog verliezen, aldus geduurig ongebaande wegen inſlaan en zomtyds eene verwonderlyke hoogte bereiken.— De eerſtgemelde, verre van kettery aan te rechten, zouden het liefſt geſtadig laaten beruſten by den gewoonen ſlenter, maar de beide overige zyn het, die den Grond leggen tot nieuwigheden. —— Het buitenſpoorige kan dienſtig weezen om het verhevene, door tegenſtelling, op te helderen, en Geoeffende onpartydige onderzoekers kunnen, door middel van de partituuren dier gelukkige komponiſten, hun als in het hart zien, hunne Grondſtellingen ondekken, en Gevolgelyk, ten behoeve van vatbaare leer-

lingen, altoos nieuwe en bruikbaare defi ge regels te berde brengen; Hier uit blyk waarom zelfs de beste theoretische noot werken niet zeer lang achter een den t kunnen verduuren. Moest men, volge het zeggen der kunstschilders, zich bill alle vyf jaar van nieuws laaten portrü teeren, wat wonder dan dat de Muzi ten minsten na verloop van vyftig jaar telkens van nieuws moest worden b schreeven, door bekwaame pennen, het merkwaardigste binnen dien tyd vo gevallen, verdiende te worde geboekt, zy ter naavolging of tot waarschouwi van anderen. —

Ik zeg pennen; want dit is op verre geen een mensch werk; Schoon iemand het aa ryk omreisde, zouden echter verscheide d gen reets van gedaante veranderd zyn al e by rond kwam.

Tot een braaf auteur behooren meer Goe hoedaanigheeden, dan ooit een mensch bez menig een schryft te veel zonder een ryp bera te vinnig, te lang, in den Gryzen ouderdo en eindelyk doet de verwaandheid hem gel ven, als of alle wereld zyn uitspraak blin lings moest omhelzen, winst is by dien zuur arbeid niet op te jaagen, in teegendeel k men verzeekerd weezen, dat de tyd m

ric

richter weezen over zyne daaden; dat hy omzichtig moet te werk gaan, op dat niet iets zyne penne ontglipt, het welk niet naar waarheid en deugd-liefde smaakt. Zyn hoofdwerk dient geenzins te bestaan in het voldoen van de nieuwsgierigheid der leezers, maar in het vertoonen van de wonderen die zich alhier in menigte opdoen, en in het voorhouden van eene Theorie, bekwaam ter gerustelling des verstands van schrandere liefhebbers. By het onderzoek van de Gronden der regelen; zal hy bespeuren, dat Zyne bevatting, ten aanzien van de natuur en geestkunde, dikwyls te kort schiet en dat hoe langer en ernstiger zyne bespiegeling word voort gezet, hy des te meer hoogten en diepten ontdekt, by welke de trek tot grondige kennis onvoldaan moet blyven, en des te meer vind hy de waarheid bevestigd van het gezeg der Zedige Philosoofen, dat men veel moet weeten, om te weeten, dat men weinig weet, *dat is, dat men weinig zaaken kent uit haare oorzaaken: zomwylen ontdekken wy een daar van, maar deeze heeft wederom haare oorzaak, en aldus moesten wy gedurig verder kunnen te rugge keeren, voor ons bewys in der daad den eernaam kon draagen van eene Betooging.*

Moeten wy ons niet bedroeven over die be-

bepaaldheid van het menschelyk verstand? neen, Geenzints: want van dingen, tot noch toe boven ons bereik gesteld, leeren wy eindelyk afzien; en waar wy niet verder voort kunnen, daar begint onze innige verwondering over den aanbiddelyken vinger Gods, in de werken der natuure al om doorstraalende: daar worden wy telkens indagtig gemaakt dat het verstand van het Allerhoogste weezen, oneindig te booven gaat het begrip der menschen kinderen. Aldus kan de eigentlyk zoo genaamde geleerde onkunde, ons dagelyks nieuwe stoffe beschikken ter verbeffing des gemoeds: de eere blyft in deeze gevallen, niet aan ons, maar aan hem, welken zy alleen betaamt. — De dorstende weet lust kan, zelfs ten opzichte van ongelyk verhevener voorwerpen dan de voornoemde, eens gedrenkt en verzaadigt worden in de onvergankelyke Stad Gods, en daarom moogen wy na die Zalige verblyfplaats reikhalzen. —

Ondertusschen blyft het toch veel over-eenkomstiger met de redelykheid, dat wy by alle uitwerkzelen van ons en anderen, het redeneerend vermoogen gestadig trachten aan te kweeken, en ons onvermoogen hoe langer hoe meer leeren inzien, dan dat wy of redeloos werkten, of op eene reets bezittende gewaande grondige kennis pochten.

Shoon

Schoon ik hier, niet om eenige belezenheid te kennen te geeven, maar uit een zoort van afkeer om met vreemde veeren te pronken, en teffens om fraaie gedachten van uitheemschen tot de kunde van Nederlanders, die in vreemde taalen onbedreeven zyn overtebrengen, verscheide auteuren, Ja, alle die my tans niet zyn ontvallen, getrouwelyk aanbaale. Zoo vertrouw ik echter, dat de bedreevenste leezer hier meer oplossing van allerhande Muziekaale Zaaken, dan elders zal aantreffen, en al is het dat ik zekerlyk hier geen Muzikaale kinderlessen, maar zaaken van het uitterste Gewicht voordraage, en elke waarheid aan ieder niet bevattelyk gemaakt kan worden; ik denke nochtans, dat ook de ongeoeffenste, zonder de Muziekaale stoffe, de intervallen, de tempering der intervallen, de harmonie, enz: echter hier wel iets weetens waardigs naar zyne vatbaarheid Geschikt, ontmoeten en dus de Muzickaale kennis algemeener worden zal.- vermits een duidelyk begrip van de geschapenheid der welluidende en wanluidende toonen, en van de reedenen waarom wy, volgens bestendige natuur wetten, de eerste voortrekkelyk achten boven de andere, het bekwaamste middel schynt, om een iegelyk, die eenig nadenken wil gebruyken, levendig in te drukken

ken, dat de neiging tot de Muziek haaren grondslag heeft in de Redelykheid zelve, en gevolgelyk, dat die kunst, by alle redelyke menschen, eene byzondere Hoogachting verdient: zoo heb ik dit gewichtig stuk, hier eenvoudiger en blykbaarder, dan zulks myns weetens elders ooit geschied is, getracht te verklaaren.

Keur ik zommige, my ongegrond schynende, stellingen van mynen gemelden eertyds geachten Leermeester Le Clair *en van andere vermaarde Muziekaale auteurs, zedig af; ik bedien my, volgens desselfs raad en voorbeeld, behoudens alle schuldige hoog-achting en onderwerping van zoodanige vryheid als in de Repuliek der geletterden altyd mag en moet stand grypen. - verre van myne poogingen aan te zien voor helden-daaden, ben en volharde ik in het gevoelen van den wyzen Huisleeraar Sirach, Kap:* 18. *vers* 6. *behelzende in substantie, naar de overzetting van de synode nationaal. te Dortrecht*: Wanneer de Mensche zal hebben võleindigt, als dan begint hy: ende wanneer hy zal opgehouden hebben, als dan zal hem noch ontbreeken. *En naar de hoogduitsche vertaling van* Lutherus: al heeft een Mensch zyn best gedaan, zoo is het werk toch naauwlyks begonnen, en als hy het zelve meent te hebben voleind, dan hapert het noch aan alle kanten.—

HOOFD

HOOFD DEELEN
IN DIT WERK VERVAT.

Namelyk:

11. De Toon-kunde.

12. De Muziekaale ſtoffe.

13. De eigenſchappen der gebruikelykſte Intervallen.

14. De tempering der Muziekaale Intervallen.

15. Den Muziekaalen Geeſt.

16. De Muziekaale Harmonie in 't gemeen.

17. Het vormelyke der Muziek.

18. De Muziekaale geſchied-kunde.

19. Den geheelen omtrek der Muziek en Muziek-kunde, en

20. De nuttigheid der Muziekkunde.

REDENEERINGEN OVER NUTTIGE MUZIKAALE ONDERWERPEN

TOT ONDERZOEK VAN KENNERS, TOT VERLUSTIGING VAN GEOEFFENDE, EN TOT ONDERRICHTING VAN WEETGIERIGE MUZIEK-LIEFHEBBERS.

I.

Het rechte Gebruik der Zangmuziek.

Het is onloochenbaar, dat de order en evenreedigheid, waar wy ze ook ontmoeten, het gemoed bekoord en tot verwondering aannoopt, dat de liefde omtrent deeze dingen, de zeden verbetert, de zaamenleving voordeelig en de deugd behulpzaam is; Ja, dat men in geen kunst zoo veel order en evenreedigheid aantreft,

 dan

dan in de Muziek; alwaar by ieder noot van gelyke waarde, by ieder Zangmaat van een zelfde stuk, stiptelyk door ons in gedachten afgemeeten, juist even veel tyd verloopt; en dus hoor ik de stem der reden my vriendelyk toeroepen: *Laat U dat tot voorbeelden verstrekken; zoo ordentelyk moest Uwen gebeelen wandel zyn.* —

Edele gedachten waarlyk! echter weet men dat zelfs onder Menschen, die anders veel verstand en vernuft hebben, zommigen door alle verzinnelyke harmonye, zoo weinig aangedaan worden, dat de Muziek enkel geraas, en de Dicht-kunst slechts eene kunstig verzonne dwaasheid schynt. insgelyks, dat onze toestemming 'er toe vereischt word, als iets op ons eenen indruk zal te weege brengen: aangezien de bekwaamste, vuurigste redenaar, wanneer onze gedachten verstrooid zyn, ons geenzins beweegd; als mede, dat het geene, wat ons aandoen zal, nooit zoo verheven weezen moet, dat onze zinnen en verstands krachten het niet kunnen bereiken —

By de ouden was de Muziek zeer hoog geacht: en ze kon by ons insgelyks des te onschuldiger vermaak beschikken, na maate dat men het Maat-gezang natuurlyk en tot stichting van de toehoorders trachte in-

te

stichten; waaren zy, die zich daagelyks zonder maat en regel met kaarten speelen, dobbelsteenen, enz: ophouden, meer ingenoomen voor de verlustiging van fraaie Muziekstukken, zoo zoude dezelve, in haare drift voor het spel, ten minsten wel wat diversie maaken, doch ik moet in der daad bekennen, dat onze hedendaagsche Zangmuziek zekerlyk vry wat reformatie vereischt. ——

By de Grieken en Romeinen, alwaar zelfs zonder voor afgaande onderzoeking en goedkeuring van de Ephori of opzienders, geen Schouwspel aan 't volk durfde worden vertoond, zoude men niet gedoogd hebben, dat zulk een heerlyke kunst, gelyk die der Boekdrukkeryen, tot het verbreiden van leerzaame dingen by uitneementheid bekwaam, zodanig wierde misbruikt. — Hadden wy op hooge schoolen, ook in de Nederlanden, professoren in de Muziek, zulks konde onder anderen daar toe dienen, dat niemand zonder hunne approbatie, zich voor muziek onderwyzer uitgeeven kon, veel min iets ter drukpers brengen durfde. —

De Zangstoffen der ouden zyn door den tyd voor het grootste gedeelte vernield, doch de geschied-kunde levert ons echter

noch de zogenaamde vergulde verfen van Pythagoras, voor zyn vertrek uit Griekenland naar Italien, ten behoeve zyner leerlingen opgefteld, en die naderhand, wegens hunne voortreffelykheid, al om over tafel, na den maaltyd, Ja, in de fchouwfpellen van alle griekfche fteden, gezongen wierden. Men treft die aan volgens vertaaling van Dacier. in de *Hiftoire de la Mufique*, *tom*: 1. *pag*. 100. *enz*: Deeze eigenste lesfen waaren het, welke men in de chooren der Griekfche treurfpellen, by wyze van toepasfing zong; welke het volk van buiten leerde, tot gedenk-fpreuken en tot een regelmaat zyner bedryven gebruikte, Ja, door middel van de welke men het tooneel nuttiger voor 't gemeen wist te maaken, dan alle in dien tyd zogenaamde Godsdienftige oeffeningen. ——

Wie ftaat 'er niet verwonderd en verbaast over, als hy dusdanige zangftoffen vergelykt met de eindelooze min- en drinkliederen welke men ons hedendaags, tot walgens toe opdifcht: dat heidenen ons in wysheid en deugd zoo verre te boven gingen, trachtende, door behulp der Dicht- en Toonkunft, zich allerhande goede leeringen geftadig dieper in 't gemoed te drukken; en dat in tegendeel veele naam Christe-

tenen, alle hunne krachten ſchynen in te ſpannen, de goede Zeden 'er door te bederven! —

Het waare te wenſchen, dat menig een de waarheid van dit gezeg beter behartigde, en het kwaad, uit zulk een misbruik ontſtaande, hielp verhoeden! het ſcheeld maar al te veel: eertyds by welgemanierde heidenen bragt men het geene dat men de Jeugd liefſt wilde inſcherpen, in verſen, om het haar des te beter te doen onthouden; op zulke verſen wierden melodyen gemaakt, en zulke zangwoorden liet men haar zingen, van buiten leeren en dikwyls herhaalen. — Hier mede wierd by de Grieken de onderwyzing der Jeugd begonnen; men begreep duidelyk, hoe veel 'er aan 't verſchil der Zangſtoffe, en aan eerſte indrukzelen, regelrecht tot deugd leidende, en echter op eene aanminnige wyze verwekt, gelegen was. —

Allerhande aardige voorwerpen behoefd men echter niet te verwerpen; by voorbeeld: liederen van het Klavier, van de Koffy, van ider Jaar getyde, van het landleven, van aanminnige wouden, onſchuldige herder Zangen, en wat het voornaamſte is, Zede liederen, van de Grootmoedigheid, gelaatenheid, vriendſchap, enz; — Maar

hedendaags heeft de vorst der duisternis zeer veele, en misschien de meeste Zangmeesters zodanig verblind, dat ze zich verbeelden, als of het op den inhoud van 't gezongene ganſch niet aankoomt, maar genoeg zy, dat de Jongelieden zingen.

Men hoort Gemeenlyk: *Jeune beautez cedes ala tendresſe profitez bien de printems de vos jours* enz: of, *triste raiſon, j'abjure ton empire*, enz: zyn dat geen Zedemeesters uit de eerſte hand. —

Gelykt dat wel naar de wyze leere van Prediker 12. vs. 1. *Gedenk aan uwen Scheppper in de dagen uwer Jongelingſchap.* — Wat zyn dusdanige dingen, die men tans over al in meenigte ontmoet, anders, dan eene verkeerde Moral; Ja, zegt men in dit opzicht niet te recht, dat 'er in de hedendaagſche Muziek een heimelyk vergift ſteekt? Doch het ſteekt 'er echter niet in, maar het word 'er ingelegd, eerſt door de dichters, die het zy uit dertelheid, het zy om vuil gewin of volgens andere motiven, zulke heilloose verſen ter wereld brengen, dan door de Komponisten, die der zelver zin, door vlyend maat-gezang zoeken te verſterken: dikwyls ook door Drukkers, welken het genoeg is, dat vodderyen meest getrokken worden. — onnoozele Zang-

mees-

meesters denken, het voldoê, als een gezang nieuw en ten aanzien van de hoogte en van den zang-trant voor een leerling applikabel is, zonder te overweegen, dat den zin der zangwoorden op de verbeelding ingedrukt word; dat het geene, wat men in de jeugd leert, ons langer dan iets anders by blyft en gevolgelyk dat lichtvaardige zang woorden zeer nadeelig zyn.—

Het waare de plicht der Ouderen, op zaaken van zo veel belang een waakend oog te houden, en volgens den wyzen raad van Aristoteles, in zyne ſtaat-kunde gegeeven, de Muziekaale lesſen hunner kinderen by te woonen; ten minſten de Zangboeken zomwylen door te zien, en het ondeugende 'er uit te weeren. — Men heeft juist geen zwaarigheid te vinden, den trek der Jonge lieden naar ander ſlag van vrolyke zangſtukjes intevolgen, mits dat ze zich bepaalen by geoorloofde dingen; zoete kwinkſlagen, aardige minnen zangen kunnen by eerlyke vryagien, bruiloften en andere gelegenheden plaats hebben; verſcheide drink liederen insgelyks, om 'er zuipers mede ten toon te ſtellen, en des moogelyk langs deezen weg tot beterſchap te brengen: doch men moet alle liederen die eenigvergif helpen inſwelgen, hoe Mu-

ziekaal en Melodieus ook zynde, houden voor onverdraaglyk, verfoeyelyk, voor schandvlekken en pesten der Edele Dicht- en Muziekkunst.

Het is ook eene groote dwaaling die verscheide Menschen onder ons hebben, dat ze liever Italiaans of Fransch hooren zingen dan hunne moedertaal de Nederduidsche, schoon ze daar van niets verstaan; deeze beantwoorden in deezen volkoomen aan den raad, welken de gesleepene *Schuppius*, boertende zynen redenaar geeft: „ wat gy doet, ziet niet zoo zeer daar „ op, dat de toehoorders U verstaan kun„ nen, als wel, dat ze zich over U ver„ wonderen: niemand let hedendaags, „ hoe ordentelyk en bondig, maar hoe „ vreemd en zeldzaam gy spreekt. Men moet zich verwonderen, dat verstandige toehoorders en schrandere leerlingen niet eens vragen: verstaat gy ook wat gy zingt? acht gy dat onze attentie waardig: wat is den zin dier woorden? Ja, het is ook wonderlyk als iemand voor een vergadering van eerwaardige hooggeleerde Mannen, neem eens, by het installeeren van een Rector Magnificus, eene Italiaansche Aria gezongen heeft, die aldaar te pas komt als een haspel op een olykruik; dat als dan ver-

stan-

ſtandigen evenwel noch zeggen moogen; onze Zanger heeft heden mooy gezongen, ſchoon zy 'er geen word van verſtaan hebben, daar men overtuigd is dat zulke Muziekaale byeenkomſten, niet om de muziekanten, maar om de wille der toehoorderen aangeſteld worden.

By zulke plechtigheeden was niets gevoeglyker, dan een text van een of twee Arien, welke men wyze Menſchen dorſt onder d'oogen brengen, ten minſten aan den Preſident van de vergadering, om kennis van de Zangſtoffe te hebben, ter hand te ſtellen: een text, die het gezongene naderhand weder doet te binnen koomen, en van welken men zeggen konde: het papier ſpreekt noch, nu de Zanger reeds zwygt. Maar genomen, men konde dit zoo volmaakt niet hebben, waarom ontfermen zich verſtandige toehoorders niet veel eer over den deerlyken ſtaat der Muziek door de zang en ſpeelkunſtenaars, dewelke van anderen, hunnes gelyken, nooit Correctie willen veelen en tot het leezen van goede boeken tyd noch luſt hebben by voorvallende gelegenheden, beter te onderrichten en zelfs de Komponiſten by continuatie aan te maanen, om toch voor al by de Zangmuziek niet alleen op fraaye toonmen-

gelingen te zien, maar ook meer blyken van verstand aan den dag te leggen.

De Komponisten vergaapen zich veelmaal aan de woorden, voor al aan zulke, die men door maat gezang, op allerhande wyze, kan afschetsen, dat ze de zaaken 'er over vergeeten, ja dikwyls het teegendeel uitdrukken van het geene dat de zangwoorden eigentlyk insluiten.

Ik zal hier van slegts, in onrym, eenige eenvoudige voorbeelden geeven, op groote Zangstukken ligt toepasselyk. —— Menig, die uit de woorden van Paulus: *Ik schaame my het Evangelium van Christus niet*, een Arietta met Instrumenten maaken wil, zoekt in het voorspel, in plaats van eene zedige vrymoedigheid, vloeyende uit de bewustheid van zyne goede zaak, uit te beelden, door het woord *schaam* verleyd, allerhande kruipende en bedeesde passasien voortbrengt. Daar op laat hy den Zanger aldus beginnen; *Ik schaa........me my*; nu volgt een pause en een tusschenspel; de Zanger vervolgt; *Ik schaa...me my het Evangelium* (pause) *het Evange.....lium* (pause) *het Evange....lium van Christus* (pause) *van Chri....stus* (pause) dan in het laaste, *Ik schaa...me my het Evangelium van Christus niet*. Hier op

op gaat het naſpel, uit het voorſpel afgeleid, zich Schaamende eindigende. Zyn dusdanige dingen, al was het maat gezang op zich zelve noch zoo fraai, geen zinneloos werk? een Komponist die niet verder ziet, dan op de woorden, zal by die: *tot het lachen zeid ik, gy zyt onzinnig*, alle ſtemmen en inſtrumenten van lachen doen ſchateren; in tegendeel by deeze: *ween niet, de leeuw heeft overwonnen*, eerst lang beginnen te kermen, en vervolgens de natuurlyke wreedheid des leeuws, zyn kampen en zyn overwinnen trachten afteſchilderen; doch hoe belachelyk zulke woorden ſpeeling aan lieden, van een gezond oordeel voorkomt, en hoe nadeelig de zelve voor een Komponist kunnen uitvallen, daar van levert *de Histoire de la Muſique, tom. 4. pag.* 122. een aardig ſtaaltje.

In 't Jaar 1680. of 82. toen *Dumont* ſtierf, en *Robert* vertrok, wilde de Koning van Frankryk in ſtede van twee, vier Kapelmeesters hebben; des liet hy, om deeze ampten met waardige perſoonen te bekleeden, door eene uitſchryving in de provintien, alle Muziekmeesters van hoofdkerken, naar Verſailles nodigen, ten einde hunne gaven in 't komponeeren te vertoonen. — Volgens dien kwamen 'er ver-

ſcheiden en onder anderen zeker *Le Sueur*, Muziekmeester van onze lieve vrouw te Rouën; een man, van een gelukkig, vruchtbaar Genie, in 't Latyn wel ervaaren, en zulk een post wel waardig. Deeze, van magtige beſchermers onvoorzien, meende zich noch voor den proefttyd te moeten bekend maaken, om eenen goeden indruk van zyne bekwaamheid te geven. — Hy liet dan eens in de Kerkmuziek des Konings, een ſtuk van zyne compoſitie hooren. — Het was de 91. Pſalm: *qui habitat in adjutorio* (of die onder de Schuilplaats des Allerhoogſten is gezeten:) over deezen heerlyken Pſalm had hy een Motet gemaakt, met den text, zyns oordeels, over een koomende, en wel in een Muziek, die waarlyk uitneemende mogte heeten. De Koning en 't geheele Hof, hoorden dit met de uitterſte opmerking aan. In het ſevende vers: *Cadent a latere tuo:* (aan uwe zyde zullen duizend vallen) hadde *Le Sueur* het woord *vallen*, door het choor eener Fuge, welkers Thema ſeven, agt nooten nederwaards ging, uitgebeeld; toen nu de grove Basſtemmen haare octaaf bruisſchende doorliepen en op den laatſten toon ſtaan bleeven, moeſt billyk ieder toehoorder; volgens die vinding,

den

den opſteller zoo bekoorlyk voorkoomen, als eenen Menſch, die van den top van een berg naar beneden buitelt, en eindelyk doet gelyk iemand, die zwaar gevallen heeft, zich verbeelden. — Die ſchildery trof eenen van de tegenwoordig zynde Hovelingen zoodanig, dat hy, by een *Caaaa ..dent* zeide: *wel daar legt 'er een, die niet weder opſtaan zal.* Deeze klucht ſtoorde den ernſt en het ſtilſwygen van de geheele vergadering. — De Koning lachte 'er over, en het ſcheen, als of men ſlechts op verlof wachte, van Hem te mogen opvolgen. — Men lachte langen tyd helder op, tot de Koning eindelyk met de hand een teken gaf, zich ſtil te houden. — Vervolgens by het tiende vers: *& flagellum non appropinquabit*, (geen plage; of volgens 't Latyn, geesſel zal uwe tente naderen) hadde de goede *Leſueur* een nieuwe Fuge op 't woord geesſel gemaakt, en ſtelde door een langduurig vinnig geraas, het gerinkel der geesſelbroederen voor; ja, het ſcheen niet anders dan of men midden onder vyftig zich dapper geesſelende Kapucinerswas geraakt. — Och zeide een ander hoveling, welke dit gerammel verveelde, *zy zullen van al dat geesſelen reeds ſterk bloeden.* De Koning kreeg wederom eenen onbe-

bedwingelyken trek tot lachen; die naast hem stonden, lachten om dat ze deeze schersfery mede hadden gehoord, en die verder afstonden, lachten om dat ze de Koning lachen zagen. — Toen liep het Motet ten einde, zonder dat men 'er verder naar luisterde, en de hovelingen noemden *Le Sueur* naderhand niet anders, dan *Cà-Adent* en *Flagellum*.

Men wees de Komponisten een woonplaats aan alwaar ze geduurende eenigen tyd op kosten des Konings onderhouden, en zonder met iemant gesprek tehouden ieder om stryd arbeiden aan de Compositie eens opgegeven Psalms, namelyk; Ps: 32. *Beati quorum remissæ sunt*, (welgelukzalig is hy enz:) doch, zoo dra men in de Kapel, het Zangstuk van *Le Sueur* begost op te heffen, en toen het tyd was van het oor te leenen aan de fraaye toonmengelingen in dit stuk vervangen, kwamen de beide plaatzen van zyn voorig meesterstuk, en de boertery daar over gedreeven, allen Hovelingen weder te binnen — Zy zeiden tegen elkander: dat is de *Cà-Adent*, en ieder dreef 'er den spot mede. *Colasse*, *La Lande*, *Minoret*, *Coupillet* wierden verkcoren; de drie eerste waren het waard, de laaste niet. — *Le Sueur*, droe-

droevig weder te rug keerende, liet daar na in zyne hoofd Kerk een voortreffelyk *Beati quorum* uitvoeren, 't welk schoon te Versailles niet met attentie gesmaakt, te Rouën duizenderlei onnutte toejuichingen verwierf. Dit geval heeft in *Le Sueur* eenen tegen zin, omtrent zulke muziekaale poppekrameryen en flikker goud, verwekt, verbrandende alle zyn voorige Muziek en deed hem naderhand by ieder plechtigheid een nieuw stuk toestellen, vol verstand en bekoorlykheid.

De rechte middelmaat te treffen, is het geene, waar op het eigentlyk aankomt: maar zommige Komponisten denken, de toehoorders zien voornamelyk op iets nieuws en brillants; men heeft Arien gehoord, de welke eerst een verkeerd begrip in de toehoorders verwekken, en hun naderhand doen bespeuren, dat zy in hunne meening bedroogen waaren; by voorbeeld, wanneer de Zanger aldus zingt: *Niets kan myn gemoed vermaa . . . . ken* (pause) *niets kan myn . . . . . gemoed vermaaken* (pause) *niets*, *niets*, *niets.* (pause) *niets kan myn gemoed . . . . . . vermaa . . . . ken*; en 'er eindelyk by voegt, *dan 's canasters edle geur.*

Voorts moet men, by zommige zang-

stuk-

ftukken, lang wachten, eer men een zin bemerken kan, neem eens; een Minnaar zal op het Tooneel zingen: *winden door wervelen, gedreeven leent my uwe vleugels, dat ik my naar myne beminde vervoege*; hier koomt eerst een wydloopig voorspel, het welk de suisfende winden zal verbeelden; daar op zegt de Zanger *win . . . . den*; hy roept de tweedemaal: *win . . . . den*; dan komt het aan 't dryven, telkens met paufen en toenemende kracht der winden; vervolgens zegt hy; *leent my! leent my, uwe vleugelen. winden! winden!* enz: nu is de Aria by kans ten einde, zonder dat men noch begrypen kan, waar het heenen zal. —— en de taal des Zangers gelykt niet zoo zeer naar een Minnaar, dan naar een windmaaker: dus worden de goede Zangers deerlyk door de Komponisten geflingerd en ten toon gefteld!

In myn Jeugd heb ik eens, in de Opera te Brusfel, eenen Zanger verbeeldende Socrates, verliefd wordende op Xantippe, aldus hooren Confesfie doen: *Ik kan niet meer* (paufe en tusfchen fpel) noch eens: *Ik kan niet meer* (weder een tamelyke lange paufe) daar op zong hy eindelyk: *Ik kan niet meer de heete drift der liefde tegenftaan*; maar hy had het toen al weg, en

wierd,

wierd, buiten zyne schuld, een voorwerp van de algemeene bespotting; te meer, om dat hy, ten dien tyde van de eerste vertooning deezer Opera, naeuwlyks veertien dagen getrouwd was geweest.

Ik zal hier mede van deeze delikaate Materie afscheiden; onder verklaaringe, dat myne aanmerkingen, verre van eenige bedilzugt, niets anders beoogen, dan de waare en rechte liefhebbers van de Muziek den vereischten aart en het rechte gebruik van Zangstukken klaar te beduiden, en de Komponisten voor misbruiken, die tans maar al te veel begaan worden, getrouwelyk te waarschouwen. —

Intusschen tracht de bondige Crityk, of oordeelkunde, allerhande stellingen van weetenschappen en kunsten te onderzoeken en op te helderen, het waare van het valsche te schiften, en by het ontdekken van misvattingen teffens dusdelyk aan te wyzen, hoe ze te verbeteren zyn. — Hier door beledigt ze niemand: Want, iemand kan zelfs een prul en nochtans een eerlyk man weezen. Ze houd zich liefst beezig met zaakelykheden, zelden met personeele gebreeken. Doch, voor zoo verre zy zich ook over kunst-woorden, die of van den aart eener zaak nader opening kun-

nen geeven, of die kwaalyk gebruikt worden, uitstrekt, blyft ze echter van eigentlyk zoogenaamde woorden vitterye grootelyks onderscheiden.— Critiseeren is derhalven geheel iets anders. dan chicaneeren; gelyk ook een Pasquillant, die slechts zoekt te lasteren, van eenen Satyr-schryver, die de beterschap van anderen beoogt, als een moordenaar van eenen Richter verschilt. Kortelyk, de waare crityk is iets, zonder het welk geen weetenscap beschaafd en tot volmaaktheid gebragt kan worden; iets, het welk uit haar vruchtbaar aardryk het gestadig opwassende onkruid uitwiedt, en in allerhande opzigt tot der zelver bloei dapper kan mede werken.

Een goed criticus moet al zoo wel over zich kunnen critiseeren laaten, dan critiseeren, van ieder correctie aanneemen, die met reden iets tegen hem inbrengt; begaane misslagen rondborstig erkennen; de wangunst van onverstandigen en kwaadaardigen voor een zonderlinge eere achten; tot vriendelyke zin-twistingen altoos gereed weezen; nooit toestemming eisschen op zyne bloote woorden, zonder bewys; voor de zuivere waarheid, als een kopere muur; paal staan, zonder, volgens eenig ge-

gewaand point d' honneur, den kostelyken tyd met twistschriften over beuzelingen te verspillen.— Ja, van het vooroordeel des gezags ontheft, mag en moet hy zelfs, by voorvallende gelegenheden, over onvaste stellingen van vermaarde lieden zyn gevoelen vrymoedig uiten, aangezien dezelve de waarheid naadeelig zouden kunnen weezen; alles uit oprechte liefde voor de waarheid; rustig, en met schuldige onderwerping aan het oordeel van verder gevorderden.

Op dien voet zal ik maar getroost voortvaaren, het aangenaame met het nuttige te vermengen, en zorge draagen, als het te pas koomt, wel te critiseeren; en wil dit zonder Horatius zyn: *Nonum prematur in annum*, namelyk, het opstel eerst in 't negende Jaar uit te geeven niet gelukken, laat een ander het verbeteren.—

7.

Den Oorſprong der Muziek.

Men weet, dat de meeſte hedendagſche ſchryvers, die by geval de Muziek een kroontje willen op zetten; door eene cierlyke redenvoering over haare nuttigheid en haaren invloed in den openbaaren Gods-dienſt, zich daar mede voldaan houden, dat ze verſcheide lofſpreuken der oude by brengen, tot ze eindelyk op Jubal koomen; hier ſchynen zy, verder te rug keerende, den moed op te geven; hoewel zommigen eenen ſprong waagen, van Jubals muziek op die der Engelen, voor de ſchepping en bevolking deezes aardkloots gehouden. Maar ik kan niet begrypen, hoe ze mogen voorgeeven; als of Jubal, naar 't verhaal van Gods tolk Moſes, die kunſt, namelyk, de zang en ſpeelmuziek, uitgevonden zoude hebben. Men vind daar van in den bybel immers geen Jota, zy moeten of kwalyk leezen, of verkeerde beſluiten maaken.

Dit is echter in 't geheel niet te vermoeden: Zylieden begrypen beter dan ik, dat de Grond woorden van Gen: 4. vs: 21.

al was de Vader van alle, die harpen en len handelen enkelyk hunne opzigt ben tot de speel, en niet tot de zang-iek; maar het geene, dat hun misleid, nogelyk deeze ongegronde redekave-weezen: *de speelkunst is de geheele Mu-*

et voorstel van Bonnet, auteur van de nde *Histoire de La Musicque*, waar e hy het vyfde Kapittel begint, is in 't erduitsch als volgt:

Moses, de groote wetgeever der He-reen, leert ons, in zyn eerste boek, at Jubal, Lamechs zoon, zo wel de ang als de werktuigelyke Muziek uit-ond, of omtrent het Jaar 230. na de cheppinge der wereld, eerst in zwang ragt; en dat Enos de eerste lofzanger es Heeren was; maar Hy zegt niet, oe Jubal tot die vinding kwam, en of ıy 'er een kunst, dan een Weetenschap an maakte Gen: cap: 4.

lier ontmoet men nochtans, in weinige els, verscheide misslagen.

. De heilige schrift zegt nergens, dat al de vokaal-Muziek uitvond; het is halven gansch onverdraaglyk, dat men ses, die daar van in 't minste geen ge-maakt, voor eenen leeraar dier on-rheeden te boek stelt, dewelke intus-

fchen in de harssenen van een Fransma uitgebroeid zyn.

2. De ftelling, als of Jubal reets om trent het Jaar 230. naa de Schepping de wereld de Muziek in zwang bragt hier zon der bewys by gebragt, en met de tydre kening der vermaardfte Chronologifte geenzinds overeenkoomende, verdient gee toeftemming.

3. Was Enos de eerfte, die Goddelyk lofliederen zong, zoo vervalt immers va zelve, dat Jubal, veel Jonger zynde da Enos, de geheele Muziek uitvond; me befluit 'er veel eer te recht uit, dat 't lang voor Jubals tyden Zang-muziek g bruikt wierde.

De meefte uitleggers der heilige fchri ten zyn, benevens de kerkvaders, by n eenpaarig van gevoelen, dat volgens Ge 4. vs: 26. Enos het eerft den uitterlyke Gods-dienft inftelde, zoo dat het volk va dien tyd, naar zyn voorfchrift, op zeker plaats vergaderde, ten einde Gode hunn offeren te brengen, en Hem opentlyk aa te roepen.

De geleerde oudheids kenners beweeren dat de gefchiedeniffen der aloude tyden voor de uitvinding van letters, en noc lang daar naa, alleen bewaard bleeve door de gezangen der eerfte dichteren e

Mu

Muziek oeffenaaren, wordende langs deezen weg, van tyd tot tyd, mondeling voort geplant, en door de naakomelingen altoos met nieuwe zangen vermeerderd.— en wat treffelyker middel was 'er toen verzinnelyk, om de waarheid te verbreiden, en deugd en order onder de menschen beminnelyk te maaken? Men bespeurde wel haast het groot voorrecht van gezongene woorden, boven gesprokene, en dus gaf het zingen gelegenheid tot het dichten; de Poëzy wierd als een gedeelte der zang kunst, of als haare Jongere zuster, aangemerkt; ten minsten beide deeze fraaie kunsten wierden ter zelver tyd geoeffend, verbeterd en uitgebreid: nadien de een zonder de andere niet bestaan kon. —— Want geen melody bleef zonder woorden; en geen gedicht zonder melody; Ja, zelfs het woord, het welk in de oudste taalen eenen zang uitdrukt, betekend zoo wel de zangwys, als de zangwoorden.

De eerste taal bestond waarschynelyk in bloote accenten; daarna, in eenige ledige syllaben, tot vervolgens, door toedoen van beide gemelde kunsten, en toen het getal der menschen aangroeide, uit een ledige, samen gestelde, en uit die weder nieuwe letter-greepen en woorden, gevolgelyk altoos meer hulp-middelen tot de

uitdrukking van gedachten, inzonderheid na dat men letters en een soort van schryf kunst uitgevonden had, voortsprooten.— De eerste Muziekstukken waren buiten twyfel zeer eenvoudige zangen; de eerste gedichten liederen of oden; de eerste Muzlek oeffenaars, teffens zangers, wys vinders en dichters.— De poëzy, verre van iets, dat naar rymen geleek, onderscheide zich van prosa slechts door wat verhevener, zinryker inhoud en door beter order; hoewel men, zoo veel de armoede der eerste taal toeliet, de liederen zekerlyk geduurig netter en welluidender zocht te maaken. Dusdanige liederen waren niet alleen het aanminnigste tydverdryf, het welk de onschuld ooit konde verzinnen, maar ook het voornaamste offer, het welk men den Schepper der natuur bragt; gevolgelyk is het ten hoogsten waarschynelyk, dat ze ook by den plechtigen Godsdienst, door Enos ingesteld, van groot gebruik en zonderlinge nuttigheid gevonden wierden.

De oude geschiedenis Schryvers leeren ons van de Egyptenaaren en Grieken; dat de Muziek en Poëzy, zoo dra men haare lieflykheid en groot vermoogen op 't gemoed der menschen, eenigzins had leeren kennen, door Wysgeerige wetgever eerst

en

ı voornamelyk tot plegtigheeden, die men
ıder haar als de Godsdienstigste en hei-
;ste aanmerkte, opentlyk bestemd, en
ılfs door deeze oeffeningen altoos verder
ngekweekt wierden; ja, door deeze schik-
ng, by 't volk in de hoogste achting ge-
akten en bleeven. — inmiddels, het
ıngebruik; het welk de dertelheid 'er ze-
rlyk by allerhande geleegenheeden van
ıakte; hield de zedigste en beschaafste
ıidenen van het goede gebruik niet af. —
t bleef altoos in weezen; het misbruik
rkreeg de overhand eerst onder de Ro-
ıinen, en het goede, deftige gebruik
ner zaak, verdient alleen tot een exem-
l van navolging te worden voorgesteld en
ıgedrongen: De Egyptenaaren, de ze-
ıste en beschaafste, kenden geene andere
uziek, dan de zulke, die men tot den
ıdsdienst, en tot bevordering van goede
ıden bekwaam oordeelde en gebruikte.
ıt kan ook waar weezen, dat men van
ı aller eerste tyden af, niet alleen tot
ıds Eere, maar op het veld en elders,
t het uitdrukken van veelerhande harts-
chten, gebruik maakte van de Zang- en
icht-kunst; genoeg dat men ze insgelyks
voornamelyk tot den lof des Hoogsten
nwende, en dat ook de zoogenaamde
ereldsche liederen, tot haaren gestadi-
n aanwas krachtig mede werkten.

 Men

Men vind in de Heilige Schrift, dat, omtrent het Jaar 395. naar de Schepping, ongevaar 300. jaar voor Jubal, Mahaleël gebooren wierd; welks naam, volgens de grondtaal: (als bestaande uit wortelwoorden, die men in 't Latyn door Cantavit en Deus moet overzetten:) eenen *Lofzanger des Heeren*, of *iemand die God looft*, beteekent: waarschynelyk, om dat hy, de Zangmuziek toen reets sterk in gebruik zynde, door zynen vader Kenan zonderling 'er toe bestemd was, Gods lof zingende te verbreiden, of by plechtelyke Gods-dienstige oeffeningen heilige lofliederen te uiten. Immers, de naamen der oudvaderen waren meestendeels allegorisch, Zinspeelende op zekere ontmoetingen en oogmerken: en al volgt hier juist niet uit, dat het Muziekale, in de benaaming opgeslooten, en ook de persoonen zelve betreffe; zoo mag men doch vast stellen, dat de uitdrukking, *lofzanger des Heeren*, in de taal niet konde voorkomen, by aldien zulk lof zingen, in dien tyd noch geheel onbekend waare geweest: Figuurlyke termen in de eerste taal, hadden buiten twyfel hunnen oorsprong van 't gebruik dier zaak, uit dewelke zy wierden afgeleid; en niet de zaak uit de spreekwyzen. — Zommige uitleggers merken de naamen der Aards-vaderen slechts aan als

spree-

ſpreekende of herinnerings-naamen, hun, om het geheugenis van zekere voorvallen 'er door te bewaaren, eerst door Mozes toegelegt; doch ſchoon wy hier door Kenan, als eenen voorſtander van de verder uitbreiding der gewyde Zangmuziek, mogten verliezen, zoo zal nochtans volgen, dat Mahaleël waarlyk een lofzanger des Heeren was: dewyl Moſes de gedachtenis daar van, door deeze benaaming vereeuwigen en dus den nakomelingen leeren wilde, dat die lofzingende aardsvader een onſterfelyk geheugenis verdiend. Men mag derhalven met de grootſte waarſchynelykheid beſluiten, dat de Zangkunst ten tyde van Enos en Mahaleël niet alleen uitgevonden, maar ook reets vry wat gevorderd geweest is; ja, ten tyde als Jubal, door het uitvinden en toeſtellen van Muziekaale ſpeeltuigen, het geluk des Menschdoms volmaakte, zoodanig gevorderd was, dat ze hem tot een model en de geheele ſpeelkunst tot een richtſnoer van nabootzing verſtrekken konde. —

Het kunſtige moet noodzaakelyk op iets natuurlyks ſteunen en daar uit voorſpruiten; dus volgt van zelve; dat de Vokaal-muziek ouder moet zyn, dan de werktuiglyke, als welker voornaamſte praktikaale regels uit de Zangmuziek worden afgeleid. — En wyl de ondervinding en de reden ons duidelyk leeren

leeren, dat en hoe de Zangmuziek haaren grondslag heeft in de natuur van de menschen zelve, namelyk, in de aangebooren vermoogens tot het spreeken, zingen en uitvinden; in de ingeschapen neiging tot order en evenredigheid, nieuwigheeden, gestadige veranderingen en nabootzing; ja, in de hartstochten; Zoo volgd insgelyks, dat de natuurlyke, of zonder behulp van kunstregels geoeffende Zangkunst, by naa even oud als de menschelyke Keelen, de delikaatste, zuiverste, beweeglykste, verwonderenswaardigste Muziek-instrumenten, die de natuur ooit voortbragt, verre te boven gaat; en by nader onderzoek zal blyken, dat men met groote waarschynelykheid mag vaststellen, dat de eerste bewooner des Aardryks ook de eerste Zanger is geweest.

Het zal altoos waarschynelyk blyven, dat Adam geschapen is, met de vereischte vermoogens tot de uitvinding der Zangkunst; wat behoeven wy, door de ondervinding geleerd hebbende, dat alle menschelyke künsten uit zeer geringe beginzelen ontsprooten en met 'er tyd eerst verder beschaaft zyn, ons tot de Chooren der onsterffelyke geesten te zwenken, om de uitvinding onzer Muziek in een verhevener gedaante te vertoonen? wat behoeven Wy meer te beves-ti-

tigen dan wy weeten? genoeg, als wy duidelyk begrypen, dat en hoe de Zangmuziek, schoon de eerste mensch nooit Engel noch vogel gehoord had, reets uit de natuur heeft kunnen voortkoomen, en naar alle waarschynelykheid, alleenlyk 'er uit voort gesprooten is; aangezien ze, als gezegt, in de natuur der menschen zelve haare Grondslag heeft, en dit is hier het stuk het welk nader bewys vereischt. —

Adam, op 't toneel des aardryks treedende, was begaaft met vermogens en krachten tot het voortbrengen van Spraak- en Zanggeluid; met oogtuigen, gehoor, vinding en smaak. Dus kon hy verschillende geluiden verwekken, en over de aandoeningen, die hy daar door ontfing, oordeelen. Al eer hy noch andere Klanken gehoord hadde, kwam hy zich vermoedelyk in galmen, die hy van blydschap, verwondering en opgetogenheid sloeg te uiten. — Het geluid, het welk hy aldus gewaar wierd, vermeerderde buiten twyffel t'elkens zyne verwondering. — Hy deed zynen Schepper de eerste hulde in Lof- en Dankzegging uit, drukkende gebaarden en accenten. — De toonen, die hy naderhand voortbragt, deeden hem zekerlyk vergenoegen scheppen, eensdeels, in hunne welluidendheid, anderdeels, in hunne menigvuldigheid, of

zeer

zeer verschillende graaden van hoogte en laagte, zachtheid en sterkte, en dit vergenoegen moest hem zekerlyk aannoopen tot nader beproeving zyner Zangstem.

Toen hy nu aanving eene taal uit te vinden, of zekere begrippen met zekere klanken te verbinden, bespeurde hy ten eersten fraaiheid en verstand in 't geluid. — De taal zelve, uit verschillend gebrookene luchtdeelen, door toonryke veranderingen der stemme verwekt; ja, uit enkel zingbaare en ledige lettergreepen bestaande, was reets een soort van melody. — Hier by kwamen allerhande geneuglyke en vierige hartstochten, die alleen genoegzaam vermogend zyn, tot het zingen aan te dryven.

Wat verbaazende verscheidenheid van klanken ontmoeten wy dagelyks immers, wy uiten onze gedachten, lydingen, gemoeds beweegingen en alles, wat wy ons kunnen voorstellen, als door muziekaale toonen. — De natuur leert ons, by ieder bedryf, by elk verschillend voorval, naar vereisch der byzondere omstandigheeden, niet alleen de woorden in andere order te stellen, maar hun ook andere toonen te geven, die nu flaauw, dan sterk; nu hoog, dan laag, en dan weder middelmaatig; nu hevig, wild, hol en schor, dan eens vermetel, dreigende, nu weder verdrietig, droevig,

ig, klaagend, weenend, en dan een lac-
end, schertzend enz: tot het gehoor koo-
ien; zoo dat men, zonder den zin der woor-
en te bevatten, de hartstocht van een spree-
er uit den toon zyner stem doorgaans kan
fneemen. —— Wat meer is: hoe sterker
nze hartstochten toeneemen des te zingen-
er word de toon onzer stemme; gelyk wy
ikwyls bemerken, dat iemand, die zich by
evige lydingen spreekende uitdrukt, by
aa ten eenemaal zingt.

Wat blydschap en verukking konde ooit
ieriger weezen, dan die des eersten Mensch,
ie volwassen en met heilige ziels begeerten
it de hand zyns Scheppers komende, zich
ens klaps tot een letter in- en tot een leezer
an het wonder boek der natuur bestemd
ond. —— Wat wonder dan, dat hy aanstonds
an de zangstem gebruik maakte; zich in de
erste eenzaamheid, en wel in overeen
omst met zyne aandoeningen, daar mede
erlustigde; gestadig meer toon vallen uit-
ond, en dus binnen korten ordentelyker
ingen leerde; voor al, zedert hem eene
ulpe toegevoegd was: want toen ging ver-
moedelyk zyn muziekaal genoegen eerst recht
in. —— Haar aanblik gaf hem buiten twyf-
el nieuwe stoffe tot vierige blydschap en ver-
wondering; gevolgelyk ook tot vreugde too-
en. —— En zy, zich zelve gewaar worden-

de, Adam ziende, zyne Melodische
men hoorende, en dus terstond met 1
bekoorlykheeden, dan haar Ega by
eerste aankomst ontmoet had, zich overs
vindende, moest zekerlyk ruim zoo he
gemoeds beweegingen in zich verwekt
voelen, en eindelyk, toen zy by derze
los breeken. het zy zuchtende, het zy
chende, geluid floeg, insgelyks haar ei
stem hooren. —

Naa deeze eerste plechtigheid, vi
Adam ongetwyffeld met hartevreugd e
nigste dankbaarheid omtrent den Alma
gen Schepper de geboorte dag zyner w
helft; verschillende zingbaare toonen
't spraak geluid, over de betekenis va
welke zy, echtgenooten, het vermoe
schielyk met elkander eens wierden, v
de eerste middelen tot onderlinge bel
making der gedachten en hartstochten.
Doch hoe minder de weetgierige Heva
ge geleegenheeden, om van haaren be
den voorzanger te profiteeren, liet vo
gaan, des te eerder ondekte zich het
minnige onderscheid tusschen de vr
en de mans stemme; iets het welk hun
ongemeen genoeglyk moest voorkoom
De deugden zelve konden tot het z
aannoopen; de neiging om elkander te
lustigen, te evenaaren en te overtre

noch meer; en de verrukte gemoedsgesteldheeden, allermeest. — Ja, de ingeschapen neiging tot order en even-redigheid moest hun noodzaakelyk maatzang, voortrekkelyk doen achten boven wildzang, als een uitwerkzel van de redelykheid, en de aangebooren trek tot nieuwsgierigheid deed hun gestadig op meer aardige toonzwieren bedacht weezen. — Hier toe waaren verder geene regels noodig, behalven die, welke de goede smaak, door het weezentlyk goede te laaten goed keuren en het kwaade te doen verwerpen, van zelve aan de hand geeft. — Hunne zangen konden melodisch en ordentelyk weezen, zonder dat zy het wisten, en zonder dat zy behoefden te weeten om 'er reeden van te geeven. — De natuurlyke Zangkunst deed zeker aanstonds naar een zoort van Poëzy uitzien; des besluit men niet onbillyk, dat de eerste Zangers teffens de eerste dichters waaren. — Hier was nu ten minsten kans tot Solos en tot Duetten; tot Duetten, die slechts octavenwyze, den zin der zangwoorden versterken, en tot eigentlyk zoogenaamde Dialogen, alwaar de een vraagd en de ander antwoord geeft; zelfs tot een zoort van harmony, uit dubbelde tertsen en sexten, met quinten en octaven vermengd, bestaande. —

Adams hulpe konde hem ook in het ziekaale behulpzaam weezen; en ve alle daar toe vereischte middelen 'er twyffeld in gereedheid waaren, zoo ku wy niet anders vermoeden, of de G Schepper heeft hun, bewooneren van radys, ook dit treffelyk middel tot de zyner Majesteit en tot hun eige ver ging, van hoe langen of korten duu vreugd ook mag geweest zyn, beschc en genadelyk verleend.

Het aangebooren Muziek-instrume de reets verkreegen hebbelykheid i Zangkunst, wierden hun echter niet noomen,, na den beklaagelyken zo val, ja, tot verder aankweeking, ko zelfs de ongenoegelyke hartstochten 'er zedert dien rampzaligen tyd zich en meer ontdekten, tot krachtige hulp delen verstrekken. —- Zongenze te vo enkel Allegro en vivace, de nood le hun nu het Adagio en Lamentabile. — v het in de dampige luchtstreeken, bu Eden, op verre na zoo lieflyk niet ken, dan zy het voor deezen gewoon ren; genoeg, dat de Liefderyke Sche hun het geschenk der Zangstemme liet houden, tot laaffenis, tot verzachting haaren bekommerlyken staat; zy leerde ook by hunne jonge spruiten bemerken, l

danig de Zanglust der menschelyke natuur ingeschapen legt.

Een eerstgebooren kind laat aanstonds, zekere pynlyke aandoeningen te kennen geevende, diergelyke Zingbaare toonen hooren, door welke kermende en klaagende volwassen Lieden zich in 't gemeen pleegen te uiten; ten blyke, dat ieder verandering van klanken, uit een byzondere gemoeds beweeging ontstaande, een duidelyk kenmerk is, van een natuurlyken Zang, door welken de natuur van den mensch zich telkens zoo eigenaardig uitdrukt, dat men de meening, zelfs zonder woorden, verstaan kan. — Wy bespeuren verders, dat 'er geen nader en beter middel is, om zulk een kind eene zachte rust te beschikken, dan de gewoone vokaliseerende toonen der minne; zoo haast die haar melodisch Trallala begint, worden de tedere, door uitterlyk geraas noch ongeroerde, oortuigen des kinds de eerstemaal geltreeld en gekitteld; het kind bevat die taal der hartstochten; de natuurlyke drift tot zingen word 'er zachtjes door opgewekt: daarom vergeet het, over die nieuwigheid, aan dewelke het smaak vind, alle andere aandoeningen, word oplettende en allengskens stil. — Verstaanbare woorden zouden hier de werking der melody niet bevorderen, door dien het kind zich van derzelver betekenis toch niets kan voor-

ſtellen; het gevoeld eenelyk de toonen, en deezen zyn uit den aart bekwaam tot het verwekken van dusdanig een indrukzel, voor 't welk de natuur, of veel eer de ziel van het kind noch maar alleenlyk vatbaar is.

De menſchen-ſtem voegt hier beter, dan de toon van een Muziek-inſtrument, om dat de toon van een ſpeeltuig met de natuur van een kind minder overeenkomst heeft, dan de menſchelyke ſtem, zelfs zoude een ſpeeltuig, voor zulke tedere gehoor beentjes al te gevoelig, te ſcherp en te doordringend, gevolgelyk veel eer ſmertelyk en onaangenaam, dan verkwikkend weezen. Dus is ten opzichte van Inſtrument toonen waar, dat wy ze eerst uit gewoonte en wanneer de oortuigen ſterker en vaſter worden, verdraagen leeren, tot dat ze ons met 'er tyd bevallig klinken; het is ook in 't algemeen waar, dat de Zangſtemmen van Vrouwen, zelfs by gebrek van beſchaafdheid, alleen wegens de ſchelle en hooge toonen, haare ſexe eigen, ja, zonder op de woorden acht te geeven, iets beweeglyks inſluiten; daarom hooren wy, by toeneemende jaaren, liever eene Zangereſſe dan eenen Zanger.

Hier uit ſchynt men te moogen beſluiten, dat Adam door Hevas Zangſtem meer vermaak genoot, dan hy haar door de zyne kon beſchikken; men mag ook geenzins twyffelen, of Adam, ten minſten zyne zoons

en

n zoons zoonen, zullen na dikwyls aangestelde proeven eindelyk, uit den aard der stemme en zangwoorden, zekere kunst regels hebben uitgevonden, om hunne gezangen altoos meer aanminnigheid en order by te zetten en hunne gedichten bekoorlyker te maaken.

Eindelyk, het Spraak- en Zang-geluid bestaat uit een en de zelfde stoffe, slechts op verschillende manieren bedwongen wordende, zoo dat spreeken en zingen alleen in het vormelyke of in de wyze der voortbrenging verschillen; de menschelyke stem kan alle innerlyke aandoeningen, genoegelyke en ongenoegelyke, alle neigingen, die men selfs gevoelt en in andere verwekken wil, spreekende en zingende te kennen geeven; hoewel in het eerste geval, gemakkelyker en schielyker. — maar de Zangstem is zulk eene taal der ziele, door de welke zy het geene ontdekt, wat ze bevalliger en nadrukkelyker wil voorstellen. — De Ziel van den mensch is reets by de geboorte voor de Zangmuziek vatbaar gemaakt of anders gezegt, de neiging tot de muziek is eene natuurlyke eigenschap van de ziele, haar, door den grooten Schepper der natuur, in den beginne mede gegeven, dus zoekt men haare oorsprong ook billyk by de eerste bewoners des aardryks, en ik twyffele geenzins, of men vind hem hier ontdekt en klaarlyk aangeweezen.

3

De werking en de nuttigheid der Muziek in het gemeen;

By de aandoening van toonen ontvangen onze zenuwen eene zekere trillende beweeging, die aan de dierlyke geesten ingedrukt en voortgeplant word; langzamer beweeging, naar dat de toonen laager en zwakker, doch sneller beweeging, naar dat ze hooger en sterker zyn, — Hoe levendiger, onderscheidentlyker, sneller en meermaalen herhaalde beweeging 'er nu by zekere toonen in de zenuwen en dierlyke geesten geschied, des te levendiger en klaarder is de bevatting, die 'er in ons word verwekt. — Spant men eene snaar slapper daar word een laager, spant men ze sterker, een hooger toon gebooren; ja, een zelfde toon luid ons eeveneens, en sommige intervallen worden doorgaans welluidende en andere in tegendeel wanluidende bevonden. — In alle deeze voorvallen legt de reeden van de verwekte veranderingen, in de eigenschappen der toonen, gevolgelyk zynze *werkende oorzaaken.*

Ten anderen, Toonen kunnen al zoo wel als woorden tekens van onze gedachten zyn; niet voor zoo verre ze geluiden

zyn,

?n, of uit luchtdeelen beſtaan, maar om
it zekere toonen ook zekere begrippen
ons kunnen verwekken, en deeze weer
erleven ter gelegenheid dat wy zulke too-
en hooren. De verſtandige begrippen
lve, leggen niet in de toonen noch in
oorden, maar in ons: echter, zekere too-
en en woorden, kunnen een zeker zin inſlui-
n, door welken, als door een middel
nd, menſchelyke geeſten zich aan elkan-
r ontdekken, zoo dat een toehoorder,
betekens kundig of eenig nadenken ge-
uikende, door behulp dier tekenen juiſt
danige begrippen kan verkrygen, als men
or hun toedoen in hem poogt te ver-
ekken. — Ten deezen opzichte zyn de
onen *gelegenheid geevende oorzaaken*, en
uitwerkzelen kunnen grootelyks ver-
hillen naar maate der verſchillende om-
ndigheeden, in dewelke een muzikaal
ehoorder zich eertyds heeft bevonden
tegenwoordig bevind, en naar maate
t zyne verbeelding levendiger werkt,
hy meer of minder oplettentheid en
denken gebruikt. —

De ondervinding leert, dat men aller-
nde hoor en zichtbaare beweegingen,
voorbeeld ryzen, daalen, trillen, loo-
n, ruſten, ſtaan, vallen, zwerven en
telbaare andere dingen, ieder op onein-

dig verschillende wyze, door maat-gezang eigenaardig afschetzen en opmerkenden, welker vlugge inbeelding de begrippen dier zaaken weer doet herleven, zelfs zonder behulp van zangwoorden, bevattelyk maaken kan.

De luidruchtige natuur heeft ons tot uitdrukking van ieder hartstocht byzondere klanken aangeweezen; want wat is het gekerm der kinderen anders, als een klaglied, door ongenoegelyke aandoeningen verwekt? wat is lachen en juichen, als een zoort van blyzangen? smeeken, vleyen, kyven, spotten, dreigen enz: komt alles op verschillende wyze tot het gehoor, gelyk het door zekere veranderingen van stemmen geschied, *vide Godtsched, critische dichtkunst pas:* 63. --- Zelfs in geluid geevende Dieren ontmoeten wy tekens van zekere hartstochten, by voorbeeld, een Haan slaat telkens een ander zoort van geluid, wanneer hy het dageraad aankondigt, verandering van weêr voorspeld, of eene Hen lokt en van haar afscheid, schoon wy den zin van iemands woorden niet verstaan, de gemoeds gestalte der menschen kan ons gemeenlyk door het geluid kennelyk worden, om dat ieder hartstocht als haare eigene taal spreekt.

Maat gezang kan de taal van eene harts-

tocht

tocht spreeken, by aldien het, door het vuur der verbeelding geteeld, als in sprankelen van zulk eene hartstocht bestaat —

Dusdanige aan-een-geschakelde toonen, door de natuur zelve ingegeven, en naar vereisch aangeduid en uitgevoerd, kunnen alzoo weinig nalaaten hunne kracht te verspreiden op hen, die 'er naar gesteld zyn, om dezelve te kunnen aanneemen, als diergelyke voortbrengzels van dichteren, redenaaren en kunstschilders; een woord, een trek, een muziekaal interval, een passage, ontsteekt zomtyds zekere beoogde hartstocht, wanneer men het geene, dat men in anderen wil verwekken, zelfs levendig gevoelt; men moet de klok van den geest eens anderen nadrukkelyk treffen, en verborgen neigingen des harten door stoffelyke middelen naar 't leven uitdrukken, aangezien alles wat van harten gaat, in dat van anderen lichtelyk weer ingang vind. —— Wat wonder dan, dat maatgezang, het welk eene spreekende schildery verbeeld, vatbaare toehoorderen ontvonkt, de gemoederen vermeesterd, en na menigvuldige overdenkingen, eindelyk tot eene vierige begeerte en standvastige liefde der voorgestelde zaaken zelve overhaald.

Men noemt de muziek te recht klinkende

de welfpreekendheid, eene zinryke geefti-ge taal, met een woord, Toonfpraak. —

Men ontmoet 'er niet alleen muziekaale letters en lettergreepen die zich op oneindig verfchillende wyze laaten famenvoegen, maar ook aan-een-gefchakelde toonen, die in zekere zinicheidingen en perioden, 't zy overluid of zacht geleezen, iets bepaalds kunnen uitdrukken.

De toonfpraak kan, in verfchillende graaden, blydfchap en droefheid verwekken, de blydfchap gaat gepaard met uitfpreiding, de droefheid met famentrekking der dierlyke geeften, en daar word zeker graad van blydfchap of droefheid gebooren; wanneer en naar maate dezelve uitgefpreid of zamen getrokken worden.

Daar hooge en fterke toonen, in fchielyke beweeging en in fprongen voortkomende klaarder begrippen verwekken, zoo worden laage en zwakke toonen in langzaame beweeging en in naauwe trapswyze gaande intervallen voortgebragt, weegens flaauwer werking op de dierlyke geeften, langzaamer en met minder klaarheid op de gewaarwording, veroorzaakende dus deeze in 't gemeen droefheid en de andere blydfchap, Ja, dit is de reden, waarom zekere muziekftukken langzaam en andere in teegendeel fchielyk moeten gaan, fchoon ieder

er zoo verre niet ziet, maar ſlechts
ıkt, het is een *adagio, een allegro
;: —

De grond-toonen over de groote derde,
rden tot vrolyke en hevige, gelyk die
:r de kleene derde, tot droevige en te-
e gemoeds beweegingen, in 't gemeen
bekwaamer gevonden; hoe gering het
ſchil tusſchen de redematen 4 — 5. en
— 6. ook zy; de groote terts ſpreid de
rlyke geeſten, uit hoofde van meerder
lingen in eenen zelfden tyd verwekt,
:r uit, en veroorzaakt, wegens meer-
gelyke invallingen, levendiger en klaar-
, maar de kleene terts, uit tegen ge-
ıe reden, flaauwer indrukzelen. —

)eeze verſcheidenheid word grooter,
ıneer men de groote en de kleene terts
:er elkander of daadelyk hoort, of wan-
r men zich leevendig verbeeld, hoe
de kleene, maar hoe *levendig* de groo-
:rts luid.

Ien kan door middel van toonſpraak al-
eı zinnelyke zoorten van hartſtochten,
llerhande vereiſchte graden, verwek-
, onderhouden, verſterken, verzwak-
en dempen; verwekken, voor zoo ver-
et maat gezang de taal van zulk een
ſtocht ſpreekt, onderhouden, door ge-
oortige, verſterken door levend ge-
en

en verzwakken door flaauwer afbeeldzelen, zynde in dit laatste geval de grondtoonen over de kleene derde en langzamer beweegingen als grave, largo, adagio, zeer gevoeglyk — men kan ze dempen door tegen overstaande hartstochten, verdryvende droefheid door blydschap: haat door liefde; vreeze door hoop; nyd door mede lyden; en dus ook omgekeerd in tegendeel; aangezien alle gemoeds bewegingen uit zekere graden van blydschap en droefheid bestaan, en men onmogelyk twee tegen gestelde hartstochten ter zelver tyd kan hebben —

En wie zich klaar kan voorstellen, hoe een Dichter, een Redenaar en een kunstschilder tot dit alles bekwaam is; en dan eenigzins de middelen en wyzen kent, welke de natuur ons hier tot dien einde aan de hand geeft, die zal gemakkelyk kunnen begrypen, hoe een muziek-oeffenaar dit vermag, en eens lachen met de schoolvossen, die zelfs in deezen de wiskunst voor een treffelyk hulp-middel aanpryzen, als of men de toonen, tot bereiking van zeker oogmerk gevoeglykst, telkens door de Algebra uit cyfferen moest en ontdekken kon. —

De muzikaale taal berust niet, gelyk anderen, op menschelyke willekeur, maar

op

op onveranderlyke natuur-wetten; want het denkbeeld van droefheid had immers alzoo wel door het woord blydschap kunnen verwekt worden, by aldien het gebruik die woorden zoodanig had ingevoerd, en als wy met het begrip van droefheid het woord blydschap hadden leeren verbinden. doch daar teegen staat in de muziek vast, dat toonen die het kenmerk dragen van lachen, huppelen en juichen, op zich zelve nooit geen ander denkbeeld behalven dat van blydschap kunnen verwekken.

Niet alleen de vokaal, maar zelfs de Instrumentaal muziek, kan en zal toonspraak verbeelden; kan men, wanneer lieden in een onbekende taal, by voorbeeld, kyven, aanstonds bemerken, dat het kyven is, maar geen vlyen, wat wonder dan, dat men de taal van zekere hartstochten ook tot speeltuigen overbrengen en bemerken kan, van wat harsttochten zy het kenmerk dragen.

De Instrumentaal muziek kan tot Dapperheid aanmoedigen; dit wist men reets ten tyde van *Mozes*, toen men ze by den oorlog invoerde; de verscheidenheid der krygs Instrumenten heeft mede haaren grond in de meerder of minder aandoeningen, welke de krygslieden behoefden.

De

De dierlyke geesten worden hier uitgespreid, eensdeels door de hevig bewoogen trillende lucht-deelen, uit welke het geluid bestaat, en anderdeels door de moedige trant der toonen zelve; dus word het bloed verhit en by deeze gelegenheid doed de verbeelding in die geene, die 'er na gesteld zyn, zoodanige denkbeelden herleven en opmaaken, volgens welke men de aanstaande zwaarigheeden voor dwergen, en zich voor een reus aamerkt.

Schoon de muziek aan vreesagtigen de dapperheid niet kan geeven, zoo helpt ze doch den schrik verbannen, en in helden de yver ontsteeken, gelyk *David* en millioenen soldaten kunnen bevestigen.

De Instrumentaal-muziek kan opiettende, volgens den regel der verbeelding, allerhande eertyds gevoelde hartstochten in haare volle kracht weer doen herleven. De muziek, zeid een volgeestig naamloos schryver, *Dans les Discours sur l' harmonie. paris* 1737, trekt den Goddeloozen tot den Tempel zyn oor, by andere leeringen geslooten, opent zich voor de doordringende toonen; nu treffen eens enkeld donderende samenstemmingen, welke de lucht trillende scheuren en zult een onheilig mensch, met vreeze en ontsteltenis bevangen. De strenge harmony

brengt

brengt hem in gedachten de levendigen, schrikkelyken en onvermydelyken God; die met een vlammende hand op de vleugelen eenes onweërs galmende afdaalt, doodelyke blixemen schiet, en door den worg-engel op de hielen gevolgd word.

De dreigende toonen verbeelden dien goddeloozen, de gevreesde nadering zynes richters; het geraas der vuurige wagenen; den stort-val der smeulende pikstroomen; de afgryzelykheid des bangen afgronds, en het onherroepelyk vonnis zyner verdoeming. — Dan koomt in tegendeel een zachte verkwikkende harmony hem van de siddering weer te ontheffen, en een herlevend vertrouwen te verwekken; hem word, als in een bloemen wolk, de vader aller goedheid verbeeld, gereed tot vergiffenis, indien hy zondaar slechts van harten zucht, en met assche op het hoofd, door boet-traanen het vuur der anders eewig duurende wraak tracht te bluschen - wie ooit treffelyke kerk muziek met oplettendheid heeft by gewoond, die zal de moogelykheid van dit gezegde geenzins in twyffel trekken. —

De regel van verbeelding veroorzaakt, dat een zelfde muziek stuk zomtyds verschillende, ja tegen gestelde hartstochten verwekt. — want een stuk daar geen aan-

dig-

digheid aan is, maar het welk eertyds in zekere vrolyke omstandigheden genoegelyk wierd gemaakt, kan door de herlevende indrukzels van eertyds genooten vermaakelykheden, naderhand noch als verrukkende voorkoomen. — een aria, die men naauwlyks konde veelen, toen een muziekant of een ander pauver cavalier 'er mede voor den dag kwam, luid menig een overlieflyk, zedert hy het zelve van zyne zielvoogdesse hoorde, om dat het nu telkens haare behoorlykheden weer levendig te binnen brengt; en een stukje, het welk men eertyds passabel noemde, toen de naam van de komponist onbekent was, heet nu magnifiek, naar dat men verzeekert, of slechts in de verbeelding is, dat deeze of geene hoog geachte vorstelyke persoon daar van de opsteller zy. —

Hier uit is klaarlyk afteneemen, waarom het wel komponeeren, zingen en speelen altoos niet voldoe; waarom een komponist, al zoo weinig als een predikant en hoogleeraar, nooit volstrekt kan bepaalen, wat werking zyne opstellen in alle toehoorderen zullen veroorzaaken: want kan men de afzwerving van de gedachten der toehoorderen niet beletten en koomt de verbeelding zich 'er in mengen, alle denkbeelden, die iemand reets heeft, en die

'er

er onder het hooren van een muziekſtuk in hem weer herleven, maatigen zich ieder eene ſtem aan in 't vonnis van goed of afkeuring.

Saul hoorde David, toen hy hem zeer beminde met vermaak, en ſchepte door zyne Muziek eene ver-ademing. 1. Sam: 16. Vs: 21.--23. maar toen hy deezen deugdzaamen, ſpeelman als zyn troons opvolger aanmerkte, was 'er alles by elkander wat de denkbeelden in de uitterſte verwarring konde brengen, en dus wierd hy, door de werking eenes boozen geeſt raazend, vide 1. Sam: 18. Vs: 10. 22.--boven dien, met hoe fyner muziekaale ſmaak een krankhoofdige is begaaft, des te eerder kan men hem door muziekaale uitwerpzelen en gedrochten, die men gemeenlyk dollemans, zoldaten en dronke boeren muziek noemt, baloorig, ja, als dol maaken, te meer wanneer zulk desperaat gekrioel heviger en onverwachter voortkoomd en lange duurt.

De Inſtrumentaal muziek kan tot een artſeny des gemoeds verſtrekken, voor zoo verre zy nadeelige hartſtochten dempen, en dus het gemoed van kwade begeerlykheeden bevryden helpt; zulks geſchied, wanneer de bekoorelyke harmony, volgens den regel der verbeelding zoodanige denk-

beelden verwekt, die tot ernſtige heilzaame overweegingen en tot buiging van ſchadelyke wils-neigingen gelegenheid geven, gelyk zommige galachtige of oploopende de prysſelyke gewoonte hebben, zich by 't gevoelen van onſtuimige driften, zoo lang in eenen ſpiegel te beſchouwen, tot de lineamenten met zulke laage en ſchadelyke hartſtochten verzeld gaande, weer vertrokken zyn; even eens kan men nagaan, dat deftig maat gezang aan opmerkenden noch meer gelegenheid kan geven tot overdenkingen, door welker toedoen de woedende golven der gemoeds driften ingetoomt en geſtuit worden, wanneer 'er na den geleeden ſtorm, des te aangenamer kamte moet ontſtaan. — op deeze wyze diende het ſnaarenſpel ook den vertoornden Propheet Eliza, en dit weegnemen van hinderpaalen is zeker eene natuurlyke werking der muziek, als zynde in de kracht der toonen, en in de gelukkige geſteldheid van zinryke toehoorderen gegrond.

Het oogmerk om door maat gezang het gemoed te beweegen, laat zich door zangmuziek des te gewisſer, en op eene gemakkelyker wyze bereiken, de ſpeel-tuigen zyn hunne geboorte verſchuldigd aan de

zang-

zangstemmen, en de speel kunst moet haare voornaamste regulen uit de zangkunst afleiden. Muziek van een zangstem, door hoe veel speeltuigen ook ondersteund, noemt men, naar het edelste gedeelte, zangmuziek, en 't werk der Instrumenten word hier slechts als de tein, verzelling of accompagnement aangemerkt. — voorts wil men door redeneering eene hartstocht verwekken, men moet zekere zaak kort achter een, zonder veel tyd tot nadenken overig te laaten; als goed voorstellen; eene hartstocht dempen, men dient een van de beide stellingen, die iemand verwardelyk in 't hoofd heeft, en zonder welke de hartstocht niet had kunnen ontstaan, namelyk, die zaak is dus of zoo, en wat dus of zoo is, is goed of kwaad, aan te tasten en om verre te werpen, als wanneer de hartstocht zich ten eersten zal leggen. wyl zulks alzoo wel in rym als in onrym kan geschieden, schoon de eigentlyke Muziekaale Poëzy een byzondere schikking vereischt, zoo kan den inhoud van zinryke zangwoorden, iets bepaalds voordragende aan 't verstand, door desselfs toedoen den wil tot vierige begeerte der voorgestelde zaak neigen; dus word de geheele muziek als bezielt, en hier uit volgt reets genoeg.

zaam dat de zangmuziek op verre naa het voornaamste gedeelte is, en te recht met den prys gaat stryken. — De speelmannen door zommigen eertyds tot verkwikking en verbeetering les gemoeds vereischt, deden zekerlyk iets, waar toe geen zoogenaamd Geestelyk spelman, of eenig ander persoon, bekwaam wierde geacht, doch misschien heeft men toen juist geene deftige zangers hy der hand gehad, die anders het werk alzoo wel, en beter hadden kunnen klaaren. — ten anderen, schoon de speelmuziek tot de uitbeelding van allerhande beweegingen vry wel bekwaam is, wil men echter jaar getyden en geheele geschiedenisfen klinkende affchetzen, men moet of eenigzins tot de methode der eerste schilderen te rug keeren, die 'er telkens plagten by te voegen, *dit schal een boom weezen, dit een vogel, een huis, enz* of zangwoorden tot verklaaring hebben. — boven dien is het in 't algemeen onwederspreekelyk, dat wyslyk vereende vokaal en Instrumentaal muziek ongelyk meer op het gemoed vermag, dan deeze laaste alleen, vermits in 't eerste geval de verbeelding niet alleen door meerder fraaiheid bekoord, maar ook de eigentlyke zin klaarder uitgedrukt word. — intusschen om een

dui-

duidelyk begrip te maaken van de voornoemde uitwerkzelen der muziek, men diend niet alleen het maat gezang, maar alles wat eeniger wyze op het gemoed kan werken in aanmerking te neemen, by voorbeeld, in de historie van Clytemnestra en Demodocus, komt het niet eens aan op den grondtoon, Dorius, maar op den styl, en de uitvoeringen op de Achtbaare Persoon des Goeverneurs, en inzonderheid, op de deftigheid der zangwoorden, en de overdenkingen van der zelver zin, gelyk het immers krachtig verschilt, wat zoort van zang-woorden men gebruikt, en hoe men hunnen inhoud behartigt.

De Muziek kan na voleinden arbeid tot herstelling van gemoeds en lichaams krachten verstrekken: wie 'er vermaak in weet te scheppen, en als dan. wanneer hy, na langduurige overdenkingen en werkzaamheid der lichaamelyke leeden, verlies van geesten bemerkt, muziek naar zynen smaak hoord, die zal doorgaans mits de gedachten van de gewoone bezigheeden aftrekkende, en op het geene dat 'er in hem voorvalt naauwkeurig acht geevende, eene wonder aangenaame ververfching en herstelling van krachten bespeuren, hoedanige aan lediggangers, die 'er eeniglyk

den kostelyken tyd mede zoeken te verdryven, nooit mag gebeuren, gelyk al te dikwyls gebruikte geneesmiddelen op den duur hunne kracht verliezen. — De trillende lucht deelen verschaffen hier, aan de zamen getrokken zenuwen opening, zoo dat de dierlyke geesten verzameld, verdunt, vermeerderd en uitgespreid worden, en iets dat op zich zelve het verstand en het hart kan raaken, word met dubbele genoegen gesmaakt, wanneer men de zoetigheid der rust met het geleden ongemak vergelykt en verzekerd is, eene uitspanning te hebben verdiend, althans de muziek verkwikt op deeze wyze Keiseren, Koningen en vorsten, studeerende persoonen, door nadenken afgeslooft, en alle die den last der arbeid Getrouwelyk hebben gedragen —

De Muziek kan op allerhande wyze den menschelyken geest verlustigen, als

1 voor zo verre men de *levende indrukzelen* der toonen, mits geenzins tot nadeel onzer lichaamlyke gesteldheid vallende, aanminnig vind, en boven flaauwe, voortrekkelyk acht; in deezen beantwoord men zekerlyk aan 't oogmerk,

met

met opzicht van het welk onze gehoortuigen zoo wonderbaar zyn gesteld, aangezien levendiger indrukzelen klaarder begrippen verwekken, en deeze grooter volmaaktheid der ziel te kennen geven; ja, deeze zoort van verlustiging, of beschouwing van volmaaktheid kan des te levendiger weezen, als onze ooren door de toonstraalen gemeenlyk sterker, dan de oogen door de lichtstraalen, worden aangedaan.

2. voor zoo verre 'er door het nabootzen van allerhande hoor en zichtbaare beweegingen, in de muziek als eene kleene wereld afgeschets worden, dingen die in der daad zeer bekoorlyk zyn by aldien men 'er geen apenspel uit maakt, maar zich matig en te rechter tyd 'er van bediend.

3. wanneer de toon mengelingen gansch ongewoone vallen, holbollige speelwyzen, sprongen die aanminnig verrassen, en over welker nette en schielyke uitvoering men als verbaast staat, opdisssen. — ook hier moeten de goede smaak en de reden ons de behoorlyke paalen

aanwyzen, wyl onze handen en vingeren alzoo weinig tot kattesprongen of muziekaale Goochelary, als onze voeten tot het koorde danssen, zyn geschapen.

4. wanneer de Muziek, gelyk in fraaie concerten doorgaans, allerhande g'evenreedigde verscheidenheid tot de gewaarwording overbrengende, als in eene print van moogelyke en oneindelyke veranderingen der wereldsche zaaken aan 't verstand voorsteld.

5. voor zoo verre men de Muziek als een geoorlofd tyd verdryf gebruikt, eenige ledige uurtjes 'er genoegelyk mede slyt en 'er een zonderling vermaak inschept, dat men zelfs eene parthy kan mede maaken. — Men verkiest in dit geval de werkzaamheid boven de ledig gang; eene oeffening, die ten opzicht van snaar en slachtingen, voor de gezontheid dienstig weezen, en niet alleen door de beweeging des lichaams, maar ook door die, in de omringende lucht deelen veroorzaakt, en door het genoegen het welk de ziel door de muziek geniet het lichaam dikwils van kwade humeuren ontlasten kan; eene uitspanning, die haar zelve genoeg is, of na wel-

ker

ker eindiging men geene verdere uitspanning behoeft, gelyk by voorbeeld dan gebeurd, wanneer men zich verscheiden uuren by een schakbord heeft afgeslooſd; eene uitſpanning die veele ongeregeltheeden kan verhoeden, zoo dat het te wenschen waare, dat menig een 'er meer trek toe vond, kort eene vermaakelykheid, die in alle saisoenen, in voorspoed en tegenſpoed, in vrede en oorlog, op allerhande plaatzen kan ſtand grypen, die perſoonen van allerhande rang, Jaare en Sexe betaamelyk is; ja, een delicaat plaiſir, het welk niet lichaamlyk kan heeten. —

De Muziek kan in allerhande gevallen tot ſtichting en verkwikking des gemoeds dienen; verſtandige Godgeleerden bekennen eenpaarig, dat een deftig gezang de hartſtochten bedaaren, goede gemoeds bewegingen dieper in het hart drukken, de aandacht levendig houden, en afzwervingen verhinderen helpt; hangende dus hun zegel aan de woorden van Auguſtinus, " dat onze gemoederen ſterker en vieriger „ tot Godsdienſtigheid worden ontſtooken, „ wanneer heilige ſpreuken worden ge„ zongen, dan wanneerze niet gezongen

den. — Dit is het geene dat de ouden
„ noemden," De dankzeggingen tot God
„ te onderſteunen de gebeden verhoorly-
„ ker te helpen maaken; ja, het geene,
„ waar op Lutherus zinſpeelt, door te
„ zeggen," wie van harte zingt, die bid
„ dubbeld. — Leggen 'er in de heilige
„ Pſalmen, volgens de uitdrukking van
„ Auguſtinus," veilige hulpmiddelen te-
„ gen alle gemoeds krankheeden opge-
„ ſlooten, het maat gezang kan deeze
„ dierbaare middelen op allerhande wyze
nadrukkelyk helpen toepasſen; als genee-
zende, volgens de woorden van Plato,
niet de ziel door het lichaam maar het
lichaam door de ziel. — zeker, menig
deugdzaam Nederlander zouden de traanen
in de oogen ſtaan. indien hy eens hoorde
en zag, hoe ſtichtelyk de handwerks en
landlieden elders, zich door geſtadig zin-
gen van geestelyk liederen den laſt van
den arbeid weeten te verzoeten.

4.

De waarde der Muziek.

De Muziek is eene vryekunst; ze kan niet alleen tot verlustiging, maar ook tot bevryding van kwaade begeerlykheeden, ja, tot stichting des gemoeds mede werken; dus is ze eene vryekunst, al was zy 'er zelfs eertyds in 't geheel niet onder begreepen geweest. — billyk hebben wy dan ook het groot voorregt onzer tyden te erkennen, dat ieder vryelyk mag leeren en oeffenen het geene waar toe zyne genegenheid en gelegenheid strekt; en billyk staat het ieder vry, van alle kunstregelen op eene bescheiden manier reden te eisschen, ten einde alles, wat naar dwang en slaverny gelykt, meer worde uitgeroeid.

De Muzieh is eene oneindige kunst; dit kan men niet alleen uit het geene, dat reets is by gebragt, gemakkelyk afneemen, maar zelfs de dagelyksche ondervinding bevestigt het hoe langer hoe meer. — Midden onder zulke verbaazende verscheidenheid kan echter het muziekaal gehoor niet verdwaalen, om dat men de gedachten altoos bepaald houd by intervallen. —

De Muziek is een spiegel van order, ieder consoneerend interval sluit bevattelyke order in; in ieder zangmaat van een zelfde muziek stuk, nit tegenstaande het

ver-

verschil van lange en korte toonen, moet :uist even veel tyd verloopen; ja, ieder stuk hoe kleen het ook zy, verplicht den komponist, op het einde te denken, namelyk op den grondtoon, naar welke hy eindelyk weer heen moet. — is het dus gestelt met een simpel Menuet hoe veel te meer met het geheele menschelyk leven! Deeze luidruchtige spiegel, is het, dien men overlange tot het helven bedaaren van verwoede driften by uitneemendheid dienstig heeft bevonden; gelyk er dan nooit in eenige andere taal zulk eene ordentelyke leezing word vereischt, en 'er geen kunst te verzinnen is, die de order met zulk een nadruk tot de bevatting brengt; wie order bemint, en het genoegen der harmony ooit recht levendig heeft gesmaakt, die kan niet anders besluiten, of de muziek is 'er toe bestemt, om ons gestadig, op eene streelende wyze, order voor te houden, in te prenten en tot der zelver liefde meer en meer te ontvonken. — Men zoude zich derhalven geenzins behoeven te verwonderen by aldien de Muziek oeffenaars de ordentelykste, zachtmoedigste en lieftalligste, deugd en vreedzaamste lieden der wereld waaren. —

De Muziek is een ken teeken eener bloeiende, en welgepoliceerde Republiek; aangemerkt zynde als eene vrye kunst en een spie-

ſpiegel van order; boven dien waare het nootzaakelykſte altoos ook het edelſte, men zoude yzer boven goud, ſtraatſteenen boven diamanten en bezemſtokken boven ſcepters moeten waardeeren: genoeg, deeze kunſt behoord onder de bronaderen, die middelyker wyze zonderlinge voordeelen aan de ſamenleving kan beſchikken.

Uit de natuurlyke muziekaale harmony, blykt reets onweerſpreekelyk, Dat een alwyze, almagtige maaker de ſchepper onzes weezens zy. — wie anders had ons met zulke wonderbaare vermoogens kunnen begiftigen, dat een zelfde toon, en een zelfde interval, ons even eens luid; dat wy aanſtonds bemerken, of de intervallen volmaaktheid inſluiten dan niet: en dat wy juiſt tegen de min onvolmaakte intervallen alzo wel een afkeer gevoelen als tegen de onvolmaakte, en dat wy vermaak ſcheppen in de volmaakte! tot deeze dierbaare zekerheid geraaken wy door middel der Natuur-geeſt en wiskunde. —

De Muziek is een Goddelyk geſchenk; uit het geene hier tot dus verre is by gebragt, kan ieder opmerkende klaar afneemen, dat en hoe de muziek de hartſtochten breidelen, wrange driften uitbluſſchen en intoomen, het zaad van twiſt en toorn uitroeyen, de luſten matigen, het gemoed zuiveren, bedaaren en in order ſtellen, den menſch

mensch vrymoediger, goedaardiger: vrolyker, gezelliger en beminnelyker maaken, de smart verlichten, verzachten, en de genoeglykheeden des menschelyken levens vermeerderen, en gevolgelyk onze volmaaktheid op allerhande wyze bevorderen en nuttig weezen kan. — Daar wy nu alle nuttigheeden, uit geschapen dingen voortspruitende, als eindens des grooten Scheppers moeten achten, zoo kan men de muziek met reden niet anders aanmerken dan voor een gift van den geever alles goeds, die uit medelyden voor de booze, twist zieke en onstuimige wereld, haar ook aldus eene heilzaame kalmte heeft aangebooden. —

Dit word bevestigt door eene ontelbaare menigte getuigenissen van wyze, geleerde en vermaarde mannen, van dewelke ik nu maar slechts eenige weinige zal aantrekken. — *Socrates de benef: Lib: 4. cap: 6.* — belyd, dat de geheele muziek kunst van God haaren oorsprong heeft, want hy zegt hier:

Ille Deus est . . . qui non calamo tantum cantare et agreste atque inconditum carmen ad aliquam tantum oblectationem modulari docuit, sed tot artes tot vocum varietates, tot sonos, alios spiritu nostro, alios externo cantu edituros commentus est.

Augustinus beschryft de muziek; als een

wee-

weetenschap om lieflyk maat gezang voor te brengen; tot het errinneren eener groote zaak, namelyk het lof des Heeren, uit Goddelyke mildadigheid aan redelyke schepzelen verleend. —

Scientiam bene modulandi, ad admonitionem *magnae* rei, etiam mortalibus rationales habentibus animas; Dei largitate concessam. conf: lib: 9. cap: 6 —.

De Bisschop Nazianzenus verklaart alle overige kunsten voor stomme predikers der heerlykheid Gods, terwyl de muziek alleen Gods woorden en daaden luidruchtig verbreid.

Cæterae artes tantum mutæ præcones sunt magnificentiæ Dei sola vero Musica cantu et voce tum dicta tum facta Dei celebrat.

De muziek is ons, volgens zeker platonisch wysgeer, door God vergunt, om het lichaam te beteugelen.

Concessa est musica nobis a Deo ad domandum corpus, temperandum animum, et Deum laudandum. Mars: Ficinus. lib: I. Epist;

Lutherus, een groot kenner zynes tyds, hield de Muziek een eigene lofreden en noemt ze, een heerlyk Goddelyk geschenk; iets dat naast de God-geleerdheid den rang en de hoogste eere verdiend, een middel tot demping van twistzucht

„ zucht onkuisheid, hovaardy, en ande-
„ re kwade neigingen; een edele, treffelyke
„ kunst, nooit na waarde te beschryven,
„ en die men ieder, inzonderhyd de jeugt,
„ niet krachtig genoeg kan aanpryzen. vide
„ Encom: Mus: tom: 8 attenb: —
men kan derhalven met Derham, in zyne
Astro—Theology, besluiten.

„ dat de Schepper zich 'er aan heeft
„ laaten gelegen zyn, en dat zyne eeuwige
„ wysheid heeft nodig gevonden, de ster-
„ velingen zodanig een middel te schen-
„ ken, door het welk een droefgeestige
„ verheugd, het gemoed opgewekt, het
„ menschelyk geslacht verkwikt, en Hy
„ zelfs g'eerd konde worden.

De mensch heeft een treffelyk leermees-
ter gehad, wien hy allen eerbiedigen dank
verschuldigt is. — Zeid nu iemand, de
muziek wierd eertyds meer geacht, dan he-
dendaags, men mogt 'er wel by voegen,
wy moeten zylks met schaamte bekennen;
de ondankbaarheid maakt ons ongevoelig,
zelfs midden in 't genot der volmaaktheid:
echter onze verplichting aan den Geever des
geschenks is te grooter, naar maate dat de
kunst tot een hooger top van volmaaktheid
is gereezen. — krachtige beweegreeden
waarlyk, om de harmony zoodanig aante-
wenden, als 't verheven oogmerk van de
eeuwige oorzaak aller harmony zulks
vereischt. —

5.

Het Oogmerk der Muziek.

Men onderſcheid niet ten onrecht tusſchen den menſchelyken geest door Muziek te *verlustigen*, en hem 'er door te *beweegen*, of gelyk men zegt het hart te raaken.

Divertir l'eſprit, oû amûſer l'oreille, & toûcher oû émoûvoir le Coeûr. Crouſaz. traitê dû beaû, pag. 301. ed. 1715. —

Het eerſte levert ſtoffe tot nadenken aan 't verſtand, doch het tweede gaat verder, en tracht zelfs den wil te buigen, of tot zekere begeerte over te haalen; In het eerſte geval voldoet het een muziekaalen redenaar en leezer, dat men hem met vermaak, ten hoogſten met verwondering hoort, maar in het tweede, eiſcht hy boven dien, dat men doe, laate, beminne, verwerpe, vreeze, hoope, zoeke en goedkeure wat hem behaagt. — immers, alzoo de Muziek niet tot enkel vermaak der ooren kan beſtemd weezen, maar zyne werking geſtadig tot de Ziel overbrengt, zoo komt het hier in het ge-

meen aan op gemoeds beweegingen. — Deeze term betekent zoo wel neigingen, als hartstochten, die na dat de begeertens, door meerder ontvangen verfterking, vieriger zyn geworden, er uit voortfpruiten; de eerfte gaan in order altoos voor, zoo dat alle hartstochten gemoeds beweegingen, maar alle gemoeds beweegingen geen hartstochten zyn; en verlustiging des geests van beweeging des gemoeds, even eens als neigingen van hartstochten flechts in trappen verfcheelt. — het maat gezang levert de ftoffe aan het verftand, ten einde of zekere neiging of zekere hartstocht te verwekken, fchoon zulk oogmerk, wegens de verfchillende gefteldheid der toehoorders, zomtyds in het geheel niet, en gemeenlyk flechts ten deele word bereikt, zoo dat de Komponisten Muziekaale redenaars en Leezers zich dikwils met het verwekken van neigingen, in plaats van hartstochten moeten vergenoegen. —

De Muziek komt hier in aanmerking, voor zoo verre ze tot verwekking van blydfchap en droefheid kan dienen; het is bekend, dat de droefheid zomwylen een treffelyk middel tot het genot van waare, beftendige blydfchap, Ja, dat de

harts-

hartstocht, die wy gemeen liefde noemen; aan dewelke de meeste Komponisten zich als dood werken; in der daad aan de droevige kant is. — op dat nu de Muziek de Medicyn niet schynen zoude in 't Ampt te vallen, mag men de zoogenaamde Medicynsche Muziek, gelyk 'er toch dagelyks geene voorbeelden van ontmoet worden; liever voor toevallige, hoewel zeer gewichtige nuttigheid, aanzien, en tot het eigentlyk oogmerk van de voorschikking der muziek slechts het vrolyk en droevig maaken, betrekken. —

De Muziek offenaars kunnen zoorten van Zedemeesters weezen, door het enkelyk op het verwekken, onderhouden en versterken van dienstige en geoorlofde, maar op het verzwakken en dempen van nadeelige gemoeds beweegingen toe te leggen; men kan de hartstochten, gelyk ze natuur-kundig in aangenaame, onaangenaame en gemengelde worden verdeeld, zedekundig, of ten aanzien der gevolgen, als dienstige, nadeelige en geoorlofde onderscheiden. — Door de dienstige of heilzaame, versta ik zodanige, die uit kragt van vermaak met de deugd, en, van afkeer met de ondeugd gepaard gaande,

tot het geene dat de reden gebied aanzetten, en van het geene dat zy verbied afhouden. — Deeze dryven zomwylen krachtiger tot het goede aan, als de reden zelve, altans het een word hier door het ander versterkt; en hier uit volgt, schoon het mooglyk waare de hartstochten, volgens het voorstel der stoyken, geheel uit te roeyen, dat zulks evenwel ganfch niet raadzaam, en alzoo weinig als de Zeevaart zonder winden, wenfchelyk zoude weezen; in teegendeel, door nadeelige of wraakbaare hartstochten, versta ik zulke, die uit hoofde van vermaak met de ondeugd — en van afkeer met de deugd verzeld gaande, tot het kwaade aanzetten, en van het goede afhouden, gevolgelyk vlak tegen de reden strydende, den mensch in een staat van geduurige slaverny houden, en desselfs bederf zekerlyk na zich sleepen, by voorbeeld razerny, geilheid, wanhoop, wraakzucht, uitgelaatenheid, enz: als welke nooit goed, maar enkel onheil kunnen baaren. — wederom, zodanige hartstochten, als met de reden genoegzaam overeenstemmen, in zeker opzicht goed, ten minsten niet verwerpelyk zyn, en na ontvangen versterking, dienstige, doch by aldien ze tot het kwaa-

de overslaan, nadelige kunnen worden, noem ik onschuldige of geoorloofde; verzwakt men dan een nadeelige hartstocht, daar de drift van passieuzen, die geen gehoor verleenen, niet toelaat van ze regelrecht onder de heerschappy der reden te stellen, zulks is ten minsten van die nuttigheid, dat het kwaad niet uitbarst, maar voor een tyd gestuit word; en dempt men ze door een tegen gestelde, dan moet zeker eene dienstige of eene onschuldige hartstocht gebooren worden. — wyl men alle zoorten van hartstochten door Muziek gaande maaken, versterken, onderhouden, temperen en dempen kan, zoo moet nootzaakelyk volgen, dat men ook alleenlyk dienstige en geoorlofde tot zyn doelwit kan hebben; dat men aan de Zinnen als aangenaam kan voorstellen, wat de reden aanraad, en als onaangenaam, wat zy afkeurd, en het kwaad als kwaad, en het goed als goed kan afschilderen, ten einde naar het goede een vierige begeerte, maar tegen het kwaade een innigen afkeer te ontsteeken — immers, de komponisten kunnen alle zodanige zangwoorden, die het vergift der ondeugd in vergulde pillen trachten in te geeven, van de hand wyzen; zwygen by aldien ze spree-

 ken.

kende voor de ondeugd moeten pleiten, en alles wat van verstandigen te recht word gelaakt omzichtig vermyden. — Desgelyks de Muziek-oeffenaars in 't gemeen kunnen de beste, betaamelykste en gevoegelykste middelen in 't werk stellen; en tyd en plaats behoorlyk onderscheiden, nademaal de ondervinding leert dat een zelfde Muziekstuk een dienstige hartstocht in een zedig persoon, een nadeelige in een lichtmis, een geoorlofde op eene Bruiloft, een wraakbaare in de Kerk-gemeente kan verwekken; van al het welke de regel der verbeelding de reden insluit.— voor het overige, verstandigen weeten, dat het misbruik, het nootlot der Edelste, verhevenste dingen, een goede zaak geen zier van haare innerlyke waardy beneemt, niet de zaak, maar de misbruikers, die er fenyn onder mengen, is te wyten; dat het mede tot een bewys van de waarde der Edele Muziek verstrekt, door de Propheten de misbruikers in 't geheel te zyn ontzegt; dat toehoorders, die gelyk de byen, uit allerhande bloemen honing weeten te zuigen van iets dat gelyk de Muziek, waarlyk tot stichting kan dienen, stichting kunnen ontvangen, schoon menig zang en speelkunstenaar een Klok-

ver-

verbeeld, die anderen na de Kerk luid, en 'er zelve nooit in komt. dat het intusschen onze plicht vereischt, verre van het Kind met het badwater weg te gieten, het misbruik af te schaffen, en het rechte gebruik, naar uiterste vermoogen te helpen herstellen. —

Het waare oogmerk van de voorschikking der Muziek bestaat in dienstige, geoorlofde verlustiging en beweeging des menschelyken gemoeds; het zoude onmenschelyk zyn van zich te verbeelden, dat men een Goddelyk geschenk misbruiken en alleen of voornamelyk tot den dienst der ydelheid moest besteeden; het oogmerk kan ook niet enkelyk in de zoogenaamde verlustiging des gehoors leggen, vermits de vraag blyft, waarom het gehoor moet worden verlustigt? en het hier niet slechts op genoegelyke indrukzelen aankomt, wyl zelfs de droefheid eene dienstige gemoeds beweeging kan weezen. — ten deezen opzichte zegt de vermaarste Griekfche Muziekgeleerde, *Aristides Quintilianus*, de Musica, lib. 2. pag. 69. Ed: *Meibomii.*

Al het vermaak uit de Muziek geschept, verdient juist geen berisping, doch het is ook slechts iets toevalligs,

maar niet haar voornaamste oogmerk, het welk alleenlyk legt in de bevordering van deugd.

De indrukzelen, die wy door de Zinnen ontvangen, zyn tot geen uiteinde bestemd, maar tot een ladder, langs welke wy het gemoed tot den geever alles goeds kunnen en moeten verheffen; zelfs de Muziekkundige heidenen wyzen ons Hemelwaards door volmondig te belyden, *het heerlykste en voornaamste werk der Muziek is dit, dat ze ons tot ernsthaftige, Goddelyke gedachten brengt.*

Clarissimum profecto ac princeps Musicæ opus est gravissima erga Deo pensatio. Plutarchus, de Musica. —

Zeker, de Musiek kan op allerhande wyze gelegenheid geeven tot overdenkingen, die uit bekoorlyke inzichten aangesteld, van groote nuttigheid kunnen weezen, en natuurlyker wyze den geest moeten opleiden tot het verheevenste der natuurlyke Godgeleerdheid, het gewichtigste en voornaamste gedeelte aller menschelyke kennis. — naast deeze stichtelyke verlustiging door de Muziek veroorzaakt, koomen hier voorts in aanmerking allerhande vermaakelykheeden die niet on-

;htelyk zyn, maar tot zoodanige uit-
:nningen behooren, als de Zede- kun-
en de Religie; genoeg, de Komponis-
ı en de Zang en Speelkunstenaars kun-
n teffens tot een verhevener oogmerk
de werken, en nuttigheid aan de ſaa-
:nleving beſchikken, wyl hen anderzins
k waarlyk niet veel meer achting, dan
:el kaartemakers, en diergelyke onnutte
nstknechten zoude toekoomen, wat tot
s Heeren lof, tot ſtichting en tot eene
zeny des gemoeds en dien volgens re-
recht tot bevordering van deugd kan
rſtrekken, noem ik dienſtige, en wat
kelyk zyn opzicht heeft tot onſchuldi-
, en onberispelyke vermaakelykheeden,
em ik geoorlofde verlustiging en be-
eging des menſchelyken gemoeds; en
het verwekken, onderhouden, en ver-
rken van dusdanige neigingen en harts-
:hten, die van zich zelve mede brengen
: verzwakken en dempen van alle te-
ıgeſtelde, wyl ieder mensch, ieder
ristien, tot een Zede leeraar is gebooren,
de Muziek oeffenaars zoorten van Ze-
meesters kunnen weezen, zoo volgt,
: ze zulks weezen moeten; dat ze vol-
ekt gehouden zyn, alles wat met reden
n worden berispt, te vermyden; dat
het waare oogmerk hunner bedryven
nnen, en nooit uit het oog verliezen,

zoo mede dat ze tot bereiking van de beste en gevoegelykste middelen alles moeten aanwenden wat mogelyk is. — zoodanige Muziek, als tot bereiking van dit oogmerk kan verstrekken, noem ik alleen Muziek. — Dus vervallen van zelve allerhande onnoozele en kwaadaardige tegenwerpingen, dat de Muziek de aandacht verhindert, een heimelyk vergift insluit, enz. als slechts zyn opzicht hebbende tot Muziekaale uitwerpzels en gedrochten, wyl men in tegendeel van het geene dat in der daad Muziek kan genoemt worden, zich met reden alles goeds mag belooven. — voorts, wyl men by voorbeeld, geestelyke Muziek ook in Kameren en elders kan uitvoeren, zoo verdeeld men haar, niet zoo zeer wegens de verschillende plaatzen, als ten aanzien der verschillende voorwerpen, in Kerk, Tooneel, en Kamer Muziek.

Het oogmerk van de Kerkmuziek is om de toehoorderen te stichten, tot aandacht op te wekken, en de innigste eerbied omtrent het Opperweezen in hen te ontsteeken, doch dit gedeelte, als het gewichtigste, zal ik nader apart verhandelen.

Het oogmerk van de Toneel muziek of de Opera, bestaat hier in, om de oeffening der deugd aangenaam en prys waardig, maar de leelykheid der ondeugd, als vruch-

vruchten der dwaasheid, affchuwelyk en verachtelyk voor te ftellen; derhalven moet ze de harten der toehoorderen raaken, zoodanige gemoeds beweegingen als 'er verhandeld worden in hen verwekken, en in 't gemeen een School van goede zeden zyn; zulke Tooneel Muziek is 'er niet alleen mooogelyk, by aldien de Poëten Komponisten, uitvoerders en toehoorders ieder hunne plichten kennen en omzichtig in acht neemen; maar ze is 'er ook dadelyk voorhanden, fchoon men by gebrek van eigen ondervinding moeite heeft om 'er behoorlyk over te oordeelen. *Vide Crousaz, Logique, tom.* 1. *pag.* 75. *edit:* 1720.— *Sensus nostros non Scena depravat.* — *Cicero. lib.* 1. *de Leg.* —

In de Kamermuziek vloeit alles, als in een middelpunt te zaamen; men gebruikt zang en Speelmuziek in vreugde en treurgevallen, zoo wel tot een artzeny des gemoeds, als tot verkwikking en verheuging; tot tydverdryf, eerbaare gasteryen en in 't gemeen tot alle zoodanige Muzikaale byeenkomften, alwaar aanminnigheid en kunft met elkander als om den prys ftryden, met een woord tot Concerten. — genoeg, wanneer dit alles tegen het voornaamfte oogmerk niet aanloopt, maar in-direkt tot de bevordering van deugd kan verftrekken. —

Sy

6.

Het weezen der Muziek kunst.

Het weezen der Muziek bestaat in het nabootzen der natuur. — Schoon de natuur in enkelvoudige dingen weinig volmaaktheid voortbrengt; zelden de laatste hand slaat aan het geene, dat door de kunst kan worden voltooit, haare schoonheeden niet by elkander, maar op oneindig verschillende plaatzen verdeelt houd, en dus aan onze oplettentheid en neerstigheid vry wat overlaat; wyl zy echter verscheiden, gelykvormig, en evenreedigheid, order, volmaaktheid, eindens en treffelykheid vervangt, Ja, met werkende kracht is begaaft, terwyl alle Kunstwerken slechts lydende zyn, zoo volgt, dat men haar als het model, het patroon, als de eenigste volmaakte regelmaat, als de baarmoeder en de bronader, aller zoodanige schoonheeden, die de kunst ooit kan leveren, moet aanmerken; dat de kunst de natuur nooit overtreffen, maar enkel fraaie kopye, en enkel nabootzing heeten kan; en dat het weezen aller kunsten, hoe verschillende de wyze en middelen van nabootzing ook zyn mag, altyd in nabootzing der natuur bestaat. — De natuur door muziek nabootzen, beter kend dan in 't gemeen, dat ieder Muziek-

ziekstuk, volgens het voorschrift der natuur, verscheiden; gelykvormig en evenredigheid, order, volmaaktheid, en een wettig oogmerk insluit en te kennen geeft; en in het byzonder, voor zoo verre men zekere beweeging klinkende uit te beelden of zekere hartstocht te verwekken heeft, dat men van alle kanten de beste modellen vergadert, en uit ieder weder de beste kiest, ten einde de Muziek overeenkomst bevat met het geene dat de natuur ons in zulke gevallen aanwyst. — Wie by voorbeeld toonen voortbrengt, die overeenkomst hebben met zulke als men by lieden van blydschap aangedaan doorgaans ontmoet, die bootst de natuur na, en verwekt in vatbaare toehoorders, natuurlyker wyze blydschap. — De grondregel der Muziekaale praktyk die men nooit te nadrukkelyk kan inscherpen, is deeze: Men moet het voorschrift der natuur volgen. — Het natuurlyke dat volgens dit voorschrift geschieden moet, is de bronader aller welgegronde kunst regelen, Ja, het geene dat alleen de verbeelding welgeregeld kan maaken, gelyk men in een tegengesteld geval spoorelooze driften volgt en enkel harssenschimmen voortbrengt.. De natuur houd order in haare werken, en waar order is, daar zyn regelen mogelyk om ze onderscheidentlyk te bevatten, en 'er over te oordeelen,

goe-

goede Kunstregels wyzen de order der natuur aan, en wie iets ordentelyk wil voortbrengen; dient zich naar zulke regulen te gedraagen, daarom natuurlyk, ordentelyk en regelmatig, betekend een en het zelfde, te weeten, het natuurlyke is ordentelyk, het ordentelyke, natuurlyk; en het natuurlyke en ordentelyke, regelmatig, schoon alles wat men regelmatig noemt juist niet natuur en ordentelyk kan heeten; om dat alle regelen, door het gebruik ingevoerd, niet welgegrond zyn. — het is natuurlyk, dat ieder Muziekstuk een verschillend verband van toonen leevert, wyl de natuur nooit twee volmaakt gelyke dingen voortbrengt; het is natuurlyk, dat het gelykmatig en evenredigheid, order, volmaaktheid en een wettig oogmerk bevat, vermits wy zoo iets in de natuur ontmoeten, en de goede smaak anderzins onvoldaan blyft; Ja, het tegendeel van dit alles is onnatuurlyk. —

De onderwerpen, die men tot de speelmuziek gebruikt en zelve verkiest, maar die men in Zangstukken van den Dichter overneemt, kan men verdeelen in al te hooge, al te laage en gevoegelyke; sommige gaan boven het bereik van onze bevatting, schoon meenig een onderneemt hemel en hel, of volgens de uitdrukking van Matthefon *in zyn orchestre 1. pag. 160*

307

97. — dingen die geen oog gezien, en
een oor ooit gehoort heeft, uittebeel-
en. — andere zyn, op zich zelve, of
zekere tyden en omstandigheeden, te
f om 'er van te spreeken en derhalven
e kompositsie onwaardig. — schoon of
y, by voorbeeld alle geluid geevende
eren in maatgezang kunnen nabootzen,
s blaffen, kraayen, bulken, enz. is
einig eere te behaalen, wyl ieder na-
uurlyke hond, haan en os dit kan over-
effen; daar blyven echter ontelbaare ge-
egelyke zaaken over, die men, in be-
ekking tot het oogmerk, muziekaale on-
erwerpen mag noemen. —
De komponisten moeten behoorlyk den-
en; zy moogen allerhande passagen niet
men voegen, en zich naderhand bezin-
en, wat naam het kind moet hebben,
aar voor af overweegen, wat ze vol-
ns het onderwerp te zeggen hebben,
et komt hier doorgaans aan op het uit-
ukken van zekere hartstochten, en op
r zelver verscheelende graden; het een
ander moet de komponist in zich we-
n te verwekken, of zyne uitdrukkin-
n, wat deftig muziekaal temperament
gehoor, Ja, hoe fynen muziekaalen
aak en hoe aardige invallen hy ook
eft, blyven geest-ziel en krachteloos;
moet zodanige blydschap, smart, vree-
ze,

ze, angst, hoop, droefheid enz. als hy in anderen tracht te ontsteeken, zelfs levendig gevoelen; al behoeft hy by het opstellen van een treur muziek juist niet te weenen, zal hy echter droefheid uitdrukken; hy moet waarlyk droevig weezen, of de indrukzels van eertyds gevoelde droefheid weer kunnen doen herleven; doch, kan hy niet begrypen, wat droefheid is, hy is ook tot zulk slag van Kompositsie onbekwaam, alzoo de werking onmogelyk meer kan insluiten dan de oorzaak, en ieder toehoorder, met eenen goeden smaak begaaft, hier zoo wel als in de Poëzy en elders, dadelyk bemerkt, of het hart spreekt, dan de gemaaktheid. —— Diensvolgens is het ook, dat niemand in alle deelen van de Kompositsie, Ja, nooit in die van eenige vrye kunst, even gelukkig slaagt, waar van de voornaamste reden in het gebrek van eigen ondervinding legt, en in de favoriëthartstochten. —

Het oordeel en den vindingryken Geest van een Komponist vertoonen zich inzonderheid in het Thema van een Muziekstuk, aangezien het zelve ten eersten een klaar denkbeeld van de uit tebeeldene zaak moet geeven, en de verdere uitvoering alleen tot den styl, of de Schryfwy-

e behoort. — wie by voorbeeld, den
ervenden *Simeon* wil voorstellen, en zulk
en geraas van Instrumenten laat voor af
aan, als of hy den twist der honden over
et lichaam van *Jesabel* had willen naboot-
en, die doet aanstonds bespeuren, waar
et hem hapert. — wie in tegendeel, de
oorden van *Pilatus*, *ziet*, *de Mensche*,
ohann 19. vs. 5. — met zulk een nadruk-
elyk Thema begint, het welk de toehoor-
ers gevoelig aandoet, hunne harten ver-
eestert, hunne zinnen als betovert, en
ndelyk verwondering en overweeging,
, diepe eerbied omtrend de oneindige
efde des stichters der Zaligheid veroor-
akt, die toont klaar, dat hy als de ge-
eele verhevenheid van zyn geest tot de
tbeelding van zulk eene gewichtige ma-
tie heeft besteed. Ziet *Scheibe*, *Criti-
us*. *Tom*. 1. *pag*. 62. — gelyk de uit-
ukking zelve best te kennen geeft, of
n Komponist behoorlyk heeft gedacht,
o is men daar van volkoomen verzekerd,
aldien een Muziekstuk het geene af-
betst;, wat deszelfs oogmerk en benaa-
ing mede brengt, en dus in den geest
n geoeffende toehoorders, die de ge-
ichten by het voorstel naauwkeurig wee-
n bepaalt te houden, prikkelen van de
oorgestelde zaak overlaat. —

F Men

Men kan den goeden Muziekaalen ſtyl, naar het voorbeeld der redenaaren en dichteren, als laag, middelmaatig en verheven onderſcheiden; De laage, vereiſcht geene cierlyke opſmukking, weinig harmony, korte pasſagen, matig doorwerkt, echter aanminnige eenvoudigheid, of een zoort van armoede tot beweeging van oplettenden beweeging van oplettende bekwaam — Deezen word tegen geſteld de platte, en laffe, die te langdraadig of te kort is, geenen ſamenhang, flaauwe en ongevoegelyke vindingen vertoont, Ja, tegen de Muziekaale grondregelen aanloopt. — De Middelmaatige ſtyl dient zeer aangenaam en vloeyende te weezen, uit klaare, lieffelyke, levendige melody, ongezochte cieraaden en onderſteunende harmony te beſtaan, als hebbende zyn opzicht meer tot verlustiging, dan tot ſterke gemoeds beweegingen. — De verheven ſtyl eiſcht iets prachtigs en nadrukkelyks, namelyk grootſche Melody en volle doordringende harmony, ten einde in de toehoorders eenen levendigen indruk van de voorgeſtelde zaken te verwekken. — Tegen deezen ſtaat over den windrigen, al te hoogdravenden ſtyl, die zich als dan vertoont, wanneer men ieder party evenveel vergt, de woorden zoo verre uitrekt, dat den zin geheel

:el te zoek raakt, en zulk een menigte
in geduurig als tegen elkander twistende
eraaden, disfonanten, trappen, fpron-
n en pasfagen famenvlegt, dat de n.-
ur door de kunst word overheerfcht.
och eens, tegen den middelmaatige ftyl
lat over de ongelyke, of onordentely-
., die het verhevene en het platte mis-
lyk door elkander mengelende, als een
delaars mantel van allerhande lappen ver-
eld; deezen ftyl ontmoet men doorgaans
zodanige Muziekaale helden, die alles
de werken van anderen ontleenen, en
zoo weinig een bekwaamen draai aan
eten te geven, dat een geoëffende zom-
ls by ieder pasfage de naam van den au-
ır zoude kunnen ftellen, by voorbeeld;
stini, Samos, Loccatelli, Hasfe, Graun;
z: Dusdanige bultige fchryfwyze is een
ul voor gefcherpte Muziekaale ooren,
verdraagelyker zelfs als de winderige;
vaar noch geest en aardigheid, hoewel
fterk, doorftraalt. — Ten deezen op-
hte word aan goede Komponisten, die
h door vruchten van hun eigen akker
ı elkander onderfcheiden, een ferme of
ke ftyl toegeeigent. — wyl de Muzie-
ile fmaak zoo wel de gedachten als de
drukking der Komponisten beftiert, en
s niet alleen iets anders is als de Muzie-

kaale Methode, maar ook iets anders als de Muziekaale styl of schryfwyze, zoo zeid men min eigentlyk, een Muziekstuk van een nieuwen smaak, dan van een nieuwe schryfwyze of trant. —

Ten aanzien van verschillende natsien, onderscheid men tusschen den Italiaanschen, Franschen, Duitschen waar onder den Nederduitschen begreepen is, en den Poolschen styl. — De Italiaansche, is in 't gemeen teder, vloeyende en uitvoerig, gebruikende de harmony voornaam tot ondersteuning en opheldering van uitgeleezen Melody. de Fransche is levendig, aanminnig en kort, zeer bekwaam tot verheuging, een gezwooren vyand van buitenspoorigheeden, vertoonende in Sonaten, Ouverturen en eenige andere Instrumentaal-stukken deftige en prachtige harmony; De Duitsche en Nederduitsche is stemmig, arbeidzaam en kunstig; De Poolsche styl, door den vermaarden *Teleman* in een helder licht gesteld, is vrolyk en naauwkeurig, alles moet hier in matige harmony net aan malkander hangen, los van de hand gaan en zoo nadrukkelyk geaccentueert worden, dat het zelfs de ongevoeligste toehoorders aandoet. — In ieder van deeze natsionaale Muziekaale schryfwyzen, vertoont zich het laage, middelmatige en

ver-

verhevene op vry verschillende manieren, gelyk ieder ook een ander zoort, methode of een byzonder slag van agrementen vereischt. — Doch geene van allen onderscheid zich merkelyker van zich zelve, dan de Italiaansche, tot klaar bewys, dat de Muziek nergens sterker geoeffent en hooger geschat word, dan in Italien: by voorbeeld, de Romeinsche styl komt ernsthaftiger en diepzinniger voor; de venetiaansche vloeyender en bevattelyker; de eerste ziet meer op doordringende harmony, de tweede op Galante melody; ten anderen, de Neapolitaansche en Siciliaansche, levert een gansch byzonder negligente zoort van Muziek, die gulle tederheid en edele eenvoudigheid uitdrukt, gelyk de gewoone bewoording Siciliano alleen te kennen geeft, tederlyk, beweeglyk, op den trant der Siciliaansche Komponisten. —

De Muziekaale schryfwyze moet met de uit te beeldene zaaken, persoonen en bedryven, overeenkomstig, en met een woord, natuurlyk zyn; niets is hier verheven, ten zy de gedachten zodanig zyn, en de uitdrukking 'er volkomen mede overeenstemt, niets behoort tot den middelmatigen styl, wat geen levendigheid van geest en vloeyende uitdrukking vertoont; niets tot den laagen, by aldien de vindig niet

mat en kruipende, de uitdrukking zonder krullen, ſlecht en recht, en evenwel in een aanminnige laagte voortkoomt. — In dien 'er, by voorbeeld, een zondaar, een bedelaar, een ſlaaf, een balling, een troosteloose, een laſhartige, een boer, een dommekracht, een plompert, de onnoozelheid, het onverſtand, of iets anders, zal worden voorgeſteld, men dient zich in den laagen ſtyl uittedrukken; doch betreft het blydſchap, wellüſt, vryheid, vlyt, vrymoedigheid, werkzaamheid, mildadigheid, enz: de middelmatige ſtyl komt in aanmerking, handelt men in tegedeel van helden deugden, doorluchtige perſoonen, heerlykheid, Majeſteit en pracht, de natuur der zaak eiſcht een verheven ſtyl. — Intusſchen kunnen zommige hartstochten tot alle drie de klasſen behooren, naar dat de voorwerpen, en de graden der hartstochten verſcheelen; Ja, in de Kerk, Tooneel en kamer Muziek heeft ieder goede ſtyl plaats, hoewel altoos naar maate van het verſchillende oogmerk, onder eenigzins verſchillende gedaante: by voorbeeld, in Opera's, gelyk het tog aldaar meer Jok dan ernst is, vertoont de verheven ſtyl zich best door vuurige, nadrukkelyke en prachtige Melody, van harmony ſlechts verzeld; maar in kamer-Muziek,

door

door melody en harmony met vereende krachten werkende. —

Een Muziekstuk is fraai, wanneer het maatgezang een Muziekaal onderwerp, naar vereisch van het oogmerk, eigenaardig uitdrukt, en als naar het leven afschildert; gelyk een portrait fraai is, niet wanneer 'er oogen, neus noch mond ontbreeken, maar wanneer alle trekken met die van 't origineel volkoomen over een stemmen. — men ontmoet heroïsche, edele en gemeene tronien, die ieder of fyne, gladde, of ruuwe en bultige trekken kunnen vereisschen; tot de uitbeelding van deeze laaste, dienen ons de Dissonanten, uit welker mengeling met Consonanten allerhande kleuren spruiten, en by gebrek van de welke men hier nooit behoorlyk redeneeren noch schilderen kon, het komt hier op verre na niet enkelyk aan op het te grabbel gooyen van toonen, maar op toonspraak of spreekende toonen; niet zoo zeer op het schilderen, als op het treffen; niet alleen op fraaiheid van 't pinceel, namelyk op even lieflyke melody; en even doorwrochte harmony, maar inzonderheid, op de fraaiheid der uitdrukking. — De fraaiheid, der uitdrukking. — De fraaiheid, of innerlyke volmaaktheid door den goede smaak bemerkt, kon 'er zelfs by welgeregelde

melody en nadruk van harmony ten eenemaal ontbreeken, by aldien het onderwerp niet Muziekaal is, of by aldien het maat gezang juicht wanneer het kermen moest, en kermt, in plaats van te juichen, en dus geheel iets anders uitdrukt als de zaak vereifcht, gelyk vrolyke toon-zwieren, hoe ftreelende en lieflyk ook tot het gehoor koomende, op zangwoorden, die van fmart en angstvalligheid handelen, geenzins zouden voegen. — ten anderen, de fraaiheid kan 'er ook gedeeltelyk ontbreeken, indien 'er pasfagen onderloopen, die met de overige geenen Samenhang hebben, het origineel te fterk of te flaauw vertoonen, en dus tot het oogmerk van geen dienst kunnen zyn; of voor zoo verre de krachten der melody en harmony niet wyslyk zyn vereend, of tyd en plaats niet behoorlyk worden onderfcheiden, vermits een zelfde Muziekftuk fraai kan weezen op het Tooneel, niet fraai, Ja, voor zoo verre het aan het oogmerk zelfs hinderlyk valt, zeer flecht in de Kerk. — voegt het, dat het maat gezang de verbeelding ook bekoort, of ftreelende voorkoomt, dat het verhevenheid en levendigheid van geest, kunst en pracht doet uitblinken, het is 'er zeker niet te flimmer om: daar zelfs een portrait, dat in vergelyking met anderen lee-

lyk

lyk is, uit hoofde van de volmaakte over een komst met het origineel, fraai kan heeten zoo ook een Muziekſtuk, ſchoon met Disſonanten als doorzaait; het redelyk gehoor of het verſtand, zal het in zulk geval evenwel lieflyk vinden, en voor fraai keuren by aldien het natuurlyk is, en in 't gemeen voor fraaier, wat het natuurlyke krachtiger doet doorſtraalen. — gelyk het oogmerk moet bevattelyk maaken, wat Muziekaale ſtyl, wat grondtoon, wat Thema, wat zoort van melody en harmony, wat rykdom van gedachten, vuur, levendigheid en kunſt 'er te pas koomt: zoo word een Muziekaal onderwerp eigenaardig uitgedrukt, by aldien het maat gezang het af te ſchetzen origineel te ſterk noch te zwak, te krachtig noch te mat, te lieflyk noch te ſtreng, te kunstig noch te eenvoudig vertoont. —

De grondregel van de Komponist moet den ſtyl van den dichter volgen, of in deszelfs wyze van denken overgaan; de zin der Zangwoorden verbeeld hier het of te ſchetzen portrait; wyl nu de ſmaak nooit onderricht geeft in de taal-kunde, zoo is het al zoo, onmoogelyk, over de fraaiheid van Zangſtukken, zonder naauwkeurige, bevatting van den Zin der Zangwoorden, die hier het oogmerk moet aanwyzen, be-

hoorlyk te oordeelen, als over die
een portrait, zonder kennis van het af
ſchetzen origineel. — de eerſte en vo
naamſte vraag is hier, of het maatgez
de hartstocht, in de woorden ingeſloot
en veel in den zelfden graad heeft get
fen? zoo Ja, de Muziek ſtaat tot die ha
tocht eveneens als de Poëzy, namelyk t
de, in meetkundige proportie. — Dit
punt van Muziekaale volmaaktheid,
welke men algemeene doch geen byzon
regelen kan geeven, vermoogen alleen
bevene geesten door Weetenſchappen,
tige modellen, onvermoeide beſpiegelin
en oeffening opgewekt, te bereiken. —
Waar paſſer noch liniaal meer te pas k
men, daar begint eerst het fyne van
kunſt of het Schilderen naar het leven.
wy weeten intusſchen door ondervindi
dat zulks zoo wel in de Kompoſietie al
het portrait en historie ſchilderen moog
is, en moogen vryelyk vast ſtellen,
die volmaaktheid algemeener weezen, e
Muziek ongelyk meer werking doen zo
indien de dichters en wysgeeren Ko
neerden, of de Komponisten, naar
voorbeeld van den ouden tyd, dichter
wysgeeren waaren, te weeten, behoo
hadden leeren denken. Ieder Inſtrume
Muziekſtuk moet zelfs, volgens het

merk der instelleren, zekere gemoeds beweeging verwekken: by voorbeeld, een Menuet, het zy men ze speeld, zingt, of dansende gebruikt, gemaatigde vrolykheid; een Gavote, juichende blydschap; een Bouree, bezaadigheid en onbekommerdheid; een March, heldenmoed; een Rondeau, Rigaudon, Passepied, courante en Gique, zekere Graden van blydschap; een Entrée, Passacaglia en Ciaconna, verhevendheid; een Polonoise, vrymoedigheid; een Sarabande, ernsthaftigheid; een Intrade, verlangen naar iets meerders; een Allemande, vergenoegtheid en standvastigheid; een ouverture, edelmoedigheid; capricen en Fantaisien, verwondering. — Dus kan de Instrumentaal Muziek insgelyks toonspraak weezen; en zoude te recht zinneloos heeten, byaldien ze niets bepaalds konde uitdrukken. Indien nu dit slag van Komposietie niet zoo zeer naar het schilderen van portraiten gelykt, als naar andere gedeeltens der Schilderkunst, gemerkt de keur hier aan den Komponist staat; zoo roept hem de goede smaak evenwel gestadig toe, volgt het voorschrift der natuur: te weeten, de keur geschied zynde, is en blyft hy gehouden, samen te voegen wat in betrekking van het vastgestelde oogmerk best by elkander past; ieder hartstocht haar eigene

ne taal te laaten Spreeken, en daarom, in ieder geval zodanige gemoeds gestalte, als men in de toehoorders tracht gaande te maaken, te onderhouden en te versterken, alvoorens in zich zelfs te verwekken. — De beweeging der Muziekstukken word wyders, gelyk in Sonaten en Concerten, door zekere bewoordingen, Adagio, Allegro, enz: en zekere byvoegsels, Molto assai, nontroppo, enz: aangeduid, en dus volgt van zelve, dat deeze altyd hun opzicht hebben tot zekere gemoeds beweeging, en haare verschillende Graaden. —

Een Muziekstuk is treffelyk, wanneer het een verheven onderwerp met zulke levendige verwen afmaalt, dat verstandige toehoorders, als tegen wil en dank 'er door worden ingenoomen; In dit geval straalt 'er des te meerder fraaiheid door, naar maate dat het oogmerk verhevener is, en men nadrukkelyker tracht te beweegen; het maat gezang redeneert en schildert wonderlyk fraai, dien volgens, het Muziekstuk is excellent of treffelyk. —

Eindelyk fraaie en treffelyke Muziekstukken worden te recht welluidende genaamd; want de term goed of wel zinspeelt op de innerlyke volmaaktheid eener zaak, uit kracht van dewelke zy tot bereiking van zeker wettig oogmerk bekwaam is, en de re-

len, als opperrechter, verwerpt alles,
t aan het zelve niet beantwoord, en dus
zaake niet behoort, hoe zoetluidende en
eelende het ook tot het gehoor komt. —
eze Muziekaale waarheeden zouden on-
yk bekender weezen indien men zich
wende, in fraaie concerten het oogmerk
n ieder Muziekstuk na te speuren, en
oit anders, dan inbetrekking tot het zel-
te oordeelen; Ja, noch liever waagde
n 'er zomtyds verkeert over te oordeelen,
n de gedachten 'er nooit ter deeg over te
ten gaan, maar het slechts te laaten be-
sten by het gewoone, het is mooi; het
at niet leelyk; dat hebben wy gehad, het
gedaan. —

7.

de Geestelyke of Kerk-Muziek.

De Muziek is in de Christen Kerk ingevoerd, ten einde den Heere lovende, dankende en biddende eendrachtelyk aan te roepen, door Zielroerend maat gezang de laauwe oninnigheid te ontsteeken en de aandacht levendig te houden; wy leezen, *Math:* 26. *vs:* 30. dat de Heer Jesus zelfs, kort voor zyn bitter lyden, met zyne Discipelen den Lofzang heeft gezongen; misschien een van de Psalmen, die het Hallelu-Jah wierden genaamd, hoedanige de Joden na het eeten van het Paasch lam, terwyl men den beker der dankzegging liet rond gaan, gemeenlyk gebruikten; ook hebben de Apostelen de heilige beezigheid des Psalm zingens, onder anderen, 1 Thessal. 3. vs. 16. Jac: 5. vs. 13. nadrukkelyk aanbevoolen, en dat zulks onder de eerste Christenen is opgevolgt, is uit 1 *cor.* 14. *vs.* 26. genoegzaam afteneemen — Clemens Alexandrinus *lib.* 2. *Pædagog. cap*, 14. verhaalt; dat ze insgelyks by liefde maalen of gasteryen, geestelyke liederen zongen, en Dionysius Areopagita. *de hierarchia et ecclesiastica*; betuigt dat men omtrent festig Jaaren na Christus geboorte

te, in alle oosterſche Chriſten Kerken reets muziek, welverſtaande choraal zang, gehad heeft. — In de derde eeuwe wierden de Pſalmen Davids ook in de Egyptiſche Christelyke Kerkgemeentens door den Bisſchop Nepos, die 'er zelfs de voizen toemaakte, ingevoerd. —

Hier zong ſlechts een ter tyd, en op het einde van ieder Pſalm, ſtemde de Gemeente aan: het Gloria Patri, of eere zy den vader &c.; Doch in de oosterſche Kerken greep het eenparig Pſalmzingen ſtand tot in 't midden van de vierde eeuwe, ja, de Keiſer *Conſtantinus Magnus*, wiens harten lust geestelyke liederen waaren, had zich deftig in 't zingen geoeffent, ten einde ook in deezen de Gemeente door zyn voorbeeld te ſtichten, maar onder de regeering van deszelfs Zoon, *Conſtantius*, raakten de beurt-wisſel of tegen zangen, Antiphonæ, in gebruik, zoo dat de zang Gemeente in twee chooren, die elkander aflosten, wierden verdeeld, welk gebruik terſtond van Antiochia naar andere Gewesten overging en over al goedkeuringe vond; hoewel de Paus *Syricius*, in het jaar 387. bevel gaf, Pſalmen en tegen zangen beurtwyze te gebruiken. — De Bisſchoppen *Hilarius*, *Ambroſius*, en anderen, ſtelden, boven dien allerhande Geestelyke,

ke, schriftmaatige lofzangen, Hymni, in dicht en Zangmaat, en vonden geraden, ook aan de figuraal en Instrumentaal Muziek plaats te gunnen; de bekeerde Jooden en Heidenen, die in de Muziek ervaren, en haar luister in de tempelen gewent waaren, kwam de Choraal zang al te eenvoudig voor, dus maakte men gansch geen swaarigheid, hen in deezen wat te gemoed te koomen, aangezien 'er immers in geestelyke Muziek, op een verstaanbaare, deftige wyze geuit, alzoo wel als in diergelyke predikatten, Gods woord verkondigt word.

verbum Dei est, sive manta cogitetur, sive canatur, sive pulsu edatur. Just. Martyr.

Hoe gezegende vruchten 'er uit de Kerkelyke figuraal Muziek zyn gesprooten, zulks blykt onder anderen uit de betuiging van *Augustinus*; Deeze groote Kerkleeraar vermeld, dat hy noch Manicheer zynde, en zich eens uit nieuwsgirigheid onder 't gehoor van *Ambrosius*, begeevende, door de heerlyke liederen en lofzangen, die deeze Bisschop liet zingen en speelen, zodanig in het hart was getroffen, dat hy van blydschap begon te huilen, en dat zulks de gelegenheid tot zyne bekee-

ring

ring is geweest, gelyk hy kort daar aan door *Ambrosius*, wierde gedoopt. — Heer, zeid hy, ik heb geschreid onder uwe lofzangen, scherpelyk geroerd door de stemmen uwer zoetluidende Kerke; deeze drongen in myne ooren; uwe waarheid wierd in myn hart gestort, en ontstak het vuur der aandacht; myne traanen vloeiden, en ik bevond er my wel by. —

Flevi, in hymnis et canticis tuis, suave sonantis ecclesiæ tuæ vocibus commotus acriter. voces illæ influebant auribus meis, et eliquabatur veritas tua in cor meum, et currebant lacrymæ, et bene mihi erat cum iis conf. 9. cap. 6. —

Om die reden, vervolgt deeze treffelyke kenner, dien zeer wel bewust was, dat er onder de behaagelyke Zang- en Speelstukken veele vodderyen onderloopen, heeft hy Bisschop te Hippon in africa Geworden zynde, raadzaam geoordeeld, de Kerk-Muziek, schoon door *Athanasius* afgeschaft, weer in te stellen, of ze misschien meer zondaars tot een inkeer mogt brengen, Ja, hy stelt voor vast, dat de Muziek eene Gode behaagelyke kunst is, en merkt het aan als eene wyze instellinge onzes recht verwonderlyken meester, dat wy van het geene wat tot het nut van de

ziele ſtrekt, al' zingende worden onderweezen.

O vera admirandi, magiſtri ſapiens inſtitutum, ut ſimul et cantare videamur, et quod ad utilitatem animæ pertinet doceamur præf. in pſalmos. —

Teegen het einde van de vierde eeuwe ordonneerde *Hieronimus* zekere Kerkuuren tot Gods eere in de Kerken te houden, genaamd horas canonicas, van welke de Domheeren noch hedendaags den titel voeren van Canonici. ——

In het midden van de vyfde eeuwe kwaamen te Weenen, by geleegenheid van vreesſelyke rampen, met welke by na geheel Frankryk en Duitsland, door in de ſteden lopende wolven, daagelyks voorvallende donderbuyen aardbevingen enz wierd gedreigd, de eerſte bidzangen of Litanien te voorſchyn. — De Kerkmuziek hield redelyk ſtant, en hield het fatzoen der kunſt op, zelfs toen men geduurende twee hondert jaaren in Italien van geen Muziek wist.

Teegen het begin van de ſevende eeuwe voerde de befaamde *Gregorius magnus* een nieuwe zoort van Kerkmuziek in, tot heeden noch onder de naam van Gregoriaansch bekend; deeze verkreeg zodanige goedkeu-

ringe,

ringe, dat zelfs de Koning van Vrankryk, *Pipin*, vader van Keizer *Karel de Groote*, eenige Choorzangers naar Italien zond, om die nieuwe trant te leeren, en ze in zyn gebied alomme bekend te maaken; doch het een noch het ander hun recht ter hand staande, bleef de zaak steeken, tot het eindelyk aan Keizer *Karel de Groote* gelukte, door behulp van twee Italiaansche Zangmeesters hem door Paus *Adriaan* toegezonden, de zelve in het jaar 790, door geheel Vrankryk in te voeren. —

In verscheiden navolgende duistere eeuwen bestond het puik der Kerkelyke figuraal Muziek uit zekere graveelige, vry onverstaanbaare stukken, die men mottetten noemde, want de Monniken hadden de Muziek toen als in pacht. —

In het begin van de Sestiende eeuwe twaamen uit het vernuft van *Lutherus*, *Beza*, en anderen, verscheiden Geestelyke liederen, als voorboden van de Kerkelyke Reformatie, opdaagen, liederen, die geschikt naar de vatbaarheid van den gemeenen man, meer zielen hebben gesticht, dan alle diepzinnige twisten der geleerden, gelyk zelfs de Jesuit *A. Contze*, *l*. 2. *polit*. *Cap*. 18. *pag*. 99. — Zulks duidelyk genoeg te verstaan geeft: zeggende

Hymni Lutheri sive Bezani animas

plures quam scripta et declamationes occiderunt. —

In het begin van de voorgaande eeuwe vond *Ludovicus Viadana* geestelyke Concerten uit in plaats van de voornoemde Motetten, die echter naderhand merkelyk verbeterd wierden, en aldus tot heeden in de Roomsche Kerken worden gebruikt. — De Protestanten in Duitsland en elders, voerden daar en tegen een byzonder zoort van epische en dramatische Kerkstukken in, genaamd cantaten en oratorien, bestaande uit Arien, Recitativen ondermengde fugen, Chooren enz. Men ontmoet in Duitsland als geheele Muziekaale provintien, by voorbeeld, Thuringen, alwaar zelfs de landlieden, uit zuivere liefhebbery, op Sondagen en Feestdagen, fraaie veelstemmige Kerkmuziek maaken. — De Heer *Mabillon* een Franschman, zegt 'er van, in de beschryving zyner reizen door Duitsland pag. 21. —

De Duitschers houden het cieraad hunner Kerken, de menigvuldige harmony van stemmen en Instrumenten, voor een Godzalig werk. —

De Tempel Muziek der Hebrëen behoorde niet tot de ceremonieele, maar tot de zedelyke wet. De Engelsche vermaarde Godgeleerde *Durellus*, in zyne *Histori Ritual. contra Thomas Aquinus*, zal hier het woordvorn.

„ *Mo*

„ *Moses* heeft den Volke Israëls nergens
„ een wet of voorschrift gegeeven, hoe de
„ Muziek by den ceremonieelen Gods
„ dienst zoude worden gebruikt, maar hy
„ en het volk Israël hebben, naar aan-
„ wyzing der onveranderlyke natuur wet,
„ en de gewoonte aller volkeren, zoo wel
„ met eigene ſtemmen, als met luidruch-
„ tig geſchal van Muziekaale Inſtrumen-
„ ten Gode lof en dank geoffert; zoo dat
„ de Inſtrumentaal-Muziek geenzins als
„ een gedeelte of aanhangzel van den ce-
„ remonielen Gods dienst aangemerkt kan
„ worden. *Moses Miram*, *Debora* en *Ba-*
„ *rak* maakten geestelyke Concerten, voor
„ de Levitiſche wet in de Wereld kwam,
„ hoe kan de Muziek tot die wet behoo-
„ ren? moest men ze onder het Joodſche
„ werk, onder den Levitiſchen dienſt der
„ ſchaduwen rekenen, daar zoude zeker-
„ lyk in Exod 28. enz. van gemeld zyn;
„ doch nu hebben wyze aan te merken
„ gedeeltelyk als een algemeen gebod in
„ de zedelyke wet vervangen en gedeel-
„ telyk, inzonderheid ten opzicht van laa-
„ ter tyden, wegens de laauwe beharti-
„ ging van Gods lof, als een uitdruk-
„ kelyk gebod van de hand des Heeren
„ door de hand zyner Profeeten. 2 *Chron*:
„ 29. *vs*: 25. ——

G 3 De

De Muziek is geene wereldſche maar eene geestelyke zaak. Dus noemt men ze billyk ten opzichte van het gemelde edelſte gedeelte, tot des Heeren dienſt geheiligt, gelyk ook de al oude Volkeren haar voornaam aangekweekt en beſchaaft hebben, om er gebruik van te maaken in bedryven die zy als de verhevenſte, gewichtigſte en godsdienſtigſte aanmerkten; zoo beſluit men dierhalven met recht, dat de Muziek in de Kerk eigentlyk te huis hoort, en tot geestelyke verrichtingen inzonderheid moet aangewend worden: — wy blyven aan de Kerkmuziek voor altoos gehouden, by aldien de omſtandigheden zulks eenigzins vergunnen; het oogmerk der Joodſche tempelmuziek, beſtond hier in, den Heere op eene plechtige en nadrukkelyke wyze te helpen loven en danken; dit loven en danken, als het weezentlyk gedeelte van den Gods dienſt, ter onderſcheiding van zelfs dienſt aangemerkt, is niet alleen de plicht, maar ook het behoud, en een dierbaar voorrecht van redelyke ſchepzelen, hen door den algenoegzaamen genadelyk toegeſtaan; ten einde langs deezen weg het gemoed te verheffen en te volmaaken — De Heere eiſcht een lof van ganſcher harte, iets zonder het welk al het uiterlyke ons geenzins kan baaten; Hy eiſcht ook een lof uit alle krachten:

: daarom; wie de Heere niet alleen van
'te maar insgelyks op de best moogelyk-
wyze, met zang en klank looft (zoo
in myn voorreden op de nieuwe Melo-
en der Psalmen is aangemerkt) die doet
er, dan iemand die slechts met het har-
loofd en er stil mede doorgaat, om dat
eerste alle ontvangen vermoogens te
rk steld en dus ook zynen vatbaaren
ennaasten tot de eigenste plicht aanmoe-
t en ontvonkt. — De Muziek wierd
tyds zoo hoog vereerd van teffens de
erlykheid der aanstaande verbonds goe-
ren te moogen helpen affchaduwen;
ch het nieuwe lied, het welk den Hee-
zoude worden gezongen, *Psalm* 98 *vs.*
betekend alleen het heilig Evangelium
gansch geen nieuw Muziek stuk: noch-
s de reeden, die den Psalmist van zyne
orgedachte liederen op Instrumenten
rengt, *Psalm* 92. *vs.* 2. 5. en ook met
allerduidelykste woorden herhaald, was
telyk het loven en danken. — Wyl de
stelyke Muziek eerder als de Joodsche
pel Mnziek in weezen is geweest, be-
eft ze geenzins met den zelven een ein-
te neemen; en wyl ze tot de onverander-
e plicht, van den Heere uit alle krach-
te loven en danken, nadrukkelyk kan
zetten, en wy hier toe zelfs ongelyk
oter reden hebben, dan onze voor-

vaderen in de dagen des ouden verbonds zoo mag zy en moet in de Kerk geduurig stand grypen. — vraagt iemand, waar staat dat geschreeven? Ik antwoorde, wy hebben er zekerlyk diergelyk Goddelyk bevel, als de Israëliten hadden, niet toe, doch de Kerkelyke Instrumentaal-Muziek is ook nergens uitdrukkelyk verbooden, Ja het is bekend, dat ze gezegende vruchten heeft gehad, en noch dagelyks kan hebben, wyl ze zelfs den Goddeloozen tot den tempel trekt. — De Muziekaale Patriot, Matthesson, zegt pag. 34.

„ Maar is het niet een schande, naar
„ een gebod te vragen, om den Heere op
„ een plichtige, nadrukkelyke wyze te
„ loven en te danken? wie gebied aan het
„ pluim gedierte, door lieflyk kwinkelee-
„ ren naar uitterste vermoogen den Schep-
„ per der natuur te loven (volgens het
„ spreukje. Laudat a lauda Deum?) De
„ wet legt in de natuur der zaak, en in
„ onze harten moest ze billyk geschree-
„ ven staan! zegt men, wy verwerpen het gebruik der Instrumentaal-Muziek niet buiten het Kerkelyke; men kan evenwel niet bewyzen, dat ze aldaar verwerpelyk is. — wist ieder Komponist uit eigen ondervinding, wat onuitdrukkelyk en Zielroerend vermaak 'er met de Kompositie van geestelyke Muziek gepaard gaat, wanneer

neer men geheiligde en verhevene harts-tochten recht levendig gevoeld en eigenaardig uitdrukt, meenig een zoude walgen tegen de gewoone flechtigheeden van *L'amour et du vin.* — Doch men is ook van de voornoemde plicht ontschuldigt, indien de omstandigheeden het niet toelaaten; tot een rechtschapen Muziek in Kerken worden ten minsten twaalf persoonen vereischt; en het onderhoud van eene bende virtuosen loopt vry hoog aan zonder noch eens te gewaagen, dat het wangedrag der Muziekanten zelve dikwils een van de voornaamste oorzaaken is, waarom de Muziek haare achting verliest en hedendaags niet behoorlyk word ondersteund. — nochtans in Kerkmuziek mede zingen en speelen, is beneden niemands rang, wyl wy zelfs Keizers en Koningen tot voorgangers hebben, en de reden, hoe de tyden ook moogen veranderen, hier altyd de zelfde blyft. ——

Men verbeeld zich zonder grond, als of de Muziek de aandacht verhindert; het is volstrekt onmogelyk, dat de Heer zyn volk zoo iets tot bevordering van aandacht zoude hebben voorgeschreeven: doch het verscheeld krachtig; wat men Muziek noemt, en hoe men er mede omgaat; wat verstandigen werkelyk in den aandacht stoort, is geen Muziek, maar een Muzie-

kaal gedrocht, of ten besten genoomen Muziekaale dartelheid: want het gemelde wanbegrip spruit in 't gemeen uit het vooroordeel, dat de Muziek slechts onder de Wereldsche vermaakelykheeden zoude behooren; op dien voet neemen zommigen ergernis aan de vrolyke trant der Kerkmuziek, anderen, aan zekere Instrumenten; word er by vrolyke omstandigheeden op een vrolyke trant gemusiceert; de zwaarhoofdige onkunde zegt, het gaat als of het in een Herberg waare! daar immers de Muziek zich naar de zang stoffe moet richten, en niemand meer reden tot waare blydschap heeft, dan een oprecht Christen; ten anderen ergeren zich de zulken aan zommige Instrumenten, met welke men te mets ook by de straat loopt, neem eens Violen worden krachtig misbruikt, maar daar uit volgt noch niet dat ze ydele Instrumenten zyn en dat men reden zoude hebben, zich in de Kerk 'er aan te ergeren, men moest zich billyk daar aan ergeren, dat men aan baldaadige en roekelooze menschen de Muziek in 't geheel niet ontzegt en verbied. —

8.

Het Muziekaal behaagen en mishaagen.

De ondervindinge leert, dat zommige natuurlyke en kunstige toonen ons in het gemeen behaagen, terwyl anderen in 't gemeen mishaagen, en dat zommige toonen den eenen meer en den anderen min behaagen of mishaagen; wyl ons zonder reden, duidelyk of verwardelyk begreepen, niets behagen of mishaagen kan, zoo word 'er billyk naar de oorzaaken gevraagt. — zonder overeenkomst tusschen onze gesteldheid, en tusschen de voorwerpen die ons koomen aandoen, kan 'er nooit behaagen plaats vinden, ingevolge eene onveranderlyke natuur-wet; de reden der gemelde verschillende uitwerkzels zyn dierhalven in 't gemeen af te leiden, uit overeenkomst en gebrek van overeenkomst tusschen de toonen en ons oorgestel, gelyk tusschen dit en onze begrippen; want hoe grooter deeze overeenkomst, des te meer, en hoe kleinder, des te minder moeten zekere toonen ons behaagen. — van deeze zwaare en wydloopige stoffe zal ik hier, eenige byzonderheeden by brengen, die tot verder nadenken gelegenheid kunnen geeven

Het

Het gebrek van Muziekaal temperament vervangt de natuurkundige reden, waarom de toonen in 't gemeen zommigen niet kunnen behaagen.— is het oorvlies te hard, om door de trillende lucht-deelen aangedaan te kunnen worden, daar is ook geen gevoelen, veel min gewaar-wording van toonen moogelyk; is het oorvlies te week, om schuddingen te kunnen uitstaan, wy vinden de toonen onverdraagelyk, om dat ze het oorweefzel eenigzins in gevaar van scheuring stellende, terstond een ongenoegelyke aandoening verwekken.

De luidruchtige spiegel van order, sluit de Zede-kundige reden in, waarom iemand, die tot wan-order overhelt, geen Muziek mach noch wil verdraagen; uit kracht van aangebooren neiging tot order, vind men den maatslag, zelfs in geraas verwekkende lichaamen, eenigzins bevallig; doch wie de denkbeelden van order tracht uit te roeyen, dien is alles in de weg wat naar order-gelykt, Ja, des te onverdraagelyker, naar dat men het zelve met meerder nadruk tot de bevatting brengt, en dus zyne kwaade conscientie krachtiger ontrust, schoon hy de order voor altyd, in weerwil van zich zelfs, zekere onuitwisschelyke geheime achting moet blyven toedraagen. — op dusdanige muziek

iekhaaters, die den gemelden treffelyken
piegel voor bedriegelyk gevaarlyk en hei-
oos uit kryten; past het gezegde der Italia-
ien:

„ God bemint hem niet, dien hy de
, muziek niet doet beminnen;

Dat van Lutherus.

, wie de muziek niet bemind, die moet
, waarlyk een grove klomp weezen;

Dat van den Heer *St. Evremont*:

, wy draagen, God dank, zulk teken van
, verwerping niet aan ons, dat wy de mu-
, ziekhaaten;

en voorts alle zoortgelyke, van beesten
en steenen afgeleid; uitdrukkingen waar-
yk, die men, wyl zommigen buiten staat
zyn gesteld van de muziek te kunnen be-
minnen, met groote omzichtigheid dient
e gebruiken. —

Waarom behaagen ons de Consonanten,
en waarom mishaagen ons de Dissonanten?
om hier te zeggen, wy stellen de reden,
waarom zommige zamenstemmende too-
nen voor 't gehoor aangenaam zyn, in de
macht, wil en goedheid van den grooten
Schepper, zoude een treffelyk antwoord
zyn. wanneer men vraagt, waarom zyn 'er
zulke toonen in de natuur te vinden? doch
het is in dit geval gansch niet Philoso-
phisch geredeneert: wyl men immers het
zelfde antwoord op duizenderlei zoortge-
ly-

lyke vraagen kon applicabel maaken, en dus niet alleen tot het onderzoek niet aangemoedigt worden, maar ook van zodanige beweegreden tot innigste verwonderinge van des grooten Scheppers oneindige volmaaktheeden, als 'er uit grondige kennis kunnen spruiten, ten eenemaal versteeken zoude blyven. — De reden van het voornoemde behaagen en mishaagen kan ook niet enkelyk in ons oorgestel leggen, om dat behaagen een zoort van blydschap en mishaagen een zoort van droefheid insluit, en niet het oor, maar de ziel, blydschap en droefheid gevoelt.— vraagt men, word 'er niet op die wyze uit een enkelde aandoening een klaar oordeel gemaakt? Ik antwoorde, wy vinden ons gestadig als genootzaakt tot het oordeelen over onze aandoeningen, en de goede smaak kan volgens klaare, doch onduidelyke begrippen recht oordeelen; maar dat de wetten, hem voorgeschreeven, eenelyk haar opzicht zouden hebben tot het geene, dat voor onze lichaamelyke gesteldheid heilzaam of nadeelig is, daar van ontbreekt het bewys, en zal vermoedelyk wel achter weege blyven: *voyez*, *Memoire de L' academie Royale*, *de l' an* 1737. *pag*: 20. —

Zom-

Zommige hebben hier eene onderſtelling verzonnen, die in den eerſten opſlag zeer aardig ſchynt: om dat wy niet weeten, tot wat einde alle vezeltjes in het ſlakken hoorn, van verſchillende lengte, ſpanning en veerkracht zyn beſtemd, ſtellen zy dat ze, by wyze van klavierſnaaren geſpannen zyn en ieder tot 't ontvangen van zeker toon moeten dienen; *ziet crouſaz, traité du beau pag:* 174 *ed:* 1715. — en dus leiden zy de reden van der zelver wel of wanluidendheid af uit de maatigen afſtand, of de al te groote nabyheid dier verzeltjes, — vraagd men, waarom disſoneert een ſecunde? het antwoord is, om dat 'er dan twee naaſt malkander leggende vezeltjes worden aangedaan, en dus het oorweefzel in gevaar van ſcheuring raakt waarom disſoneert een ſeptima? om dat ieder prime ook het vezeltje van de octaaf aandoet, zynde dus, by voorbeeld, C, B, ten naaſten by van de zelve uitwerking. als, C, B, C. en waarom word de quart niet al te welluidend bevonden? ze zoude zeker behaagen, ten zy ze naaſt de quint waare geplaatſt, tot welker vezeltje de werking der prime ook eenigzins overgaat, invoegen dat door C, F; die van C, F, G, C. in beweeging raaken (*ibidem, pag:* 128, *ſegu:*) Maar

Maar hoe weeten wy, dat de natuur zich in deezen veel eer naar de willekeurige order onzer Inftrumenten richt, als naar die volgens welke zy zelve een muziekaal fyftema voortbrengt? en genomen, die vezeltjes lagen gelyk gefpannen klavierfnaaren by elkander, wyl wy in orgelen negen octaven ruimtens, en het een honderd fes en negentigfte gedeelte van een geheelen toon kunnen onderfcheiden, zoo moeften 'er niet alleen zoo veel verfchillende vezeltjes in ons oor weezen, als begrypelyke toonen, maar ook zoo veele tusfchen twee, die een geheelen toon dienen uittemaaken, waar toe op verre na geen plaats is om naaft elkander te kunnen leggen

Myne meening is deeze: het wonderbaar maakzel onder gehoortuigen fluit de reden in, dat ieder toon ons zodanig luid, als hy luid, maar 'dat dit alles enkelyk moet dienen om iets voortedraagen aan den geeft, die alleen tot het bevatten en oordeelen bekwaam gemaakt is.— De goede fmaak gaat hier, met onbegrypelyke fnelheid, aan het Numereeren, tellen, wikken en weegen, ondekkende in de intervallen, welke het klaar onderfcheidend Muziekaal gehoor hem ter toets overgeeft, terftonds zonder duidelyke kennis te be-

behoeven; of 'er order en volmaaktheid, dan gebrek van dezelve in te vinden is; daarom, de consonanten behaagen ons; om dat wy de order en volmaaktheid die ze insluiten klaar bemerken; maar de dissonanten mishaagen ons, om dat wy 'er gebrek van volmaaktheid in gewaar worden; in het eerste geval word 'er behaagen, vermaak of verlustiging, en in het tweede, mishaagen, afkeer en walging gebooren, om dat het eene eigenschap der geesten is, zich aan alles, wat men als order en volmaaktheid aanmerkt, waar men die ook ontmoet, te moeten verlustigen, en in een tegen gesteld geval afkeer te moeten gevoelen, dus blykt zelfs uit de natuurlyke Harmony middag-klaar, dat wy tot het beminnen van order zyn gebooren.

Wyslyk ondermengde dissonanten behaagen echter, hoe weinig overeenkomst 'er tusschen de dissonanten en ons oorstelzel ook is, het verstand vind ze behaaglyk; wanneer men begrypt, dat ze ter zaak dienen, schoon ze onkundigen, en dieren; die achter het geheim nooit koomen, noch aan duidelyke begrippen vatbaar zyn, buiten twyffel altoos ongenoegelyk en strydende zullen voorkoomen. —

Men vind de zingende spreek-trant bevalliger, dan de gemeene.

1. Om dat de voortbrenging van moogelyke zangtoonen, te rechter tyd en op een bekoorlyke wyze geuit, aan het oogmerk van den grooten Schepper, die de werktuigen der zangſtemme met verbaazende wysheid en macht toegeſteld en niets te vergeefs gemaakt heeft, zekerlyk beantwoord, vermits ook de kunſten tot deszelfs verheerlyking moeten verſtrekken, ſchoon ieder toehoorder juist zoo verre niet ziet, en menig keurig zang-oeffenaar 'er misſchien nooit op denkt.

2. Wegens de groote menigte toonen van verſchillende hoogte, duurzaamheid en ſterkte die men ſpreekende niet kan te pas brengen, en welker lieffelyke mengeling, reets zonder behulp van zangwoorden, de verbeelding bekoord.

3, Wegens allerhande kleene en groote zangleidingen, of agrementen, die bekoorlyk te werk geſteld, tot uitrekking van lettergreepen en woorden, die zonderlingen nadruk vereisſchen, zeer bekwaam kunnen weezen.

4. Wegens de aanminnigheid der nabootzing die zich op eene luisteryke wyze van ſpreeken onderſcheid, zonder zich echter van de ſpreektrant geheel te verwyderen,

5. om

5. om dat gevoegelyke zangtoonen de oplettendheid niet alleen onderhouden, maar, door meer tyd te geven tot overweeging der voorgedraagene zaaken, zelfs krachtig bevorderen helpen.

6. Om dat 'er uit hoofde van de Muziekaale maat, verscheiden persoonen, zonder afbreuk aan de verstaanbaarheid, te gelyk spreeken, en den zin merkelyk versterken kunnen.

7. om dat den inhoud van zinryke woorden des te nadrukkelyker kan worden ingeprent; wanneer de dicht en zangkunst met wyslyk vereende krachten werken.

8. Wanneer 'er zich nette overeenkomst op doet tusschen de voorgedraagen zaaken, woorden en toonen, de gebaarden zelve niet uitgeslooten, door dien het maatgezang als dan, den zin der woorden verzegelende, aan de ziel der zaaken meerder verhevenheid, en aan het lichaam der woorden als een plecht gewaad en kroon komt by te zetten.

Ten opzichte van alle deeze onderscheiden bekoorlykheeden pleegen zommigen, die zich niet duidelyk genoeg weeten uitte drukken, kortelyk te zeggen: De zangmuziek dringt tot het binnenste der Ziel, en doet haar in zekere aanminnige opgetoogenheid als verparadyst staan. — *Ziet de Brune, Wetsteen, pag.* 16. —

De concerteerende Harmony komt de kenners behaaglyker voor dan de onderſteunende: want de goede ſmaak en de reden ontdekken in de zelve, door meerder overeenſtemming tusſchen het menigvuldige, ook meerder volmaaktheid en dus meer ſtoffe tot oplettendheid en nadenken, Ja, tot verwondering; het ſchynt als of de partyen met elkander praaten en allerhande tegenwerpingen inbrengen, ten einde het geſprek levendig te houden; als of ze eene welgeregelde Democratie of volks regeering, eene Ariſtocratie of Adelregeering willen verbeelden; terwyl de onderſteunende Harmony ſlechts eene Monarchie of alleen heerſching affchetst. — Zommige melodyen brengen in twyffel, of ze meer tot het voeren van heerſchappy, dan tot dienſt van de boven of hoofdzang zyn beſtemd, ieder partye Moduleert, waar heen men het oor ook wil wenden, en ieder moduleert op verſchillende wyze, de eene te, mets in vier deelen, en de andere in twee en dertig deelen, dat men zeggen zoude, zulke dingen kunnen nooit overeenkoomen: nochtans ze koomen, als tegen verwachting, wonderlyk fraai met elkander te harmonieeren, en verwekken des te dieper indrukken en klaarder begrippen na maate dat ze levendiger tot

de

de bevatting overgebragt worden: dus word de verbeelding door bekoorlykheeden als overſtelpt; en de reden zegt, wat verſchillende ryen van gedachten des uitvinders vertoonen zich hier! —

Het temperament en de ſmaak zyn de oorzaaken van de favoriet-Inſtrumenten, favoriet-grond-toonen en van favoriet ſtukken, zonder eens verder te gewagen van de gewoonte, noch van het geene dat de regel der verbeelding kan te wege brengen; uit kracht van verſchillend temperament is ons zenuw ſtel, hoewel eenerhande deelen bevattende, anders geſchikt, daarom kunnen zekere toonen met den graad van ſpanning van iemands zenuwen, meerder en met dien van anderen minder overeenkomst hebben. — De ſmaak richt zig doorgaans naar het temperament, en daarom toehoorders te willen behaagen, onderſteld, hun temperament kennen, of uitvorsſchen, of blindelings treffen, alzoo toch de meeste een recht meenen te hebben, in hun humeur te volharden en voor fraai te keuren, wat daar mede overeenkomst heeft; de dagelykſche ondervinding leert, dat een oploopende of Cholericus, mannelyk, moedig en doordringend moet worden aangetast; Dat een bloedryke of ſanguineus zich nooit aan ernſtige geme-

 lyke

lyke en klaaglyke uitdrukkingen kreunt; en dat een droefgeestige of Melancholicus niet de minste hardheid kan verdraagen; en hier uit kan men gemakkelyk afneemen, dat en waarom sterkluidende Instrumenten, grondtoonen over de groote derde, en vrolyke toon zwieren, op menschen van een Cholerische en sanguinische Complexie, en daar tegen, zachter geluid, grondtoonen over de kleene derde, en langzaam maatgezang op de Melancholischen meer vermoogen heeft; sanguinische, het luchtige en streelende; en cholerische. het hevige en grootsche buiten gemeen behaaglyk vinden. — Ten anderen het is ook in 't gemeen waar, dat men dikwils aan de grondtoonen toeschryft, wat veel eer aan den goeden Muziekaalen styl is toe te eigenen; genoomen, iemands favoriet toonen waaren C. over de groote derde en C. over de kleene derde, hier uit volgt gansch niet, dat alles wat uit zulke toonen gaat, daarom reets bevallig gevonden word, anders moest ieder Muziekstuk, in zulke toonen getransponeert ook altyd behaagen, het welk echter de ondervinding tegenspreekt, vermits het by favoriet stukken voornaam aankomt, op overeenkomst tusschen de muziek en de begrippen, Gelyk menig een zich zomwylen als verwondert,

rt, dat zulke toonmengelingen, aan wel-
hy deel ſchynt te hebben, hem zelve
et zyn ingevallen.— Inſtuſſchen wyl al-
, wat droevig of levendig zal werken des
meer behaagd, naar dat het droeviger of
vendiger werkt, zoo ſtaat het vaſt, dat
haaglyk maat gezang des te behaaglyker
rd gevonden, wanneer het teffens in fa-
riet Inſtrumenten voortkomt.
Een fraai Solo, en concert, een keur-
te ſonate en caprice behaagd.— ieder
n hoe verſchillend temperament hy ook
, vind in de verſchillende bewegingen,
ave, Allegro, Dolce, Preſto, enz: door-
ns iets naar zynen ſmaak.— Doch be-
ven het reine, doordringende geluid van
e ſteiner of cremoner viool, of van een
ertſtuk van Rukkers of couchet, word
n voornaamentlyk aangedaan, niet door
verſchillende Grootheden, gedaantens
figuuren der toonen, maar door de Ge-
gelyke, Geduurig anders verzonnen,
itputtelyke vindingen, die de Muziek
ert, en die op oneindig verſchillende
ier, verwiſſeling, verdeeling, ſamen-
ging, menging, hoogte, laagte, ver-
ging, verhaaſting, ſterkte, zwakte,
pen, ſprongen, keering, hevigheid, en
rhande Gewoone en buiten Gewoone
eegingen, in zekere order uitbeelden

lyke en klaaglyke uitdrukkingen
en dat een droefgeestige of M
cus niet de minfte hardheid
gen; en hier uit kan men
neemen, dat en waarom
ftrumenten, grondtoone
derde, en vrolyke toon
fchen van een Choler
Complexie, en daar
grondtoonen over
langzaam maatge
fchen meer vern
het luchtige en
het hevige
behaaglyk overte
ook in 't e methoc
aan de g e ftellen, er
eer aan e melody en da
toe te ten hoogften aang
riet yk, wanneer alles natu
de natuurlyke behaagt, om
v rlyk, en de goede fmaak to
veranderlyk richtfnoer voorgefch
eene grondftelling, die niet nad
zen kan worden, noch verder b
eifcht, wyl ze anders geen grc
zoude genaamd kunnen worden
fraaie Cadence behaagt, want m
de gedachten uit den grondtoon
ze aldaar weer in door allerhan

en op een nadrukkelyke wyze tot de bevatting brengen: dusdanige Geestige uitwerkzels zyn het, die oplettende, scherpzinnige en Geestige toehoorders roeren, als betoveren en zomtyds in verrukking doen uitroepen, *hoe bedenkt men het zoo! hoe geraakt men tot zulke heerlyke invallen?* Men verwonderd zich nu eens over den Komponist, die zoo aardig, zoo vry, zoo verheven gedacht, zich zoo behoorlyk uitgedrukt en anderen tot het vertoonen van hunne eigene gaven gelegenheid gegeven heeft, dan verwondert men zich over den uitvoerder, die de gedachten van den Komponist zoo ftiptelyk weet overtenemen en door goede Muziekaale methode in een helder licht weet te ftellen, en dus vind men Zielroerende melody en dan prachtige harmony ten hoogften aangenaam en vermaakelyk, wanneer alles natuurlyk is.-

Het natuurlyke behaagt, om dat het natuurlyk, en de goede fmaak tot een onveranderlyk richtfnoer voorgefchreeven is, eene grondftelling, die niet nader beweezen kan worden, noch verder bewys vereifcht, wyl ze anders geen grondftelling zoude genaamd kunnen worden. — Een fraaie Cadence behaagt, want men brengt de gedachten uit den grondtoon, en leid ze aldaar weer in door allerhande omwegen:

gen : deeze omweegen behaagen, om dat men op een lieffelyke wyzd word verrast: men hoort de verwachting als te leur gesteld, men grypt er na, het word onttrokken, doch eindelyk krygt men het weer, en vind het geene dat verlooren scheen.

Zommige lieden vraagen: waarom moet men juist zelfs Komponeeren, fantaiseeren, zingen en speelen? is het niet genoeg dat de Muziekanten zulks doen, en dat men henlieden gehoor verleent? Dit is de gewoone taal van fymelende Muziekhaaters, die de Muziek-kunst schynen te willen verheffen, maar echter, door de oeffening aan Jongelieden en aan persoonen van rang, volstrekt te ontraaden, genoegzaam te kennen geven, dat ze haar trachten te ondermynen en de doodsteek te geven; doch de vraag is naar myn gedachten niet wyzer, als deeze: waarom moet een redelyk Schepzel meer vermaak genieten in zyne eigene volmaaktheid, dan in die van anderen zyns gelyken?

9.

De Muziek in 't gemeen.

De Muziek-kunst bestaat uit wel en wanluidende toonen van verschillende hoogte, duurzaamheid en sterkte, die in maatgezang zodanig aaneengeschakeld voortkoomen, dat ze tot dienstige geoorlofde verlustiging en beweging van 's menschen gemoed kunnen strekken. — Allerhande zoorten van toonen zyn hier het stoffelyke; aaneengeschakelde toonen, op een zingbaare wyze en in net afgemeeten tydstippen voortgebragt, noem ik maatgezang; deeze term drukt het vormelyke der zaak eigenaardig uit, wyl de bewoording Muziek, waar zang of maat ontbreekt, nooit plaats vind. — Betreffende de wyze der vereischte aaneenschakeling, het oogmerk, tot welkers bereiking de toonen, als middelen, zullen dienen, stelt hier de wet, en het waare oogmerk word ons kennelyk door naspeuring, hoe de toonen tot bevordering onzer volmaaktheid best zyn aantewenden. — Maatgezang tot bereiking van het vereischte oogmerk bekwaam, noem ik dan Muziek, in tegenstelling van alle zodanige toonmengelingen, die tegen het waare oogmerk aanloopen, of gansch

niets

niets uitdrukken, of geheel iets anders, dan ze behoorden uitte drukken. — deeze gegevene beſchryving welkers bondigheid en vruchtbaarheid verder zal blyken, ſtel ik tot een grondſlag van alle myne Muziekaale verhandelingen. —

Alles wat tot de Muziek onafſcheidelyk behoort, daar toe aanleid, en 'er uit voortſpruit, draagt de benaaming van Muziekaal. — Dusdanige dingen noemt men zomtyds by verkorting Muziek, ten welken opzicht die bewoording zelfs tot het genootſchap van Muziek-oeffenaars, Muziekaale Inſtrumenten, allerhande zoort van nooten papieren enz: overgaat. —

Stellingen, volgens welke men over Muziekaale dingen oordeelt, en zich in 't voortbrengen van maatgezang gedraagt, heeten muziek regelen. — Deeze worden verdeelt in natuurlyke, die het talent zelve, zonder overleg, aan de hand geeft, en in kunſtregelen, die men door eigen nadenken of; voor zoo verre ze aanmerkingen zyn van ſchrandere onderzoekers, door toedoen van anderen verkrygt. — op dien voet noemt men natuurlyke Muziek, wat volgens natuurlyke, en kunſtmuziek, wat door behulp van kunſtregelen, die men door eigen nadenken of; voor zoo verre ze aanmerkingen zyn van

ſchran-

ſchrandere onderzoekers, door toedoen van anderen verkrygt. —— Op dien voet noemt men natuurlyke Muziek, wat volgens natuurlyke, en kunſtmuziek, wat door behulp van kunſtregels word voortgebragt; eene onderſcheiding, die men hier zoo weinig als in de Redeneerkunde en elders van de hand kan wyzen, vermits de ondervinding duidelyk leert, dat wy, in veelerlei voorvallen, regelen; die wy ſlechts verwardelyk begrypen, naaukeurig kunnen in acht neemen en werkſtellig maaken. ——

De kunde, beſpiegelende kennis, of weetenſchap van de muziek, bekend onder de bewoording van muziekaale Theorie, noem ik Muziekkunde, tot onderſcheiding van de Muziekaale Practyk uit de kennis van het werkſtellig maaken van muziekaale regelen beſtaande, en uit de kundigheid van derzelver uitwerkzels in de muziek. -- De Theorie vormt de begrippen, oordeelt en redeneert, zonder iets in het werk te ſtellen; de Practyk ſlaat hand aan 't werk, brengt maatgezang voort, en ſtelt regelen in oeffening, zelfs zonder den aardt der voortbrengzels, en de regels, op welke de uitvoering ſteunt, voor af te overweegen; ſchoon de muziek-kennis van allerhande dingen, en by aldien men 'er bon-

bondig over tracht te redeneeren, Grondige kennis of weetenſchap vereiſcht, en de muziekkunde ons alleen kan leeren, wat de muziek zy, en wat 'er al toebehoor: zoo volgt hier uit alzoo min, dat de muziek uit theorie en practyk beſtaat, of als een weetenſchap en kunſt aantemerken is, als dat de kennis van een zaak Geenzins zoude verſchillen van de zaak zelve, of dat de ſluitreden, wat weetenſchap vereiſcht, is zelfs een weetenſchap, klem kan hebben —— Immers, de uitdrukkingen daar is muziek, en daar zal muziek weezen, hebben enkelyk haar opzicht tot maatgezang het welk luidruchtig tot de Gewaarwording koomt en 'er toe overgebragt kan worden; kort, de muziekkunde beſtaat uit ſtellingen, en de muziek uit maatgezang.

Muziekaale toonen kunnen op tweederlei wyze worden aaneenGeſchakeld, achter elkander, in enkele toonen, van welke men ſlechts een te gelyk hoort, en achter en nevens malkander, des noemt men; een verband van enkele toonen, op een zingbaare, welgeregelde wyze achter elkander volgende, een vois, zangwyze of Melody, en ſamenſtemming van verſchillende toonen, Harmony. —— De melody is het geene, dat ons eigentlyk tot de muziek aanloopt; dat den grond legt tot de harmony;

Ja,

Ja, het Geene, waar door de oude grieken de muziekaale wonderen, van welke de Geſchiedeniſſen zoo breet opgeven, by na alleen hebben uitgevoerd; Gelyk zy door edele eenvoudigheid en klaarheid zekerlyk meer op het gemoed vermag, dan wanneer haare ſchoonheid door geſtadig tegen elkander twiſtende harmony word benevelt. — Het is echter in 't gemeen waar, dat enkele toonen te weinig ſtoffe tot nadenken aan het verſtand leveren, dat de nadruk der melody van de harmony afhangt; dat eene fraaie melody een welgeſchapen, bezield, doch ongekleed lichaam verbeeld, het welk, niet tegenſtaande het reets door naturlyke begaaftheeden aan oplettende tot een waardig voorwerp van bekoorlykheid en verwondering verſtrekt, zich in een minnelyk gewaad van harmony met meerder deftigheid kan vertoonen, en dat het oogmerk van de muziek niet door de Melody alleen, maar door wyſlyk vereende Melody en Harmony te bereiken is. —

Maat-gezang, het welk als een byzonder gedeelte der muziek en als op zeker wyze tot bereiking van haar algemeen oogmerk toereikende aangemerkt word; noemt men een Muziekſtuk. — wyl men zeer verſcheiden zaaken, ieder op Ganſch verſchillende manier klinkende kan uitbeelden,

zoo

zoo zyn 'er allerhande ſlag van muziekſtukken ingevoerd, die zich ieder, innerlyk door den ſtyl, de ſchryfwyze, of trant, en uitterlyk, door de ſchikking van anderen onderſcheiden, en uit welke weer verſchillende zoorten voortſpruiten. —

Hoewel ieder maatgezang noch geen muziekſtuk is, maar zelfs ieder gedeelte van dien deeze benaaming draagd, ieder muziekſtuk beſtaat uit maatgezang en de geheele muziek, alzoo wel als haare zusters, de Dicht en rederykkunſt, die met haar eenerlei oogmerk hebben, uit zekere ſtukken, welke als deelen, die een geheel-ſtellen, ook ieder in het byzonder muziek worden genaamt; Ja, aangezien de wyzen van uitdrukking grootelyks van elkander verſchillen, uit ſtukken van zeer ongelyke waarde, des men te recht onderſcheid maakt tuſſchen een muziekſtuk, en een fraai en treffelyk muziekſtuk, — Doch wyl alles, wat by een muziekſtuk aanmerking verdient, of tot de melody of tot de harmony behoort, zoo verdeelt men alle hier te pas koomende muziekaale regelen in melodiſche en harmoniſche.—

Het werk der Muziekaale praktyk beſtaat in het uitvinden, opſtellen, en uitvoeren van Muziekſtukken, de beide eerſte dingen noemt men Muziekaale kompoſietie,

en

en iemand, die in dusdanige Rederykkunst, Musica poëtica, ervaren is, een komponist. — Want het woord wysvinder, by zommigen gebruikelyk, hoe toereikende het ook in Noachs tyd mogte geweest zyn, drukt tans de zaak niet volledig uit. — uitvinden onderstelt denken, inzonderheid Muziekaale vinding, en het opstellen brengt mede, dat men zyne gedachten door bekende tekenen weet aan te duiden, ten einde andere, die zulke tekenen kundig en tot de uitvoering bekwaam zyn, des opstellers meeninge bevatten en zingende en speelende voordraagen kunnen. — Ieder denkt niet behoorlyk, en ieder, die zodanig denkt, weet zich niet naar vereisch uittedrukken, daar van daan komt allerhande slag van slechte, goede en deftige kompositie voort; wie zich behoorlyk uitdrukt, die moet zekerlyk ook zodanig denken. —

De onderwerpen der Muziekaale kompositie zyn ten opzicht der verschillende Muziekaale Instrumenten zang of speelmuziek, ieder een byzonder zoort van melodyen vereisschende; en ten aanzien der verschillende plaatzen, alwaar men Muziek uitvoert, of veel eer, der verschillende voorwerpen en bedryven, naar dat dezelve Geestelyk, Wereldlyk, of huislyk zyn

Kerk-

Kerk-Tooneel- en Kamer Muziek, in ieder van dewelke de Komponist zich, naar vereisch van het oogmerk, in een byzonderen styl moet weeten uittedrukken.

De weezentlyke deelen der Muziek bestaan in de Komposietie, en in de luidruchtige uitvoering, zingende en speelende geschiedende. — Allerhande dingen tot uitbeelding, aanduiding en verwekking van toonen bekwaam, worden represen-teerender wyze toonen genaamd, op dien voet bevat ieder geschreeven en gedrukt Muziek-stuk toonen, en maatgezang, Ja, ieder behoorlyk opgesteld Muziekstuk maatgezang het welk tot het vereischte oogmerk kan strekken, wordende dus, gelyk het van uitvoering slechts als woorden van stemmen verscheelt, alzoo wel in een eigentlyken zin Muziek, als geschreeven en gedrukte woorden, die bondige redeneeringen uitdrukken, oratien en gedichten genaamd. — Terwyl de termen Diatonyke of voltoonige, Cromatyke of bonte Chooraal, figuraal Muziek, en alle diergelyke benaamingen, hoedanige men in menigte kan verzinnen, enkelyk haare opzicht hebben tot de komposietie, of tot het zingen en speelen. —

Maatgezang, zonder tyd van nadenken en voorgestelde tekens noodig te hebben,

uitgevonden en voortgebragt, draagt de naam van Muziekaale Fantaiſie.— Menig overvlieger, die door aankweeking van Muziekaal talent, als een bron van geſtadig opwellende welluidendheid in zynen Geeſt heeft gegraven, laat aldus allerhande aardige invallen hooren, gelyk menig gebooren Dichter zonder tyd van beraad, zinryke gedachten, en geheele redenvoeringen in vloeyende verſen weette uiten. Diergelyke uitwerkzels dient men volgens de verſchillende geſteldheid der verbeeldings kracht, als werk oorzaak, en naar den verſchillenden graad van de hebbelykheid des voorbrengers, in ongeregelde en welgeregelde te verdeelen, en ten opzicht deezer zoort de termen Fantaiſie en fantaiſeeren in een goeden zin, als kunſtwoorden, zelfs die van een Muziekaal fantaſt, als een eernaam optevatten. — Doch wyl de werking onmoogelyk meer kan inſluiten dan de oorzaak, en dus welgeregeld zingen en ſpeelen, welgeregelde begrippen onderſtelt: zoo is welgeregelde Muziekaale fantaiſie een zoort van kompoſietie voor de vuiſt, vloeyende uit de bekwaamheid in eenige bevatting van de kompſietie, en een hoogen graad van Muziekaale volmaaktheid, gemerkt men hier, als in een zelfde oogenblik komponeert

neert en uitvoert, welſpreekendheid in maatgezang vertoont, en dus een Muziekaalen redenaar verbeeld.—

Men ontmoet in 't gemeen drie'erly ſlag van Muziek oeffenaars, als:

1. Zommigen, die de beſte regels op den duim weeten, over de geheele zaak bondig oordeelen, en de zoogenaamde Grondtoonen der Muziekſtukken, of het uit A, B, C, D, enz: gaat, van verre kunnen raaden, en nochtans door geen middel zoo verre te brengen zyn, dat ze de Muziekaale maat ſtiptelyk treffen.

2. Anderen, die niet alleen fraai naar nooten zingen en ſpeelen, maar ook aardig fantaiſeeren, doch in 't opſtellen van hunne Muziekaale gedachten als onoverwinnelyke zwaarigheid vinden.

3. Eenige weinigen, die zich zonder veel moeite op alle verzinnelyke wyze behoorlyk weeten uittedrukken.

De eerſte dienen beſt tot toehoorders, de tweede tot zang en ſpeel-oeffenaars, en de derde tot komponiſten.—

De Muziek is een kunſt; want de ondervinding leert, dat op verre na ieder niet naar believen in het ſpeelen en zingen veel min, in de Muziekaale fantaiſie en kompoſietie vorderen, en dat menig onvermoeid en ſchrander liefhebber alles, be-

halven de Muziek leeren kan; dat daarom het voortbrengen van maatgezang bekwaamheid in nuttige aanwending van aangebooren begaaftheden, door werkzaamheid van zekere lichaamelyke leden aan den dag gelegt, vereischt en te kennen geeft.— zulke bekwaamheid noemt men gemeenlyk kunst, om dat ze het geene is dat 'er in ons toe word vereischt; echter is ze de kunst zelve niet, maar de praktyk naar wensch gelukt zynde, kunnen de uitwerkzels eigentlyk eerst zodanig genaamt worden: te weeten, niet het komponeeren, zingen en speelen, maar het behoorlyk gekomponeerde, gezongene, en gespeelde, is Muziek kunst.— intusschen geeft het woord kunst te kennen

1. Dat de Muziek geen handwerk of een bedryf is, het welk ieder, die met genoegzaame sterkte des lichaams is voorzien en den arbeid niet schuwt, naar believen kan leeren en oeffenen, maar talent vereischt of aangebooren begaaftheeden.

2. Dat de hebbelykheid hier niet van natuur voorhanden is, maar een vrucht van naarstige oeffening, en

3. Dat de lichaamelyke werkzaamheid haar onderscheid van een Weetenschap, dewelke insgelyks talent en hebbelykheid vereischt, doch alwaar het inzonderheid op gemoeds krachten aankomt,

Die

Die zulk eene hebbelykheid of bekwaamheid in het voortbrengen van maatgezang bezit, die heet Muziek-kunſtenaar, en des te grooter kunſtenaar, naar dat hy in meer deelen der kunſt grooter talent en bekwaamheid vertoont. — Ja, men kan zelfs aan de geene, die ſlechts volgens Muziekaale regels iets aardigs kunnen voortbrengen, den titel van kunſtenaar met reden niet betwiſten, maar heeft hen veel eer voor gebooren kunſtenaars te houden, aangezien het talent, als een gift des Hemels billyk boven alles, wat onze vlyt ooit vermag, verdiend te worden gewaardeert, en het in kunſten niet aankomt op het weeten, hoe het met den aard maar alleenlyk op het kunnen voortbrengen, gelyk ze ook daar van de benaaming ſchynen te draagen.

Het ſingen en ſpeelen naar nooten heeft groote overeenkomſt met leezen; de leezing geſchied niet alleen overluid, voor zoo verre iemand die een onbekend Muziek-ſtuk in 't oog krygt, uit kracht van Muziekaal gehoor, den zin ten eerſten klaar bevat, en dus ook zagt, binnen 's monds als door de oogen hoort. — Dat nu ieders opſtel fraai zoude luiden, by aldien de leezers beſleepenheid genoeg hadden en gebruikten, is alzoo weinig

moogelyk, als dat ieder steen een diamant en ieder klomp een mercurius kan worden, of dat ieder gedicht zich zoude laaten leezen, dat 'er Geest en aardigheid zoude inkoomen en uitblinken. — De opsteller moet wel ter taale weezen, en zich zodanig uitdrukken, dat anderen zyne gedachten vatten, overneemen en leezende voordraagen kunnen: ondertusschen vereischt men in deeze zinryke en Geestige taal, tot ieders gebruik juist niet bestemt, niet alles het geene, dat anders tot goede leezing behoort en tot de Muziekaale methode eigen is, als byvoeging van allerhande kleene en groote gevoegelyke Cieraaden Coloratuuren of Agrementen genaamt, op het papier aanteduiden: want deeze schryft men aan de Muziekaale leezers zelden stiptelyk voor, maar steld ze liever in hunne keur, ten einde hen ook tot het vertoonen van hunne eigene gaven des te meer gelegenheid te geeven, en zy leezers doen in deezen niet meer, dan de titel van kunstenaar mede brengt; want kwam 'er ganssch geen vinding te pas, men zoude hun bedryf van een handwerk niet al te wel kunnen onderscheiden. — wyl nu de Muziekaale toehoorders niet alleen ooren, maar ook oogen hebben, en ieder Miene als een tonge kan verbeelden, zoo komt het

het-air of de gebaard maaking eenes Muziekaalen redenaars en leezers hier insgelyks in zonderlinge aanmerking. — Komponisten verschillen dan in 't geemen van het gros der zang en speel oeffenaars, als auteurs van leezers, en volgens zommigen, als bouwmeesters van werklieden, als kunstschilders van maalers, en zomtyds zelfs als Hoogleeraars in de welspreekendheid van lëe — aanzeggers. — Menig is slechts tot een zaak, en ander tot verschei. den dingen, doch niemant, tot alles bekwaam. Menig braaf auteur is een onnozel leezer, en menig deftig leezer, een sober auteur; Doch naar dat de Muziekaale leezers meer talent en handigheid op hun Instrument, meer ervarentheid in de Muziekaale theorie, voornaam in de kompositie, meer methode en een beter air hebben, munten ze ook boven elkander uit; en het volgt van zelve dat de achting, die een treffelyk leezer verdient, by die van een prulligen auteur gansch in geene vergelyking koomt. — Men ontmoet ook zomwylen leezers, die byzonder wel naar Muziekaale redenaars gelyken, by voorbeeld, opera Zangers, die hunne lessen van buiten, als of het uit den Geest voortkwam, op zeggen, en zich met fraaie gebaarden weeten te uiten, en anderen die

vokaale en Inſtrumentaale ſtukken met zulke uitneemende agrementen verryken, dat de komponiſten, zich zelve overtroffen vindende, zomtyds als in verrukking uitroepen: *gelukkige Achilles, die eenen Homerus tot geſchiedſchryver heeft.* —

De kompoſietie is het voornaamſte gedeelte der Muziekkunſt: want daar zoude weinig kans weezen om ooit goede Zangers en Speelkunſtenaars aan te kweeken, ten zy men hun ſmaak door behulp van in voorraad zynde Muziekſtukken in de rechte plooyen kon leggen; en genoomen. het getal van fraaie Muziekaale fantaſten ware zoo groot, als het in der daad kleen is, en ieder Muziekant konde reets van Natuur aardig fantaiſeeren, daar zoude echter geen middel zyn tot overeenſtemming in Concerten, veel min tot Muziekaale verluſtiging van afweezenden, zonder kompoſietie. — zy beſchikt de beide eerſte dingen van drie: te weeten, het uitvinden en opſtellen, op welke het in de Muziekaale praktyk aankomt, des van zelve volgt, dat men haar als het roer van het ſchip, als den grondſlag en de bronader aller welgeregelde ſamenſtemming moet aanmerken. — wyl ze inmiddels in uitvoering van zekere melodiſche en harmoniſche regels beſtaat, zoo reken ik ze,

niet

niet in navolging van zommige hedendaagsche Muziek geleerden, tot de theorie, maar tot de praktyk, en noem ze kunst, maar geen Weetenschap; nochtans buiten tegenspraak het voornaamste gedeelte dier kunst zynde. de schoonschynende beschryving, de Muziek is een kunst om lieflyk te zingen en te speelen, is geen zier bondiger, dan of men de bouwkunst beschreef, als een kunst om bouwstoffen, volgens gegevene schetsen, behoorlyk samen te voegen; en de Dichtkunst, als een kunst om gedichten met bevalligen zwier en vereischte nadruk te leezen.—

De term Muziek is oorspronkelyk van het latynsche woord Musica; dit van 't Grieksche Musa, en dit weer, van het Hebreeusche, Mosar, welkers wortel woord, Maasæ, een volmaakt, treffelyk, en onverbeterlyk werk, voornamentlyk tot Gods eer uitgevonden en bestemt, te kennen geeft.— *Vide Mich: Prætorius, Syntagma Musicum. tom.* 1. *pag:* 38. *en Matthesons Kapel-meester pag:* 4. Musa beteekende kunst, en onderwyzing in 't gemeen, doch wierd, achtings halve, aan de Muziek toegelegt, als met welke men eertyds, in het onderwyzen der Jeugd, een begin maakte

Musica haud aliud significat quam artem sive disciplinam. id enim Hebræis Mosar, unde Doricum Mosa, pro quo alii Musa maluere . . . . et si vero artes sint Complures, huic tamen (Musicæ) id per excellentiam datum, Quia olim ab ea caperent initium disciplinarum. — G: vossius, de Quat: artib: cap: 4. § 2. —

Men leest ook, dat de egyptenaars de Muziek, na den zondvloed door hen te eerst weer opgedolven, hersteld en beschaaft, met den titel Moys vereerden. *vida A: Kircherus, in promodo Copte; item, in musurgia, tom: 1. lib: 2. pag:* 44. beduidende een vond, het puikje, de bloem, of het pit der Weetenschappen, van welk woord, volgens zommigen, waar onder *Mattheson, loc: cit* niet alleen het kunstig ingelegt mosaisch of mozaik werk, maar Moses zelfs, als in den Nyl gevonden en de bloem der Propheeten zynde, de benaaming zoude hebben ontfangen. — Doch wy berusten billyk by de gemelde Hebreeusche woorden, zonder dezelve als uit de egyptische brabbeltaal afkomstig aan te merken; genoeg, daer is Geloofwaardig bericht, dat van het Hebreeusche Mosar, het Griekſche Musa, van dit het Latynsche Musica, en hier van weer ons

on-

onduitsch woord Muziek, door zommigen niet onaardig kunst der geluid-leiding, klank of veel eer toon-kunst vertaald, oorspronkelyk, en dien volgens, dat 't woord Muziek van een gansch verhevene betekenis is. —

Pythagoras, Plato en hunne aanhangers noemden alles, wat goede aaneenschakeling, order en evenredigheid vertoont, Muziek, verdeelende haar op dien voet in Natuurlyke, en kunstige (Naturalis et artificialis) de eerste weer in Wereld en mensch Muziek (Musica mundana et humana) en de ander in Muziek-kunst en Muziekaale Weetenschap (ars et scientia Musica) Wereld-Muziek betekende, de mengeling der Hoofdstoffen, de samen voeging van de deelen der zichtbaare Hemel ligten, en derzelver onderlinge ontmoetinge; deeze verwekten, volgens hunne meening, uit kracht van gestadige omwenteling, zekere wonder aangenaame zoetluidentheid, die wy zouden gewaar worden, indien niet onze ooren door Wereldsch gedruis reets verwend waaren. — Men zoude byna denken, als of ze hadden willen te kennen geeven, dat de geheime spraak aller ons omringende Schepzelen, onze opmerking grootelyks verdienende, tot verheffing des gemoeds

be-

behoorde aanteleiden; doch hun gevoelen lydt in der daad geene andere dan letterlyke verklaaring, als zynde zelfs door verscheiden vermaarde lieden van den laateren tyd, *vide*, *Cicero* ' *lib*: 10. *republ*: overgenoomen, onder welke *Beda venerabilis*, *in Musica theorica*, de zaak door eene gelykenis van de bewooners van den Nyl stroom, die deszelfs vreesselyk geraas door de langduurige gewoonte niet meer kunnen bemerken, tracht op te helderen. — wyder, mensch-Muziek beduide, de vereeniging van menschelyke Zielen en lichaamen, de betrekking der lichaamelyke leeden tot elkander, gewenschte temperamenten of lichaams gesteldheeden, het onderling verband van ryken, Staaten, Weetenschappen en kunsten, Ja, de deugd zelve, als de zoogenaamde Moraal-Muziek; kunst, of werk Muziek was het geene, dat wy hedendaags Muziekaale praktyk en theorie noemen; hier onderscheid'en ze, als het 'er opaankwam, tusschen de kunst, die men gedeeltelyk aan kinderen kan bybrengen, *Practica illa Musica Gua et pueri imbuuntur.* ' *vossius*, *ubi supra*, en de Weetenschap, als een gedeelte der wysgeerte; echter de speel en Zangkunst, benevens de komposietie en de Muziekkunde Muziek noemende, gebruikten ze dien term, volgens hunne stel-

lin-

lingen, noch slechts in een naauwen zin.— Dit buitenspoorig gebruik, uit gebrek van onderscheiding tusschen harmony in 't gemeen, en Muziekaale harmony gesprooten, heeft ons zekere geschriften der ouden vry onverstaanbaar gemaakt, en allerhande gelegenheid tot misvattingen en ongerymde uitleggingen gegeeven.— Men ontmoet een menigte Lofspraaken, die Muziekaal schynen, en echter geenzins het geene betreffen, dat wy tegenwoordig Muziek noemen, maar veel eer de order der Natuur en de Weetenschap van de order aller dingen, in die tyden in een ruimen volledigen zin Muziek geheeten. *vide Kircherus, Mursurgia. tom: 2: in tit: Musica nihil aliud est, quam omnium ordinem scire* en al zegt Plato *solum Musicum esse Philosophum lib: 3. de Republ:* of, wie de Muziek verstaat, die alleen is volmaakt wysgeer, hy geeft echter hier door bedektelyk te kennen, dat de volmaakte wysheid op aarde nooit te vinden is, gelyk Pythagoras in dit opzicht den titel van wyze verwierp, en dien van Philosoof, of wysheids-beminnaar aannam. — voorts, de termen, de Ziel is een harmony; daar is harmony in de Ziel, Ja, harmony, of Muziek in alles wat wy kennen, betekenen enkelyk, de geschapene dingen vertoonen evenredigheid en order, onze gedach-

dachten worden uit malkander als voortgeteelt, voor zoo verre een voorgaande de reden insluit waarom een volgende ons invalt, geen ding is alleen voor zich zelfs, maar ieder ook tot dienst van anderen bestemd. — gelyk nu dit alles zich in de Muziek, als in het kleene, afschetsen en op een luidruchtige manier onder 't verstand brengen laat, deeze wysgeeren, in figuurlyke uitdrukkingen meer dan anderen behaagen scheppende, noemden de order zelve, de order door maat-gezang afgeschetst, en de Weetenschap van dit alles Muziek; Doch deeze al te ruime betekenis heeft veroorzaakt, voor eerst, dat de onkunde, om de ouden na verloop van eeuwen niet verdacht te houden van snorkeryen, van hunne zoo uitneemend gepreezen schynende Zang en Speel oeffeningen zekere naderhand geheel te zoek geraakte en voor ons onbegrypelyke voortreffelykheid, zich heeft beginnen te verbeelden; insgelyks dat zommigen, die beter hadden kunnen weeten, zich niet hebben ontzien, de Muziek, onder voorwendzel van haare groote waardy te kennen te geeven en haar rechten te verdedigen, voor iets uittegeeven dat boven alle zelfs hedendaagsche, opgehelderde en beschaafde wysgeerte voortekkelyk is: als of de ouden door Muziek in een ruimen

zin

zin niet geheel iets anders, dan Muziekaale praktyk en theorie hadden verstaan, en dus de woorden van Plato, *Philosophiam magnam esse Musicam; in phaed:* of de wysgeerte is een groote Muziek, slegts betekenden, onze Muziek is de Grootste wysheid; Ja, als of het iets bewees, al had Plato, of iemand anders zulks gedacht en met ronde woorden geschreeven. — uitleggingen waarlyk, die nergens toe dienen, dan zich by de geleerden belachelyk te maaken, onkundigen te misleiden, en de beminnens waardige kunst ten toon te stellen: want de woorden van Cicero in Quæst. tusc: *Summam eruditionem Græcos stam Censuisse in nervarum vocumque Cantibus*, en ontelbaare andere zoort gelyke, doen niets tot het bewys van de eigentlyke waardye der zaak, die alleen volgens onbetwistelyke Gronden kan en moet aangetoond worden. —

De term Muziek-kunde kan tot vermyding van dubbelzinnigheid voor het woord Muziek dienen; want de betekenis vervolgens van de hand en by trappen afgeschaft zynde, verstond men door Musica in een naauwen zin de praktyk alleen, maar in een ruimen, praktyk en theorie; nochtans men kan op dien voet, in uitdrukkingen buiten verband staande, niet altyd klaar ontdekken, op wat gedeelte een auteur het oog heeft, behalven dat kennis

nis van en redereering over de Muziek zekerlyk iets anders is dan Muziek zelve: by voorbeeld, de goude woorden van Augustinus, die ons drie boeken over de Muziek heeft nagelaaten: onweetenheid in de Muziek valt aan het rechte verstand der heilige schrift hinderlyk *Musicæ ignoratio scripturæ intellectum impedit. tom. 3. lib: 2. de docti: Christi.* worden deerlyk misbruikt door toepassing op komponeeren, zingen en speelen, daar ze alleen tot de theorie haare opzicht kunnen hebben, voor zoo verre eenige schriftuur plaatsen zich door behulp van Muziekaale termen laaten ophelderen, als waar van 'er in der daad merkwaardige voorbeelden zyn. *vide Meibomii præfatio ad antiqua Musicæ scriptores.* ten anderen, zy, die de Muziek voor een Weetenschap en kunst uitgeeven, en dus theorie en praktyk in een zelfde beschryving onder een mengen, kunnen zich niet dan zeer bezwaarlyk uit de verwarring redden, en alle diergelyke onheilen kan men gemakkelyk, verhoeden, door het maat Gezang alleen Muziek te noemen, en ten opzicht van de bespiegelende kennis de bewoording Muziekkunde in te voeren: onderscheidende dus de kunst en Weetenschap, als verschillende zaaken, zonder ze evenwel in het minste van malkander af te scheiden. —

10.

10.

De Muziek kunde.

De moogelykheid der kennis van Muziekaale dingen ſtaat genoegzaam buiten twyffel, wy zyn gewis verzeekerd, eensdeels dat toonen, die wy gewaar worden, die blydſchap en droefheid in ons verwekken, en buiten ons allerhande veranderingen te wege brengen, ons niet ſlechts volgens onze verbeelding, maar in der daad, aandoen en gevolgelyk voorhanden zyn; anderdeels, dat ieder uitwerking evenredige oorzaaken, tot haare voortbrenginge toereikende, vereiſcht, en anders nooit zoude ontſtaan, ja, dat dit alzoo vaſt gaat, als, dat onze voorwerpzels en indrukken 'er niet altoos zyn geweeſt, en niet uit niet hebben kunnen voortſpruiten: wyl alle zaaken in de natuur zynde toereikende oorzaaken hebben, waarom ze veel eer zyn als niet zyn, en veel eer dus zyn als anders, zoo volgt van zelve, dat alle veranderingen en verſchynzelen die er omtrent Muziekaale dingen ooit kunnen voorvallen, insgelyks zulke oorzaaken hebben, en uit dien hoofde kennelykheid inſluiten. ——

Muziekkunde betekend verſtand van Muziekaale dingen; in de kunſt komt het

 niet

niet aan op het weeten, maar op het kunnen; de ſmaak, die ons zommige toonen voor bevallig, andere in tegendeel voor ongenoegelyk doet keuren, is de ſpil, op welke het rad der Muziekkunſt draait, vind zich imand door natuurlyke drift ër toe aangenoopt, hy onderſtelt, wat hem behaagt, is goed, wat hem niet behaagt, deugd ook niet; daar op viert hy zynen geeſt den ruimen teugel, en met eenen Muziekaalen ſmaak begaaft zynde, bedriegt hy zich zelden in deeze onderſtelling: Doch vraagt de Edele weetgierigheid, waarom is het goed? waarom moet men dus en niet anders werken? waarom luiden de toonen hoog, laag, ſterk, zwak? waarom zyn zommige wan en andere welluidende? en wat zyn toonen? wat is het oogmerk van dit alles? hy weet zulks zeer wel, maar kan het zoo juiſt niet zeggen: en waarom niet? om dat hy 'er geen verſtand van heeſt. —— Het verſtand is een vermoogen om zich iets duidelyk voor te ſtellen; onze redeneeringen richten zich naar de oordeelen; de oordeelen, naar de begrippen, en deeze hebben verſchillende graaden van klaarheid —— wie, by voorbeeld, van een menuet verder niet te zeggen weet, als dat ze een Muziekſtuk is, die heeft 'er een onduidelyk begrip van,

wie,

wie, een menuet is, geen passepied, gavotte, of iets anders, diens begrip is klaar; echter verwart of onduidelyk, zoo hy de kentekens, door welke hy een menuet van alle overige Muziekstukken onderscheid, niet kan aanwyzen; maar duidelyk, by aldien hy zulke tekenen kan aantoonen; hier uit spruit de duidelyke kennis van het samengestelt geheel uit een klaar begrip der deelen, en konden wy deeze zelfs duidelyk inzien, onze kennis zoude des te hooger graad van duidelykheid insluiten; ten anderen, wy bedienen ons in het uitvinden, opstellen, en uitvoeren des maat gezangs van zekere regels; een Muziek regel zegt alleen, doet dus of zoo, het zal welluiden, doch ze zegt niet waarom het dan welluid, waar van 'er toch zeeker een Grond of reden moet zyn, door welke zulks bevattelyk kan worden, alzoo de Muziekaale dingen kennelykheid in zich vervangen; het is dierhalven iets anders, gekomponeerd, gezongen en gespeeld maatgezang, en iets anders is de kennis van de regels, volgens welke men komponeert, zingt en speelt, doch ook alweer iets anders die van de gronden, op welke de regels steunen, en welke de reden insluiten, waarom men zich juist naar deeze en geene andere regels dient te gedraagen:

Dus volgt van zelve, dat verwardelyk begreepen Muziekregels, verre van de geheele Muziekaale theorie te weezen, flechts voor zoo verre, als ze den weg zyn, langs welken men eindelyk tot duidelyke bevatting geraakt, onder de verheven bewoording theorie, van zien, befpiegelen, of befchouwen afkomftig, kunnen doorgaan; dus waar omtrent de voorvallende zaaken en woorden geen duifterheid overblyft, maar bondige befchryvingen by gebragt, en werkingen uit haare oorzaaken verklaard worden, daar is duidelyke en Grondige kennis; deeze noemt men Weetenfchap, en zodanige kennis omtrent Muziekaale dingen noem ik, met een woord, Muziek-kunde. —

De Muziek-kunde is een Weetenfchap van de Natuur en het rechte gebruik der Muziek; door de Natuur der Muziek verftaa ik, de middelen hier tot zekere werking in gereedheid zynde, en hunne innerlyke gefchapenheid, uit kracht van dewelke 'er deeze en geene andere werkingen uit voortfpruiten; door het rechte gebruik, dat de voorhanden zynde middelen in deeze en geene voorvallen zoodanig worden aangewend, als het oogmerk vereifcht. — De middelen zelve beftaan in Maat-gezangen, die zich op oneindig ver-

erschillende manier aan een voegen, uitçelden en luidruchtig voortbrengen laa-:n: dus om het oogmerk des te Gewisser : bereiken en teffens van allerhande ver-:hynzelen omtrent toonen voorvallende :s noods bondige reden te kunnen gee-:n, onderzoekt men zelfs de Natuur er middelen. —

De Muziekkunde is tweezins als een 'eetenschap aantemerken: voor eerst, ›orwerpelyk voor zoo verre men 'er in-:schriften en op Hooge schoolen van :ndelt; uit beginzelen die zonder verder :wys klaar zyn, leer-stellingen en voor-:llingen trekt, en uit deeze vervolgens gelen, hoe de Muziek is te oeffenen; eid; ten welken opzichte ze noch heden-ags op zommige vermaarde Academien, oxford in Engeland en elders, door or-naire Professors en Lectors word verhan-ld: want tot het Doctoraat in de God-leerdheid zyn aldaar elf en tot dat in de eneeskunde, seven Jaar vastgesteld; maar e Baccalaureus in Musica begeert te :rden, die moet 'er seven, en wie Doc-r Musices tracht te heeten, twaalf jaar de Theorie en Praktyk doorbrengen. de, *Parecbolas é corpore statutorum aca-mia oxoniensis*, *pag.* 44. — Ten twee-:n, onderwerpelyk, voor zoo verre ie-

mand eene bekwaamheid in het betoogen zyner Muziekaale - ſtellingen bezit, en dus een Muziekkundige word genaamd; in het eerſte geval deelt zy als een ſchakel van waarheeden ons mede, en in het tweede, deelen wy zelfs aan anderen mede, de Muziekaale weetenſchap; daar word verſtand vereiſcht om in de Muziekkunde, voorwerpelyk aangemerkt te vorderen, en onderwerpelyk is de Muziekkunde, verſtand van de Muziek zelfs.-

De Muziekkunde bevat theoretiſche en praktikaale, of beſpiegelende en oeffenende ſtellingen; de eerſte, onderzoeken en verklaaren de natuur der zaak, de tweede, het oogmerk en de aanwending der middelen. — Het theoretiſche gedeelte bevat gronden, het praktikaale gronden en regelen: te weeten, algemeene regels, uit welke een Muziekaale praktizyn naar vereiſch van omſtandigheeden, byzondere regels, die men toch onmoogelyk alle kan aan de hand geeven, dient afteleiden.— een grond maakt bevattelyk, dat zekere zaak dus of zoo is; en een regel, dat men zich in deeze of andere voorvallen dus en niet anders heeft te gedraagen: Dit alles moet verſtrekken tot aanwyzing van de natuurlyke order, hoe behoorlyk te denken en te werken. —

De

De voornaamste Gronden der Muziek eggen in de Wys-geerte; men kan de ge- chapenheid der toonen niet bevatten, onder Natuur-kunde; tot het onderschei- len van en tot het oordeelen over toonen an onzen geest verleend, niet leeren ken- ıen, zonder Geest-kunde, van den aard er toonen, en van allerhande Muziekaale ingen, geen duidelyk begrip vormen, onder reeken en maatkunde; de beginze- en aller menschelyke kennis niet nagaan, onder Over-natuur-kunde; het rechte ebruik der gemoeds bewegingen niet in- ien, zonder Zede-kunde; en van de be- oorlyke aanwending der krachten des erstands in het onderzoek van Muzie- aale waarheeden niet genoegzaam verze- erd weezen, zonder redeneer-kunde.— lle deeze Weetenschappen, die de order er Natuur aanwyzen, zyn gedeeltens der Vys-geerte, en de gronden, die 'er uit geleid worden, zyn hier de voornaamste, m dat de Natuur der zaak anders onbe- attelyk blyft.— zonder nu van andere Veetenschappen en Vrye-kunsten, die ier insgelyks de behulpzaame hand kun- en bieden, eens te gewaagen, zoo volgt nwederspreekelvk, dat duidelyke en gron- ige Muziekaale kennis zonder behu p der Vys-geerte geenzins te verkygen is.—

De Muziek-kunde is een Weetenschap op haar zelve; men bedjend zich, naar het voorbeeld der hooge faculteiten, van alles, wat eenigzins tot opheldering kan strekken; doch alle stellingen, uit andere Weetenschappen ontleend, laaten zich niet voor de vuist overneemen, maar vereisschen zomtyds eenige uitzondering.— De Natuur-kunde leid ons op den weg, echter handeld ze slechts van het geluid, maar niet van toonen, veel min van welluidende en wanluidende toonen. — De wiskunde kan ons hier treffelyk te pas koomen, en onze gewoone bewoordingen, primen, secunden, tertsen, Quarten, Quinten, enz: hebben 'er de geur van, nochtans volgt niet, dat men zich naar rekenkunstige order moet gedraagen, wanneer de ondervinding het tegenspreekt; en alle voornoemde Weetenschappen slaan op verre na de laaste hand niet aan een bruikbaar Muziekaal-systhema, gelyk deszelfs voortbrenging aan geleerden, in de Muziekaale praktyk onbedreeven, noch nooit heeft willen gelukken. — De Muziek-kunde leid 'er stellingen uit af, die hier alleen te huis hooren, en nergens anders te pas koomen; kan men nu, volgens billykheid, aangaande alle Muziekaale dingen van ieder Muziek-kundige geen reden eisschen,

ſchen, alle reden die 'er van wordenge, geeven, en ooit gegeeven kunnen worden, behooren evenwel tot de Muziekkunde, aangemerkt als een eigen zoort van Weetenſchap, aan de Wys-geerige faculteit onderhoorig. ——

De Muziek regelen, door het gebruik ingevoert, vereisſchen onderzoek; in alle konſten pleegen met 'er tyd misvattingen in te ſluipen, en door onkundigen te worden voortgeplant, des ieder ſtelling, volgens welke ieder zich gedraagd, zeekerlyk niet goed kan heeten. — een regel is goed, wanneer ze op ſtellingen beruſt, die waarheid behelzen, en men weet, dat ze zulks is, by aldien men de waarheid dier ſtellingen bevat, gemerkt niet de waarheid zelve, maar de bevatting van haare bewyzen het verſtand eerſt volkoomen geruſt ſteld. — Regelen zyn Concluſien, of laaſte ſtellingen van bewys reden, welker voorſte (præmisſæ) kortheids, maar ook wel onweetendheids halve in de praktyk achter wege blyven; voorbeeld, iemand heeft aldus Geredeneert: *wat het Muziekaal geboor beledigt, moet men in de Muziek vermyden; onmiddelyk achter malkander volgende octaven en Quinten beledigen het Muziekaal-geboor; ergo, men moet de zelve vermyden.* — beide voorſte ſtellin-

gen vereisschen hier nader opheldering; doch dit *ergo*, dus uitgesprooken, men moet onmiddelyk achter malkander volgende octaven en Quinten vermyden, of maakt geen octaven en Quinten, heet een regel.— zulke stellingen draagt men malkander, zonder onderzoek en bewys, van hand tot hand over, en menig onderwyzer noemt ze een verbod, hoewel zelfs schrandere leerlingen genoegzaam verzekerd zyn, dat het gezag hier van geen waarde is, maar alles op toereikende reden moet berusten.— Men diend derhalven de beide voorste stellingen, uit welke een regel direkt heeft kunnen volgen, naa te speuren, en der zelver waarheid te toetsen; is een van beide, of zyn ze beide valsch en onzeker, dan deugt ook de regel niet, vermits 'er uit zodanige stellingen nooit bondige besluiten kunnen voortkoomen. of nu de Gronden van een regel klem hebben, en het besluit 'er wettig uit volgt zulks kan ons de redeneer-kunde alleen aanwyzen. doch kan men den grond van een regel, aan de welke de goede smaak in het algemeen zyn zegel hangd, niet ondekken, het voldoet voor eerst, dat ze haare zekerheid heeft door het gehoor: de edele Weetgierigheid vind echter nooit rust, voor dat ze de Gronden der regelen bevat. ——

De

De Midden van kennis zyn hier ondervinding en verstand. — door de oplettendheid op onze aandoeningen bemerken wy allerhande zoorten van toonen, het Muziekaal gehoor en de goede Muziekaale maak doen ons meer toonen, en meer in ieder toon onderscheiden, en door naauweurige proef neemingen geraaken wy tot e bevatting van hunne eigenschappen, Ja e ondervinding brengt zelfs duidelyke egrippen te wege, by aldien men alle eelen van een samen gesteld geheel, hunne order hunnen samenhang, en de wyze, oe ze met elkander verknocht zyn ter leeg in aanmerking neemt; waar men chter zoo verre niet komt, maar 't echts by een oordeel volgens zoort gelye voorvallen laat berusten, daar word de ennis uit de ondervinding, aan die uit e reden tegen gesteld, die insgelyks het *ce* aanwyst; de eerste gemeene, en de aaste Grondige kennis genaamt. — Een laar begrip van de deelen, kan het berip van het geheel duidelyk maaken; duistere begrippen kunnen door oplettentheid daar, en klaare door nadenken duidelyk worden, zoo dat oplettendheid en nadenken de middelen zyn, door welke wy verstand krygen. — Dit vermoogen, wiens hoogste trap, in bespiegeling van den gehee-

heelen ſamenhang van waarheeden beſtaan. de onderwerpelyk, of in ons, reden heet, maakt ons vervolgens den grond der zaak bevattelyk, doet ons ieder ding naar zyne waarde ſchatten, in betrekking tot het oogmerk oordeelen, en geſtadig meer nieuwe waarheeden ontdekken; ondertusſchen legt de ondervinding niet alleen den grondſlag tot alle verdere kennis, aangezien iemand, die niet voor af aanmerkt dat iets voor handen is, nooit tot het onderzoek geraakt, hoe en waarom het is, maar wy hebben ons hier, voor zoo verre het aandoeningen betreft, zelfs geduurig op de ondervinding en op het Muziekaal-gehoor, te beroepen: alzoo Muziekaale vertoogen, die langs deezen weg niet beveſtigt, maar tegen geſprooken worden, van geen waarde zyn.

Men kan in de Muziekkunde van vooren en van achteren beginnen: te weeten, of van de gronden tot de regelen, of van de laaſte tot de eerſte overgaan.— Eene ordentelyke leerwyze vereiſcht, dat men met 't lichte begint, maar het zwaare laat volgen, licht is 't geene, dat zonder behulp van iets anders kan worden bevat; op dien voet zyn de beſte regels niet licht, aangezien haare bevatting van die der gronden, op de welke ze ſteunen, en omtrent

ent welke eenig nadenken word ver-
ſcht, afhangt; niets kan in tegendeel
chter weezen dan grond ſtellingen en
eſchryvingen, die aanſtonds klaar zyn,
)o draa men de woorden hoort, en hun-
e betekenis verſtaat: daarom, de eerſt
emelde leerwyze is gevoeglykſt in ge-
hriften, en, om by lieden van oordeel
en grond te leggen; doch wil men gron-
ig aanleiden, of iemand, die in de prak-
rk reeds geverderd is theorie by zetten,
en moet van achteren aanvangen, gelyk
en zulks in taalen, en andere oeffenin-
en, alwaar uit misſlagen geen zonderling
evaar, zoo als wel in de zede en genees-
ınde, te duchten ſtaat, doorgaans doet,
n einde eerſt wat handigheid in 't wer-
en te verkrygen, en dus de zwaarighee-
en der kunſt, op welke 't hier inzonder-
eid is aangezien, des te eerder te booven
koomen; in zulk geval begint men dan
et verklaaring der voorvallende teekenen
ı kunſt woorden, zoekt omtrent al 't
eene, dat bevallig en onbehaaglyk voor-
)omt, naar de reden, en ontleent de
elve zoo lang, tot men eindelyk grond
ellingen, die geen verder bewys vereis-
hen, ontmoet, die als dan tot bekrach-
ging van 't geene, dat men in de praktyk
ets bewaarheid heeft bevonden, verſtrek-
ken;

ken; eene leerwyze, die des te Natuurlyker schynt, om dat de kunst tot de Weetenschap, en niet de Weetenschap tot de kunst, den weg heeft gebaand. —

Muziekaale-kunst en Weetenschp dienen onafscheidelyk met malkander gepaart te gaan; het een kan zonder 't ander bestaan; de theorie, uit hoofde van bondigheid, zonder praktyk; en de zoogenaamde Natuurlyke Muziek, Ja, de gemeene praktyk, wier streelende indrukzelen menig liefhebber aan de vereischte oplettendheid omtrend de voorgedraagene regels hinderlyk vallen, zonder theorie. — Nochtans, het een is hier om 't ander; de kunst ondersteld Weetenschap, en deeze heeft de praktyk tot haar eigentlyk doelwit. — Men onderzoekt de Muziek, om dat men de kunst, welluidend maatgezang uittevinden, op te stellen en uit te voeren, te baat heeft, en niemand kan in de kunst den vollen wasdom bereiken, zonder het merg van Weetenschappen te hebben ingezoogen: want, dat iemand, die zich slechts door behulp van Natuurlyke regels in de praktyk verwonderens waardig vertoont, door ondersteuning van theorie noch verder had kunnen koomen daar aan staat immers gansch niet te twyffelen. — Het is ook moogelyk, teffens Weetenschap en kunst

kunst te bezitten, door dien men alle ontfangen vermoogens opscherpen, en telkens zodanige, als 'er dan tot een onderwerp worden vereischt, te werk stellen kan; hoewel men de Weetenschap ongelyk gemakkelyker schynt te kunnen verkrygen, dan de kunst, wyl menig een de zaak ten eersten bevat, zoo draa hy 'er onderrichting van ontfangd, maar lang moet werken, voor hy in de uitvoering van regels eene handigheid verkrygt, zoo zal men by nader onderzoek bevinden, dat de Natuurlyke begaaftheeden tot de Muziek-kunde, in haar volle beslag aangemerkt, vereischt, op verre na niet algemeen zyn, gelyk 'er immers onder de Muziekanten van professie niets zeldzaamer, dan Grondige Muziekaale kennis word ontmoet.—

De term Musicus, of Muziekant, betekend iemand, die teffens Muziekaalekunst en Weetenschap bezit; deeze bewoording, die men toch nooit anders dan onderwerpelyk kan aanmerken, wierd eertyds by de Grieken, toen een Musicus, een Dichter, en een wysgeer het zelfde gezeid was, *ut iidem Musici et vates et sapientes judicarentur. Quintil: lib*: 1. *cap*: 17. *inst: orat.* — *Musici nomine vir omnium scientiarum compos intelligebatur Aristoph: scol:* —

ſtol: — voor een zonderlinge eernaam gehouden, en wegens de verheven betekenis des woords Muziek, aan niemand toegelegt, die niet teffens in de Muziek-kunde zoo veel ervaarendheid had, dat hy, naa vereiſch zynes Muziekaals karakter, ſterk in de Muziek konde heeten: terwyl zy, die ſlechts iets komponeeren, zingen en ſpeelen koſten, maar 'er verder geen reden van wiſten te geven, als dat het klinkt, zich met de benaaming van Muſicaſtri, betekenende zoorten van Muziekanten, die men op Muziekanten kan toegeeven, moeſten vergenoegen, — De term Muſicus drukt ook in der daad zonder byvoeging meer uit, dan de woorden Muziek-kundige, en Muziekaale- praktizyn, als welke te kennen geeven, dat iemand ſlechts in een gedeelte geoeffend, of ten minſten in beide, niet even ſterk is: echter behoeft men hen, die zonder theorie in de Muziekaale-praktyk eeniger wyze uitmunten, dien eernaam juiſt niet te betwiſten, maar hem ook, voor al in geſchriften, gelyk immers de bewoording een braaf, vermaard ſoldaat niet wel op die maniere zoude voegen voor ſtafs officieren, niet optedringen aan voornaame Muziekaale-amptenaars, dewelke, zederd de naam Muſicus, helaas! verachtelyk is ge-

geworden, en zelfs aan Bier-vedelaars word gegeeven, er gansch niet begeerig naar zyn, maar liever Muziek meesters, direkteurs, komponisten, of met een woord, virtuosen willen genaamd worden. —

De Muziek-kunde heeft haar voornaamste opzicht tot de komposietie, want deeze is 't voornaamste gedeelte van de kunst, en van komponisten word ongelyk meer verstand vereischt, dan van hen, die slechts als uit hunnen mond spreeken; zy moeten de middelen aan de hand geeven, om 's menschen Geest door maat-gezang op allerhande vereischte wyze te verlustigen en te beweegen, en dus moeten zy de werking der toonen en den aard der menschelyke gemoederen zekerlyk nader kennen; zy verbeelden in 't ryk der Muziek, Koningen, die anderen wetten voorschryven; zy moeten echter van alles wat ze opstellen en beweeren, des noods aan 't parlement der schranderheid bondige reden kunnen geeven.

Alle Muziek-kunde moet nuttigheid in de praktyk kunnen hebben; alle theorie is praktyks halven, maar niet de praktyk theorie 's halven: nooit zoude men op theorie hebben gedacht, ten zy de regellooze-praktyk ons als genoodzaakt had,

om naar ſtellingen uittezien, die in allerhande voorvallen tot hulpmiddelen en wegwyzers konden verſtrekken, wat tot dien einde op geener hande wyze kan dienen, mag men vryelyk als nutteloos verwerpen: doch alles wat tot 't verband der zaak behoord, moet men uit dien hoofde, als nuttigheid inſluitende aanmerken, ſchoon het ieder ten allen tyde geen voordeel aanbrengt, noch zich op nooten ſtellen laat. — Doch waar in deeze reeele nuttigheid eigentlyk beſtaat, zal ik hier tans noch niet aanhaalen, maar zulks zal in 't ſlot van deeze Redeneeringen by de ſtukken blyken. —

De Muziek-kunde word hier in geen volſtrekten zin voor eene Weetenſchap uitgegeeven, want dan koomt die eernaam aan de wiskunde toe; wy hebben hier niet alleen met Mathematiſche, maar inzonderheid met Philoſophiſche, en zelfs met Hiſtoriſche kennis te doen; indien 't zoogenaamd zuiver verſtand hier zelden plaats vind, wyl wy ons geduurig op de ondervinding dienen te beroepen, zoo word ook het Muziekaale bloed des te minder in zynen loop geſtremd, en het begrip van de zaak kan des te algemeener worden: koomen hier eenige dingen voor, welker Grondige kennis wy onze nakoo-

me-

melingen moeten overlaaten, het is genoeg, dat wy veele, en de meeste stellingen onwederspreekelyk kunnen bewyzen. -- Beschryvingen van Weetenschappen en vrye kunsten dienen nochtans volgens den raad en het gebruik van groote wysgeeren en redenaaren, naar de hoogste volmaaktheid, die ze ooit kunnen insluiten, te worden opgemaakt, al is het dat niemaand dezelve tot dus verre heeft kunnen bereiken: eensdeels om geene paalen te stellen aan neerstige onderzoekers, maar hen veel eer aantemoedigen altoos verder te gaan, en anderdeels om de verwaandheid van de geenen, die reets over lang meenen te hebben uitgeleerd, te stuiten; alzoo toch al ons weeten iets gerings is in vergelyking van het geene, daar van wy onkundig zyn. *vide B: V: Wolf, logic: inleiding* §. 9. — Boven dien de Muziek-kunde verscheelt ongelyk meer van Muziek, dan redenrykkunde van welspeekendheid, door dien de Muziekaale stoffe reets op haar zelfs een vry wydloopig onderzoek vereischt. — wie intusschen het woord toonen oppert, die opent een ruim veld tot redeneering. —

II.

De Toonkunde.

De toonkunde is een Weetenſchap van toonen, niet voor zoo verre zy Muziekaale ſtoffe, veel min wel of wanluidende, maar alleen voor zoo verre ze toonen zyn, die door zekere beweeging van zekere lichaamen verwekt, voortgeplant, en tot onze bevatting gebragt worden, en die men opzichtelyk, als laage, hooge, zwakke, duurzaame enz: onderſcheid, en uit welke men vervolgens de Muziekaale ſtoffe verkieſt.— Dit is dan een zoort van gehoorkunde of *Acouſtyk*; wy weeten van geen geluid, zonder gehoor, en van geen gehoor, zonder geluid; hooren word van de ziel gezeid, klinken, luiden, geluid geeven, verwekken of veroorzaaken, van lichaamen: des is de bewoording Gehoor-kunde van het Edelſte gedeelte afgeleid.— De *acouſtyk*, als een gedeelte van de Natuur-kunde, en de ſuſter van de *Optyk* of gezichtkunde, handeld van het geluid, van gebrooken en weerom gekaatſt geluid, van de werktuigen des gehoors, van de middelen om het geluid voortteplanten, te verdooven, het verzwakt gehoor

hoor te verbeteren, en van verscheiden andere weetenswaardige zaaken. — zodanig gedeelte der *acoustyk*, het welk enkelyk opzicht heeft tot toonen, en stellingen bevat, die in de Muziekaale praktyk tot een Grondslag kunnen verstrekken, konde men dienvolgens Muziekaale Gehoor-kunde noemen; en van deeze gedenk ik by deeze redeneering, onder de bewoording toonkunde of *Phonurgia*, een ontwerp te maaken, vermits 'er toch van het Muziekaal gehoor noch niet gehandeld word. —

Lichaamen, die naa ontfangen aanstooting, in een behoorlyken afstand, onse gehoortuigen koomen aandoen, noemt men geluitverwekkende lichaamen; hunne uitwerkzels tusschen hen en onze ooren, verspreid, noemt men geluid, voor zoo verre zy in de zelve zekere veranderingen te wege brengen en geluid kunnen verwekken. —

Daar word nooit geluid verwekt zonder beweeging; want zonder beweeging, of gestadige verplaatzing van deelen, valt 'er in lichaamen nooit eenige verandering voor: ieder rustend lichaam volhard in den staat van rust, tot het door een ander word genoodzaakt om dien te verlaaten; en het bied aan de beweeging tegenstand, en kan, voor de zelve word gebrooken,

niet in beweeging geraaken; wyl nu zulke breeking door aanstooting van een ander lichaam, reeds in beweeging zynde, geschied, zoo ontstaat ieder beweeging uit eene voorgaande, en wat een oorzaak van eene beweeging kan weezen, noemt men een trillend vermoogen, of een beweegende macht.

Daar kan geen geluid tot onze bevattinge koomen zonder lucht; een wekker, of een ander slagtuig, met behoorlyke omzichtigheid op de plaat van een luchtpomp gelegd zynde, hoort men gestadig minder geluid, naar mate de lucht 'er verder uitgepompt, of door verspreiding in verder ruimte meer verdund word, en eindelyk, wanneer de lucht, zoo verre zulks doenlyk is, 'er geheel is uitgelaaten, hoort men, hoe men ook luisterd, Gansch geen geluid meer, schoon men de slingers even eens als voor heen ziet werken, en naar mate dat de lucht 'er weer toegang verkygd, het geluid weer als vooren hoort. — zonder lucht is 'er geen stoffe, aan de welke de beweegende lichaamen hunne werking mede deelen, en door welke ze de uitwerkzelen tot onze Gehoor-tuigen kunnen overbrengen: zoo dat men het water slechts voor zoo verre als het lucht in zich bevat, tot dien einde bekwaam kan achten,

en

en in 't gemeen te recht zegt, dat onze ooren by gebrek van lucht te vergeefs zouden geſchapen zyn, en wy als dan het noodlot van doove en ſtomme zouden moeten ondergaan.—

Het geluid is niet dan trillende lucht, die, wanneer wy hooren, in onze ooren dringt; ruſtende Lucht-deelen, die een bewoogen lichaan omringen, ontvangen beweeging, om dat hunne kracht van traagheid word gebrooken; en trillende beweeging, om dat zy de lichaamen, die hen aanvallen, niet eensklaps kunnen plaats maaken maar tegenſtand bieden en zich moeten trachten te herſtellen.— voor dat de zwaarte en de Veer-kracht der lucht ondekt waaren, verbeelde men zich gemeenlyk; als of 'er uit de geluidverwekkende lichaamen, het zy door wryving en perſing, of by wyze van uitwaasſeming, zekere deeltjes kwamen uit te ſchieten, en onze ooren te genaaken, en volgens zommigen beſtonden de klanken en toonen uit een meenigte geeſten, of Doemones, die zich in Muziekaale Inſtrumenten verſchuilden, en 'er uitverdreeven wordende, hunne woonplaatzen ten eerſten weer gingen opzoeken, *vide Porphirus*, *in vita Pythagoræ. cap:* 41.— eene gemakkelyke methode waarlyk om den aard der wel en

wanluidende toonen volgens manicheesche Gronden te verklaaren of alles, van een goed of kwaad beginzel af te leiden! — Men konde de zaak indien tyd niet wel anders bevatten, en het ontbreekt tans noch niet aan geleerden, schoon in 't voorschryven van goede Muziek regels uitmuntende, die zich niet ontzien, het geluid met ronde woorden, voor een hoorbaare substantie, die geen lichaam heeft, uittegeeven *Ziet Matheson, over het weezen des toonklanks. pag* 36, *Gedr. hamb.* 1748. —

De ondervinding doet ons zeker merken, op wat Instrumenten deeze of geene toonen voorkoomen, zelfs of men op zilver, koper, yzer, glas, steen of hout slaat; niet, om dat 'er in ieder geval een byzonder zoort van deeltjes koomen uitteschieten, maar alleenlyk, om dat 't geluid, wegens de verschillende oppervlaktens, van welke de luchtdeelen koomen aftestuiten, zeer verschillende sterkte en zuiverheid ontfangt. — hoe zouden deeltjes van gansch ongelyke hardigheid met gelyke vaardigheid kunnen na buiten springen? Het geklank der trompetten verspreid zich in de voortgedreeven richting vry verre, en dat van groote klokken somtyds by ieder slag geheele uuren in het rondt;

rondt; waar zouden toch alle die deeltjes van daan koomen? Hoe waare het moogelyk, dat de ſtoffe dier werktuigen, naa menige Jaaren diergelyk verlies te hebben ondergaan, niet merkelyk zoude verminderen? Ja, dat die deeltjes onder weeg hunne kracht niet zouden verlieſen? Men moet derhalven nootzaakelyk toeſtaan, dat een bewoogen lichaam door een ſtoot of ſlag niets kan ontvangen dan een trillende beweeging, dat deeze aan de naaſt aangrenzende luchtdeelen ingedrukt, door luchtdeelen voortgeplant, en tot onze ooren overgevoerd wordt.— Ieder beweeging verwekt geen geluid, want geluid onderſteld persſing, of lichaamen, die tegenſtand kunnen bieden: doch wyl weeke lichaamen, welkers deelen aanſtonds uitwyken, tot dien einde onbekwaam zyn, zoo kunnen ze ook geen hoorbaare beweeging in de lucht veroorzaaken.— Men kan niet alleen de werking van harde lichaamen door kunſt verydelen, maar het is zelfs ganſch niet onwaarſchynelyk, dat 'er ontelbaare beweegingen in de Natuur voorvallen, welkers uitwerkzels, wegens gebrek van overeenkomſt met onze geſteldheid, onze bevatting ten eenemaal ontwyken.— Het is dierhalven onbegrypelyk, hoe wysgeeren aldus hebben kunnen

redenkavelen: de hemelklooten zyn in beweeging, daar word geen geluid verwekt zonder beweeging; ergo, ze verwekken niet alleen geluid, maar zelfs een wonder aangenaame harmony! —

Geluid, het welk, eenigen tyd in de eigenste hoogte voort duurende, klaar te onderscheiden en uit dien hoofde zingbaar is, noemt men eenen klank, en klanken van verschillende hoogte, in onmiddelyke achtervolginge op en in samenstemming met malkander aangemerkt, toonen. —

Ieder klank en toon is een geluid, voor zoo verre ieder, op onze gehoortuigen werking oeffent, of vermoogen heeft om 'er op te werken; men kan dierhalven den aard der toonen geenzins bevatten, zonder alvoorens dien van het geluid in 't gemeen te kennen.

Waar geen gelud kan voorkoomen, daar heeft nooit toon verwekking plaats: hier diend dan in 't voorbygaan te worden aangemerkt, dat zy, die by misduiding van schriftuur plaatsen, den Hemel met Muziek instrumenten bezetten, *ziet Mathesons orchestre* 1. *pag:* 303. — en over eene aanstaande Hemel Muziek, geschriften onderneemen in 't licht te geeven. *idem, van de Hemelsche Muziek. hamb:* 1748. zich niet gebelgd behoeven te houden,

den, als men bewys eischt, dat 'er of in den Hemel lucht is, of dat aldaar buiten dat toonen kunnen worden verwekt. — *Ziet Mitzler Muziekaale bibliotheek tom.* 3. *pag.* 582. *Leipzig* 1749.

Ieder geluid is geen klank en toon: om dat alle hoorbaare indrukzelen, zelfs gebulder die niet dan verwarde bevatting toelaaten, al mede onder de bewoording van geluid doorgaan. —

Ieder toon is ook een klank: want deeze termen hebben beiden hun opzicht tot klaar bevattelyk geluid, en de uitdrukking, een verschillende klank of toon, geeft te kennen, geluid van verschillende hoogte, gelyk die, de eigenste klank of toon, geluid het welk hooger noch laager klinkt. —

Ieder klank is geen toon, om dat ieder, door andere onmiddelyk word gevolgd, noch met anderen samenstemt by voorbeeld, het geluid van een Klok, of van een glas, hoe dikwils ook achter een gehoord, is in een Muziekaalen zin, een klank, geen toon, ten zy 'er zich onmiddelyk daar naa of ter zelfde tyd, ten minsten noch een verschillende klank opdoet, wiens verscheidenheid van hoogte tot onderlinge vergelyking genoegzaeme gelegenhyd geefd, als wanneer ieder ten opzicht van de andere, een toon heet, beteekende

de dus deeze bewoording in 't gemeen overgang van klank tot klank of *progresſio ſoni in ſonum.* —

Het woord toon is afkomſtig van ſpanning of uitrekking. — zal een ſnaar geluid geeven, men moet ze ſpannen; zal haar klank eene wyle tyds in de zelve hoogte voortduuren, ze moet op de zelfde wyze geſpannen blyven, en by aldien 'er een ander toon zal opvolgen, ze moet min of meer uitgerekt worden. — Hier komt de grootheid van de ruimte in aanmerking, langs welke zulke uitrekking geſchied; op dien voet beſchreeven de oude Muziekkundige den klank, als een ſtemval van een zelfde ſpanning, en de toonen, als klanken van verſchillende ſpanning.

Sonus eſt vocis caſus in unam extenſionem. *volgens Ariſtoxenus*, in elem: harm: lib: 1. pag: 15. — ſonus eſt vocis caſus, cantui aptus, in unam tenſionem. Euclides, introd: harm: pap: 1. — ſoni non eandem tenſionem habentes, appellantur toni *of uitvoeriger:* tonus eſt ſpatii magnitudo, qui ideo tonus dictus eſt, quia per hoc ſpatium prima vox . . . . extenditur. Martian: capella, de Muſica, pag: 188. ed Meibomii. —

Hier blykt dierhalven, dat zy die het woord toon van donder dachten afteleiden,

den, de zaak kwalyk hebben begreepen.— schoon tono, tonitru of tonerre hier al nader mogten schynen, tonus is evenwel afkomstig van tendo, tensio en extensio, in plaats van welk laatste naderhand, intensio is ingevoerd.

Het woord toon ziet enkelyk op verschillende hoogte, en niet op de sterkte. — Een toon kan even hoog blyven by zeer verschillende graaden van sterkte, en niet even sterk by verschillende hoogte: daarom is de sterkte hier een enkelde toevalligheid; maar een verschillende toon, als een uitwerkzel van verschillende spanning, betekend alleen verschillende hoogte. —

Werktuigen in achtervolging en in samen-stemming tot 't veroorzaaken van toonen bekwaam, heeten Muziekaale Instrumenten.— Deeze verdeelt men in natuurlyke, door de natuur zonder toedoen voortgebragt, en in kunstige, aan de welke 't talent en de werkzaamheid der menschen deel hebben; de eerste zyn de zangstemmen, wegens verschillende laagte en hoogte, als discant, Alt Tenoor en Bas, onderscheiden; de tweede, de snaar, slag, Blaas en windtuigen, ieder uit verschillende zoorten bestaande.—

Dienvolgens, een geraas verwekkend werktuig, neem eens, een trommel, kan in

in geenen deele Muziekaal heeten; zelfs een eentonig, of klank verwekkend, verdiend deeze benaaming in geen eigentlyken zin, schoon men zekerlyk uit verscheiden eentonige, een Muziekaal Instrument kan toestellen; Doch, een eensnaarig, is volkoomen Muziekaal, om dat ieder snaar, door middel van verschillende spanning en afdeeling, verscheiden toonen, om nu voortaan geen verder gewag te maaken van klanken, kan voortbrengen. —

Veerachtige lichaamen worden alleen tot het verwekken van toonen bekwaam gevonden, door dien ze gemaakkelyk tot 't trillen kunnen worden gebragt, en ook hunne trillingen eenigen tyd voortzetten. — lichaamen, welker deelen, naar dat ze geperst, of by wyze van staale veertjes, geboogen zyn, hunne voorige gedaante weer aanneemen, zoo draa 't drukkkend vermoogen hen vryheid geeft van zich uittezetten, noemt men veerachtige of *Elastique*, en des te volmaakter *Elasticq*, naar dat ze zich volkoomener herstellen, of by de gestadige wryving minder merkelyk verlies ondergaan. — Door trillingen verstaa ik, heen en weer keerende, slingerwyze beweegingen, hoedanige wy in vry bewoogen lange en dikke snaaren door bloote

oo-

ɔgen, en in korte en dunne, door behulp ɪn vergroot glaazen ontdekken, gelyk ɔk die van luchtdeelen op de oppervlakte ɪn water en kwikzilver zichtbaar, en die ɪn klokken en ſtaaven voelbaar zyn.— ꞌusdanige lichaamen trillen na ontvangen .nſtooting, om dat hunne deelen, door ɜ hevige ſchudding zekere veranderingen ı hunne pooren ondergaande, zich in ɜn voorigen ſtand trachten te herſtel- n.— Een ſnaar ontvangt ter plaatze daar en ze beroert, een bogt, en zulks des : eerder, wyl ze nooit volkoomen recht geweeſt, 'er oneindige krachten zouden ɜreiſcht worden om ze zodanig te trek- ɜn; Deeze bogt veroorzaakt, dat de ɪaſte deelen, van weerkanten getrokken ordende, weer op de naaſte, werking ɜffenen.— ze gemakkelyk tot het trillen ɜbragt, om dat ze door de ſchudding der ɜelen in beweeging geraakt, en een deel- ɜ minder tegenſtand bied aan een kleene ɔgt, dan het geheel aan een grooter zou- ɜ bieden.— ſchoon nu een ſnaar naa ɜeindigde perſing iets langer en dunner ord, en een klok by ieder ſlag iets van ɪare cirkelronde gedaante dreigt te ver- ɜzen, de veerkracht beſchikt, dat alle s in wanorder geraakte deelen, al eer ze ɔch verre koomen uit te wyken, reets

we-

weder tot zich zelve worden gebragt.— ze zetten de trillingen voort; om dat ze de verbaazende ſnelheid, in welke ze geſteld zyn, niet aanſtonds kunnen verliezen; en, plotſelyk tot hunne ruſt plaats weerkeerende, maar aldaar geen ruſt vindende, noodzaakelyk 'er buiten ſpringende en de beweeging hervatten moeten.— Houd dan de drukkende magt hen eenigen tyd geduurig ſterker onder bedwang, gelyk de ſtrykſtok eene ſnaar, de veerkracht vermeerdert, zoo lang haar innerlyk vermoogen zulks toelaat; doch krygen ze vryheid van zich uittezetten, de beweeging word by trappen ſlaauwer, naar maate de bewoogen deelen tot hunne eerſte ſtandplaats koomen; vermits ze geſtadig door anderen worden belemmerd, namelyk, tegen de lucht, en vochtige dampen, met welke dezelve geduurig is bezwangerd, te worſtelen hebben, tot ze eindelyk, wanneer de hinderpaalen even groot zyn als de eerſte kracht, geheel weer ſchynen te ruſten.

Het Muziekaal geluid word, ten aanzien der werktuiglyke oorzaaken, ſlechts op tweederlei wyze gebooren: ten eerſten, wanneer twee harde lichaamen, van dewelke een, tot trillen kan worden gebragt, malkander aanſtooten; en ten tweeden:

ßen: twee vloeiſtoffen, namelyk tegen malkander werkende lucht-deelen, in trilling worden geſteld.— Tot de eerſte zoort behooren de ſnaar-en ſlag-tuigen, gelyk aldaar ruuw gewreeven paarde hair van ſtrykſtokken, pennen, nagels van vingeren of van zilver, kopere ſtiften, houte bolletjes, raderen enz: op ſnaaren, en klepels van allerhande metaal, yvoor, of hout op klokken, ſtaaven en pauken aanvallen, en 'er trillingen in veroorzaaken.— tot de tweede, de blaas en windtuigen, fluiten, hoboën, trompetten, waldhoorens, orgel-pypen enz: Ja, de zangſtem zelve, van dewelke, als een der grootſte Natuur-wonderen, vervolgens in het byzonder zal worden gehandeld — alle overige zoorten van geluid verwekking raaken de *acouſtyk* in 't gemeen en niet de toonkunde.— Dat het in blaas en windtuigen op de trillingen dier geheele lichaamen, noch op die van hunne binnen vlaktens aankoomt, blykt hier uit, voor eerſt, om dat men 'er ook ſtoffen die weinig of geen veerkracht hebben, by voorbeeld, lood, ſteen, leer, bord papier, toe kan gebruiken, ten tweeden dat ieder blaaſtuig van dezelfde zoort en lengte, hoe verſchillende de ſtoffe zyn mag, zich met gelyke kracht laat aanblaazen, het welk, by al-

dien de deelen dier werktuigen zelfs moeften trillen, volftrekt onmoogelyk zoude weezen, dit is dan de zaak: wyl de lucht, als een fubtiel lichaam, alle ruimte die door andere lichaamen verlaaten en niet door kunft in 't ydel gefteld word, vervuld, zoo zyn de blaas en windtuigen reets vol lucht, en deeze binnenlucht is hier 't toon verwekkend lichaam, maar de lengte en wyd te dier Inftrumenten dienen eenlyk om zekere Quantiteit lucht van de buiten lucht af te zonderen, en 'er trillingen in te verwekken. — De binnen lucht zoude zich uitzetten, ten zy de persfende buiten lucht zulks verhinderde: deeze hinderpaal word door de kracht van inblaazing weggenoomen: dus is de veërkracht der buiten lucht de oorzaak, dat de beurtelings voortgeftooten en te rug gekaatfte binnenlucht, zich trachtende te herftellen, trillingen voortbrengt, aan die van fnaaren evenreedig. — de lengte der blaaftuigen ftaat gelyk met de lengte van fnaaren, hunne wydte, met haare dikte; de inblaazende kracht verbeeld het drukkend vermoogen, en de veerkracht der buitenlucht, de fpanning der fnaar. Hoe verfchillend dit laafte ook fchynt, nademaal de lucht in blaas en windtuigen famengeperft, maar een fnaar uitgerekt word,

word, ten aanzien der uitwerking ſtaan ze evenwel volkoomen gelyk, vermits de trillingen van beide enkelyk voortſpruiten uit de pooging om weder in hunnen Natuurlyken ſtand te geraaken. — De ſtoffe der blaastuigen moet hard weezen, ten einde de lucht deelen ter deeg van malkander af te ſcheiden; de binnen vlaktens moeten glad weezen, om aan den loop der gins en weer rollende lucht deelen niet hinderlyk te vallen; de hoeken, moeten vaſt geſlooten ſweezen, op dat de binnen gaande lucht niet zoude koomen uit te wyken; *vide L: Euler, tentamen novæ theoriæ Muſicæ. Petersb:* 1739. *cap*: 1: § 28. — ondertusſchen is het iets anders de inblaazende kracht en weer iets anders, de toon verwekkende ſtoffe; deeze blaaſt men 'er niet eerſt in, maar breekt ſlechts, door het geene dat men 'er toevoegd; en in de buiten lucht gaat verdwynen, haare kracht van traagheid; de binnen lucht moet langs de vlakte zagtjes worden voortgedreeven, des 'er, naar alle waarſchynelykheid, in 't midden, een zoort van een luchtzuil ſtaan blyft. — De binnenlucht, door de kracht van inblaazing verſterkt, werkt als met dubbelde kracht, geen wonder dan, dat ze tegen de hevige persſing der buiten lucht iets vermag, en noch

minder, dat deeze, in envenreedigheid met de werkende oorzaak, tegenſtand bied; ſchoon men nu aan luidbaar gemaakte blaas en windtuigen ook uitterlyk eenige trillingen beſpeurd, deeze zyn alzoo weinig als 't gedreun van nabuurige planken, muuren, en Kerk verwelfzelfs, oorzaaken der toonen, maar alleenlyk iets door 't geluid by toeval veroorzaakt.—

Daar zyn zichtbaare en onzichtbaare toon verwekkende lichaamen: de eerſte, de ſnaar en ſlagtuigen beſtaan uit deelen, die nooit, behalven in onze verbeelding, gantſch volkoomen met malkander gelyk zyn; de tweede, de binnenlucht van blaas en windtuigen, uit gelykſlachtige vloeiſtoffe.— wy beſpeuren echter omtrent deeze laaſte zoort van toonverwekking, alwaar deelen van eenerlei Natuur elkander in beweeging ſtellen, nooit valſch geluid, uit den aard der ſtoffe ontſtaande, des is dezelve, wegens meerder overeenſtemming tusſchen 't menigvuldige, zekerlyk ook de volmaakſte.—

Gelykſlachtig heeten de toonverwekkende lichaamen, wanneer wy niet anders bemerken, of hunne deelen ſluiten, uit hoofde van eenerlei ſtoffe en geweefzelgelyke kracht in, daar ze in tegengeſteld geval, verre van even wel geregelde bewee-

weeging aan de lucht over te brengen, malkanders loop ſtuiten, door dien zommige deelen zich reets uitzetten, terwyl andere noch geperſt worden of inwaards gaan; zommige reets ruſten, terwyl andere noch beweegen. —

Ieder toon verwekkend lichaam heeft eene bepaalde grootheid. — veronderſteld dat het redelyk geſlachtig is, en niet al te hevig aangeſtooten, of al te verre uit zyn ruſt plaats gedreeven word: want in zulk geval beginnen de deelen, welke de kracht van aanſtooting onmiddelyk ontvangen, ſchielyker te beweegen als de andere volgen kunnen, zoo dat de mede werking van eenigen word verhindert; daar nu alle beweeging in tyd geſchied, van hoe korten duur die ook is, het getal der trillingen moet als in de volgende ſecunde, of 60ſte: gedeelte van een minuut, van dat der voorgaande zekerlyk verſchillen, vermits de maſſa, zich in gelyke kringen verdeelende, naderhand, wanneer alle deelen me vereende krachen werken, langzaamer beweegt. — anderzins volgt ten opzichte van veerachtige lichaamen altoos, dat de beweeging, niet tegenſtaande de onmiddelyk aangeſtooten deelen in 't eerſte moment iets feller gboogen raaken, zich door alle dee-

len heen gelykelyk verspreid; dat de deelen, gestadig met elkander in en uitwaards gaande, tot dezelfde beweeging samen loopen, dat, by voorbeeld, in een snaar die vyf voet lengte, en dus 720. of twaalfde deelen van een duim bevat, ieder linie een 720ste part van de beweeging draagt — Grootheid betekent hier, de menigte van deelen, die een geheel stellen, en tot een zelfde beweeging samenwerken; deeze word bepaald genaamd, niet alleen om dat ieder lichaam slechts een bepaalde kracht heeft, en men door ieder alles, noch evenveel kan uitvoeren, maar ook om dat het getal dier deelen bevattelyk gemaakt of bestemd kan worden, gelyk die van snaaren, klokken, staaven thans meet en weegbaar zyn. schoon nu de lengte, dikte en spanning, als driederhande zoorten van grootheeden, zich op zeer verschillende wyze laaten samenvoegen, en elkanders gebrek eenigzins kunnen vergoeden, ze leveren telkens slechts een bepaalde grootheid: aangezien een zelfde lichaam ter zelver tyd onmoogelyk een meerder en een minder getal van deelen vervangen, en men niet meer deelen dan 'er voorhanden zyn te werk stellen kan, maar alle deeze in een zelfde moment even schielyk worden bewoogen. — voorts,

blaast

blaast men een fluit of pyp over, scheid men een gedeelte van een snaar zoo onvast af, dat de beweeging tot anderen kan overgaan, of spant een snaar feller aan, zoo dat 'er minder deelen in beweeging kunnen raaken, als 'er nu meer buiten de kammen worden getrokken, en dus de snaar dunder word, men steld dadelyk eene andere bepaalde grootheid, uit welke, als uit een verschillende oorzaak, zekerlyk een verschillende werking moet voortspruiten.—

Eene zelfde bepaalde grootheid van een ordentelyk bewoogen toonverwekkend lichaam veroorzaakt, met hoe verschillende de kracht de voorhanden deelen ook worden bewoogen, in gelyke tyden een gelyk getal van trillingen.— schoon de eerste trillingen van snaaren ongelyk ruimer geschieden, als de volgende, by dewelke ze haare kracht by trappen verliezen, haar verder of korter weg neemt in gelyke reden af en toe met de kracht welke ze daar doe besteeden; ze hebben tot een verder weg niet meer tyd van nooden, om datze des te meer, dan tot een korter, en ze des te minder geboogen en gespannen zyn. De veërkracht doet hen even eens werken als slingers, die, hoe flaauw of sterk ze moogen gaan, altoos gelyke tyden houden;

den; hebbenze flechts de helft van hunne kracht overig, de weg is ook flechts half zoo verre; ontwyken de trillingen eindelyk onze gewaarwording, haare kracht verflaauwt by trappen, zonder dat het getal der trillingen, in zekeren tyd verwekt, in 't minfte kan veranderen; zoo lang de toonverwekkende lichaamen trillingen voortbrengen, levert ieder, volgens zyne bepaalde grootheid, uit hoofde van veerkracht, gelykmaatige trillingen, dat is, evenveel in ieder kleenfte tydftip.—

Snaaren zyn de bekwaamfte onderwerpen tot beproeven van trillingen; wanneer men aan koorden van verfchillende lengte, gewigten van gelyke zwaarte hangt, en ze met gelyke kracht beweegt, zoo langzaam echter, dat men de flingeringen kan tellen, befpeurt men reets dat haar getal in een gegeeven tyd des te grooter is, naar dat de koorden minder, en des te kleener naar dat ze meerder lengte hebben. Inmiddels wyl zulke telbaare trillingen juift niet veel bewyzen, en men rasfe trillingen niet tellen, maar wel fnaaren, behoudens de lengte, door kammen en vingeren op allerhande wyze verkorten, en de ruimtens meeten, Ja, fnaaren op planken fpannen, en door vergelyking van haare lengte, dikte en de fpannende krachten, volgens

gens de wetten der beweeging, het getal der trillingen, 't welk de gedeeltens tusschen de kammen, als op welke het hier alleenlyk aankoomt, in zekeren tyd moeten voortbrengen, uitreekenen kan; zoo staat gemakkelyk te begrypen, dat diergelyke toonverwekkende lichaamen hier inzonderheid tot opheldering kunnen dienen; dat wy by gebrek van snaaren, van de innerlyke Gefchaapenheid der toonen weinig of niet zouden weeten, en aangaande het getal van trillingen in een bepaalden tyd verwekt van haar op alle overige, naar evenredigheid moet besluiten.

De lichtste en voornaamste stellingen, die zulk een spannend werktuig, of *Instrumentum Cordosophicum*, een de hand geeft, zyn de volgende: snaaren van gelyke lengte, dikte en spanning, leveren in gelyke tyden, volgens de evenredigheid tusschen oorzaaken en werkingen, evenveel trillingen.— verschillen ze slechts in lengte; het getal dier trillingen staat in omgekeerde reden met de lengtens: by voorbeeld, terwyl A: vier voet lang 50. maal trilt, doet B: van twee voet zulks 100. maal; is C: vyf, en D: drie voet lang, C: maakt drie trillingen, tegen vyf D:— verschillenze enkelyk in de dikte, de trillingen staan in omgekeerde reden met de middel-

 lynen,

lynen, zynde namelyk in een gegeeven tyd des te minder, naar dat hy kleener is.— verschillen ze alleen in spanning het getal der voornoemde trillingen is als de vierkant wortelen der spannende gewichten: te weeten, A: door een pond gespannen, maakt in eenen zelfden tyd half zoo veel trillingen, als B: aan welke vier pond hangt. voorts; men kan nagaan, hoe veel trillingen deeze of geene snaar in zekeren tyd moet afleggen, hoewel slechts langs een vry gemakkelyken weg. *vide Euler, ubi supra, cap:* 1. § 10. 36.— het volgende voorstel zal de zaak misschien bevattelyker maaken.

Snaaren zyn kleene cylinders, of volzuilen; haare lengte staat gelyk met de hoogte, haare zwaarte met de masse, haare dikte met de middellynen der cylinders. in een cylinder is ieder linie van hoogte, eene regte linie, als men dan de oppervlakte aanstoot, worden regte linien in kromme verandert: want de oppervlakte raakende, beroert men insgelyks den omtrek dier kringen, welke de oppervlakte stellen, en naar maate van welker ruimer vierkant de kracht van aanstooting tot een grooter menigte van deelen overgaat, en grooter bochten in de kringen verwekt. *voyez, crousaz, traite du beau, loc. cit.*

pag:

pag: 257. *ed* 1715.— gelyker wyze ontvangen ook langer en dikker snaaren, wegens het meerder getal van deelen, op welke de beweeging zich verspreid, en minder gespannen snaaren, die wegens minder veerkracht, minder tegenstand kunnen bieden, grooter bochten, maar korte, dunne en feller gespande, uit tegen gestelde reden, kleener bochten.— Hoe grooter de bochten worden, des te meer, hoe kleener des te minder tyd word 'er tot herstelling vereischt: dienvolgens, des te langzaamer beweegen ze in het eerste geval, des te sneller in 't tweede.— Hoe langzaamer ze beweegen, des te minder, hoe sneller, des te meer trillingen worden 'er in een zelfden tyd gebooren; kortelyk, het getal der trillingen, door snaaren in zekeren tyd verwekt, is des te kleener, na dat de snaaren langer, dikker en slapper, des te grooter, na dat ze korter, dunner en styver gespannen zyn.—

De Muziekaale Instrumenten schynen bestemd om de lucht aan de gang te helpen en gelegenheid te geeven tot het vertoonen van haare wonderbaare veerkracht.— snaaren moeten gespannen weezen, zullen ze haare veerkracht te werk stellen, wanneer men die echter op stoelen, of tegens muu-

muurenſpant, dan blykt genoegzaam, dat zy op zulk een dun lichaam, als de lucht is, weinig vermoogen hebben; dies word de kracht der ſnaaren verſtrekt, deels, door het veerachtig hout der klankboodems, deels, door hunne holligheid en door kleene openingen 'er in gemaakt, op dat de lucht hen van verſcheide kanten te gelyk zoude kunnen omringen. — Dit alles werkt te ſamen tot 't persſen en voortſtooten der aangrenzende luchtdeelen; hoewel deeze beweeging, naar alle waarſchynelykheid, niet voorvalt in de geheele masſa der lucht, gelyk by de wind, alwaar de luchtdeelen ſlechts als voorgeſtuwt worden, maar alleenlyk, in haar kleenſte en veerachtigſte deelen, tot 't aanneemen en voortzetten van trillingen beſt bekwaam. — Dusdanige luchtdeeltje ontvangen gelykmaatige trillende beweegingen; nademaal de lucht, als veerachtige vloeiſtoffe, alle ooit verzinnelyke indrukzels kan overneemen: Ja, krings of golfswyze ingerichte beweegingen: door dien in veerachtige lichaamen, op ieder persſing eene uitſpreiding volgt, en op deeze weder een tweede persſing enz: beweegingen waarlyk, die buiten twyffel eene wonder aangenaame vertooning zouden maaken, als 't moogelyk waare om de-

dezelve door 't oog te ontdekken. — zoo dra men een ſteen, of iets anders in 't water gooyt; beſpeurt men, dat 'er eerſt maar een kring uit ontſtaat, die terſtond zyn beweeging mededeeld aan een tweede; deeze weder, aan een derde enz: Die vergelyking tusſchen de voortplanting van waterkringen en luchtgolven is aardig genoeg ter opheldering, Ja, de eenigſte, die wy hebben; maar echter op verre naa niet volledig, dus moeſt zy ons billyk niet verleiden tot de onzekere ſtelling, als of in de luchtdeelen telkens ook voor eerſt maar een golf, die aanſtonds andere zoortgelyke voorteelt, konde worden verwekt: wie, by voorbeeld, midden in een ruime kamer eene viool hoord, wier toonen aller weege, te rechter en ter linker zyde des uitvoerders, even klaar tot 't gehoor koomen, die zoude geenzins kunnen bepaalen, waar ter plaatze die gewaande eerſte luchtgolf haare geboorte heeft ontvangen. — Het ſchynt veel eer over eenkomſtiger met den aard der zaake, dat ieder bepaald getal van trillingen, door een toon verwekkend lichaam in zeker tydſtip voortgebragt, teffens aan alle kanten, van waar geen hinderpaal zich opdoet, in de aangrenzende luchtdeelen eene menigte golven veroorzaakt, waar uit terſtond, met een onbe-

gry-

grypelyke ſnelheid, andere zoortgelyke golven worden verwekt, van dewelke ieder, 't getal van trillingen, de eerſte golven ingedrukt, ſtiptelyk overneemt, behoud en tot onze gehoortuigen overbrengt. —

Laat ons de gemelde vergelyking nader beſchouwen, om te onderzoeken, of en in hoe verre de voorplanting der luchtgolven daar door konde worden opgeheldert. ieder waterkring ontvangt zyne beweeging van de naaſtvolgende; daar koomen telkens meer deelen aanvlieten, dan 'er noodig zyn tot de vereffening van de oppervlakte, en deeze worden telkens verder achterwaards gedreeven, dan zyn in 't heen gaan voor uit liepen: dus verſpreid de beweeging zich geduurig verder, en daar worden geſtadig meer kringen verwekt, die echter by trappen zwakker worden, naar maate dat de kracht van den eerſten, reets verminderd en by na verdweenen is. gelykerwyze worden 'er ook geduurig meer luchtgolven geteeld, die des te minder kracht inſluiten, naar dat zy van 't middelpunt namelyk, van 't toonverwekkend lichaam, een verder afſtand hebben. — De volgende waterkringen worden klaarder, dan de eerſte, om dat zy in 't begin zeer veel tegenſtand ontmoeten,

maar

maar naderhand altoos minder: volgens dezelfde reden bespeurt men ook, dat de toonen in een maatigen afstaad van 't middelpunt, onderscheidentlyker tot de bevatting koomen, dan wanneer men 'er allernaast staat, of 't oor 'er boven houd. — Het minste van de beweeging, die 't gezicht in 't water bemerkt, naa dat een steen aldaar wierd ingeworpen, is toe te schryven aan de steen zelve; gelyk men ook 't minste van 't geene, wat in eenige afgelegenheid tot 't gehoor koomt, kan toeeigenen aan de toon verwekkende lichaamen, door welker behulp de luchtgolven slechts wierden aan de gang gebragt. De deelen van bewoogen vloeistoffen behoeven niet, gelyk die van snaaren en klokken, tot hunne voorige standplaatsen weder te keeren; genoeg, dat ze elders eene rustplaats vinden, tot zy wederom van nieuws in beweeging worden gesteld.— verzwakt nu de eerste kring, door den gestadigen tegenstand der perssende lucht, dan begint de tweede insgelyks te verflauwen, en vermindert teffens de kracht van den derden: de eerste, kunnen reets verdweenen zyn, terwyl een honderdste, eerst te voorschyn koomt: en waar zy niet kunnen heen reiken, daar is van hunbeweeging ook niets te bemerken; doch,

an-

anderzins hebben scherpziende en oplettende iets voor uit, en blinde kunnen in 't geheel daar van geene bevatting vormen. Dit alles laat zich op de luchtgolven en op 't gehoor gemakkelyk toepassen; nu moeten we ook zien, waar aan 't hier hapert,

1. De waterkringen worden slechts op de oppervlakte van 't water geteeld: maar 't geluid word als in 't ingewand der lucht verwekt; de golven worden midden in de lucht gemaakt, en loopen door dezelve na booven, na beneden en na alle zyden heenen. *vide Musschenbroek, Natuur kunde* §. 1448. *ed:* 1739.—

2. Waterkringen worden enkelyk voortgedreeven door hunne zwaarte; maar de luchtgolven worden voortgeplant door veerkracht; de eerste verbeelden slingers, die getrokken zynde ryzen en daalen; de tweede bestaan uit krachten, die na ontvangen aanstooting trillen. *voyez, Hist: de l' acad: Royale,* 1737. *pag:* 138 .... *Memoire* 1737. *pag:* 7.

3. Waterkringen houden niet lang stand; doch omtrent luchtgolven heeft 'er ook duurzaamheid plaats.

4. Aan Waterkringen verstrekt ieder hard lichaam tot een onverwinnelyk hinderpaal, zoo dat zy 't graf vinden ter

plaat-

plaatze van hunne geboorte, daar integendeel 't geluid zich langs deezen weg merkelyk versterken en zelfs op een bekoorlyke wyze te rug kaatsen laat

5. Men kan ter zelver tyd verscheide toonen verwekken, die nooit door vermenging tot een worden, maar van dewelke ieder, zich nevens andere zoo klaar laat bevatten, als of het slechts een toon waare: dus moeten 'er zekerlyk luchtgolven, die ieder een verschillend getal van trillingen insluiten, zonder verwarring onder malkander loopen, *Miracle sans être compris!* iets het welk in het water geenzins aangaat.

6. De waterkringen beweegen des te sneller of langzaamer, naar maate dat 't geene, wat men in 't water werpt, zwaarder of lichter en van meerder of minder hoogte koomt afstuiten; maar aan de lucht is de onveranderlyke wet voorgeschreeven, zelfs by een gansch ongelyk getal van trillingen, altoos gelykmaatige snelheid in den loop hunner golven te moeten bewaaren: de veerkracht brengt te wege, dat twe toonen van gansch verschillende hoogte, in een zelfde tydstip verwekt, ter plaatze waar men beide noch onderscheidentlyk kan verneemen, te gelyk tot 't gehoor koomen. —

Nopens 't wonderbaar maakzel van onze gehoortuygen, daar omtrent kan men omſtandig bericht ontmoeten in de geſchriften der Natuurkundigen; en uit dezelve laat zich insgelyks afneemen, dat het maatgezang niet kan beſtemt weezen tot een vermaak der ooren; aangezien deeze, even weinig bezef kunnen hebben van geluid, als een pen van letters, als een pinceel van kouleuren en als een vel papier van 't geene 'er op geſchreeven ſtaat. Immers vermaak onderſteld bewuſtheid: dus is de waarheid der zaake, dat de ziel hoort, door 't kanaal der ooren. Schoon de gewoone uitdrukkingen, de Muziek moet aangenaam weezen voor de ooren; een misſlag, welke het oor niet bemerkt, is geen misſlag, en alle zoortgelyke, in den burgerlyken omgang, alzoo wel verdraagelyk zyn, als die van 't op en ondergaan der zonne, in den mond van wyze Copernikaanen, moet zulks echter ons niet verhinderen in, des noods, behoorlyk onderſcheid te maaken tusſchen ooren, als lichaamelyke werktuigen, gehoor, als een vermoogen, en Hooren, als eene daadelykheid der ziele.— Ten anderen, die geſchriften erinneren, dat men de ziel, by het hooren van geluid, niet kan aanmerken als onafhangkelyk van den ſtaat der herſenen

ſenen en van dien des zenuw geſtels in 't gemeen; dat wy namelyk ſlaapeloos en met gezonde openſtaande ooren onder 't bereik der werking van geluid geevende lichaamen geraakende, niet alleen geene keur meer hebben, of wy hooren willen dan niet, aangezien 't geluid zyne werking doet, het mag ons lief of leedweezen; maar dat zelfs de wyze van bevatting, hoedanig iets ons zal klinken, geheel buiten onze macht is, wy kunnen geenzins te wege brengen, dat, by voorbeeld, het gekwak van een kikvorſch ons eveneens voorkoomt, als de zang van een Nachtegaal; het gebulder van grof geſchut als een dwars-fluit; een Trompet, als een Viool enz: maar wy zyn volſtrekt gehouden, om alle indrukken zoodanig te ontvangen, als dezelve volgens den aard der bewoogen lichaamen, volgens de manier van beweeging en in overeenkomſt met onze geſteldheid, ons koomen aandoen. — voor 't overige, kan iemand uit de gemelde achtbaare geſchriften ook leeren begrypen, op hoedanige wyze onze ziel de gewaarwording van 't geluid ontvangt; hoe uit eene ſtoffelyke afbeelding in de gehoor zenuw, een onſtoffelyk denkbeeld word gevormd; zoo is hem zulks zeer gaarn te gunnen. — My aangaande, ik weet daar

 van

van verder niets, dan dat de gewaarwording van toonen, ter gelegenheid van en in evenredigheid met zekere wisselvalligheeden, in onze gehoortuigen verwekt, opkomt en veroorzaakt word; dat de toon verwekkende lichaamen werking oeffenen op de lucht, deeze op de gehoortuigen, en deeze wederom op de ziel. Nu kunnen wy in des te vollediger zin van de toonen handelen, en de toon verwekkende beweegingen van de toonen zelfs, als oorzaaken van werkingen onderscheiden; zonder toevlucht te neemen tot de ouderwetsche termen *Sonus primus en secundus*: *men zie Nieuwentyds wereld beschouwing*, *pag*: 240. *Ed*: 1725.—

Een klank of toon ontstaat uit een bepaald getal van trillingen in zeker een tydstip, en verschillende toonen spruiten uit een verschillend getal van trillingen, geduurende een zelfde tydstip in de lucht veroorzaakt en tot onze bevatting overgebragt.— ieder gelyk slachtig en behoorlyk in beweeging gesteld toonverwekkend lichaam, in zeker eenen tyd, een zeker getal van trillingen leverende, ontvangen onze ooren, door middel van luchtdeelen, in zekere order, hun beurtelings trillende aanvallende en ontwykende, klaare indrukken, en uit deeze, word klaare bevatting ge-

booren. — 't maatgezang vereischt zing-
are toonen, en uit hoofde van de ge-
elde bevatting, worden de toonen zing-
ar voor ons; overzulks leggen gelyk
aatige trillingen den Grondslag tot 't
aatgezang. Het zelfde getal van trillin-
n word door de luchtgolven dikwyls
rhaald; dus heeft hier oplettendheid
aats, door dien in een volgend oogenblik
ch laat bevatten, wat in een naast voor-
ande ontglipte; geen wonder dan, dat
mand, die anderzins om zoo te spreeken,
aar een half gehoor heeft, toonen stipter
n onderscheiden, dan ooit woorden.
et tegendeel van dit alles, bespeurt men
or eerst, wanneer de luchtdeelen tot
ene golven gebragt, maar voortgestuuwt
orden; ten anderen, wanneer schielyk
tspannen luchtdeelen de ooren op een-
aal als overstelpen, gelyk by 't losbranden
n grof geschut, of van een snaphaan;
n derden wanneer de voortteeling van
chtgolven door ongelykslachtige werk
orzaaken word gestuit, In alle deeze ge-
llen, zyn 'er trillingen genoeg voorhan-
n, nochtans word 'er verder niets ver-
ekt, dan een duistere en verwarde be-
tting, om dat 't aan gelykmaatige trillin-
n ontbreekt, of 't welk 't zelfde is,
wyl in ieder kleenste tydstip niet even-

veel trillingen verloopen: daarom zegt men, ten aanzien van lange snaaren en groote klokken, als welke, om dat haare deelen zelden ten naasten by gelykslachtig zyn, lieden van delikaate ooren dikwyls met strydige of zoogenaamde bytoonen quellen; ieder toon spruit als uit een mengzel van toontjes, vermits ieder deeltje van 't toonverwekkend lichaam hier 't zyne tot het geluid moet bybrengen, en de lucht onmoogelyk reiner golven vormen, voortplanten, en tot onze ooren overvoeren kan, dan de gemelde lichaamen, als werkende oorzaaken, haar indrukken. — Het weezen van verschillende toonen, bestaat derhalven in de verschillende bepaalde grootheeden, door welke zy worden veroorzaakt; een langer snaar heeft een andere grootheid, dan eene korte, dienvolgens, werkt zy ook anders en steld de luchtdeelen op een andere manier in beweeging; andere zoorten van luchtgolven verwekken in onze ooren andere indrukzels, en met deeze gaan wederom andere begrippen gepaard. —

De Natuurkundigen bewyzen gansch wel, dat de toonen van snaaren en klokken niet uit de merkelyke zicht- en voelbaare trillingen worden gebooren, maar alleenlyk, uit zekere ongevoelige in hunne

ne kleenfte deeltjes verwekt. Doch daar aan behoeven wy ons weinig te kreunen: fnaaren en klokken zyn op verre na de geheele Muziek niet: deeze ondervindingen betreffen alleenlyk de minft volmaakfte zoort van toonverwekking, zynde dus geenzins toepasfelyk op blaas en windtuigen, veel min, op zangtoonen alle fnaaren en klokken luiden ook juift niet valfch, en in valfche klokken voert toch altoos een toon, door andere te overftemmen, het oppergebied; doch. wy moeten onderfcheiden 't geluid, en de bepaalde hoogte of den toon. Schoon de trillingen, door toonverwekkende lichaamen onmiddelyk verwekt, zelden tot onze gewaarwording koomen; genoeg dat wy doorgaans zoortgelyke ontvangen uit de eerfte voortgeteeld; zomwylen flechts wederom gekaatfte, die de oorfpronkelyke, geheel verdooven, en te mets ook deeze en geene. Het gaat hier even eens, als met de lichtftraalen; *vide Engelhard*, *Phys:* § 251. De Natuur heeft een voordeel, het welk ons van geen dienft konde weezen, opgeofferd, ten einde ons veel grooter genoegen te befchikken, en door verfterkte, meerder klaarheid influitende luchtgolven, zelfs in een verren afftand, hoorende te verluftigen en te beweegen. —

Nadien de mensch vry onbekend blyft aan zich zelven, en de ontleedkundigen geene navraag kunnen houden, tot wat einde een gestorven persoon de zenuw veezeltjes van verschillende lengte, welke zy by manier van klavier snaaren geplaatst, in de holligheeden en pypen van 't zoogenaamd doolhof der ooren ontmoeten, heeft gebruikt, zyn eenige geleerden tot de gedachten gekoomen, als of ieder van die veezeltjes slechts tot 't verwekken van een toon, zonder meer, bestemd was; *voyez crousaz. ubi supra pag:* 37. 174. en dat 'er daarom onder de luchtdeeltjes mede zulk een verbaazend groot onderscheid weezen moet, dat zekere deeltjes alleenlyk tot de beweeging van zekere oorveezeltjes moeten dienen; invoegen de nabuurige luchtbolletjes, tot verwekking van andere toonen bestemd, als dan maar oppervlakkig aangedaan, doch niet levendig gaande gemaakt wierden. *voyez, l' Hist: de l' acad: royale.* 1737. *pag:* 134. *Mem:* 1737. *pag:* 1 . . — op die manier moest niet alleen ieder hoekje, een oneindig gedeelte van alle ooit verzinnelyke zoorten van luchtgolven, ter verwekking van ieder toon vereischt, in zich bevatten, gemerkt ieder toon zich allerweegen laat voortbrengen; maar wanneer men eene snaar of

eene

eene pyp, allengskens hooger of laager ftelt, dan moeften 'er ook, in ieder oogenblik, andere zoorten van luchtdeelen aan de gang zyn; daar 't evenwel, naar myn gedachten, bevattelyker is, dat dezelfde kleenfte luchtdeelen flechts op een andere wyze worden aangedaan, en dat ieder van hun, alzoo wel tot de overvoering van ieder toon, als ieder lichtftraal tot die van elk kouleur kan dienen.

Laage toonen zyn een uitwerkzel van 't minder en hooge toonen van 't meerder getal van trillingen, door toonverwekkende lichaamen, geduurende zeker tydftip, in de lucht veroorzaakt en tot onze bevatting overgebragt. — fnaaren leggen in een gegeeven tyd des te minder trillingen af, naar dat zyn langer, dikker en flapper, en des te meerder naar dat zy korter, dunner en ftyver gefpannen zyn; door dien zy in 't eerfte geval langzaamer, maar in 't tweede zich fneller verroeren; 't welk men op alle overige toonverwekkende lichaamen, naar evenredigheid veilig mag toepasfen. — vermits van de beweegende oorzaaken niets tot ons koomt, en alle trillingen, die wy gewaar worden, trillende luchtdeelen zyn, zoo moeten wy voornaam letten op 't geene, wat in de lucht en in ons voorvalt; By luchtgolven,

die binnen een zeker tydſtip, een minder getal van trillingen in zich bevatten, ontvangen onze ooren langzaamer, minder en min aan een hangende ſtooten, doch by een meerder getal, ſneller, meer en rasſer op malkander volgende, hun beurtelings ontwykende en van nieuws weder aanvallende ſtooten. — voelen wy ons oorvlies, geduurende zeker tydſtip, door minder ſtooten, dan in een voorgaande aangedaan, zoo noemen wy de toonen laag, maar bemerken wy meerder ſtooten dan noemen wy dezelve hoog; en naar maate dat wy zulk een getal, in betrekking tot anderen kleender of grooter bemerken, noemen wyze ook laager of hooger: daarom zeggen eenige hedendaagſche Philoſophen, ten bewyze dat onze ziel veele dingen, waar van zy geen bewuſtheid heeft, kan werkſtellig maaken: *de ziel telt geduurig, als wy Muziek hooren, zonder te weeten, dat zy telt, ziet kruger zielenleere, pag:* 114. — de vraag is: Raad de ziel het ſtipte getal der trillingen van ieder toon? doch dit zal men niet durven beweeren, want dan was ons begrip duidelyk, by aldien wy de kenmerken van onderſcheiding aan anderen konden beduiden. — wat zal ons dan 't tellen baaten, als wy daar mede niet verder koomen

men? Het is dankens-waard, dat grond geleerde mannen de Muziek-kunde verklaaren voor ongemeen dienstig tot opheldering van den aart der aangenaamheid van allen dingen! *ibidem kruger pag.* 118 120.— om myne ziele intusschen niet te veel wonderkracht toe te eigenen, zoo beken ik openhartig, dat ik my, by hooger en laager toonen, noch nooit heb opgehouden met tellen, maar dat ik die evenwel, zonder ooit te misfen, klaar bemerke; eveneens gelyk ik by een concert, een tamelyken afstand van de Muziekanten, aanstonds onfeilbaar weet, in wat grondtoon men begint, vervolgt en eindigt, zonder dat ik ooit iemand zoude kunnen beduiden, door wat kenmerk ik, by voorbeeld, E. mol over de groote, van E. over de groote derde en van alle overige gebruikelyke grondtoonen, onderscheide. kortelyk, wy hebben van laager en hooger toonen een klaar, maar geen duidelyk begrip. —

Muziekaale Instrumenten stellen, betekent te wege brengen, dat harmonieuze speeltuigen, neem eens klavecimbels, ten aanzien van ieder klanktrap, in zekere tydstippen een bepaald getal van trillingen leveren.— Toonen die te laag zyn, hebben te weinig trillingen, en die te hoog

zyn,

zyn, hebben te veel, in beide gevallen noemen wy ze ontsteld; maar hun getal is bepaald, by aldien 'er geen een merkelyke trilling te min noch te veel is, en wie zulks beschikt, die stelt ze in het vereischte accoord. — Het gescherpt Muziekaal gehoor, doet hier 't werk, en dit vermoogen laat zich door 't behandelen van gestreeken snaartuigen, Ja zelfs door middel van twee eensnaarige werktuigen, een Monochordum en sonometre, krachtig op scherpen: doch een klavierist van den aart der gestreeken snaartuigen gansch onkundig, is voor 't fyne der Muziekaale Theorie niet ter deegn vatbaar. —

Gelyk nu in de Natuur, volgens alle waarschynelykheid, ontelbaare beweegingen voorvallen, welker uitwerkzels, wegens gebrek van overeenkomst met onze gesteldheid, wy niet bemerken: zoo kunnen 'er ook veele toonverwekkende beweegingen moogelyk zyn, die wegens al te langzaame of al te schielyke trillingen, gansch geene werking hebben op onze ooren, maar tot een geheel ander oogmerk moeten strekken; overzulks hebben wy 't Muziekaal geluid aantemerken als een linie, die juist niet oneindig is doch alwaar wy van wederzyden geen einde kunnen ontdekken. *vidoMitzler, Mus: bibli: tom* 1. *pars.* 3.

pars. 3. *pag:* 63. — In Orgelen, alwaar ſtemmen van 32 en van 1. voet toonmaat zyn, ontmoet men negen octaven, ruimten van verſchillende hoogte, als:

1. van 32. tot 16. voet,
2. „ 16. „ 8. —,
3. „ 8. „ 4. —,
4. „ 4. „ 2. —,
5. „ 2. „ 1. —, in de eenvoetige ſtem
6. „ C. „ C. —,
7. „ C. „ c̄. —,
8. „ c̄. „ c̿ —,
9. „ c̿. „ c̿̄. —, en dit is alles wat 't geſcherpſte menſchelyk gehoor kan onderſcheiden. uit de *Memorie de l' academie Royale pag:* 408. *gedrukt* 1713. blykt, dat iemand de moeite heeft genoomen, om de trillingen van ieder klanktrap, tot 15. octaven toe, op het papier te ſtellen men kan nochwel 15. Octaven daar by voegen, maar waartoe zal 't dienen? genoeg als wy, ten aanzien van de voornoemde 9. octaven, 9. maal in meetkundige progreſſie aldus voorttellen 1 – 2, 1 – 4, 1 – 8, 1 – 16, 1 – 32; 1 – 64, 1 – 128, 1 – 256, 1 – 512, en zoo de laagſte als hoogſte toonen noch onderſcheidentlyk verneemen, dat wy dan toonen onderſcheiden, die als 1. tegen 512. ſtaan Een wonderbaar vermogen, den menſche verleend, word by 't onderſcheiden van

van zulke fubtile dingen blykbaar: doch by betoonde waarheeden blyven geene redenen van twyffeling over. —

De bevattelyke toonen in laage, middelbaare en hooge verdeelende, kan men zich, by den ruimen voorraad der in gereedheid zynde toonen nader uitdrukken; fchoon het van zelfs volgt, dat de woorden laag, en hoog, alzoo wel als die van fterk en zwak, groot en kleen, zwaar en ligt enz: niet volftrekt, maar flechts, opzichtelyk, of in vergelyking met anderen, zyn aantemerken: wie, by voorbeeld, 't geluid van kleene fluiten meeft gewoon is, die rekent dat van een Altviool reets voor laag, fchoon 't zelve aan iemand, die flechts Bas inftrumenten behandeld, als hoog voorkoomt. —

Alles wat veroorzaakt, dat de luchtdeelen, in zeker tydftip, meer of fneller trillingen voortbrengen, dient tot verhooging, en wat minder of langzaamer trillingen in hun verwekt, tot verlaaging van toonen. —

Hoe meer men het gedeelte eener fnaar, 't welk trillingen kan aanneemen, door afperking verkort, des te kleener boog befchreid zy, des te eerder herfteld zy zich en hervat de beweeging, zoo lang zy daar toe kracht overig heeft; des te fneller beweegt zy zich, des te meer trillingen verwekt

wekt zy, geduurende zeker een tydstip in de lucht, des te meer trillingen brengt de lucht tot onze ooren en begrippen over gevolgelyk des te hooger toon; gelyk 't tegendeel van dit alles, de reden aanwyst van desselfs meerder laagte. — en wanneer by een harmonieus orgelspel, gelyk men zegt, de wind uitgaat, dan gaan alle toonen eensslags naar de kelder, wegens de flaauwer beweeging by den laatsten ademtocht; ten anderen hoe langer en wyder eene pyp is, des te meer toonverwekkende stoffe vervangt zy, des te verder weg heeft de binnenlucht afteleggen, des te meer tegenstand ontmoet zy, des te langzaamer beweegt zy zich, behoudens dezelfde kracht van inblaazing, des te minder trillingen veroorzaakt zy in een gegeven tyd, by gevolg is de toon des te laager, en in een tegengesteld geval des te hooger. — word eene pyp gedekt of boven toegemaakt, dan volbrengt zy in een zelfden tyd maar half zoo veel trillingen: aangezien de binnenlucht boven geen uitgang vindende, te rug keeren en een weg van dubbelde lengte moet afleggen, het welk van dezelfde uitwerking is, als of zulke pypen eens zoo lang waaren, schoon de vaardige aenspraak nu eenigzins word belemmerd. — voorts in klokken ge-

geſchieden de trillingen volgens geheele andere wetten, dan in ſnaaren, vermits de ronde gedaante hier groote verſcheidendheid veroorzaakt, gelyk men zulks klaar bemerkt aan opgehangen klompen van dezelfde ſtoffe en zwaarte: haar meerder wydte ſtaat gelyk met de meerder dikte, haar meerder dikte eveneens als van ſtaaven en glaazen, met de feller ſpanning van ſnaaren. Maakt men klokken en ſtaaven dunder, dan worden de toonen laager, hoewel zy teffens iets van hunne kracht en eigenſchap verliezen, maakt men dezelve korter, zy worden hooger, om dat in 't eerſte geval, deelen die wegens minder ſpanning, grooter bocht ontvangen, langzaamer, en in 't tweede geval, minder deelen, eveneens geſpannen, ſchielyker beweegen, insgelyks onder glazen, van eenerlei ſtoffe en maakzel, leveren de dikte, hooger toonen, die naar maate men daar in meer en zwaare vochten giet, laager worden, door dien de deelen, hoe minder zy zich kunnen uitzetten, des te langzaamer in beweeging worden geſteld. — in fluiten en zoortgelyke blaaſtuigen, zyn de toonen afhankelyk, eerſtelyk, van meerder of minder ſtopping der gaaten, als waar door de weg welke de binnenlucht heeft afteleggen,

by

y manier van min of meer afgeperkte
aaren, verscheidendlyk word verlengd
'verkort; ten anderen, van meerder in-
:blaazen kracht, die uit hoofde van snel-
r beweeging, hooger toonen veroor-
:akt. Dewyl nu de binnenlucht langs de
akte moet voortloopen, zoo koomt 't
r dusdanige blaaftuigen voornaam aan op
: lengte, invoegen de wydte, by wyze
in dikker snaaren, byzonderlyk dient tot
:vordering van meerder sterkte, schoon
r 't gebrek van lengte eenigzins kan
:rgoeden; hoewel 'er ook telkens zekere
'enredigheid van de wydte tegens de
ngte word vereischt. *vide Mitzler, ubi*
pra, tom: 1. *pars* 5. *pag*: 84. — & *pars*
pag: 5. — en by volslagen gebrek van
:eze evenredigheid, een blaaftuig ganfch
:en geluid meer levert. — verder by
laatuigen die men, gelyk Trompetten en
althoorens, alleenlyk door den adem re-
:ert, worden toonen vereischt, die de
aazer als daar in zingt, mits dat hy zich
:paalt by zulke, voor dewelke zyn In-
rument vatbaar is; die toonen worden
s dan wonderbaar versterkt, 't getal der
illingen, in de naaste deelen van de
ichtcylinder veroorzaakt, gaat terstond
ver tot de naaste, en dus wordde toon-
:rwekkende beweeging langs de binnen-

O vlakte

vlakte voortgedreeven; tot hoe laager grondtoon een nieuwmodisch waldhooren zal dienen, des te langer of wyder moet 't zetstuk weezen. —

De verschillende trappen van de veerkracht der zichtbaare toonverwekkende lichaamen en die der lucht, baaren groote veranderingen in de laagte en hoogte der toonen; nadien de veerkracht alleen, zekere lichaamen bekwaam maakt tot de verwekking van toonen, zoo is 't gansch geen wonder, dat zy by verschillende veerkracht, verschillende toonen leveren; de ondervinding leerd, dat de veerkracht der lucht, door den dampkring en andere doorvloeyende fyne stoffen, grootelyks kan worden vermeerderd en verminderd; dat die van de zichtbaare toonverwekkende lichaamen, schoon onveranderd blyvende in de luchtpomp, ten klaaren bewyze, dat zy van die der lucht niet afhangt, echter doorgaans af en toeneemt in evenredigheid met de veerkracht der lucht, welker aandoening en persing zy moeten ondergaan; dat de digtheid der lucht en haare veerkracht, altoos in gelyke reden staan, dat de gemelde werktuigen, grooter veerkracht hebben in de koude, vermits hunne deelen als dan vaster samengedrongen, de pooren beter geslooten en van

vreem-

vreemde ſtoffen meer bevryd zyn: kort, dat die veerkracht in 't gemeen grooter is by digte, koude en drooge, en anders kleender by dunne, warme en vochtige lucht. — Deeze ſtoffe vereiſcht in der daad langduurige en neerſtige proefneemingen; dienvolgens, naauwkeurige Mano, termo en hygrometers: want de Barometer, de zwaarte der lucht aanwyzende, is hier van geen zonderlingen dienſt, vermits heete en koude lucht ook gelyke zwaarte hebben kan, de eerſte door de menigte van toevloeyende dampen, en de tweede door de eigenaardige ſtoffe, minder ruimte beſlaande, waar uit dan alleen volgt, dat blaas en windtuigen in 't eerſte geval minder, maar in 't tweede meer klinkbaare materie inhouden. —

Voorbeelden van eenerhande werkingen, uit tegengeſtelde oorzaaken ontſtaande, beſpeuren wy insgelyks aan 't ſpringen der ſnaaren, welker deelen, voor al die der darmſnaaren, de droogte ontbind en de vochtigheid doet krimpen: wordende dus in 't eerſte geval, als afgetornd, maar in 't tweede, feller dan zy kunnen veelen uitgerekt. — indien de ſnaaren haare veerkracht ter deeg te werk zullen ſtellen, dan moeten ze zoo ſtyf worden geſpannen als zy zulks eenigzins

kunnen dulden; gelyk zy nu deels door de ſpanning, deels door de beweegende macht, Groote wisſelvalligheden in haare pooren moeten ondergaan, zoo volgt van zelve, dat men, inzonderheid by de middelbaare toonen, op klavecimbels, vry wat ſnaaren kan ſpaaren, indien men by felle ſpanning niet teffens geduurig aanſlaat, maar haar alvoorens een weinigje ruſt gund, en alleen op eene manier doet lyden.

De toonen van ſnaartuigen zyn by kouder lucht hooger, en by warmer lucht laager; zoo de ſnaaren, als de klankbodems, hebben in kouder lucht grooter veerkracht: dus brengenze in zeker een tydſtip, meer trillingen voort, gevolgelyk hooger toonen, eveneens als of de ſnaaren feller geſpannen waaren; in tegendeel, hoewarmer een Muziekkamer word, des te meer vermindert de veerkracht der klinkbaare lichaamen, het welk veroorzaakt, dat de ſnaaren, als minder uitgerekt, langzaamer beweegen, en dus laager toonen verwekken.

De toonen van blaaſtuigen en van 't pypwerk in orgels (aldus genaamd ter onderſcheiding van de roer of tongwerken) zyn by kouder lucht laager, en by warmer lucht hooger; kouder lucht digter of

vaſter

vaſter ſaamen gehoopt zynde, zoo ontmoet de inblaazende kracht als dan meer tegenſtant, dus baart de langzaamer bewoogen binnenlucht laager toonen; daar integendeel dunner lucht, eveneens als een dunne ſnaar, zulk een tegenſtant niet kunnende bieden, maar gemakkelyker en ſneller bewoogen wordende, in gelyke tyden meer trillingen veroorzaakt, dienvolgens hooger toonen. — Dit gaat zoo verre, dat volgens uitreekeningen van wiskunſtenaars, opgemaakt naar den laagſten en hoogſten ſtand van den Mercurius in Baro en Termometers, de fluit en vulſtemmen der orgels, met een woord 't pypwerk, in 't koudſte weër een geheelen toon laager zal ſtaan, dan in de heetſte lucht. *vide Euler, tentamen, cap*: 1. 38. altans wie van twee gelyktoonige blaaſtuigen 't een, een wyle tyds in koude, en 't ander in warme lucht ſtelt, die zal met der haaſt eenig verſchil kunnen bemerken, en de ondervinding leert, dat de toonen van fluiten, na dat men eenigen tyd 'er op geblaazen heeft, gelyk ook die van pypen, door warme handen aangeraakt, terſtond hooger worden, zekerlyk om dat de binnenlucht dan verdünd word, en dunner lucht ſneller beweegt. Daar en tegen zyn de toonen van tongwerken in orgelen,

namelyk, van Trompetten, Bazuinen, voxhumana enz: eveneens als die van ſnaartuigen, by kouder lucht hooger, en by warmer lucht laager; hier word de lucht niet in beweeging geſteld door zoortgelyke deelen, maar door middel van een koperplaatje, 't tongetje genaamd: dus koomt 't hier niet aan op de lucht, maar op de hoedanigheid dier tongetjes, dewelke harder en veerachtiger zynde dan de lucht, haaren tegenſtand gemakkelyk breeken en overwinnen kunnen; gelyk de ondervinding zelfs de grof-ſmids leert, dat warm metaal iets langer is dan koud, een ziertje krimpen, en in de warmte zich een weinigje verder uitzetten; in 't eerſte geval, iets korter zynde en feller persſende, is de uitwerking dezelfde, als of men de koperdraad, door welke zy worden beſtierd, iets om laag had geſlaagen, dus veroorzaaken zy, wegens grooter veerkracht en ſneller beweeging, hooger toonen, en zulks te meer, naar maate dat de lucht kouder is; terwyl zy in 't tweede geval, iets langer en ſlapper geſpannen zynde, langzaamer beweegen, gevolgelyk, naar maate van meerder warmte, laager toonen verwekken.— ook is hier de minſte verandering, alzoo wel als in Concerten, alwaar ſnaar en blaaſtuigen by

elkan-

elkanderen zyn, des te merkelyker, wegens den tegengestelden loop, welken pyp en tongwerken houden; stemmen nu deeze met geene, die door toedoen der lucht, nooit anders, dan volgens meetkundige proportie, buiten den toon raaken, te hoog, zoo slaat men de koperdraat iets om hoog, als wanneer 't tongetje langer wordende, langzaamer begint te beweegen, maar stemmen ze te laag, dan slaat men die draad zoo verre om laag, tot 't tongetje, tans verkort, sneller beweegende, 't getal van trillingen, tot den begeerden toon vereischt, naauwkeurig oplevert. —

De sterkte der toonen is een uitwerkzel van de grooter kracht, waar mede ieders eerste luchtgolven worden gevormt; een zelfde portie van lucht is buiten twyffel tot 't overneemen van een meerder en van een minder getal trillingen in een zelfden tyd, op zich zelve aangemerkt, even bekwaam, en dus voor 't verwekken van hooge en laage toonen even vatbaar, ook neemt zy alle indrukken zodanig over, als de toonverwekkende lichaamen die opgeeven, maar de veerkracht dier lichaamen en de beweegende macht, grootelyks verschillend zynde, zoo worden ook de lucht-deelen met zeer verschillende kracht

aan de gang gebragt: ieder portie lucht laat zich, behoudens 't zelfde getal trillingen, met zeer verschillende nadruk perssen en voortstooten; dubbelde kracht werkt niet op een dubbelde portie van lucht, maar perst dezelfde massa eens zoo hevig; deeze kan zich eens zoo fel uitzetten, en houd evenwel noch des te meer kracht overig tot de voortteeling van meer golven — In nabyheid met 't toonverwekkend lichaam worden onze gehoortuigen tans heviger aangedaan, hoewel de toonen, in een matigen afstand onderscheidendlyker tot de bevatting koomen. — wanneer wy nu bemerken, dat onze ooren, door gelykmaatige trillingen, levendiger dan anders worden getroffen, en wy zelfs in een verren afstand van 't middelpunt, dusdanige trillingen gewaar worden, zoo noemen wy de toonen sterk; wanneer zy noch levendige indrukken verschaffen, noch verre kunnen reiken, zwak; en naar mate dat zulke indrukken levendiger of flaauwer zyn, en de uitwerkzelen meer of min verre zich kunnen verspreiden, zwakker of sterker. — sterke toonen, die in een verren afstand tot 't gehoor koomen, noemt men alzoo te recht uitwerkzelen van een grooter menigte bewoogen luchtdeelen; en 't spreekt van zelve, dat de

sterk-

ſterkte eens zelfden toons, by ſcherper Natuurlyk gehoor en den ongelyken afſtand, krachtig kan veſchillen. — In 't gemeen volgt ook, dat onder twee of meer toonen van ganſch verſchillende ſterkte, welke ter zelve tyd ons oorvlies aandoen, zulk een, die den ſterkſten indruk verwekt, in 't byzonder en voor zoo verre hy 't geluid van anderen geheel verdooft, alleen in aanmerking koomt. — op dezen grond beruſten de vulſtemmen in orgels: by voorbeeld, een ſesquialt levert op de toets van C; G, Ē; op E, B, Ḡ kruis; op G, D̄. B̄; dienvolgens op C. E. G. teffens B. D̄ Ḡ kruis B. by gebrek van ervarenheid, zoude men durven wedden, dat daar uit nooit geen verdraaglyk geluid konde ontſtaan. — Hoe ſterker nu zekere toonen zyn, des te meer kracht tot verdooving van anderen vervangen zy en in hoe verder afſtand men die hoort, des te meer zy by 't middel punt, doorgaans reets verzwakt: aangezien de luchtgolven des te minder kracht overig hebben, naar dat zy reets meer golven hebben voortgeteelt. — Dat nu de ſterkte en de hoogte der toonen geenzins van elkanderen afhangen, maar dat de toonen alzoo wel ſterk en laag, als ſterk en hoog, alzoo wel zwak en laag, als zwak en hoog kunnen weezen, zulks be-

wyzen de orgelſtemmen, en ten aanzien van geſtreeken ſnaartuigen, kan de ſterkte van een zelfde toon, volgens zommigen, *voyez l' Hiſtoire de l' academie Royale* 1700. *pag*: 175. in 72. trappen verſchillen, echter blyft hy, behoudens de zelfde grootheid, uit hoofde van de veerkracht der lucht, altoos dezelfde toon; Ja, de ondervinding leert, dat een hevige voor of tegen wind, de toonen iets verhaaſten, verder verſpreiden, of vertraagen, doch aangaande de laagte en hoogte, niets daar aan veranderen kan.

Alles wat tot feller persſing van eerſte luchtgolven, en dus tot voortteeling van meer golven, mede werkt, dient tot bevordering van meerder ſterkte der toonen; hier toe behooren in der daad:

1. De gemelde vulſtemmen in orgels, vermits ſtrydige geluiden, door anderen volkoomen overſtemt, feller doorzetten; hoewel daar mede, voor geſcherpte ooren, altyd noch eenig gieren verzeld gaat, het welk verwarde begrippen verwekt: tot wat einde hier verſcheide ſterke regiſters ter zelve tyd gebruikt, en de koppelingen van de klavieren zullen verſtrekken, zulks is een iegelyk genoeg bekent. — verders koomen in aanmerking;

2. Het veerachtig hout der klankbodems

tot

tot ſnaartuigen; 't welk klinkbaar weezen en echter op zich zelf noch geen eigen toon hebben moet; weshalven glas, koper en andere veerachtige ſtoffen hier geenzins van dienſt kunnen weezen;

3. Hunne holligheeden en openingen;

4. De meerder dikte van ſnaaren; hoewel 't ten aanzien van de gelykmaatige ſterkte aller toonen eens zelfden ſnaartuig, ook inzonderheid aankoomt op de gelyk aardigheid van 't hout, 't welk op zommige plaatzen dunder zynde dan elders, aldaar zekerlyk minder toonſtraalen doet afſtuiten; gelyk by voorbeeld menig Clavicimbel gelykmaatig ſterke toonen levert in de Discant en in de Bas, maar niet in de Tenor of in de geſtreepen octaaf; een gebrek, 't welk door dikker ſnaaren eenigzins geholpen, hoewel niet volkoomen weggenoomen wordt; —

5. Zeker lak of gom, op de klankbodems van ſnaartuigen door ſtrykſtokken geregeert: verſtrekkende tot zoodanige ſluiting der pooren, die de luchtdeelen feller te rug kaatſt, zonder nochtans hinderlyk te vallen aan de beweeging; —

6. De zuiverheid der eenſtemmige en gelykluidende toonen van een zelfde zagtluidend Inſtrument: by voorbeeld, een Clavicordium of Clavicimbel, wiens ſnaa-

ren

ren behoorlyk in 't accoord ſtaan, zal beter doordringen, dan een ontſteld, om dat de luchtgolven in 't eerſte geval, elkanderen verſterken, maar anders malkanders loop ſtremmen; by na even eens als ongelykſlachtige toon verwekkende lichaamen; Doch iets anders is 't in orgelen met de zoogenaamde *unda maris* alwaar men op ieder toets van een præſtant van 8. voet, ten minſten in de Discant, twee pypen plaatſt, die opzettelyk niet zuiver geſteld zynde, kleene, en zoo veel doenlyk is, gelykmaatige zweeving hebben moeten, ten einde de Baaren der zee afteſchetzen;

7. De harde veerachtige ſtoffe der Blaastuigen, als welke door feller persſing te veroorzaaken, de buitenlucht des te geweldiger in beweeging ſtelt;

8. De meeder wydte van Blaas en windtuigen, mits in behoorlyke evenredigheid ſtaande tegens de lengten;

9. De beweegende machten: neem eens, de kopere tangenten op Clavicordiën, de rave pennen, in behoorlyke breedte, op Clavicimbels en ſpinetten, de verſchillende klepels tot klokken en ſtaaven, ſtevigſyn en ruuw gewreeven paardehair op ſtrykſtokken, de kracht van den beſtierder, enz:

10. De wyze van beweeging, dat men na-

namelyk een Inſtrument behoorlyk aantaſt, alle toonen 'er ter deeg uithaald; en 't zelve echter niet al te fel beroert, vermits de toonen in zulk een geval niet alleen minder zuiverheid verkrygen, maar ook eerder verdwynen, om dat de volgende trillingen langzaamer worden.

11. De ſtandplaatzen, naar dat dezelve tot de verzaameling en bewaaring der luchtgolven bequaamer, en van weeke lichaamen, die 't geluid als verſlinden, meer bevryd zyn: weshalven dan een zelfde Muziek Inſtrument in de vrye lucht, op 't water en in deeze of geene vertrekken, zeer ongelyke werking doet.

12. De verſterking, die de luchtgolven, onderwege, van harde nabuurige lichaamen ontvangen. — zyn 'er eenigen omtrent, die uniſoons of octaven- wyze kunnen mede klinken, dan praatenze ongevraagt mede, wanneer zulke trillingen, als tot hunne Geboorte worden vereiſcht, hun van ter zyde aanvallen: zoo draa men, by voorbeeld, boven een fraai, wel beſnaard Clavicembel, in de ſtiptelyk vereiſchte hoogte, roept, zingt of ſpeeld A, zal de ſnaar A daadelyk geluid geeven; ſnaaren van luiten, aan de wand hangende, koomen ter aanſpraak, zoo draa men haare toonen treft; in een kamer, alwaar

ver-

verscheide eveneens gestelde vioolen hangen, zullen de losse snaaren eener viool daar men op strykt, veel sterker luiden dan elders: Ja, men kan glazen, inzonderheid wyde en grove, die veel lucht vervangen, en uit ongelykslagtige deelen bestaan, door schreeuwen, blaazen en speelen, doen bersten, *vide Morhof, dissert de scypho vitreo voce humana fracto. kiel* 1683. te weeten, de stipte toon van zulk een glas, in nabyheid, op eene violoncel, eenige maalen aangegeeven zynde, begint 't glas als te zingen, hoe dikwyls men dien toon langzaam, op de maat, ook herhaalt, 't zingt mede, tot men een gansch forsse streek, vlak tegen de maat doet, dan knikt 't, om dat de deeltjes in hunne werking, met vereende krachten in en buitewaards te gaan, worden gestuit.— en misschien is poreelain, stuk voor stuk schuins op losse plankjes staande, in die gevallen, mede aan gevaar onderhevig. - zelfs andere harde lichaamen, voor gelykmaatige trillingen niet vatbaar, kunnen te wege brengen, dat de luchtgolven met veel grooter kracht hunnen weg vervolgen, en in beslooten plaatzen te rug wyken: daarom bediende men zich te Athenen, op 't vermaard Bachus-tooneel van 28. metaale vaaten of tonnen, naast de

muur

muur op dunne yzere ftangen ruftende, *voyez Guilletiere, Athenes ancienne et nouvelle pag*: 328. en by de Romeinen, van rondom gehangen fchilden, door welke de ftemmen der Akteurs ongelooflyk wierden verfterkt. Behalven dusdanige gebrooken toonen, koomen mede in aanmerking de te rug gekaatfte door verder afgelegene harde lichaamen veroorzaakt, iets, waar van men in de Natuur-kundige verhandelingen doorgaans uitvoerig bericht ontmoet. —

De verfchillende veerkracht der lucht baart insgelyks groote verandering in de fterkte der toonen; zy veroorzaakt dat de toonen zomwylen als te zoek raaken, verflonden en in de Geboorte gefmoord worden, maar ook op andere tyden, ons als onder de hand aanwasfen, invoegen de zangftemmen en fpeeltuigen zich zelven fchynen te overtreffen; in ': eerfte geval noemen wy de toonen dompig, of dof, in 't tweede doordringende, of helder, 't is gemakkelyk te begrypen, dat de eerfte luchtgolven met grooter kracht worden gevormt en hunne werking ongelyk verder verfpreiden, wanneer de luchtdeelen vafter famengedrongen en van mift, nevel of andere dampen meer bevryd zyn; zy gaan zelfs verder by nacht,

dan

dan over dag; niet, om dat de breeking der zonnestraalen hinderlyk valt aan de voortplanting van 't geluid, maar dewyl de lucht gemeenlyk digter, kouder en drooger is by nacht. Dit zal vermoedelyk de oorzaak weezen, waarom men op eenzaame plaatzen, wegens haar Echo vermaard, meer Echo's hoort by nacht, dan over dag. *vide Kircherus Phonurgia lib:* I. wyders, door dien de dunne min veerachtige lucht, volgens geloofwaardig bericht, *ziet Derhams Natuur-kunde*, *pag: Ed:* 1728. veroorzaakt, dat een pistoolschoot, die in valleyen een vervaarlyk geraas verwekt, op de toppen van hooge bergen zulk een flaauw geluid geeft, als of 'er slechts een stokje wierde gebrooken; zoo moogen wy vryelyk besluiten, dat onze Muziek Instrumenten aldaar van geen dienst zouden weezen, maar dat de fynste luchtdeelen (Aether) ter overvoering van de lichtstraalen bestemd, onze gehoortuigen niet genoegzaam kunnen aandoen.—

Alle ruimte, langs welke bevattelyke toonen zich verspreiden, moet van alle kanten bezet weezen met zoortgelyke luchtgolven.— Dat ik het zag, zeidde de blinde! immers geen beweegend lichaam kan tot een afgelegen plaats koomen, zonder alle tusschen leggende ruimten eerst

door

door te loopen: wanneer wy dan, by voorbeeld, de wal rond wandelen, terwyl een fraai klokspel midden in de stad, neem eens, in den afstand van een Quartier uur gaans zich hooren laat; dan zyn alle ruimtens tusschen 't toon verwekkend lichaam en onze ooren, onder en booven, met diergelyke luchtgolven vervult, zonder dat een 'er van ooit eene andere overdwarst. Wat een wonder! Wat geneugte! Wereld! hoe vermaakelyk! De Natuur-kundigen weeten ons te verhaalen, hoe verre 't geluid zich kan verspreiden. *vide Euler, tentamen, Cap*: 14. Dit ziet enkelyk daar op, wanneer by voorbeeld, van twee persoonen, die volgens naauwkeurig egaalgaande secundewyzers, een afspraak hebben gehouden, de een aan den oever der Zee te schevening een grof geschut lost, terwyl de andere op den toren van de groote Kerk in 's Hage de secunde gade slaat, wanneer 't geluid tot zyne ooren koomt, en daar uit afneemt, hoe veel secunden 't zelve onderwege heeft doorgebragt; Doch al konde 't geluid van schevening tot Utrecht reiken: zoo hebben deeze waarneemingen echter geene betrekking tot de Toon-kunde, en ieder weet, dat 't geluid van een Clavicordium zich onmoogelyk even verre; als dat van een trompet kan verspreiden.—

De ſterke toonen kan men verdeelen in volle en ſchelle, en de zwakke in dunne en zagte.— De volle of zwaare toonen verwekken levendiger, maar de ſchelle ſcherper indrukzelen; de eerſte vullen 't oor ten eerſten, en de andere koomen 't zelve als kittelende aanvallen, en worden allengskens beminnelyker: ieder zoort vind zyne liefhebbers, gelyk de Blonde en Bruinetten.— In orgelſtemmen leveren de wyde Menſuuren, of Cylinders, voller, en de naauwe en ſcheunſche pypen, ſcheller toonen; zelfs ieder Clavicimbel van twee en acht voet, levert voorbeelden daar van; te meer als anderen 'er tusſchen leggen: ſnaaren, die de kam nader zyn, een kleender boog beſchryvende, ſpannen de luchtgolven iets naauwer aan: dies luidt de voorſte acht voet ſcheller; de achterſte voller.- Door dunne toonen verſtaa ik zulke, die wegensgebrek van masſa, minder kracht hebben, en door zagte, die ſterker konden weezen, ten waare men zulks opzettelyk verhinderde: — wie meer behaagen heeft in dunne als zwaare toonen, die gebruikt by de Clavicimbels kraye in ſtede van ravepennen; doch in het gemeen noemt men zagt, wat ſterker klinken konde, gelyk by voorbeeld, een luit-regiſter.— ſterke en laage toonen kan men met

een

een woord, Grove noemen; ſterke en hooge, fyne; zwakke en laage, ſtompe; zwakke en hooge, tedere. — onze geſteldheid verſtrekt ook in deezen tot een regelmaat: wyl al te hevige beweegingen, die 't oor-geweefzel eenigzins in gevaar van ſcheuring ſtellen, uit kracht van de ongenoegelyke aandoening, terſtond daar mede verzeld gaande, ons noodwendig mishaagen, en wy, wanneer 't aankoomt op levendige en ſcherpe indrukzels, toonen die van genoegzaame ſterkte ontbloot zyn, weinig rekenen. —

De duurzaamheid der toonen, ontſtaat uit de aanhoudende persſing van 't drukkend vermoogen; zy vind derhalven geen plaats in vry bewoogen toonverwekkende lichaamen: namelyk in Clavicimbel en harpſnaaren, klok en ſtaafſpellen enz: welke toonen, die eerſt gebooren worden, wanneer de drukkende magt wykt, en onze ooren eerlang weder ontwyken, men in tegenſtelling, afgebrookene, vlugge of kortſtondige kan noemen, mits dezelve behoorlyk onderſcheidende van doffe, die uit gansch andere oorzaaken van korten duur zyn. — waar zulk eene duurzaamheid moogelyk is, daar kan men ook de ſterkte der toonen by trappen vermeerderen: dit is reeets op orgels, by gekoppelde

Clavieren eenigzins doenlyk, hoewel men bekennen moet, dat de zangstemmen, de gestreeken snaartuigen, en zelfs eenige blaastuigen hier in veel voor uit hebben boven de gewoone Clavieren — Dat nu allerhande zoorten van toonen, grove en fyne, stompe en tedere, vatbaar zyn voor duurzaamheid, daar van kunnen de orgelstemmen insgelyks 't bewys leveren. — Duurzaame toonen verschillen van andere eigentlyk zoogenaamde sterke, byzonder hier in, dat zy lang achter een in gelyke sterkte kunnen worden bevat: de kracht der eerste luchtgolven blyft dezelfde, zoo lang het drukkend vermoogen naar als onder bedwang houd. dus blyven zy ook bekwaem tot de voortteeling van des te meer golven —

De zuiverheid der toonen spruit voort, uit 't stipt getal der vereischte trillingen, uit de gelykaardigheid der deelen van toonverwekkende lichaamen, en uit de gladdigheid en droogte van hunne oppervlakten; het eerste is een uitwerkzel van kunst, Ja, een zoort van meetkunde, waar toe echter ongeletterden reets bekwaem zyn: ten aanzien van dusdanige zuiverheid zegt men te recht: *rein gesteld, is half gespeeld* ten tweeden, de toonen zyn zuiver, wanneer hunne stipte hoogte, door

door geene ſtrydige of zoogenaamde bytoonen, onzeker word gemaakt, en anderzins valſch. hier komt 't aan op innerlyke oorzaaken van ons niet afhangende: het gaat hier eveneens met 't gehoor, als met andere zinnen: de mindere volmaaktheid der deelen, bevordert zomwylen de meerdere volmaaktheid van 't geheel, wat wy niet bemerken, dat quelt ons niet; hadden we zulk een ſcherp gehoor, als haazen, dan zouden we buiten twyffel meer valſche toonen ontdekken, en misſchien menig ſnaar en ſlagtuig, 't welk ons nu ſtreelende voorkoomt, ongenoegelyk vinden. — De vraag is alleenlyk, of de ſtrydigheid bedekt blyft, en eindelyk overheerſcht en verdooft wordende, ten aanzien van onze bevatting, verdwynt, als wanneer wy gewoon zyn, de toonen zuiver te noemen: gemerk 't minſt onvolmaakte voor volmaakt doorgaat. — ten derden, de toonen worden zuiver, uit hoofde van gladde en drooge oppervlakten, van welke de luchtdeelen als onbelemmerd afſtuiten en met zekere vaardigheid op 't gehoor aanvallen; de ondervinding leert, dat ſpeeltuigen, mits in maatige droogte, als hun element, bewaard, door 't gebruik, of 't zoogenaamde uitſpeelen, niet alleen in ſterkte aanwinnen, voor zoo verre de droogte hunne

deelen vaster samendringt, maar ook in zuiverheid: verkrygende langs deezen weg iets, 't welk de hand des makers hun niet volkoomen konde byzetten: vermoedelyk, om dat eenige ongelykslachtige deelen aldus vereffent, de pooren tot den vereischten doortogt der lucht bequaamer gemaakt ende oppervlakten meer gepolyst worden; Ja; zy leert, dat vezeltjes van niet ter deeg afgeknipte Clavicimbel pennen, reets hinderlyk vallen aan den vryen loop der luchtdeelen; deeze zoort van onzuivere toonen, door uiterlyke oorzaaken verwekt; kan men, ter onderscheiding van de beide voornoemde, ruwe of schorre noemen: en in 't gemeen staat 't vast by keurlyke liefhebbers, dat ontstelde, valsche en ruwe toonen, van zuivere, verschillen als kwelling van verlustiging des geests. —

De groote veerkracht der lucht, bevordert insgelyks de meerdere duurzaamheid en zuiverheid der toonen; men kan 't des te langer uithouden by het zingen en blaazen, hoe meer reine lucht in plaats van dampige daar by word ingeademt; de snaaren houden beter toon, dan in buyachtig weer; de schroeven en trekkers van de Muziekaale Instrumenten laaten zich gemakkelyker regeeren: doch overmaatige droog-

droogte doet het hout krimpen, waar tegen, ten aanzien van orgelregisters, die zich niet ter deeg laaten stoppen, en dus veroorzaaken, dat sommige toonen als ongevraagt mede praaten, geen beter middel is, dan geduld, tot 'er wederom vochtigheid in de lucht komt, als wanneer men zulk gebrek aanstonds van zelve hersteld vind; hier uit volgt, dat de grooter veerkracht der lucht, met matige droogte verzeld, het bekwaamst Saisoen is tot 't genot van wonder aangenaam Muziekaal genoegen; en dat zy, welken de Muziek nooit anders genoeglyk klinkt, dan by de kaars, van 't rechte slach der liefhebbers noch niet zyn.—

De zangstem is een wonder der Natuur; De middellyn der glottis kan in de zang oeffening, zelfs ten opzichte van de ruimste menschelyke keelen, geen linie, of twaalfde deel van een duim bedraagen: nochtans spruit uit 't kleen verschil tusschen zulke middellynen, 't groot onderscheid van laage middelbaare en hooge zangstemmen; wat meer is: men kan nagaan, dat die kleene middellyn zich in de zang oeffening op verscheide duisend wyzen moet verdeelen.— De voortreffelyke Toon-kundige Heer DODART. *Hist: de l' acad: Roy:* 1699. *pag:* 27—32. *Mem:* 1699.

 pag:

pag: 308.— 359. ſteld 'er, zonder vergrooting, 9632 te weeten, in een octaaf 301. en dus in twee octaven, die de meeſte zangers kunnen bereiken, 602. toonen van gelyke tusſchen wydte.— wy kunnen, zegt hy, noch veel naauwer toonen voortbrengen, doch laat ons ſlechts 't gemelde getal verdubbelen: 1204. De ſterkte van ieder duurzaame toon kan 72. maal grooter worden, men ſtelle nu enkelyk viermaal, dus 4816. en aan de formeering van ieder toon hebben beide de lipjes der glottis evenveel deel, dus 9632.— Deeze laatſte vermeerdering ſluit verſchillen in, kleender dan een 54ſte gedeelte der middellynen van een zyden draad, ſevenmaal dunder als een hoofdhair; verſchillen nochtans, die eén geſcherpt gehoor ſtipt kan onderſcheiden.— alle kunſtige Muziekaale Inſtrumenten moeten hunne behoorlyke lengte en wydte hebben, of daar kan niets mede uitgericht worden, hier in tegendeel kunnen de Baszangers, binnen een omtrek, die nooit boven zes duim kan bedraagen, toonen voortbrengen, die pypen van 8. voet lengte vereisſchen; waar zullen wy hier de proportie vinden? het verſchil is als 1. tegen 16.; wie ſtaat niet verbaaſt over zulk een wonderbaare mechanyk. wil men de glottis met tongetjes in or-

orgels, of met roeren van blaaftuigen vergelyken, daar is geen verder overeenkomft, als dat 'er in ieders middellyn telkens eenige opening moet blyven; en alhoewel zoodanige orgelpypen, die alleen of voornamelyk tot de verfterking van de toonen der tongetjes dienen, met 't buiten kanaal der zangftem vry wat overeenkomft fchynen te hebben, zulke pypen brengen evenwel niet voort dan teder geluid, en ieder pyp flechts een toon, die gemeenlyk vry traag ter fpraak koomt, en wiens fterkte zich niet vermeerderen noch verminderen laat; daar en tegen kan de glottis niet alleen vaardige en delikaate toonen leveren, maar zelfs toonen van zoodanige zuiverheid, by welke die van kunftige Inftrumenten, hoe naauwkeurig ook in 't accoord gebragt, geftreeken fnaartuigen uitgezondert, als valfch luiden. — De voortbrengzelen der zangftem zyn onder 't gebied van onzen wil gefteld, wy verbeelden ons toonen in zekere hoogte, en treffen ze zoodanig, zonder dat wy de werktuigen, noch zy de bevelhebber kennen of verftaan kunnen wat hy hun gebied; Ja, al 't voornoemde ziet noch flechts op volwasfen menfchelyke keelen: want poogt men eens naategaan, wat fubtile beweegingen 'er toch in de keelen van zingende

kinderen en van zangvogeltjes moeten voorvallen, 't verstand staat geheel stil: De kunst verlaat den meester; doch verwondering is hier een vrucht van oplettendheid.-

Nopens de verschillende hoogte der zangstemmen, als tot dewelke 't woord toonen alleenlyk zyn opzicht heeft, zoo verdeeld men ze nu, zederd men by groote Muziek Chooren ook zangstemmen van verschillende hoogte heeft ingevoerd in vier hoofdstemmen, als Bas, Tenoor, Alt en Discant; men eigent aan ieder, anderhalf octaven ruimte, naar kamertoons hoogte toe, dus strekt de Bas zich uit van F: tot $\bar{c}$; De Tenor van C, tot $\bar{\bar{g}}$; De Alt van f. tot $\bar{\bar{c}}$, en de Discant van $\bar{c}$, tot $\bar{\bar{g}}$; hoewel die omtrek zich geenzins laat bepaalen, en veele zangers twee octaven ruimten kunnen bereiken. — De Bas en Alt, gelyk de tenoor en Discant verschillen alleenlyk octaven wyze, en deeze beide laastgemelde zyn de gewoonlyke stemmen onder 't Kerkzang; maar de beide eerste, worden zeldzaamer ontmoet; Jongelingen, die in de jeugd de Discant zongen, krygen by aannadering der mannelyke Jaaren de Tenor; en uit de Altstem van Jongelingen, word naderhand de Bas; terwyl de bekoorlyke vrouwe stem in bestendigheid uitmunt. —

Den

Den laagften toon, die men ooit by een Baffist ontmoetede, neem eens C, naar Choortoon heeft men in zonderlinge aanmerking genoomen, om daar uit, gelyk billyk, een richtfnoer voor de fpeelkunft vaft te ftellen. — zulk een toon noemde men 8, voet; als 't een octaaf hooger ging, 4. voet; by anderhalf octaaven hooger, 3. voet; twee octaaven hooger, 2. voet, enz. Men kon zich zelven denzelven ftiptelyk wederom te binnen brengen, door behulp van fluiten, glazen, ftaafjes van ftaal, of andere klinkbaare lichaamen, die hoewel in hooger octaaven, juift dien toon en geen anderen opleverden; vervolgens kon die regelmaat, door middel van toonfluiten alom worden verfpreid; gelyk zy noch heeden daags op orgelen en Pofitiven, niet ten aanzien van de lengte der pypen, maar als Toonmaat aangemerkt, tot grondflag van onderfcheiding verftrekt. — Naderhand wierd by eenige zangers en fnaarenfpeelders, de Choortoon wat te hoog en dus ongemakkelyk bevonden; doch nu 'er reets eene vafte regelmaat bekent was, zoo behoefde 't weinig moeite te koften om 'er iets tot verbeetering by te voegen: men kon den voorigen laagften toon, ten minften in de verbeelding, ter diftantie van een gehcelen toon doen afdaa-

daalen, en des noods de kompositie hooger inrichten. — Dit was den oorsprong van den beminnelyken kamertoon; een weinigje hout meer ten behoeve der speeltuigen kon niet hoog aanloopen; de orgels vereischten zwaarder baspypen, gevolgelyk grooter kosten. doch zy konden ook voor eerst, tot nader orcre, in Choortoon blyven: de organist moest de Kerk Psalmen, naar maate 't orgel hooger in toon stond, des te laager inzetten, dan of 't in kamertoon waare; en ten einde by Kerk-muziek, of by andere voorvallen, met kamertoonige Instrumenten overeen te draagen, moest hy de violisten, om te stellen en hunne snaaren geene al te hooge spanning te vergen, in plaats van de gewoone a, nu g aangeeven, of g kruis, naar goedvinden der Concertisten, en vervolgens, een geheelen of halven toon laager transponeeren. — Hier uit zal een onkundig liefhebber den aart en 't gebruik van kamer en Choortoon, nu 't hier pas geeft, om 'er van te gewagen, myns bedunkens duidelyk kunnen afneemen. Doch ik moet wederkeeren tot 't wonder der Natuur de zangstem, en aantoonen, hoe de toonen in de keel van den mensch voortkoomen. —

Zangtoonen worden alleenlyk door de glot-

tis geformeert: want toonen, die wy hooren, zyn reets geformeert; de vraag is dan, hoe zulks omtrent de zangtoonen geschied? ieder toon is een geluid; 't geluid bestaat uit trillende lucht, en trilling onderstelt persfing, gevolgelyk een lichaam 't welk tegenstand kan bieden. — Nu word de lucht, als de stoffe van 't spraak en zang geluid, niet in maar uitgeademd, of te rug gegeeven, gelyk een ieder zulks gemakkelyk kan bemerken, wanneer hy van spreeken tot zingen overgaat. — De long verbeeld hier een zoort van een blaasbalg, dryvende de lucht, met een zachte evenmaatige loop naar booven; op den weg van de long tot aan de strot, alwaar de passasie geduurig ruimer word, ontmoet ze geenen tegenstand, en noch minder in 't ruime kanaal der luchtpyp zelve, tot dus verre geene persfing voorvallende, kan 'er ook geen geluid worden verwekt. Laage toonen vereisschen meer en hooger minder lucht, gevolgelyk, meerder of minder ruimte tot hunne formeering; wyl wy oogenschynelyk bespeuren, dat de strot, of luchtpyp der keel, by laage toonen krimpt, en zich by hooge uitrekt, zoo volgt van zelve, dat zy de oorzaak van de vorming der toonen niet kan weezen; dus blyft 'er verder niet overig dan de opening boven

aan

aan de ſtrot, 't ſtrotten-hoofd of de glottis genaamd, en de Epiglottis of 't keelklapje, tot de ſluiting der glottis beſtemd:— De beweeging van dit klapje ſtaat, volgens de aanmerking van de naauwkeurigſte ontleders, niet onder 't gebied van onzen wil, maar wy kunnen gemeenlyk zingen, wanneer 't ons behaagd: dus komt 't hier alleen aan op de glottis — Deeze beſtaat uit een eironde opening, beſlooten tusſchen twee lipjes, die zich door middel van ſpier vezelen meer of min openen en ſluiten, of uitrekken en krimpen; hier word de opwellende lucht, door haar zelve tegenſtand biedende, en door de naauwte van den weg lydende, nevens de lippen der glottis tot 't trillen gebragt, en in dusdanige trillingen legt 't weezen der zangtoonen.— ieder toon vereiſcht een bepaald getal van trillingen in zekeren tyd, en de glottis is ſlechts tot verſchillende opening en ſluiting haarer lippen bekwaam; de quantiteit van lucht, by ieder toon door de glottis vloeyende moet derhalven evenredig weezen aan de opening der glottis.— opent men ze zoo verre als doenlyk is, de luchtdeelen als dan den minſten tegenſtand ontmoetende, beweegen langzaam, dienvolgens iemand verwekt den laagſten toon dien hy kan bereiken; ſluiten de lippen der glottis

zich

zich vervolgens meer en meer, de lucht moet des te sneller beweegen, naar dat ze, wegens minder opening, meer tegenstand vindt: dus gaat men allengskens over tot 't vormen van hooger toonen; hoe hooger de toonen zyn, des te kleender is de opening: evenwel moet 'er altoos, alzoo wel als op roeren van hoboën en basfons, eenige opening blyven, of de weg, langs welken de beweeging alleenlyk kan tot ons koomen, word geslooten.— Met hoe meerder nadruk de glottis, behoudens dezelfde opening, zekere portie van trillende lucht laat doorvloeyen, des te sterker, met hoe minder, des te zwakker, hoe langer ze in den eigenste stand blyft, des te duurzaamer, hoe eerder zy tot een andere werking overgaat, des te vlugger, en hoe netter ieder opening geschied, hoe beter de lippen telkens aan een sluiten, Ja, hoe gladder en drooger ze zyn, des te zuiverder kunnen de toonen worden.—

De luchtpyp beschikt aan de gevormde toonen de noodige ruimte tot de overvoering; ze krimpt by laage toonen, ten einde de buis van den mond zich met des te meer gemak verlenge, en rekt uit by hooge, om aan de buis toetelaaten, dat ze zich intrekke en korter worde: ze doet derhalven ongelyk meer dan ooit eenig kanaal

naal van een windtuig, doch de oorzaak van de formeering der toonen kan ze daarom niet weezen, om dat 'er dan of eene tegen gestelde beweeging zoude vereischt worden, of dat men namelyk in 't zingen de lucht niet te rug geeve, maar inademe, en dat zulke ingeademde lucht tegen de stroom der gestaadig opwellende luchtdeelen kan te rug deizen, of dat de glottis, by menschen zoo wel als by zommige watervogels, die eenen fellen galm slaan, niet boven maar onder aan de strotpyp waare geplaatst; dus word de toonverwekkende beweeging door 't bestier van 't buiten kanaal der luchtpyp, welker krimping en rekking met de laagte en de hoogte der toonen geduurig in omgekeerde reden staat in 't buiten kanaal des monds overgebragt, om aldaar versterkt en vervolgens geuit te worden. —

Elke portie van lucht vind in 't verhemelte des monds als een bekwaam verwelfzel tot weeromkaatzing, en ieder deel, hoe teder 't ook schynt, brengt 't zyne by tot versterking; inzonderheid koomen hier in aanmerking de neusgaten en de tanden; zingt men met geslooten mond en open neus, 't geluid is juist niet onaangenaam, doch houd men in het zingen de neus toe, zoo dat 't geluid aldaar niet kan doordringen,

gen, maar van die kant zyne verſterking moet misſen, 't begint naar dat van end-vogels te gelyken; dat men dan niet door de neus moet zingen, word ſlechts verkeerd en by misvatting beweerd. — eindelyk de ondervinding leert, dat zelfs 't verlies van een tant de zangſtem zomtyds merkelyk kan verzwakken, en 't is ook waarſchynlyk, dat 't keelklapje de oorzaak van zekere aanminnige beevingen, ſleepen, trembelementen en andere zangcieraaden is, invoegen dat men volgens een byzondere gelukkige geſteldheid 'er vermoogen op krygt, ſchoon 't in 't gemeen onder 't gebied van den wil niet ſtaat. —

De zangſtem is beſtemd tot een uitneemend Melodieus Inſtrument; zy heeft 't voorrecht om alle woorden van allerhande taalen verſtaanbaar uittedrukken, en 't vermoogen, om een zelfden toon, zonder ſchielyke afbreeking, een wyle tyds achter een te kunnen voortbrengen in maatige, by manier van herhaaling, en in verſchillende, in een ſlags vermeerderende en in allengskens of toeneemende of verminderende ſterkte; Het eerſt gemelde, zal ik onderſcheidings halve noemen, Duurzaame, 't tweede, Met licht en ſchaduwe verzelde, 't derde, geaccentueerde, en 't vierde, aanwasſende toonen; eigenſchap-

pen waarlyk, die men nergens zoo delikaat ontmoet.——

De Muziekaale Instrumenten, door kunst nagebootst en onder ons bekend, laaten zich best verdeelen in snaar, Blaas, wind; en slagtuigen.— Door Blaastuigen verstaa ik hier, Instrumenten, die door 's menschen mond, maar door windtuigen, zulke, die langs een ander kanaal ter aanspraak koomen.——

De snaaren zyn van verschillende stoffe: darmen van dieren, koperdraad (in 't gemeen messing, maar de dikste van roodkoper) staale, met zilverdraad besponnen, en ook wel eens zyde koorden.— ieder snaar zal of alleenlyk dienen ter verwekking van een toon zonder meer, of door middel van afperking teffens tot die van verscheide; eene fraaye vinding, dat een losse snaar, een gansche menigte van andere, van zeer verschillende lengte, afschetst: daarom telt men in de Muziekaale letterkunst billyk van beneden naa booven, vermits men dit gebruik in de order der Natuur gegrond vind; eene snaar door afperking verkortende kan men immers geduurig hooger toonen verwekken, doch den toon der losse snaar, behoudens dezelfde spanning, geenzins naar believen verlaagen: overzulks zyn hooge toonen,

ge-

gelyk de kinders van de ouders, afkomſtig van de laage, en wy tellen geduurig opwaards, by voorbeeld, de quint van g, is d; niet c, en dus met alle overige klanktrappen. —

By zommige ſnaartuigen worden de ſnaaren door de vinger punten van de ſpeelder onmiddelyk, maar by andere, door behulp van zekere werktuigen aangeraakt. — om hier een draad van redeneering te vinden, zal ik met de eerſtgemelde 't begin maaken.

1. De koninglyke Davids Harp, of Harpe Royale, met darmſnaaren voorzien, heeft gemeenlyk, gelyk, Clavieren, een omtrek van vier octavenruimten, en zomwylen is 'er een pedaal met contra toonen bygevoegd. —

2. De luit, wier krom geboogen lange toets, *La Manche*, door de linkerhand word onderſteund en onder den arm gemakkelyk draagbaar is, heeft elf ook wel twaalf Chooren, of paar van twee en twee unifons wyze geſtelde darmſnaaren, en achter de kam, een tedere beſponnen ſnaar, genaamd *Chanterelle*; haar omtrek is gemeenlyk van c, tot d, hoewel de ſnaaren op verſchillende manier kunnen worden geintoneerd. Men gebruikt hier in ſtede van nooten, letters, of een moeyelyke en voor

andere Muziekanten onverſtaanbaare tabulatuur, op welker geheimen zin de Luiteniſten van profesſie machtig pochen. — Het ſtreelend geluid van dit Inſtrument is, volgens zommigen, alles wat de hemel ooit kan geeven; daar en tegen betuigen anderen, dat zy, die meer vermaak ſcheppen in 't ſtellen, dan in 't ſpeelen en toeluiſteren, hier byzonder wel kunnen te recht raaken dat een luiteniſt 80. Jaar oud zynde, ten minſten 60. Jaar met ſtellen heeft moeten doorbrengen, en dat 't onderhoud van een luit, te Parys Jaarlyks even hoog aanloopt, als dat van een paard; daar by komt noch, dat op verre alle luiteniſten geen bekwaamheid genoeg hebben in het ſtellen, en dat hunne ſnaaren, door de geſtadige omwanteling der ſchroeven; lichtelyk onzuiver worden.— De Luite evenaart eenigzins.

3. De Angelique, die meer losſe ſnaaren, zonder Chooren, heeft en zich gemakkelyker laat behandelen: als mede

4. De Theorbe, verrykt met agt bas ſnaaren, eens zoo lang en dik, dan de zes laagſte der luit. Deeze, als tot de generaale bas niet ondienſtig, draagt in Vrankryk zomwylen de benaaming van Aartſluit of *Archiluth*.

5. De Calichon, met vyf enkelde ſnaaren,

ren, by naa gefteld gelyk die van een viola di gamba, is mede een zoort van een kleene luit, niet onaardig tot een vaardig accompagnement. — zonder van krasfende pandoren of van laffe Cithers en Citrinjes eens te gewaagen. —

6. De Guitarre, of *Cithara hispanica*, heeft doorgaans zes Chooren, de beide onderfte van befponne darmfnaaren, de drie middelfte, ieder unifoons wyze gefteld, van mesfinge fnaaren, en booven een tedere fnaar, van ftaal of gelyk de *Chantarelle* der luit. — Dit kunft-werktuig willen wy de fpanjaarden, by hun lekker knoflook, en de herders in ficiliën gewillig overlaaten. —

7. De gemeene of Tafel harp, kan, wegens haar gierend geluid, door nagels der vingeren verwekt, ten minften door nagebootfte zilvere, 't vermaak van delikaate liefhebbers niet weezen: hoewel het haar geenzins ontbreekt aan een ruimen omtrek, namelyk, voor de linkerhand van C, tot e̅, en voor de rechter, van b mol tot f̿. — Hier onderfcheid zich

8, De dubbelde Harp, of *Arpa doppia*, die twee klank bodems heeft: voor de linkerhand darmfnaaren, zich uitftrekkende van contra B, tot c̿: voor de rechterhand, van d, tot c̿; en dan, veranderings halven, mesfinge fnaaren van C̅, tot f̿. —

 Thans

Thans koomen wy tot de zoogenaamde moeder van alle Muziekaale harmony, namelyk, de Clavieren, door toetſen geregeert: alwaar men de Harmoniſche ſlaagen zekerlyk nader dan elders kan ter hand hebben. hier verſchynen

9. Het Clavicordium, niet zoo zeer dienſtig voor aanvangers, dan tot oeffening in het piano en forte, in fraaye accentuatie, Ja, voor virtuooſen, om zich fantaiſeerende te laaten hooren; hier uit is geſprooten 't dubbeld Clavicordium met een pedaal, als een ſtudeer Inſtrument, voorlieden die op 't orgel ooit denken uittemunten; mits dat 't voortkoomt uit de hand van een bekwaam maaker, die ſterkte en lieflykheid daar in weet te brengen en te paaren. —

10. Het Clavicimbel, wegens de ſchuinze gedaante van 't beneeden einde, een vleugel, of ſtaartſtuk genaamd. — Schoon dit Inſtrument in kracht en doordringendheid, 't Clavicordium verre te booven gaat koomt 't echter, wat aanbelangt de mooglyke delikateſſe, met 't zelve in geene vergelyking. — Men vindze ook met darmſnaaren, maar zulk een dof geluid wil weinigen behaagen; ook overeind ſtaande om ruimte uit te winnen, zelfs ſamengeſlagene, met drie byzondere Klankbodems in een kas

voor

voor een perſoon gemakkelyk draagbaar.— Mindere zoorten van Clavicimbels zyn de vier en driekantige van agt, en de ſpinetten, van vier voet toonmaat vierkante, van brave meeſters, in lange octaaf en boven ten minſten tot ā, kunnen by gebrek van andere, voor aardig doorgaan; eenige 'er van leveren teffens 't ſpinet, zoo dat men aldaar, by de zoogenaamde moeder met het kind, werk vind voor twee perſoonen, of geleegenheid tot koppeling van beide Clavieren.— De driekantige, in Engeland Harpſicord genaamd, vertoonen uitwendig ter weder zyden, een ſcheunſche hoek en in 't midden eene rechte linie.—

11. Staaf-ſpellen met klavieren kunnen een doordringend, maar by gebrek van demping geen genoegzaam onderſcheidend geluid leveren: doch ten einde men vryheid behoude, om zulk een Inſtrument ook als een ſlagtuig te gebruiken, zoo kunnen de ſtaafjes van onderen worden aangeraakt, 't zy door metale, of houte, of met laaken bekleede kogeltjes, aan balein vaſt gemaakt.—

12. Het Pantalon, alwaar de ſnaaren door middel van houte hamertjes worden bewoogen, is onderhevig aan het zelfde gebrek, om iemand baloorig te maaken; doch geheel anders is 't geſteld met het

13. Piano Forte, 't zy leggende, of overeind ſtaande; hier laat ieder toon zich behoorlyk dempen, en wie genoegzaame bekwaamheid bezit in de rechte behandeling van een Clavicordium, die kan hier ſtoffe vinden tot een byzonder vermaak, als mede tot een deftig accompagnement. Dit zoude men in des te vollediger zin mogen zeggen van het

14. Clavier Di Gamba, vermits desſelfs toonen, zoo lang men 't Groote rad trappende in beweeging houd, duurzaam en zeer lieflyk kunnen weezen, maar de beſponne darmſnaaren, vereiſchen Helaas! Jaarlyks ten minſten zoo veel koſten, als twee luiten te Parys, al zyn die ſnaaren met boomwol bekleed, ter plaatze alwaar zy de zeven kleene radertjes, met Caliphonium beſtreeken, aanroeren, moeten zy echter, door de geſtadige wryving, met der haaſt kapot raaken: en zelve telkens, wanneer men met ſpeelen uitſcheid, te ontſpannen en naderhand weder in het accoord te brengen, beneemt haar ten eerſten alle zuiverheid. — Wydders denk ik my niet optehouden, met dingen, die by kermisſen en tot ſoldaate Muziek worden gebruikt: alzoo blyft de noordſche balk, het hakkebord en diergelyke hier buiten aanmerking. dit laaſt gemelde konde ook

tot

tot de ſlagtuigen worden betrokken, maar wat legt ons daar aan geleegen? genoeg als wy zaaken van eenig belang naauwkeurig kunnen vaſt ſtellen. — De uitvinder van 't Clavier Di Gamba had reets bemerkt, wat men door een nagebootſte ſtrykſtok kon uitvoeren, hoewel deszelfs vermoogen dan eerſt ter deeg kennelyk word, wanneer beide handen haare krachten wyslyk vereenen, gelyk by de volgende merkwaardige Inſtrumenten.

15. De viool is tans tot een hoogen trap van volmaaktheid gereezen. — Men heeft wel eer in Italiën vyfſnaarige vioolen gehad, geſteld in C, g, d, $\bar{a}$, $\bar{\bar{e}}$: toen was g, de tweede; $\bar{d}$, de derde; enz: die benaamingen hebben naderhand ſtand gehouden; Met vyf ſnaaren was de viool evenwel volmaakter. Maar vier ſnaaren wierden gemakkelyker bevonden tot de behandeling, en het bleef des te verwonderlyker voor het verſtand van opmèrkenden, dat vier ſnaaren reets een verandering kon leveren, voor dewelke 1[illegible]0. en meer Clavicimbel ſnaaren moeten ſwichten. — Een ende zelfde toon kan hier reets groote verandering opleveren; nu is hy ſterk, dan zacht, noch ſterker, noch zachter: nu valt hy als op eenmaal met de deur in 't huis en doordringt merg en been; nu word

hy zoo teder, dat men 'er naa moet luiſteren; nu neemtt zyne ſterkte allengskens toe; dan gaat 't uit, als een endje kaars. — deeze middelen zyn 't waar door men de hartſtochten zoo vierig kan ontſteeken en dempen.

16. De viool D' Amour, hebbende namelyk vier ſnaaren van ſtaal of meſſing, en boven, een darmſnaar, in de toonen g, c̄, e. (of naar believen, c̄, mol) g̿ en c̿. doch zomwylen ook gelyk een andere viool geſteld, kan in der daad een bekoorlyk en zilverachtig geluid opleveren: wonder is 't, dat zy, by Concerteerende partyen, niet van meerder gebruik word bevonden. —

17. De Alt viool word geſteld, in c, g, d̄, ā, en is niet alleen een noodwendig Inſtrument in Concerten, ten einde de hooge en laage toonen te verryken met middelbaare, maar zy kan desgelyks tot allerhande Concerteerende ſtukken zeer aanminnig dienen. —

18. De Suiſſende viola Di Gamba, of Basſo de viole, met zes ſnaaren, geſteld in D, G, C, e, a, d̄, zoude, wegens haar ruimer omtrek en meerder vatbaarheid voor harmony, van de viool den rang kunnen betwiſten, by aldien zy even doordringend waare en even bekwaam tot den bo-

bovenzang. — Rosseau, zyne gewoone welspreekenheid, in een byzonder boekje: *Defense de la basse de viole*, verdedigt haar tegen de voorstanders der

19. Violoncello met vier snaaren, in C, G, d, a, gestemd; die echter tot het accompagnement in Concerten, billyk voor dienstiger en teffens tot allerhande Concerteerende partyen gansch bekwaam geacht word. Nu volgen noch twee Repiëen of ondersteunende werktuigen.

20. De viola di spala, kan, als des te minder beletzelen ontmoetende, tot een prompt accompagnement handreiking doen, en

21. De violone, of contra Bas, van 16. voet, tot meerder statigheid; die groot papa vergenoegt zich, deftigheids halven, met louter hoofdtoonen, laatende de optooizels aan de Jonge wereld over. — De gryzaards onder haar, hebben zes snaaren, gesteld in contra G, groot C, F, A, d, g. — 't zal mischien naar men zegt, paardewerk weezen, als iemand, drie, vier uuren achter een, tegen dit schrikdier moet kampen. — onder de Blaastuigen schynt niets een fraaye menschen stem nader te koomen, dan de al om bekende en door Koninglyke Handen hoog vereerde

22. Dwarsfluit (Flute d' allemagne ou Tra-

Traversiere) verre boven allen lof verheven. — geheel anders is het gesteld met de

23. Flute douce, of *Flute à bec;* het zy Discant- alt- Tenoor- of Basfluit: 't gaat hier van den bek af: ieder van dezelve kost den uitvoerder meer wind, dan een Fagot, oboe, of dwarsfluit, en begint echter den toehoorder lichtelyk te verveelen. verder mag de eenigzins huilende *Chalumeaux* of schalmei, zich in de hondsdagen, by koele avondstonden, of in de winter-maanden, by bevroren water, als in 't verschiet laaten hooren; en de dunne Flageolet, willen wy hun, die lydzaamheid genoeg bezitten tot 't afrechten van kanarievogels, niet ontneemen. — iets nader koomt

24. De harde Cornet, zink, of *Cornet à bouquin*, vervangende in haar gebied de toonen van a, tot c̿; als mede,

25. De Clarinet, gaande van f, tot a̿.

doch veel nader,

26. De oboë, of *Hautbois*, die binnen den omtrek van c̄ tot f̿, als spreekende toonen oppert, en waar van naderhand de *Hautbois d' amour*, van a, tot a̿, is afgeleid: mits dat zy tederlyk worden aangeblaazen, gemerkt in tegendeel, een deuntje op de mondharp, of op de kam, voor menig delikaat liefhebber bevalliger

mag

mag weezen. — zy worden best ondersteunt door de stoute

27. Basson, Dulciaan, of Fagotto, gaande van C, tot $\bar{\bar{g}}$. zelfs tot contra A; alle dewelke niet alleen tot vervulling, maar ook tot Concerteerende stukken kunnen dienen. —

Tot dus verre zyn de blaastuigen voorzien met gaten; maar nu koomt de prachtig klinkende

28. Bazuin, als op dewelke de toonen worden gevormt door middel van uittrekken en inschuiven, telkens met veschillende portien van wind. — Hier onderscheid men tusschen Bas en Tenoor, Alt en Quintbazuinen: de beide eerstgemelde gedoogen ieder vier, maar de beide laaste bepaalen zich tusschen A, en $\bar{g}$; de laaste tusschen d, en $\bar{\bar{c}}$. —

29 Het waldhoorn, in den omtrek gelyk staande met Trompetten, dat is in C, e, g, $\bar{c}$, $\bar{e}$, $\bar{g}$, $\bar{\bar{c}}$, $\bar{\bar{d}}$, $\bar{\bar{e}}$, $\bar{\bar{f}}$, ($\bar{\bar{f}}$, kruis) $\bar{\bar{g}}$, $\bar{\bar{a}}$, $\bar{\bar{b}}$, $\bar{\bar{c}}$, verdiend billyk de verwondering van oplettenden, want tans kan men dit Instrument door middel van verscheide zetstukken, by naa tot alles bekwaam maaken. —

30. De Trompet verdiend insgelyks Grooten lof, en men vind tans virtuosen, die een zelfden toon, met een zilverachtig ge-

geluid, ongelooflyk lang kunnen uithouden — By windtuigen komt

31. Het Orgel, als het puikjuweel der Muziekaale Instrumenten, in zulk een voorname aanmerking, dat men niet eens hoeft te twyffelen, of ieder bescheiden toehoorder zal aan 't zelve den voorrang gewillig toekennen; zoo ten aanzien van 't krachtig geluid, 't welk een persoon aldaar kan verwekken, als van de menigvuldige Harmony en de ruime verandering van toonen, by dewelke gansch verschillende speeltuigen, ieder naar hun byzonderen aart, ter zelve tyd zich kunnen laaten hooren. — Hier van onderscheiden zich, als mindere zoorten, de Positiefs of huis Orgels; de snaarende Regaalen, verbeeldende een Dulciaan, in zingclassen ter onderwyzing dienstig, van dewelke men eenige Bybelregaalen noemt, om dat men dezelve samen slaan, en in 't formaat van een mediaan Bybel gemakkelyk kan omdraagen; Ja, de nieuw modische kunstige water-orgels, alwaar een of twee kanaalen de blaasbalg en de trom in beweeging stellen en houden, door welker behulp ook de klappen in de windladen geopend worden —- voorts wil ik de draai-orgels, lieren, zakpypen, Poolsche Bokken en diergelyke fraayigheeden, aan hunne liefhebbers gaarne overlaaten.

van

van ſlagtuigen verdienen hier onze opmerking

32. Het geweldig klokſpel, met vuiſten en voeten geregeerd, als zynde niet alleen vatbaar voor allerhande fraaye Melody maar ook zeer prachtige Harmony, voortloopende, rollende en gebrokene pasſagies, en zelfs voor 't piano forte — men ontmoet hier van verſcheide zweemzels; uit metaal, klinkbaar hout, bierglazen en andere gemaakten toegeſteld. voor 't laatſte

33. De heldenmoed verwekkende keteltrom, in contra G, en groot C.——

Zie daar eene nominatie van 33. zoorten van toon verwekkende kunſtwerktuigen, die anderen ſtoffe tot nadenken en tot verdere uitbreiding kan ter hand ſtellen; hier blykt echter, hoe deeze Inſtrumenten in zekere Claſſen kunnen worden verdeeld, en tot wat einde die van ieder zoort beſt bekwaam zyn

12.

De Muziekaale ſtoffe.

De Natuur, de werkende kracht aan geſchapene weezens verleend, gaat ons voor in levering van geluid, klanken en toonen. — onbezielde lichaamen verwekken reeds geluid, door onderlinge aanſtooting, en zommige by voorbeeld, ſuiſſende winden en ruisſchende beeken, ſchynen te mits tot voortbrenging van eenige zoetluidendheid beſtemd. — onder geluidgeevende Dieren is de verandering van dien verwonderens waardig, gemerkt ieder zich door zynen galm, niet alleen van alle overige, maar in veelerhande gevallen ook van zich zelf onderſcheid; Ja, 't kwinkeleerend pluimgedierte, inzonderheid de ſtreelende Leeuwerik, de liefkoozende kanarie, en de hoogbegaafde Nachtegaal, verdient niet alleen onze opmerking, maar zelfs onze eerbiedige verwondering, voor zoo verre des grooten ſcheppers oneindige wysheid en macht ook in de ſchelle bekoorlyke keele, aanzulke kleene dieren verleend, middag klaar doorſtraalt. — wyl 't ſpraak geluid echter meerder en onderſcheidener veranderingen toelaat, zoo is de gemel-

melde verscheidenheid noch onnoemelyk grooter onder de menschen, en wy vinden ons dus zomwylen aan alle kanten omringt door gesnid. — Men eigend de levering van geluid in 't gemeen toe aan de Natuur, om dat zy de stoffe levert, zonder welke de kunst, die 'er slechts zekere vorm, of vereischte gedaante aangeeft, niets vermag; en deeze stoffe is van zoo verschillenden aart, dat wy nooit in glas noch porcelain nooit twee toonen, in allen deelen met elkander gelykende aantreffen, aangezien de Natuur nooit twee volmaakt gelyke dingen voortbrengt.

De Natuur levert ongelyk meer toonen, dan onze smaak in een zelfde Muziekstuk behaaglyk vind; wanneer men lange, gespannen snaaren door kammen, die men allengskens verder kan schuiven, verdeelt, bespeurt men, dat een scherp gehoor binnen zulke naauwe ruimte, welker uitwerkzel men een halven noemt, meer dan vyftig verschillende toonen stiptelyk kan onderscheiden, wyl ons echter zulke subtile toonen vry onsmaakelyk voorkoomen, zoo kunnen wy daar uit niet anders besluiten, dat de Natuur hier zulk een ruim veld opent, dan om 'er zoodanige toonen uittekiezen, als best met onze gesteldheid over eenkoomen, dezelve tot 't gebruik te

ſchikken, en 'er ons aan te gewennen.— het is dierhalven iets anders, 't gros van bevattelyke toonen, en weer iets anders de Muziekaale ſtoffe, in toebereiding van dewelke hier 't eerſte werk der kunſt beſtaat.

Alle Muziekaale toonen worden door kunſt afgedeeld; de Natuur wyſt ons in zommige Inſtrumenten, als in Trompetten en Waldhoorens, zekere toonen aan, by welke wy ons moeten houden, zonder aldaar naar believen andere tusſchen leggende te kunnen voortbrengen, ſchoon 't zeker van de lengte en wydte dier blaaſtuigen, en gevolgelyk van de hand des maakers afhangkelyk blyft, dat de laagſte toon, tot een grondſlag der overigen verſtrekken, de, juiſt C, geen D, of een ander is; hier krygen wy gelegenheid, de Natuur als in de kaart te zien, en de gronden naa te ſpeuren, volgens welke zy zelve een Muziekaal Siſtema opmaakt.— voor zoo verre ieder toon door krachten word voortgebragt, aan geſchapene weezens verleend, is ieder, niet alleen Natuurlyk, maar ook even Natuurlyk, zoo dat in dit opzicht geen toon onnatuurlyk, niet Natuurlyk en veel min bovennatuurlyk kan heeten; hoewel men in betrekking tot zekere Inſtrumenten het eigenaardige Natuurlyk, het on-

oneigene onnatuurlyk, en dus zekere toonen Natuurlyk voor violen, onnatuurlyk voor Trompetten, Natuurlyker voor de dwarsfluit, dan voor de oboe, enz: benaamt.— nochtans alle Maziekaale toonen zyn kunstig; voor zoo verre de Natuur aan de afdeeling van dezelve nooit de laatste hand slaat, want de keur staat aan ons, mits dat wy de wetten aan den goeden smaak, tot een richtsnoer voorgeschreeven, niet te buiten gaan.—

De Muziekaale stoffe bestaat uit toonen, die twee en twee zeker bepaalde tusschen wydte hebben, geduurig in betrekking tot elkander aangemerkt, en dus bepaalde toonen, Muziekaale twee klanken, klinkende tusschenruimtens, en met een woord Intervallen genaamt worden. — uit toonen, en niet uit afgezonderde klanken: om dat onze smaak gestadig iets vereischt, het welk genoegzaame gelegenheid tot onderlinge vergelyking geeft, en de Muziek in der daad eene geestige taal verbeeld, tot welken einde dan een klank, zonder achtervolging, van geen dienst kan weezen; maar ook uit toonen van zekere bepaalde wydte: om nu van deeze een klaar begrip te maaken, dient men zich den toon voor te stellen als eene linie, die zeer verscheidentlyk afgedeeld kan worden, en uit

kracht van verschillende werk-oorzaaken, telkens verschillende werking moet uitleveren. — stelt men een kam, of een ander hinderpaal, onder een snaar, daar vertoonen zich aanstonds twee ruimtens, ieder tusschen twee eindens begreepen; Ja, ten zy de kam juist in 't midden onder de snaar staat, twee ruimtens van verschillende grootheid: dusdanige ruimtens heet men eigentlyk Invallen; de welluidendheid 't oogmerk aller onzer naavorschingen zynde, gebruikt men dien term insgelyks en voornaamlyk ten opzicht van de uitwerkzels, te weeten, van zoodanige luidruchtige toonen, als 'er, met uitsluiting van anderen, overlang tot de Muziekaale praktyk zyn verkooren, betekenende dus 't woord Interval, in een Muziekaalen zin, twee toonen van een bepaalden onderlingen afstand, in betrekking tot elkander aangemerkt; gelyk men hier nu telkens twee toonen met elkander vergelykt, en ze als halve, geheele, drie, vier, vyftoonen enz: onderscheid, ten einde de min, of verderen afstand van twee, door een bewoording beknopt aan te toonen, zoo kunnen ze ook Muziekaale twee klanken heeten; bepaalde toonen worden ze genaamt, voor eerst om dat men in hunne voortbrenging als bepaald is; te weeten,

een

een ſnaar van een Muziekaal Inſtrument geſteld hebbende, de overige ſnaaren, zullen ze de gewoone intervallen leveren, noodzaakelyk dus en niet anders moet ſpannen- ten anderen, om dat achter elkander volgende enkele toonen, die door hunnen ſtipten afſtand, zekere intervallen ſtellen, door elkander worden bepaaid, en de eerſte nu hooger of laager zynde dan anders, de tweede zulks insgelyks weezeu moet. Ten derden, om dat hun ſtipte afſtand zich beſtemmen of bepaalen laat, wanneer men namelyk de zichtbaare en taſtelyke ruimtens, door welke zy in ſnaaren worden verwekt, meet; en 'er door behulp van getallen en linien afbeeldingen van maakt. Dusdanige vergelykingen, als de beſte en eenigſte middelen om de zaak onder 't verſtand te brengen, noemt men Muziekaale redemaaten en evenredigheden: teweeten, een enkele toon heeft een grootheid. maar geen redemaat, wyl ze twee grootheeden, gelyk een evenredigheid twee of meer redemaaten vereiſcht. wyl ondertusſchen geen andere toonen van verſchillende hoogte, dan bepaalde, zich zoodanig laaten aan een ſchakelen, dat ze tot 't voornoemde oogmerk kunnen ſtrekken, en wy dus in de Muziekaale praktyk ſlechts toonen van een bepaalde tusſchen

te gebruiken, welker redemaaten juist in deeze en geen andere getallen staan, zoo is ieder redemaat geen Muziekaale redemaat, en schoon alle intervallen toonen zyn, alle zyn geen intervallen, dus bestaat de Muziekaale stoffe eigentlyk uit intervallen, twee klanken, of bepaalde toonen, hoedanige hier voortaan door de bewoording Toonen, kortheids halven toereikende worden gemeend, en dusdanige stoffe is 't tans, op welke de beschryvingen, De toon is een klank door anderen bepaald, uit anderen afgeleid, of tot anderen betrekkelyk, zinspeelen, *vide Engelhard. Phys:* § 254. *Tonus est Sonus ex alio determinatus, Sonus ad alium Sonum relatus. F: A: widder, dissert: de affectibus ope Musices excitandus:* § 11.— immers, geen toon is alleen zynenthalven, maar ieder kan en moet ook teffens tot dienst van anderen verstrekken, Ja, luid in een zelfde behoorlyk gesteld Muziekaal Instrument, in een zelfde welgeregeld Concert, met opzicht tot anderen zoodanig, als hy behoord te luiden. Men onderscheid voorts de enkele toonen door zekere letters en bewoordingen, om dat men ze gestadig in betrekking tot malkander wil gebruiken: onderstellende te recht, dat een toon zoodanige hoogte heeft, als de betrekking tot anderen

ren mede brengt; eifcht nu iemand A, aantegeeven om 'er naa te ftellen, daar word van geen klank gehandeld, fchoon men voor dien tyd niet dan A, noemt en hoort, maar van een toon, om dat men opzichtelyk tot anderen fpreekt, of een toon als de regelmaat van anderen aanmerkt. —

Men telt in de Muziekaale letter kunft geduurig van beneden naar booven, of van laage toonen tot hooge; dit gebruik is in de order der Natuur gegrond, aangezien Bas en Tenoor ftemmen, Alt en Diskant, maar deeze nooit Tenoor en Bas-toonen kunnen voortbrengen; ten anderen, een fnaar door afperking verkortende kan men geftadig hooger toonen verwekken, doch de toon der losfe fnaar, behoudens de eigenfte fpanning, kan men geenzins naar believen verlaagen. — De laagfte toon, op welken de hoogere als gevestigt zyn, en naar welken men dezelve bereekend, draagt dienvolgens de benaaming van grond toon of Prime. — Hier op ziet ook de bewoording generaale Bas, vermits men in deeze oeffening der harmony alle vereifchte intervallen van den grondtoon afleidt; en misfchien is zelfs ons Nederduitfch woord Baas vader des huisgezins, van den ouden Muziekaalen term Bas oorfprongkelyk. was

ten opzicht van laagte, met bas ſtemmen overeenkomſt heeft, noemt men acht, wat een octaaf hooger is, vier, noch een octaaf hooger, twee, en wat een octaaf laager gaat, zeſtien voet toon, uit alle welke eindelyk ook een, en twee en dertig voetige toonen zyn voortgeſprooten. De uitdrukkingen, een geluid, klank, toon, ſtem, pyp, of ſnaar van 8. voet, 4. voet, enz: zien derhalven, niet op de lengte van pypen en ſnaaren, maar enkelyk op de laagte, in betrekking tot Bas ſtemmen, aangemerkt als de richtſnoer, met een woord, op toonmaat.—

In de Muziekaale praktyk koomen voornaam in aanmerking, zeven Natuurlyke intervallen, traps wyze uit vyf geheele en twee halve, en dus uit acht enkelde toonen beſtaande, deeze worden Natuurlyk genaamd, om dat ieder, die eenigzins gehoor heeft, zulke klanktrappen zonder moeite als van Natuur, kan nazingen, terwyl 'er tot 't treffen van zoodanige twaalf intervallen, als de Clavieren gemeenlyk binnen den omtrek van ieder octaaf, trapswyze in dertien enkelde toonen vervangen, al vry wat kunſt vëreiſcht wordt.— worden nu de gemelde zeven met de prime, als twee, drie, vier, vyf, zes, zeven en agt toonen vergeleeken, zoo zyn ze insgelyks

tervallen hunne benaaming volgens den afstand; ſtaat de prime, by voorbeeld, op de benedenſte of eerſte ſtreep, wat in de naaſte of tweede ſpaatſie valt heet toon, of ſecund; wat op de tweede ſtreep komt drie toon of terts; wat de derde ſpaatſie inneemt vier toon, of quart; wat de derde ſtreep vervult vyf toon, of quint in de vierde ſpaatſie verſchynd zes toon, of ſext; wat de vierde ſtreep beſlaat zeven toon, of ſeptima; en wat men in de vyfde ſpaatſie, gevolgelyk in de agſte nooten ruimte, ontmoet agt toon, of octaaf. —— Deeze met de prime gelykluidende en tefſens de prime der volgende octaaf verbeeldende noemt men, wat zich dan op de vyfde ſtreep vertoond, weer ſecund, en wat tot de zesde of bovenſte ſpaatſie overgaat Terts; (ſchoon men in de generaale bas tusſchen ſecunden en Nonen, of negen toonen onderſcheid maakt. — wyl men geduurig van beneden naar boven telt, zoo is de quint van c, g, maar de quint van g, is niet c̄, maar d̄, en dus met alle overige. ——

Om binnen den omtrek der vyf gewoone ſtreepen meer, Ja ongelyk naauwer en ruimer intervallen te kunnen aanduiden, bedient men zich van drie teekenen, die men voor de nooten ſtelt, als ♯, ♭,

en

en ♮ genaamt kruis of verhooging, mol of verlaaging, en quarre herftelling, dit laatste te weeten, beteekend verhooging by aldien de voorafgaande noot verlaagd, en verlaaging wanneer dezelve verhoogd is geweeft. — ftaat nu voor de prime een kruis, of voor bovennoot een b, 't interval is naauwer; heeft de prime een kruis, en de bovennoot teffens een b, 't zelve is noch naauwer; vertoont zich in tegendeel of voor de prime een b, of voor de bovennoot een kruis, daar door word een ruimer, en wanneer 'er voor de prime een b, en teffens voor de bovennoot een kruis verfchynd, een noch ruimer interval aangetoond. —

Naar dat de intervallen zich aldus in nooten naauwer of ruimer vertoonen, onderfcheid men ze door de bywoorden *kleenfte* en *kleene*, *groote* en *grootfte*, terwyl de benaaming volgens den afftant der ruimtens, fecund, terts, quart, enz: onveranderlyk dezelfde blyft: niet wegens eenige onderlinge overeenkomft, als of, by voorbeeld, een kleenfte en een kleene terts omtrent van eenerlei aardt en werking waaren; ook niet, om dus hunnen minderen of meerderen afftand in fnaaren aantewyzen, als of een kleenfte terts van een prime verder waare afgeleegen, dan groot-

grootste secund, als waar van in der daad 't tegendeel waar is: maar alleenlyk om dus een vaste regelmaat van onderscheiding en benaaming aan de hand te geeven. —

De elementen of kleenste deelen, uit welke onze intervallen worden samen gesteld, zyn kleenste, en groote halve toonen; de Muziekaale gronden hangen Gansch niet af van onze gewoonte of willekeur, maar alleen, dat elke waarheid aan ieder niet bevattelyk kan gemaakt worden. De goede Muziekaale smaak doet ons de gerechte helft van een geheelen toon, en de eertyds gebruikelyke quart toonen. of vierde parten, zelfs tot geen dissonanten goed genoeg achten, des een geheele toon uit deelen van ongelyke groote moet worden samen-gesteld. — wyl een geheele toon even ruim kan blyven, schoon deszelfs deelen tegen elkander in ongelyke reden staan, zoo hebben de toon-kundigen hier omtrent alle hande verschillende Sistemen voorgeslaagen; De groote sauveur, *voyez Memoires de l' acad: Roy*: 1701. *pag:* 43: bewyst, met verwonderens waardige scherpzinnigheid, dat 'er onder 25, slechts drie, voor bruikbaar kunnen doorgaan: teweeten, men dient de ruimte van een geheelen toon of, volgens het Sistima van Huigens, in 5. gelyke deelen te scheiden,

den, en voor den kleenſten halven toon 1., voor den kleenen halven 2, en voor den grooten halven 3. te ſtellen; of, volgens Sauveur, in 7. deelen, 1 voor den kleenſten, 3. voor den kleenen, en 4. voor den grooten halven toon. — *voyez, Mem: de l' acad: Roy:* 1700. *pag:* 357. of, volgens 't Sisteem, by de Muziek oeffenaars doorgaans gebruikelyk, in 9. deelen, zoo dat den kleenſten 1. deel den kleenen 4. deelen, en den grooten halven toon 5, deelen toekoomen. — In ieder van deeze Sistemen ſlaat vaſt.

1 Dat een geheele toon uit ongelyke deelen moet worden ſamen geſteld,

2. Dat een geheel toon even ruim blyft, niet tegenſtaande deszelfs deelen ongelyke groote hebben,

3. Dat twee kleene halve toonen minder en twee groote halve meer, dan een geheele toon bedraagen,

4. Dat een geheele toon uit een kleenen en een grooten halven toon word ſamen geſteld, en

5. Dat een kleenſte halve toon 't verſchil is tusſchen een kleenen en grooten halven, en 't is in 't gemeen waar, dat men zonder kennis van kleene en groote halve toonen geen duidelyk begrip van de Muziekaale ſtoffe kan verkrygen

Wyl

Wyl de toon-kundige intusschen 't hier in volkoomen eens zyn, dat 't kleenste bruikbaare gedeelte, een snippel of comma genaamt, ten allernaasten by, een negende part van een geheelen toon is; *Mem:* 1707. *pag:* 270.— 416.— en men de ruimte, binnen welke een kleene en groote halve toon in snaaren word verwekt, met een passer meetende, 't laaste Sisteem door de praktyk best beantwoord vind, zoo verkies ik van de drie voornoemde, die ieder iets voor en tegen hebben, *ibid: pag:* 270.— 281.— 't laaste, ten einde de liefhebbers en Curieuse navorsschers, op een licht bevattelyke wyze, een denkbeeld van de intervallen eener octaaf te geeven; stellende dus voor den kleensten halven toon 1. comma, voor den kleenen 4, en voor den grooten halven 5. Commata.

De Muziekaale tekens kruis en b; hebben enkelyk hun opzicht tot kleene halve toonen.— 't kruis geeft, volgens 't oogmerk der instellers, verhooging van 4. Commata te kennen, en 't dubbeld kruis, in plaats van welk, zommigen om verwarring te myden liever 't enkele X. verkiezen, toond een verhooging aan van 8. Commata; ten anderen het b beteekend verlaaging van vier, en twee b b, in welkers plaats men 't Griekfche β konde in-

voe-

voeren, verlaging van agt Commata. Dus verschillen, by voorbeeld, c kruis en d b als een negende part van een geheelen toon: de eerste is 4. Commata, hooger als c, en de andere wyst 4 Commata van D. te rug, en valt dienvolgens in 't vyfde comma boven c; desgelyks, e met twee kruysjes is noch geen d, maar een comma laager en d. met twee b b is geen c, maar noch een comma hooger, en dus met alle overige

Een kleenste halve toon word in de naaste nooten ruimte zoodanig uitgebeeld, dat de nooten den zelfden toon schynen aantetoonen neem eens e kruis f. b kruis c g x g Men kan dit interval op de zelfde ruimte niet uitdrukken, om dat 't slechts één afstand van een comma vereischt, en een kruisje reets verhooging van vier Commata te kennen geeft dus men zich hier op Clavieren met een en dezelfde toets moet vergenoegen.—

Een kleene halve toon verschynd in nooten op dezelfde streep of spaatsie, onderscheidede zich de bovennoot door een kruis, of een herstellings teeken ♮; een interval, 't welk zich gemakkelyker, dan eenig ander laat onderkennen.—

Een groote halve toon, of kleene secund, gaat van een spaatsie tot de naaste streep, of van een streep tot de naaste spaatsie, onderscheidende zich of door

een

een b voor de bovennoot, of door een kruis voor de prime, uitgezondert in e, f, en b, c̄, die geene voortekens vereisschen, by voorbeeld, c. d^b, C^krius, d, uit een kleinsten, en een kleinen halven toon samengesteld: te weeten, c, C^kruis; C^kruis, d^b; of C^kruis, c^b; d^b d.—

Onze nootenruimtens, schoon evenwydig, beelden geen evenwydige intervallen uit, maar op zich zelve zonder voortekens aangemerkt, in twee graden, de beide voornoemde groote halve toonen e, f; b, c̄; en in de vyf overige geheele toonen.—, indien ieder graad halve toonen voorstelde, daar zouden op vyf streepen en zes spatien weinig geheele toonen kunnen plaats vinden; ieder, geheele toonen, de vereischte tekens kruis en b, zouden de praktyk te moeyelyk maaken, en in beide gevallen zoude 't gemak, de intervallen volgens den afstand in nooten te rekenen en te benaamen, verlooren gaan; dus is de tegenwoordige schikking te recht voortrekkelyk te achten. — Hoe gemakkelyk, en hoe onverbeterlyk ze in dit opzicht ook is, daar spruiten evenwel in de omloop der toonen, groote zwaarigheeden uit voort, zoo dat ze ons bykans alzoo zeer in de weg staat, als de lucht de starrekykers;

S want

want de kennis van groote halve en geheele toonen hangt nu volſtrekt af van de kennis der Muziek-ſleutels, en deeze vervangen de beide voornoemde groote halve toonen ieder in verſchillende graden. wil men voorts c, d, e, f, in D verplaatzen of tranſponeeren, daar word vereiſcht, d, e, f kruis, g; in E, zoo word vereiſcht, e, f kruis, g kruis, a; en in F.— f, g, a, b mol.— kortelyk de reden waarom men in zekere grondtoonen deeze en geene andere kruisjes en b tekens aan 't hoofd der nooten ontmoet en dient te plaatzen, is uit voormelde ſtelling alleen bevattelyk.—

Een verdubbelde halve toon beſtaat in nooten der eigerſte ruimte, onderſcheidende zich door een dubbeld kruisje voor de boven noot, of door een b voor de prime en teffens door een kruysje voor de boven noot: neem eens, c, c× d, d× e♭, e kruis. b mol, b kruis. Dit interval, uit twee kleine halve toonen ſamen geſteld, bevat 8. Commata. Nochtans volgt niet, dat ieder dubbeld kruysje een verdubbelden kleinen halven toon aanduid, gemerkt, by voorbeeld, e kruis, f×; b kruis, c×, gelyk ſtaat met f, g; c̄, d̄, maar wel, dat men, tot vermyding van dubbelzinnigheid, voor onmiddelyk achter mal-

kan

kander volgende verhoogde en verlaagde nooten, alleenlyk dan, wanneer ze noch verder verhoogd of verlaagd zullen worden, de eigenste tekens van verhooging en verlaaging dient te stellen. —

Een geheele toon, of groote secund, gaat eveneens als een groote halve toon van spatie tot de naaste streep, of van een streep tot de naaste spatie, zynde uit een kleenen en een grooten halven toon, of uit twee kleine en een kleinsten halven samengesteld: by voorbeeld f, g, uit f kruis; f kruis, g b; g b, g. voorts dient hier ook in 't voorby gaan aangemerkt, dat men de boven toetsen van Clavieren slechts oneigentlyk halve toonen noemt, wyl immers e b, f; e, f kruis; f kruis, g kruis; a mol, b mol, enz: alzoo wel geheele toonen leveren als f, g; g, a; a, b; en men een toets, noot en klank, zonder betrekking tot anderen aanmerkende, van malkanderen scheidt, wat samen hoort, en dus niet Muziekaal handelt. —

Een grootste secund is samen gesteld uit een geheelen en een kleinen halven toon: by voorbeeld c, d; d, d kruis; bevattende dus 13. Commata. Hier hebben wy dan zes verscheide zoorten van secunden, namelyk kleinste, kleine, en groote halve,

verdubbelde kleene halve, geheele toonen, en grootste secunden, deeze, gelyk ze in nooten niet verder gaan, dan tot de naaste ruimte, noemt men trappen, en alle overige sprongen. —

Een kleenste Terts vervangt twee groote halve toonen: by voorbeeld, B, d mol is samen gesteld uit B, c; c, d mol, (10. Com:) hier blykt derhalven, dat ze naauwer is dan de grootste secund, het welk zich dan van alle volgende zoortgelyke eveneens verstaat. — een kleene Terts vervangt een geheelen en een grooten halven toon, als c, e mol; spruit uit c, d; d, e mol; (14. Com:) Een groote Terts, twee geheele toonen: c, d; d, e; (18. Com:) en een grootste Terts vervangt twee geheele en een kleenen halven toon: als c, e kruis; (22. Com:) —

Een kleenste quart bevat een geheelen en twee groote halve toonen: by voorbeeld c kruis, f; uit c kruis, d; d, e; e, f; (19. Com:) een quart, twee geheele toonen en een groote halve: als c, f; uit c, d; d, e; e, f; (23. Com:) Nota de term quart, zonder bywoord, beteekend dan altoos de kleene quart; een interval van meerder volmaaktheid en dienst, dan eenig ander van dezelfde benaaming. — Een

groo-

groote quart, bevat drie geheele toonen: als c, f kruis; (27. Com:) een interval, het welk de beneden toetsen van Clavieren slechts in f, b; uitleveren. — Een grootste quart bevat drie geheele toonen en een kleenen halven, by voorbeeld B mol, e kruis; uit. B mol, c; c, d; d, e; e, e kruis. — (31. Com:)

Een kleenste quint is samengesteld uit een geheelen en drie groote halve toonen: by voorbeeld c kruis, g mol; uit c kruis, d; d, e mol; e mol, f; f, g mol; (24. Com:) Een kleene of valsche quint, uit twee geheele en twee groote halve toonen: als c kruis, g; uit c kruis, d; d, e; e, f; f, g; (28 Com:) Een quint, uit drie geheele en een grooten halven toon, als: c, g; (32, Com:) Een grootste quint bestaat uit vier geheele toonen als c, g kruis; uit c, d; d, e; e; f kruis; f kruis, g kruis, (36. Com:) —

Een kleenste sext vervangt twee geheele en drie groote halve toonen, by voorbeeld, c kruis, a mol; uit c kruis, d; d, e; e, f; f, g; g, a mol; (33. Com:) Een kleene sext drie geheele en twee groote halve toonen: als c, a mol; (37. Com:) Een groote sext vier geheele en een groote halve toon; als c, a; (41. Com:) Een grootste sext ver-

vangt vyf geheele toonen: als c, a^{kruis}. (45. Com;). —

Een kleenste septima vereischt drie geheele en drie groote halve toonen: als c^{kruis}, b^{mol}; uit c^{kruis}, d; d, e; e, f; f, g; g, a; a, b^{mol}; (42. Com:) Een kleene septima, vier geheele en twee groote halve toonen als c, b^{mol}; (46. Com:) een groote septima vyf geheele en een grooten halven toon: als c, b; (50. Com:) Een grootste septima vereischt zes geheele toonen: als c, b^{kruis}; (54. Comm:)—

Een verminkte octaaf bestaat uit vier geheele en drie groote halve toonen: by voorbeeld c^{kruis}, c; uit c^{kruis}, d; d, e; e, f; f, g; g, a; a, b, b, c; (51. Comm:) en een geheele octaaf, uit vyf geheele en twee groote halve toonen: als c, c̄; (55. Comm:). — Deeze laaste, als de grenspaal, en de wegwyzer om van 't middelpunt niet te verdwaalen, vervangt niet zes geheele toonen, maar een comma meer, gelyk 6. maal 9. niet 't zelfde getal levert, als 5. maal 9. en tweemaal vyf. — besnoeit men dit beminlyk interval, 't uitwerkzel word verminkt genaamt of dificiens, om dat de bewoording kleene hier noch te goed is. — het tegengestelde voorts, of de zoogenaamde overmaatige octaaf, octava superflua, vel abundans, by voorbeeld

beeld c, $\bar{c}$ kruis; blyft buiten myn bestek, als gaande de octaven ruimte reets te buiten. —

Binnen den omtrek van een octaaf ontmoet men 28. intervallen: namelyk 6. secunden, 4. tertsen, 4. quarten, 4. quinten, 4. sexten, 4. septima, en 2. octaven. — wie nu op hunnen afstand in de nooten ruimtens, op de tekens door welke ze ongelyk naauwer en ruimer worden aangeduidt, op de groote halve en geheele toonen naauwkeurig acht geeft, en zich naar een maatstok omziet, gelyk hier de by gebragte Commata een duidelyk begrip van de zaak geeven, die zal gemakkelyk tot grondige kennis van de Muziekaale stoffe kunnen geraaken; iets dat in der daad zelden word ontmoet by Muziekanten van profesfie, als welker geest doorgaans veel te galant is tot de bespiegeling van zulke grandes begatelles. —

In ieder van de gemelde drie bruikbaare Muziekaale Sistemen begrypt men de ruimte eener octaaf, schoon uit vyf geheele en twee groote halve toonen bestaande, in verschillende deelen. — Het Sistem van Huigens bevat 31. deelen: namelyk 5. maal 5., voor vyf geheele toonen, en tweemaal drie, voor de beide groote hal-

ve.— zeid nu iemand, een kleene en een groote halve toon verschillen als een vyfde part van een geheelen toon, zulks is niet volstrekkelyk waar, maar slechts in betrekking tot dit Sisteem; ten tweeden 't Sisteem van Sauveur, bestaat uit 43. merides: te weeten, 5. maal 7. en 2. maal 4.; en 't derde of meest gebruikelyke Sisteem bestaat uit 55. Commata, 5 maal 9. en 2. maal 5.–

Ieder onderscheidendlyk gedeelte eener octaaf kan tot een prime verstrekken; spant men een snaar een ziertje hooger of laager, men stelt aanstonds een andere prime; ieder eptamerides kan een prime weezen: dus hebben wy 'er 301. binnen een octaaf.— ten anderen, verdeeld men een comma in 9. deelen, ieder geheele toon (gemakshalven ondersteld, dat ze alle even ruim zyn) levert 81. en dus de ruimte eener octaaf (in 5. maal 81. en 2. maal 45.) 495. primen; Ja, weet men de ruimte van een geheelen toon in 196. deeltjes te scheiden, ieder octaaf bevat reete (in 5. maal 196, en 2. maal 112) 1204. primen —

Ieder interval kan van ieder prime begin neemen, en tot andere bevattelyke octaven ruimtens worden overgebragt: want 't

koomt

koomt by de intervallen ganſch niet aan op de meerder of minder hoogte der prime, maar ſlechts op evenredige tusſchen wydte. —

Enkeld noem men de intervallen wanneer ze binnen den omtrek van een octaaf blyven; Dubbeld, en drie, vier, vyfdubbeld, wanneer, en na maate zy 'er verder buiten gaan: by voorbeeld, C, c, is een enkelde octaaf; C, c̄, een dubbelde; C, c̄, een drie dubbelde; C, c̄, een vier bubbelde, C, c̄, een vyf dubbelde.— voorts, de zoogenaamde overmaatige octaaf, by voorbeeld C, c̄ kruis, is niet dan een dubbelde kleene halve toon, dien men echter van den verdubbelden dient te onderſcheiden; C, c̄ x, is een dubbelde verdubbelde kleene halve toon, en dus met alle overige.—

Eenvoudig heeten de intervallen, wanneerze blootelyk verſchynen, zonder de deelen, uit welke ze voortſpruiten, maar ſamen geſteld, wanneer hunne deelen zich trapswyze vertoonen; by voorbeeld, C, c̄, is een eenvoudige octaaf, maar c, d, e, f, g, a, b, c̄, een ſamengeſtelde of compoſita, en gaat dit op de ry voort van C, tot c̄, ze is twee voudig; van c tot c̄, drievoudig, bis vel ter compoſita. — De

grondige kennis van de intervallen hangt zekerlyk af van die der deelen, uit welke ze famengefteld kunnen worden: aangezien men alleenlyk langs deezen weg reden kan geeven, hoe, by voorbeeld, c, c kruis, van c, e mol; c. e kruis, van c, f; en c, g kruis, van c, a mol, verfchillen.

Wanneer men twe intervallen famengefteld, worden de Muziekaale letters verzamelingswyze, of collective aangemerkt, om dat men een, tweemaal telt. — twee fecunden maaken geen quart, fchoon tweemaal twee vier is, maar een terts, aldus gerekent, c, d; d, e. — desgelyks, fecund en terts leveren een quart: c, d; d, e, f. — twee tertfen, een quint: c, d, e; e, f, g. — Terts en quart, een fext: c, d, e; e, f, g, a. — twee quarten een feptima: c, d, e, f; f, g, a, b. en quart en quint of quint en quart, een octaaf. —

Men verdeelt de intervallen in trappen en fprongen, in enkelde en dubbelde, eenvoudige en famengeftelde, kleene en groote, gelykluidende en verfchillende, welluidende en wanluidende; door kleene, verftaa ik, fecunden, tertfen en quarten, door groote, quinten, fexten, feptimen en octaven; door gelykluidende, de octaven; door verfchillinde, alle overige, hoe

ook

ook genaamd; van de welluidende en wanluidende, zal vervolgens in myne redeneering over de harmony worden gesprooken

De kennis van de afdeeling, de eigenschappen, en de schifting der intervallen noemde men eertyds Harmonyk — Deeze harmonica vel Canonica verscheelt van Harmony, of Hamonia, en van Muziek, als kennis van bouwstoffen, van 't opmaaken van schetsen, werkelyke timmering, en opgetrokken wooningen; echter is zy 't geene, op't welke 't gansche gebouw berust, vermits 't eerste werk der kunst in toebereiding van bekwaame stoffe bestaat, en 't in de Muziekaale praktyk doorgaans. op de uitvoering van de regels der harmonyk aankoomt. — wie nu alleen in deeze zoort van Muziekaale kennis was geoeffent, dien noemde men, ter onderscheiding van een Musicus, Harmonicus, of toonkundige. —

Een eerste schets van afbeelding, volgens welke de intervallen, binnen een octaaf vervangen, verzameld, en zekere overeenkomstige, als tot een byzondere klasse behoorende, aangemerkt worden, draagt de benaaming van klank geslacht, Dusdanige Theoretische voorschriften zyn 'er drie: teweeten 't Diatonyke, of voltoo-

toonige bevat flechts groote halve en geheele toonen, 't cromatyke, of bunte, kleene halve en groote halve toonen; en 't En Harmonyke, door zommigen 't puik overeenftemmige genaamd, kleenfte, kleene, en groote halve toonen. — ieder van deeze worden gebruikt of eenvoudig of gemengeld, 't eenvoudige diatonyke; verftrekt tot een onveranderlyke grondwet aan alle Muziek ftukken, fchoon men om zich niet geheel by groote halve en geheele toonen te bepaalen, ook te mets naauber intervallen 'er laat tusfchen vloeyen, en dus uit de beide overige klankgeflachten, als uit een echter hoede, of provifie kameren, zomwylen allerhande keurige materiaalen ophaalt. van deeze en andere dingen kan men in geene redeneeringen een duidelyk begrip geeven, maar ze dienen apart in nooten uitgebeeld te worden: des ik daar van hier alleen welding doe, om zulks in 't geheel niet met ftilzwygen voor by te gaan:— De kennis der klankgeflachten dient onder anderen daar toe, dat men op de vraag, hoe veel intervallen men in de Muziek gebruikt? ordentelyk tot befcheid kan geeven, in 't Diatonyke klank geflacht 10, in 't cromatyke 17., en in 't Enharmonyke al wat 'er op is,

na-

namelyk, 28. intervallen — Een bepaalde samenhang van trapswyze achter malkander volgende vyf geheele en twee groote halve toonen, draagd de naam van een hoofd, of grondtoon; dusdanige grondtoonen gebruikten de oude Grieken, eerste instellers van Muziekaale order, zes oorsprongkelyke of authentici, die ieder de beide halve toonen in verschillende graden hadden, echter den eenen in de quint, en den anderen in de quart. — van deeze zes, gebruikt men noch heedendaags inzonderheid twee, namelyk c, d, e, f, g, a, b, c̄. die een groote terts, c, e; en a, g, f, e, d, c, B, A, die opwaards, een kleene terts A, c, vervangt. Ik zeg inzonderheid, want in Kerk-muziek zelfs in onze oude gewoone Psalm voizen, koomen noch dikwils drie van de overige grondtoonen der Grieken ten voorschyn. — De overdragt van zekere intervallen aan hooger en laager toonen, word transpositie genaamd, en deeze brengt mede, dat, niet tegenstaande de verschillende hoogte, ieder groote halve toon, een groote halve blyft, ieder geheele, een geheele enz: wy onderscheiden de beide grondtoonen C en A volgens de groote en kleene terts, en transponeeren ze: Dus kun-

kunnen 'er, ten aanzien der intervallen van alle drie de klank geslachten, op Diatonyke wyze gebruikt, 42. grondtoonen uit voortspruiten, als 21. over de groote, en 21. over de kleene derde of terts, 't welk ook alles is, wat 'er op zit, en van welke zommige reets schynen onze bevatting te booven te gaan. men kan ze in nooten voorstellen en uitvoerig verklaaren, doch de uivoering van zommigen op instrumenten komt tot noch toe voor als ondoenlyk. genoeg, dat wy voor eerst weeten wat een grondtoon is, en dat de grondtoonen, Ja, alles wat ooit scalen, zang of toonladders, kan heeten, uit de klank geslachten, en vervolgens de harmony uit de grondtoonen afgelyd worden

